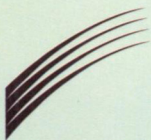

SZERKESZTŐK NAGY ATTILA – PÉTERFI RITA

A feladatra készülni kell

A cigányság kulturális
beilleszkedése és a közkönyvtár

BIBLIOTHECA NATIONALIS HUNGARIAE

GONDOLAT
b

A FELADATRA KÉSZÜLNI KELL

NEMZETI TÉKA

Sorozatszerkesztő

KÉGLI FERENC

MONOK ISTVÁN

A feladatra készülni kell

A cigányság kulturális
beilleszkedése és a közkönyvtár

Szerkesztette
NAGY ATTILA
PÉTERFI RITA

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
GONDOLAT KIADÓ
BUDAPEST, 2004

A kutatást és a könyv megjelentetését a Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma támogatta

Lektorálta Diósi Ágnes
Nyelvi lektor Kovács Katalin

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
csak a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásával lehetséges.

© Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, 2004
© Szerzők, 2004

Felelős kiadó Monok István főigazgató és Bácskai István igazgató

Sorozatterv Kurucz Dóra
Tördelő Szikszainé Unyi Krisztina
A nyomdai előkészítés és sokszorosítás a Books in Print munkája

ISBN 963 200 486 8
ISSN 1586-1163

Tartalom

Előszó	7
Landauer Attila Utak és problémák a magyarországi cigánykutatásban	13
Landauer Attila Peremhelyzetben, avagy Budapest XVI. kerület és Kerepes	47
Nagy Attila „Azért vagyunk, hogy közvetítsünk”. Kezdeményezések Budapest VIII. és XIII. kerületéből	70
Szilágyi Irén Cigányoknak mécsvilága	85
Vraukóné Lukács Ilona Cigányság a végeken	100
Péterfi Rita Könyvtár és Tanoda Ózdon	123
Harmat József A remény egy szigete. Alsószentmárton	131
Péterfi Rita – Szűcs Hajnalka A beilleszkedés egyik lehetséges útja. Az uszkai cigányság találkozása a kereszténységgel	137
Kardos Ferenc Romák a könyvtárban – könyvtár a magyarországi roma kultúrában	175
Összegzés	227
Summary	229
Felhasznált irodalom és dokumentumfilmek jegyzéke	231
A kötet szerzői	243

Előszó

„Egy demokráciát arról lehet megítélni,
ahogyan kisebbségeivel bánik.”
Mahatma Gandhi

Egyszerre kezdet és folytatás jelen kötetünk, amelyben célzottan, egyetlen rendkívül hátrányos helyzetű és gyorsan növekvő létszámú réteggel, a hazai cigánysággal foglalkozunk. 2003 szeptemberében egy, a megyei könyvtárak igazgatóinak küldött körlevél segítségével sikerült volna feltérképezni közkönyvtáraink ilyen irányú, a cigányok kulturális integrációját elősegítő kezdeményezéseit, napi gyakorlatát, példát adó, követésre méltó munkáját. A válaszok egyenetlen szóródása (csupán három érdemi pozitív reakció és 11 dermedt némaság), megrendítő meglepetés volt, melynek tünetértékű értelmezését csak tovább erősítette a 2003. december első napjaiban az OSZK Könyvtári Intézetének országos hírű előadókkal garantáltan magas színvonalú, harmincórás akkreditált továbbképző tanfolyamán megjelenő 7, azaz hétfős hallgatóság. Ennek nyilvánvalóan szerteágazó okait itt és most nem lehet feladatunk taglalni, de saját tapasztalataink, közvetlen és közvetett ismereteink nyomán (Budapest VIII. és XIII. kerületei, Hodász, Nagykanizsa, Nagykereki, Ózd, Tiszaeszlár, Uszka stb.) mégis folytatandónak ítéltük az eltervezett munka elvégzését, melynek eredménye a most kézbe vett kis könyvecske.

A közvetett, közvetlen előzmények sorában elsőként az OSZK KMK akkori igénykutató csoportjának friss kollégája, *Könyves-Tóth Lilla* és szerzőtársai által írt vékony, ám annál fontosabb témát fejtegető füzetére kell utalnunk (Bartha Andrásné – Futala Tibor – Könyves-Tóth Lilla: A közművelődési könyvtárak feladatai a művelődési hátránnyal induló gyermekek és fiatalok segítésében. Budapest: NPI, 1971. 48 p.).

Az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központjának oktatási, valamint olvasáskutatói osztályai 1981 szeptemberétől kezdődően féléves továbbképző tanfolyamot szerveztek „*Hátrányos helyzetű olvasók könyvtári ellátása*” címmel. Az előadások túlnyomó többsége, néhány évvel később, a *Csapó Edit* által

szerkesztett kötetben olvashatóvá vált.¹ Tanulságos felidézni az akkori témákat, illetve az előadókat: *Ferge Zsuzsa*, *Kolosi Tamás*, *Szalai Júlia*, *Tausz Katalin* – így kezdődik a névsor. Vagyis a téma feldolgozása körütekintő szociológiai alapozással indult, emlékezetünk szerint a 30–40 fős hallgatósággal zsúfoltságig megtelt Múzeum utcai előadóteremben.

Majd következtek a szigorú értelemben vett könyvtári témák: a házhoz kötött olvasók, a kórházi ápoltak, a vakok és csökkentlátók, a börtönlakók könyvtári ellátása, illetve a biblioterápia.

Jó évtizeddel később az MKE olvasószolgálati szekciója 1994 szeptemberében Nyíregyházán a Móricz Zsigmond Megyei Könyvtárban „*A könyvtár szociális funkciója*” témájú konferenciát szervezett. Az ott elhangzottak alapján *Arnóth Károly* és *Vidra Szabó Ferenc*, a KMK olvasáskutatási osztályának munkatársai azonos című kötet összeállítását végezték el,² melyben a fentiekhez viszonyítva az elméleti fejtegetések már sokkal kevésbé jelennek meg, Ellenben a gyakorlati feladatok, a jó és rossz példák érzékelhetően szélesebb skálán villannak fel: siketek, vakok, idősek, hajléktalanok, szakmunkástanulók, etnikai és nyelvi kisebbséghez tartozók, narkósok, nevelőotthonok és javítóintézetek lakói, no és egy rövidre szabott fejezetben *Hadházy Antal*, református lelkész a cigányok körében végzett missziós munkájáról tudósította mind a konferencia hallgatóságát, mind a későbbi kötet olvasóit (Hadházy 1995).

Hadd nyomatékosítsuk: eredeti szándékaink szerint kizárólag ösztönző, másolandó, továbbfejlesztendő példákkal szerettünk volna egy gazdag kötetet megtölteni. Be kell látnunk, ez csupán töredékesen valósulhatott meg. Megengedjük, mi több valljuk, ha jóval több idő és pénz állt volna rendelkezésünkre, akkor bizonyára egy sor „rejtett kincsre”, könyvtárosra, pedagógusra, óvónőre, formális, informális cigány vezetőre, kezdeményező kollégára, szövetségesre bukkanhattunk volna még. Különösen, ha a felderítés a közkönyvtárak mellett az iskolákra, azok könyvtáaira – kiemelten a szakképző intézetek, a kollégiumok bibliotékáira, továbbá az óvodákra, a kü-

¹ Hátrányos helyzetű olvasók könyvtári ellátása. Szerk. Csapó Edit. Budapest : Múzsák : OSZK KMK, 1984.

² A könyvtár szociális funkciója. Szerk. Arnóth Károly, Vidra Szabó Ferenc. Budapest : OSZK–KMK, 1995.

lönböző civil szerveződésekre (tanodákra, művelődési kis csoportokra, amatőr együttesekre) is kiterjedhetett volna, s ez nem csupán „késő bánat vagy jámbor óhaj” a részünkről, hanem egyúttal az elévezett munka egyik legsúlyosabb tanulsága. Ott lehet igazán hatékony a könyvtár ilyen irányú munkája, ahol a család, az óvoda, a szomszédság, a tantestület, a szűkebb közösség értékrendje, a kisebbségi önkormányzatok, a lelkipásztorok, a civil és kulturális szervezetek vezetőinek akart-akaratlan együttműködése többek között a könyvtár felé (és viszont) is irányítják, felkeltik a gyerekek, a fiatalok, valamint szüleik, rokonaik, barátaik érdeklődését.

Ezzel együtt egyetlen percre sem szeretnénk a felelősség terhét, a kezdeményezés örömét elvenni a téma iránt érzékeny, tanulékony, netán mélységesen elkötelezett kollégáktól. A cigány népismereti gyűjtemények, mesék, gyermekirodalom és a kapcsolódó, tágabb értelemben vett szépirodalmi művek tudatos gyarapításától, az óvodáscsoportok rendszeres vendéglátása, a mesemondó alkalmak, az olvasótáborok, a játékos vetélkedők, az internethasználati tanfolyamok megszervezésén át, a gyógynövény-termesztési, a kisebbségi önkormányzati tagok pályázatírói kurzusainak beindításáig óriási és egyre növekvő „produkciófelületük” van a könyvtáraknak, könyvtárosoknak.

Ezekhez az ötletekhez, kezdeményezésekhez adott kifejezett ösztönzést 2004 tavaszán először – talán e kötetben testet öltő, felderítő, bátorító kutatásunktól nem egészen függetlenül – pályázati kiírásával a Nemzeti Kulturális Alapprogram Könyvtári Kollégiuma. Köszönet érte.

Amint már jeleztük, eredetileg kizárólag a kiemelkedően jó példák felmutatása, s nem az országos helyzet átfogó bemutatása volt a célunk. Már most az első oldalakon világossá kell tennünk: a szándék és a megvalósulás bizonyos távolságra került egymástól. Egyetlen példával hadd éljünk: 2001–2002 folyamán, egy másik kutatás keretében többek között megismerkedtünk *Vörösné Jánosi Katalinnal*, a Budapest XIII. kerület, Dagály utcában működő Szabó Ervin Könyvtár vezetőjével. Az előre sejtett, majd a beszélgetések, a kutatás felderítő, előkészítő szakaszának előrehaladásával mind nyilvánvalóbbá váló együttműködési készsége, szociális érzékenysége nyomán egyre tárgyyszerűbben tudtunk eszmét cserélni a kerületben lakó cigányok könyvtárhasználati esélyeiről, szokásairól, a könyvtá-

ros kollégák gyűjteményépítési dilemmáiról. Végül kikerülhetetlen kérdésként merült fel bennünk az ő személyes indítékainak, a téma iránti elkötelezettségének háttere. A szálak Kerepesre vezettek.

Ezek után nem dönthettünk másként, mint ezt a főváros közeli települést a kutatási helyszínének egyik első pontjaként kijelölni. A János Katalin által felidézett pozitív események évtizedekkel korábban történtek, ma radikálisan más a helyzet. Ennek ellenére, saját törekvéseinkkel ütköző módon, fényképekkel illusztráltan, mégis közre kell adnunk a 2003–2004-ben, a legkevésbé sem követendő példaként tapasztaltakat.

Ezzel a gesztussal kétségtelen feszültséget keltünk a téma iránt érdeklődőben, de egyúttal azt is bizonyítjuk, hogy eszünk ágában sincs mesterségesen meghamisítani, rózsaszínűre festeni a mai magyar valóság egyetlen metszetét sem. De a sorok között olvasó bizonyára érzékeli majd a hasonlóan disszonáns, nem felhőtlenül pozitív mozzanatokat a budapesti VIII. kerületben (a könyvtárosok, az olvasók számának radikális csökkenése) és Ózdon (fütetlen tanoda) szerzett tapasztalatok megismerése közben.

A kötet tartalmának további sejtetése, felvillantása,³ illetve a szükségképpen hiányérzetek, mentegetőzések taglalása helyett egyetlen gondolattal szeretnénk bátorítani minden kritikusan olvasó kollégánkat, no és önmagunkat. A mottóul választott *Gandhi*-idézet félreérthetetlenül egy sokkal távolabbi horizont magasába emeli tekintetünket. A mind szélesebb körű használók, a köz javát szolgáló könyvtárak csupán egyik típusát jelentik a kiteljesedő demokrácia

³ Az olvasó jobb tájékozódását segítő, a nyelvhelyességet, a stílust és a szóhasználatot érintő utalással, valamint a lehető legszűkebb körű köszönetnyilvánítással kell még szolgálnunk.

A közölt írásokban tiszteletben tartottuk a szerzők eredeti stílusát, fogalomkészletét. Nem törekedtünk – éppen a hazai cigánykutatás mai állapotára tekintettel –, nem törekedhettünk a kizárólagos cigány vagy roma megnevezésre. Tapasztalataink nagy óvatosságra intenek, már pl. interjúalanyaink önmeghatározását illetően is. Másrészt, éppen kiváló lektorunk és a bevezető tanulmány fiatal, tehetséges szerzője sem ért minden részletkérdésben egyet (pl. a cigány előtagú kifejezések helyesírásában). Vállaljuk a vita részleges folytatódását.

A kutatás és könyvünk kiadásának támogatóit, a szakmai lektort és a szerkesztésben segítséget nyújtókat az első lapokon, köszönetünk jeléül felsoroltuk. Itt kell azonban külön hálás szavakkal megemlékeznünk a képek készítőiről, valamint a kiadói ajánlás (a hétköznapi életben csak fülszöveggént emlegetett mondatok) jókedvű megfogalmazójáról, Bartók Györgyiről.

alapintézményeinek. Rólunk is szó van, nekünk is vannak másra át nem ruházható, sajátos feladataink! De a lakosság legszélesebb köreinek életkörülményeiben, a lakhatási, tanulási, könyvtárhasználati, munkavállalási esélyeinek radikális mértékű javításához a helyi és kisebbségi önkormányzatoktól, a magyar országgyűlésben hozandó törvényeken keresztül még nagyon sok egyéb intézménynek, valamint a média által hatékonyan befolyásolható közvélekedésnek is súlyos „adósságokat” kell törlesztenie, hogy kisebbségeink a belátható jövőben a jelenleginél jobbnak (türelmesebbnek, együttműködőbbnek, nemtelen indulatoktól mentesebbnek, a konfliktusokat jobban tűrőnek, hatékonyabban megoldónak) minősíthessék egyszer majd az 1989. október 23-a után folyamatosan építendő, gazdagítandó demokráciánkat.

S végül, hadd reménykedjünk benne, hogy a hasonló, netán azonos témájú, de elmélyültebb, gazdagabb kötetek megjelentetése az újjászervezett Könyvtári Intézetben nem várat majd magára – már csupán az írásban rögzített stratégiai terveink okán sem – egy újabb évtized elteltéig.

Budán, 2004 júliusában

A szerkesztők

LANDAUER ATTILA

Utak és problémák a magyarországi cigánykutatásban

Problémavázlat

BEVEZETÉS

A cigány nyelv és kultúra tanulmányozására irányuló magyarországi kutatások több mint két évszázados története során számos – nemzetközi mércével mérve is – jelentős eredmény született, melyek határainkon kívül mégis szinte visszhangtalanok maradtak. Miközben a hazai kutatók folyamatosan olvasták/olvassák, ismerik és fel is használják a jelentősebb külföldi szakemberek különböző világnyelveken megjelenő munkáit, Magyarország és a magyarországi cigánisztika e szakemberek előtt jobbra ismeretlen. Mindez – különös módon – még azon kevés magyar, illetve magyarországi cigánykutatóra is áll, aki – *Wlislocki Henrik*hez vagy *Erdős Kamill*hoz hasonlóan – tevékenységének kifejtésekor nemzetközileg is ismert és elismert volt, s akinek munkásságát – miként e két említett tudóst – a legjelentősebb szakmai szervezetek tagságával honorálták a kortársak.

Az elmúlt évtizedekben csak néhány magyar tudós – mint az elmentmondásos megítélésű *Vekerdi József*, vagy a cigány gyermeknyelvi kutatások vitathatatlanul legnagyobb alakja, *Réger Zita*; s újabban a népzene-kutatóként és nyelvész-ként egyaránt kiváló *Kovalcsik Katalin* – volt képes a munkásságát valóban megillető nemzetközi ismertségre szert tenni, de az ő ismertségük is korlátozott, s csak a tudományterület legtájékozottabb, legkiválóbb nyugati művelőinél (pl. *Norbert Boretzky*, *Victor A. Friedman*, *Ian Hancock*, *Yaron Matras*) érhető nyomon.

Mégsem ez a viszonylagos ismeretlenség a magyarországi cigánykutatás egyetlen, vagy legnagyobb problémája. Számítalan kisebb-nagyobb zavar jellemzi az egész területet: a fogalmak tisztázatlansága, a szakkifejezések következetlen használata; a több évszázados,

már-már mítosszá váló tévedések makacs továbbélése, -éltetése; a különböző részterületek, tudományok művelői közötti eszmecsere szinte teljes hiánya; önnön határaik és szakterületeik határainak nem ismerése, fel nem ismerése;⁴ mind mélyebb, lassan már alig fokozható átpolitizálódás; s ami mindennél súlyosabb probléma: dilettánsok, áltudósok térnyerése, és ezzel szoros összefüggésben, tudomány alatti – olykor tudományosnak, olykor „csak” ismeretterjesztőnek szánt – könyvek, kiadványok tömeges megjelenése, és napjainkra lassan már túlsúlya.

Írásomban először áttekintem a magyarországi cigányság anyanyelvi csoportjait neveik és jellemzőbb lakóhelyeik szerint az utóbbi, kb. két évtized legrészletesebb néprajzi és nyelvtudományi kutatásaira támaszkodva. Az ezt követő hosszabb terjedelmű részben a hazai cigánykutatásnak a 18. századtól a 20. század végéig terjedő, több mint kétszáz évének történetét vázolom a legfontosabb alkotók és kutatóműhelyek működésének időrendjében, a legjelentősebb események, művek, felismerések – és a kutatók közötti szemléleti különbségek – tükrében. S végül, a dolgozat utolsó részében a mai cigánykutatás – általam legsúlyosabbnak vélt – problémáit (az *oláhcigány* szó következtelen használata, tisztázat-

⁴ A példák hosszan lennének sorolhatók. Néhány kirivóbb:

Balázs Géza nyelvész egy 1987-es, magyarországi tetovált feliratokról szóló tanulmányában pl. azt állítja, hogy „a *devla zsutinma* kifejezésben a cigány ördög szó jelenik meg”. A mondat helyesen (magyar átírásban) kb. *Dévla zsutin ma* lenne, jelentése pedig szóról szóra ‘Isten(em) segíts [meg] engem!’. Az ördög cigányul ‘beng’, erről egy szótárt fellelve maga a szerző is meggyőződhetett volna. (Balázs Géza: Titok a neved, Suha János. Magyarországi tetovált feliratok. In: Forrás, 1987. 3. sz. p. 35–52.)

A szintén nyelvész Navracsics Judit: *A kétnyelvű gyermek* című 1999-es könyvében a hazai nyelvi kisebbségeket áttekintve a következőket írja: „egységes cigány nyelv nem létezik, annak különböző változatait beszélik a Magyarországon élő romák (lovári, beás, oláh stb.)”. Míg egységes cigány nyelv valóban nem létezik, a példák olyanok, mint a madárfajok felsorolásánál a *sas, denevér, ragadozó stb.* szavak. A lovári (nem lovári) az oláhcigány nyelvváltozatok egyike, egy újind nyelv; a beás pedig a román nyelv egy – Magyarországon – csak cigányok által beszélt változata, azaz újlatin nyelv. Navracsics írásából nem derül ki, hogy e különbségekkel tisztában lenne. (Navracsics Judit: *A kétnyelvű gyermek*. Budapest : Corvina. 1999. p. 38.)

Kozma Tamás – az egyébként kiváló – oktatásszociológus a Heves Megyei Hírlapnak adott interjújában pedig arról beszélt, hogy cigány csoportok hazánkban már a honfoglaláskor fellelhetőek voltak. Állítása minden történeti ismeretünkkel szöges ellentétben áll. (Heves Megyei Hírlap, 2000. szept. 2.)

lansága; a *naiv tudomány*nak nevezett tevékenység kialakulása, térnyerése; s a *politikai korrektség* ellentmondásai és veszélyei) tekintem át és igyekszem – a rendelkezésemre álló eszközökkel – valamelyest tisztázni.

KIKRŐL VAN SZÓ?

A magyarországi cigányságot – főként anyanyelvük alapján – három csoportba szokás osztani: 1. magyarcigányok, 2. oláh-cigányok, 3. beások.

Magyarcigányok

Magyarcigányok (egyéb neveik: kárpáti cigány, muzsikus cigány, zenész cigány, cigányul: romungro [t. sz.: romungra], olykor pajibano [t. sz.: pajibanura]).

A Magyarországon a 15. századtól megjelenő első betelepülők lezármozottai nagyrészt már kizárólag magyar anyanyelvűek. Hajdani – *kárpáti cigány*nak nevezett – nyelvüket napjainkban már csak szórványokban beszélik, leginkább Nógrád megyében, a Pilisben (Csobánkán, Piliscsabán, Pomázon⁵) és elszórtan a Dunántúlon. A nyelv különböző változatai között nyelvjárási szintű, főként kiejtésbeli különbségek vannak. E nyelvből származnak a magyar köz-, illetve népnyelv (ácsi, csánk, uzsgyi stb.) és a magyar argó (csaj, csávó, piál, dzsal stb.) cigány jövevényszavai.

A leghíresebb cigányzenészek, zenészdinasztiák a nyelvileg teljesen asszimilálódott magyarcigányok közül emelkedtek ki az elmúlt százötven-kétszáz évben (Tálos 1998:298; Vekerdi 1983:1).

Olykor a kárpáti cigány nyelvjárási változatainak szokás tekinteni a szinto és vend cigány nyelveket, melyeknek kisszámú magyarországi beszélői elsősorban a Dunántúlon élnek.

⁵ E közösségek a nyelv mellett többnyire az ősi szegkovács foglalkozást is őrzik. (Ők alkották a szocialista rendszer reprezentatív szegkovács ktsz-eit.)

• A *szintók*, vagy német cigányok hazai csoportjai valószínűleg a 19. század végén, a 20. század elején vándoroltak vissza Nyugat-Európából. Nyelvük jellegzetes vonásai német nyelvterületen, a német nyelv hatására alakultak ki. Legnagyobb csoportjaik ma is Németországban élnek, szórványaik főként Ausztriában, Észak-Olaszországban és Franciaország keleti területein fordulnak elő. A hazai szintókat⁶ – egykori jellegzetes munkáik alapján – gyakorta köszörűs és ringlispíles cigányoknak is nevezi környezetük. Tipikus szinto cigányzenészek a hárfások;⁷ a hárfa mint népi hangszer Magyarországon csak a német cigányoknál fordul elő (Mészáros 1980:3; Sárosi 1998:66–67).

• A *vend* vagy *vendcigány* jelen esetben a cigány nyelv balkáni szláv hatáson átment változata, melynek pár száz fős magyarországi beszélőközössége Somogy és Zala megyében él. Az olykor szlovén cigányként is emlegetett vend cigány nyelvváltozat jövevényszavai elsősorban a horvát, szlovén és – kisebb számban – a német nyelvből származnak (Mészáros 1980; Tólos 1998:298; Vekerdí 1983:2).

Oláh-cigányok

Oláh-cigányok (cigányul: vlaho, vlaxiko-⁸ vlahiko-, vlašiko rom).

Több – a régebbi szakirodalom által gyakorta törzsnek nevezett – nyelvjárási és (eredetileg) foglalkozási egységet alkotó közösség, és ezek nyelveinek összefoglaló elnevezése. Kiszámú kivételtől eltekintve tartják nyelvüket, nyelveiket.

Csoportjaik mai ismereteink szerint a 18. század első felétől kezdtek hazánkba vándorolni. A régebbi – gyakran azonban még ma is tapasztalható – nézetek az oláh-cigányok magyarországi megjelenését a moldvai és havasalföldi cigányrabszolgaság lassú megszűntetéséhez (1855–1864) köthették, s így e csoportok bevándorlását a tizenkilencedik és huszadik századra valószínűsítették. Az utóbbi évek – s itt elsősorban Nagy Pál és Tóth Péter levéltári – kutatásai alapján

⁶ Cigányságunk e kicsi, ám jellegzetes csoportjáról egyetlen önálló hazai kiadvány, Mészáros György: *A magyarországi szinto cigányok. Történetük és nyelvük* című kis füzet volt (Mészáros 1980).

⁷ Illetve nagyrészt csak voltak.

⁸ Az *x* egy torokból képzett, erős, reszelős *h* hangot jelöl.

azonban módosítanunk kellett ezt a felfogást. Az *oláh cigány* szó latin és magyar nyelvi feltűnése, de elsősorban Mária Terézia és II. József korának cigány tárgyú rendeletei, fennmaradt oklevelei, körözüvényei egyértelműen azt bizonyítják, hogy Magyarországon már a 18. században is jelentős arányú oláh cigány bevándorlás volt tapasztalható⁹ (Nagy 1998:25).

- A legnagyobb magyarországi oláh cigány csoport a *lovári*, melynek beszélői főként a Dunántúlon, a Duna-Tisza közén, a fővárosban, illetve annak környékén élnek. Nevük eredetéről megoszlik a kutatók véleménye, többen a magyar *ló* szóból származtatják, míg mások – s ez a jóval valószínűbb, – a cigány pénz (love~lővé) szóval hozzák összefüggésbe.

- A lovári cigányok eredetileg lókereskedők voltak, ma főként színesfém-, régiség- és használati cikkek kereskedéssel foglalkoznak. Nyelvük elterjedtségének és presztízsének következtében oláh cigány köznyelvvé, összekötő nyelvvé kezd válni. Az irodalmi nyelv megteremtésén fáradó cigány értelmiség is főként e nyelvváltozatot igyekszik használni.

- Második legnagyobb csoportjuk, a *másáriak* két nagy közössége Gyöngyösön és környékén, Pest és Heves megyében, valamint Hajdú-Bihar és Békés megye területén él. Miközben megélhetésüket főként bér munkából biztosítják, ők alkotják napjainkban a hazai cigány lókereskedők zömét. Nyelvváltozatuk feltűnően közel áll a lovárihoz.

- Kisebb oláh cigány csoportok továbbá a főként Budapesten és Somogy megyében élő *colárok*; Fejér megyében és a főváros III. kerületében a kelderások, valamint a túlnyomóan Pest megye területén élő drizárok (Tálos 1998:298).

- Magukat oláh cigánynak nevező nagyobb közösségek (pl. *cerhárok*, *csurárok*, *gurvárok*¹⁰) élnek továbbá szerte az Alföldön és – kü-

⁹ Mindez persze nem zárja ki annak lehetőségét, hogy egyes csoportjaik (pl. colárok) valóban csak a 19. század végén, a 20. század elején érkeztek volna hazánkba.

¹⁰ E nyelvváltozatok (és közösségek) egymáshoz való viszonya ma még kevésbé van tisztázva. Diósi Ágnes a gurvári dialektust a kárpáti cigány nyelv közeli rokonának tartja, és a cerhárit a gurvári és az oláh cigány dialektusok közötti átmenetnek; míg Tálos Endre szerint a gurvári egy több kisebb alváltozatra tagolódó nyelvjáráscsoport, s a cerhári (sic!) és csurári ennek két alcsoportja (Diósi 1990:17; Tálos 1998:298–299).

lönösen nagy számban – a három északkeleti megyében (Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg) (Diósi 1988:40; Tálos 1998:298–299; Vekerdí 1983:1).

Beások

Beások (magyarul: *teknősök*, *teknővájók*; a szakirodalomban esetenként: *román cigányok*).

Román anyanyelvűek. Nyelvváltozataik nyelvújítás előtti román dialektusok. A beszélők anyanyelvüket nem nevezik románnak, csak cigánynak vagy beásnak.¹¹ Magyarországon nagyobb tömbökben a dél-dunántúli megyékben élnek.

Beás nevük a hagyományos felfogás szerint a *'bányász'* jelentésű román *'băiaș'* tájszóból származik; *Tálos Endre* egy 1998-as írásában azonban már az archaikus *'băniaș'* ('teknős') szóból származtatta. Hagományos foglalkozásuk a famegmunkálás, főként teknő- és fakanalékészítés volt (Orsós 1997:195; Tálos 1998:299).

Az utóbbi évek szakirodalma – az elsősorban népzene-kutatóként ismert *Kovalcsik Katalin* nyelvészeti kutatásainak eredményeként – három csoportjukat különbözteti meg (Kovalcsik 1993):

- *Árgyelánok* (erdélyiek). Nyelvjárásuk – nevével ellentétben – bászági román nyelvjárás. Baranyában, Somogyban, Tolnában ők alkotják a legnagyobb cigány csoportot, kisebb számban Vas és Zala megyében is élnek. A legnagyobb hazai román anyanyelvű cigány közösség.

- *Muncsánok* (hegyvidékiek). Nyelvjárásuk eredete egyelőre tisztázatlan. A dél-baranyai Alsószentmártonban és a környező falvakban élnek. Magyarországi csoportjuk gyakorlatilag egy, Trianonnal kettévágott nagyobb tömb legészakibb kis darabja.

- *Ticsánok* (Tisza vidékiek). Nyelvjárásuk nyugat-erdélyi ún. krisán román dialektus. Valószínűleg a huszadik század elején költöztek Tiszafüredre és a szomszédos Poroszlóra, ahonnan lassan „vándorolnak” nyugati irányba. Egy-két családnál nagyobb csoportokban már a főváros

¹¹ Beásul, a magyarországon használt írásmód szerint: *cigán* és *bájás*.

közeliében is élnek (Máriabesnyő, Pécel)¹² (Diósi 1988:120–122; Kovalcsik 1993, 1998; Orsós 1997:195; Tálos 1998:299).

Román anyanyelvű kisebb cigánycsoportok, közösségek az ország más – főként Romániával határos – területein is előfordulnak.

A MAGYARORSZÁGI CIGÁNYKUTATÁS TÖRTÉNETI VÁZLATA

A 18. századi kezdetektől a második világháborúig

A magyarországi cigánykutatásnak a 18. századig visszanyúló, komoly hagyományai vannak. *Vályi István*¹³ (†1781), debreceni születésű református teológus, későbbi dunaalmási lelkész volt az első európai, aki hollandiai tanulmányai alatt felfigyelt a cigány nyelv és a leideni egyetemen tanuló dél-indiai – pontosabban *ceyloni* – diákok szingaléz nyelve közötti hasonlóságra. Vályi 1753–1754 körül tett megfigyeléséről bő húsz éve múlva, 1776-ban *Dobai Székely Sámuel*¹⁴ (1704–1779) számolt be egy Bécsben megjelenő lap, a *Tersztyánszky Dániel* által szerkesztett *Allergnädigst Privilegierte Anzeigen*¹⁵ hatodik kötetében. Vályi, miközben megfigyelése tisztán a szavak alaki hasonlóságára vonatkozott, helyesen ismerte fel a cigány nyelv újind voltát – pontosabban (bizonyos) indiai nyelvekkel való rokonságát; lévén, hogy az indoeurópai nyelvcsalád „elfedezése”, azaz a latin, a görög és a germán nyelvek szanszkrittal való történeti rokonságának felismerése még tíz évet váratott magára –, s ezzel elsőként fordult szembe a cigányság egyiptomi eredetének addig általánosan elfogadott legendájával (Fraser 1996:178; Réger 1988:156; Szegő 1977:259; Vekkerdi 1974:40).

¹² Míg az árgyelánok és muncsánok a szocializmus évtizedeiben javarészt bér munkásokká lettek, és főként bányákban, gyárakban, erdő- és mezőgazdaságban kezdtek dolgozni, a ticsánok kereskedelmi tevékenységekre tértek át.

¹³ Vályi István vezetéknéve a szakirodalomban meglehetősen következetlenül használatos. Előfordul *Wályi*, *Wáli*, *Vályi*, *Váli*, *Valyi* alakokban, míg idegen nyelvű művekben a leggyakrabban *Vali* formában szerepel.

¹⁴ Hivatásos katona, emlékiratíró, oklevél- és éremgyűjtő.

¹⁵ A folyóirat teljes címe Kaiserlich-königlich allergnädigst privilegierte Anzeigen aus sämtlichen kaiserl. königl. Erbländern volt

Vályi felismerésének igazát az összehasonlító nyelvészet módszereivel végül csak *August Friedrich Pott* (1802–1887), német nyelvutódos, a történeti nyelvtudomány egyik korai nagy alakja bizonyította *Die Zigeuner in Europa und Asien* című kétkötetetes, 1844–1845-ben megjelent munkájában. Pott maga ugyan nem említi Vályi nevét, csak *Heinrich M. Grellmann: Die Zigeuner. Ein Historischer Versuchung über die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volks in Europa, nebst ihrem Ursprung* (Dessau–Lipcse, 1783) című munkáját, s ennek tulajdonítja az indiai eredet felismerését, de Grellmann Dobai Székely Sámuel közlésére – azaz közvetve Vályi felismerésére – is hivatkozik (Máté 1997:81; Szegő 1977:259).

A Vályi megfigyelésével tett híradással kb. egy időben, 1775–1776-ban egy negyven kis cikkből álló sorozat is megjelent az *Allergnädigst Privilegierte Anzeigen* lapjain, amelyet a hazai és nemzetközi ciganisztikai szakirodalom a cigányok életmódjának átfogó elemzésére tett első kísérletként tart számon.¹⁶ A csupán *abH* szignóval jegyzett munka szerzője egy Szepes vármegyei evangélikus lelkész, az elsősorban mineralógusként és botanikusként ismert *Augustini Sámuel*, vagy nevének gyakrabban előforduló latinosa változatával: Samuel Augustini ab Hortis (1729–1792) volt. Augustini műve – miközben végső soron Mária Terézia korának a cigányügy rendezésére, azaz a cigányok kényszerasszimilációjára irányuló törekvéseit igyekezett a korabeli tudományosság színvonalán alátámasztani – részletesen ismerteti a magyarországi és erdélyi cigányság kultúráját, mindennapi életét, foglalkozásait, étkezési és öltözködési szokásait, illetve csekély mértékig a nyelvébe is ad némi betekintést (Fraser 1996:176–178).

A következő jó néhány évtizedben kevés maradandó mű született. Említésre méltó kivétel talán *Ipolysági Balogh János*¹⁷ cigányprímás *Legelső cigány imádságok, mind a két magyar hazában lévő cigányság*

¹⁶ E ponton lényegesnek tartom megjegyezni, hogy Sir Angus Frazer magyarul is hozzáférhető, *A cigányok* című, alapvető fontosságú, de számos komoly tévedést tartalmazó könyve tévesen állítja Samuel Augustini ab Hortisról, hogy személyét csak Wim Willems holland kutatónak sikerült volna a „közelmúltban” azonosítani. A magyar irodalomtörténészek közül például Horányi Elek (1736–1809) és Szinnyei József (1830–1913) is ismerte, és számon tartotta a ciganisztikai munkát Augustini művei között.

¹⁷ Neve Sági Jancsiként, illetve Sági Balogh Jancsiként is előfordul.

számára című 1850-ben, Esztergomban megjelent római katolikus imakönyve, amely az első olyan magyarországi nyomtatvány, amely cigány nyelvű szövegeket is tartalmazott;¹⁸ valamint az ikladi születésű *Breznyik János* evangélikus lelkésznek a szülőfalujával szomszédos Domonyban, magyarcigányoktól gyűjtött anyaga, mely 1853-ban jelent meg az *Új Magyar Múzeum* című folyóiratban, Bornemisza János név alatt, *A cigány nyelv elemei* címmel.

E korszak hagyatéka viszont számos – főként a cigányok korai történelmére és magyarországi megjelenésére vonatkozó, s gyakran a mai szakirodalomban is fel-feltűnedező – történeti tévedés. Ezek közé tartozik pl. az a *Bárdossy János*¹⁹ (†1819) és *Enessey György*²⁰ (†1801) forrásokat nem közlő munkáiból *Csontos János*²¹ (1846–1918) közvetítésével népszerűvé vált nézet, mely szerint a cigányok első csoportjai II. András király uralkodása alatt, az ötödik keresztes hadjáratból visszatérő királyi seregekkel érkeztek volna hazánkba, 1219 táján; továbbá a *Tomka-Szászky Jánostól*²² (1700–1762) eredeztethető – szintén Enessey közvetítésével ismertté vált – tévhitek Kun László uralkodása (1272–1290) alatti magyarországi jelenlétükről; s a cigányok középkori történetével foglalkozó szerzők egyik legkedveltebb témája, a Luxemburgi Zsigmondnak és feleségének, Mária királynénak tulajdonított különféle menlevelek problémaköre is [Mezey (szerk.) 1986:5–7; Nagy 1998:29].

¹⁸ A legkorábbi fennmaradt magyarországi cigány nyelvű szövegek azonban mégsem ezek, hanem a Kájoni-kódex néven ismert 17. századi kéziratos énekgyűjtemény *Tikha vgorodonozka és Ex oraculo Palfica Madrigal Zingara* című darabjai. A kódex névadója Kájoni János (1629 v. 1630–1687), ferences rendfőnök, énekgyűjtő és orgonista; a benne fennmaradt dalokat 1634 és 1671 között gyűjtötték a csíksomlyói ferences kolostor szerzetesei. A két, cigány nyelvű, máig megfejtetlen szövegű dal egy ismeretlen szerzetes kézírásával került a gyűjteménybe (Nagy 1998:173).

A Kájoni-kódexet ma a csíksomlyói Csíki Székely Múzeum kézírattára őrzi.

¹⁹ *Animadversiones historico-critico-polemicae in opus de insurrectione nobilium auctore Josepho Keresztury... Vindobonae 1790. vulgatum. Cum recensione apocrisium de banderiis hungaricis, Viennae anonymo auctore 1785. editarum per Joannem Bárdosy. Budae, 1792.*

²⁰ A' tzigán nemzetnek igazi eredete, nyelve, történetei. Komárom, 1798.

²¹ Adalék a magyarországi cigányok történetéhez. In: *Századok*, 1877:454–456.

²² Evangélikus lelkész, Bél Mátyás munkatársa. Műve: *Introductio in orbis hodierni geographiam adnexa simul naturalis atque civilis regnorum habitus descriptione Praefatus est De factis geographiae priscis ac recentioribus. Matthias Belius, Posonii, 1748.*

Az 1860-as években zajlott az ún. Liszt-vita,²³ melynek kiváltó oka *Liszt Ferenc* 1859-ben, Párizsban megjelent – számos problémát felvető²⁴ – *Des Bohémiens et de leur Musique en Hongrie* című műve volt. A könyvben, melynek magyar fordítása 1861-ben, *A cigányokról és a cigányzenéről Magyarországon* címmel jelent meg Pesten, a világhírű zeneszerző és zongoraművész a muzsikus cigányoknak tulajdonította a népies magyar műzenét. Liszt műve romantikus fellángolás volt inkább, mint tudományos munka, de minden hiányossága, túlzása és tévedése ellenére e több mint háromszáz oldalas, terjengősségében is szuggesztív könyv viszonylag lelkiismeretes összefoglalása mindannak, amit az intézményes cigánykutatás megindulása előtt a cigányokról, s a különböző európai országok (Oroszország, Románia, Spanyolország és Magyarország) zenei életében betöltött szerepükről tudni lehetett (Sárosi 1971:127–128).

A Liszt állításai nyomán kibontakozó, az egész akkori magyar értelmiséget megmozgató, személyeskedésektől sem mentes vitában *Brassai Sámuel*²⁵ (1800–1897), az „utolsó erdélyi polihisztor” és *Simonffy Kálmán* (1832–1881), a neves nótaszerző mellett – többek között – *Bulyovszky Gyula* (1827–1883), hírlapíró, *Fáy István* (1806–1862), zongoraművész, zenei szakíró és *Szenfy (Kohlmann) Gusztáv* (1819–1875), zeneszerző, egyik első népzene kutatónk kelt a nóta magyar eredetének védelmére (Kovalcsik 1988:103; Sárosi 1971:127–131; Vekerdí 1974:41).

JÓZSEF FŐHERCEG ÉS KÖRE

A 19. század nyolcvanas éveitől – főként József főherceg, József nádor és Mária Dorottya württembergi hercegnő fia anyagi támogatásának és szervező munkájának köszönhetően – nemzetközileg is kiemagasló ciganisztikai tevékenység bontakozott ki Magyarországon.

²³ A vita legrészletesebb ismertetése Sárosi Bálint könyvében olvasható (Sárosi 1971:127–135).

²⁴ Ritkán tárgyalt részletkérdés, de Liszt e könyvében a „két hazátlan nép”, a cigányság és zsidóság történetét, sorsát összehasonlítva számos igen durva antiszemita kijelentést is tesz.

²⁵ A vita résztvevői közül Brassai volt az egyetlen, aki vállalkozott Liszt könyvének részletes elemzésére, és tévedéseivel szemben konkrét tényeket sorakoztatott fel az 1860-ban Kolozsváron megjelent *Magyar vagy cigány zene?* című kis füzetében (Sárosi 1971:131).

E korszak legjelentősebb magyarországi cigánykutatói – a nyelvész képzettségű és cigányul is kiválóan tudó főherceg mellett – *Wlislocki Henrik* és *Herrmann Antal* voltak. Ők hárman írták a Pallas Nagy Lexikona (1893) „Cigányok” címszavának mellékletét (József főherceg *A cigány nyelv grammatikája*; Wlislocki Henrik *A cigányok életmódja, szokásai és hiedelmei*; Herrmann Antal pedig *A cigányok népköltészete és zenéje* című fejezeteket).

József főherceg köre egy rövid életű, értékes szakfolyóiratot is kiadott 1887–1907 között, *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* címmel, melynek különszámai a *Mitteilungen zur Zigeunerkunde* címet viselték. E folyóirat munkatársai voltak többek között: *Bartalus István* (1821–1899), *Herman Ottó* (1835–1914), *Katona Lajos* (1862–1910), *Kálmány Lajos* (1852–1919), *Munkácsi Bernát* (1860–1937) és *Vikár Béla* (1859–1945) (Prónai 1995:99–100; Szegő 1977:260; Vekerdí 1974:42).

HABSBURG JÓZSEF KÁROLY LAJOS

József főherceg (1833–1905) legjelentősebb műve az 1888-as, Budapesten megjelent, *Czigány nyelvtan*,²⁶ mely a Magyarországon és közvetlen környékén beszélt cigány nyelvjárások legelső tudományos értékű ismertetése.

A főherceg költségén jelent meg továbbá *Győrffy Endre* magyar cigány szótára²⁷ 1885-ben; barátja és pártfogoltja, *Nagyidai Sztójka Ferenc* (cigány nevén Fardi), lókereskedő és költő *Ő császári és magyar királyi fensége József főherceg magyar- és cigány-nyelv gyök-szótára. Románé áláva. Iskolai és utazási használatra* című munkája,²⁸ az első magyarországi oláh cigány szótár (függelékében értékes népköltési válogatással), valamint *Koritsnyák Jakab* (†1846) premontrei kanonok egy 1806-os – a cigány nyelvről szóló – értekezése²⁹ (Réger 1988:156; Szegő 1977:260; Vekerdí 1974:42, 1983:3).

²⁶ Teljes címe: *Czigány nyelvtan. Románo csibákero sziklaribe.*

²⁷ Győrffy Endre: *Magyar és cigány szótár. Czigányúl mondvá vakeriben.* Paks, 1885.

²⁸ Első kiadása 1886-ban jelent meg, Kalocsán; a második 1890-ben, Pakson.

²⁹ *Fundamentum linguae Zingaricae.* Anno 1806. Budapest, 1887.; Szinnyi József: *Magyar írók élete és munkái.* 5. köt. Hasonmás kiad. Budapest : Magyar Könyvkereskedők és Könyvterjesztők Egyesülete, 1981. col. 701.

Tudományos tevékenységén túl a főherceg alcsúti birtokán vándorcigányok letelepítésével kísérletezett, gyermekeiknek külön iskolát alapított, de ezen kísérletei – minden igyekezete ellenére – kudarcot vallottak³⁰ (Prónai 1995:100).

WLISLOCKI HENRIK

A brassói születésű Wlislocki Henrik (1856–1907), kolozsvári egyetemi tanulmányainak befejezése után, az 1870-es évek végén kezdett cigánykutatással foglalkozni. Életének körülbelül tíz esztendejét – főként erdélyi és olykor délvidéki – vándorcigányok társaságában, nagyrészt mesék, népi szövegek és néphagyományok gyűjtésének szentelve töltötte. Kutatásainak, gyűjtőútjainak eredményeit 1881-től kezdte publikálni, magyar és német nyelven. Munkásságának elismeréseként rövidesen tagjává választotta az Angol Néprajzi Társaság.

Legfontosabb munkái az 1884-es *Die Sprache der transsilvanischen Zigeuner. Grammatik, Wörterbuch*,³¹ valamint két összefoglaló jellegű műve, az 1890-es *Vom Wandernden Zigeunervolke. Bilder aus dem Leben der siebenbürger Zigeuner. Geschichtliches, ethnologisches, Sprache und Poesie*³² és az 1892-es *Aus dem inneren Leben der Zigeuner*³³ című könyvek (Prónai 1995:108). Élete utolsó évtizedét elborult elmével, nagy szegénységben töltötte Betlenszentmiklóson.³⁴

Wlislocki tevékenységének megítélése szélsőségesen ellentmondásos. Nevezték „gonosztevő áltudósnak”, s „az eddig élt legnagyobb cigánykutatónak” is (Prónai 1995:57). Réger Zita véleménye szerint – míg minősítéseiben sok esetben valóban kevés megértést mutatott a kutatott népcsoport kulturális sajátosságai iránt –, „szövegközlései, nyelvi leírásai máig legfontosabb forrásanyagunk az erdélyi cigány nyelvjárásról” (Réger 1988:156). Munkásságának legfőbb jelentősége – legtöbb mai kritikus szerint – azonban mégis abban áll, hogy ő

³⁰ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 5. köt. Hasonmás kiad. Budapest : Magyar Könyvkereskedők és Könyvterjesztők Egyesülete, 1981. col. 699.

³¹ Lipcse, Friederich.

³² Hamburg, Ruchler.

³³ Berlin.

³⁴ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 14. köt. Hasonmás kiad. Budapest : Magyar Könyvkereskedők és Könyvterjesztők Egyesülete, 1981. col. 1614.

volt az első, aki a cigánykutatásban alkalmazta a résztvevő megfigyelés (kulturális antropológiai) módszerét, s e módszerrel addig elképzelhetetlen mélységű betekintést nyert cigány közösségek életébe (Prónai 1995:100).

HERRMANN ANTAL

A szintén brassói születésű Herrmann Antal (1851–1926) az 1880-as évek közepén Wlisslockitól³⁵ kezdett cigányul tanulni, majd Erdély letelepült és sátoros cigányainak tanulmányozására indult. Cigány tárgyú kutatásainak legfontosabbjai a népköltészet, a népdalok és a hiedelemvilág feltárására irányultak (Kós 1958; Bódi 1999b).

Herrmann legfontosabb cigány tárgyú műve³⁶ *A Magyarországhban 1893. január 31-én végrehajtott Czigány összeírás eredményei* (Statisztikai Közlemények, 1895) című munka, amely az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal összeírásának tudományos értékű feldolgozása (Bódi 1999b:75).

A cigánykutatás Herrmann életművének³⁷ csak egy – viszonylag kis – része volt. Szervező tevékenysége – többek között – fontos szerepet játszott még a néprajztudomány magyarországi önállósulásában, és a modern erdélyi néprajzi kutatások, gyűjtések megindításában is (Bódi 1999b:76; Kós 1958).

CSENKI IMRE ÉS CSENKI SÁNDOR

Néhány évtizednyi szünet után – az 1930-as évek közepétől fellelő magyar népmese- és népdalgyűjtés hatására – Csenki Imre (1912–1998) és Csenki Sándor (1920–1945) kezdett főként a püs-

³⁵ Mindkettejük germanisztika professzora Meltzl Hugó (1846–1908) volt, az „erdélyi cigány népköltészet felfedezője”, aki maga is gyűjtött és tett közkinccsé, egy azóta elveszett könyvében cigány népballadákat (Jile Romane. Kolozsvár, 1878). Meltzl Wlisslocki és Herrmann indulásában játszott esetleges szerepének feltárása – ismereteim szerint – még várat magára.

³⁶ Cigányokkal foglalkozó írásainak feldolgozását Bódi Zsuzsanna végezte el (Bódi 1999a).

³⁷ Tevékenységének legutóbbi részletes ismertetése *A cigány néprajzi tanulmányok* 8. kötetének tanulmányaiban olvasható (Tanulmányok Herrmann Antal emlékére. Szerk. Bódi Zsuzsanna. Budapest : Magyar Néprajzi Társaság, 1999.).

pökladányi és hosszúpályi cigány közösségekben néprajzi gyűjtésekbe. Népdalgyűjtésükből először 1943-ban látott napvilágot ízelítő, amikor a *Kodály Zoltán* hatvanadik születésnapjára készült emlékkönyvben³⁸ megjelentették a *Fagyos király* című, Püspökladányban 1941-ben feljegyzett másári cigány ballada teljes szövegét, magyar fordítását és kottáját, egy folklorisztikai elemzés kíséretében (Kovalcsik 1988:107, 1998b:429; Vágh 1983:30; Vekerdi 1974:43).

Csenki Sándor kitűnő cigány nyelvtudása és tereptapasztalata, valamint Csenki Imre zenei képzettsége és a korabeli népzene kutatásokban való tájékozottsága rendkívül jól kiegészítette egymást. Megfigyeléseik a – magyar népzeneben ismeretlen – többszólamú vokális tánczenéről, s annak hangszerutánzó sajátosságairól marandó eredményeik közé tartoznak (Kovalcsik 1988:107). Különösen értékesek továbbá Csenki Sándornak a püspökladányi másári, hosszúpályi gurvári és recski romungró dialektusokra vonatkozó kéziratos feljegyzései (Vekerdi 1983:4). Öccse 1945. január 19-i tragikus halála után Csenki Imre már csak alkalmilag folytatta, s pár éven belül be is fejezte a cigánykutatásokat (Kovalcsik 1988:108).

A Csenki testvérek 1939–1944 között gyűjtött anyagának részletei több különböző kiadványban láttak napvilágot, míg a gyűjtemény java a Magyar Tudományos Akadémia tulajdonában még mindig feldolgozásra vár (Kovalcsik 1988:108; Szegő 1977:264; Vekerdi 1974:43). Műveik közül legfontosabbak a Csenki Imre és Csenki Sándor neve alatt megjelent *Bazsarózsa. 99 cigány népdal* (Budapest : Zeneműkiadó, 1955.), *Cigány népdalok és táncok I–II.* (Budapest : Zeneműkiadó, 1977.) és a *Cigány népballadák és keservesek* (Budapest : Európa, 1980.) című kötetek, valamint Csenki Sándor *A cigány meg a sárkány. Püspökladányi cigány népmesék* (Budapest : Európa, 1974.) című könyve.

A második világháború utáni munkálatok

Az 1950-es évek elején kutatók új nemzedéke tűnt fel a hazai ciganisztikában, melynek legnagyobbjai *Erdős Kamill, Hajdu András és Vekerdi József.*

³⁸ Csenki Imre – Csenki Sándor: Népdalgyűjtés a magyarországi cigányok között. In: Emlékkönyv Kodály Zoltán 60. születésnapjára. Szerk. Gunda Béla. Budapest : Magyar Néprajzi Társaság, 1943. p. 342–362.

ERDŐS KAMILL

Erdős Kamill (1924–1962), a ludovikás katonatisztból lett autodidakta cigánykutató – alig egy évtizedig tartó munkássága idején – főként nyelvi és néprajzi gyűjtésekkel foglalkozott. Súlyos betegsége ellenére bejárta hazánk teljes területét, s gyakorlatilag minden cigány nyelvi csoportot személyesen megismert. Tevékenységének eredményeként 1958-ban tagjává választotta a világ legrégebbi és legjelentősebb szakmai szervezete, az 1888-as alapítású londoni Gypsy Lore Society, majd egy évvel később a Magyar Néprajzi Társaság, valamint a párizsi Association des Études Tsiganes (Vekerdi 1989:12).

Legfontosabb műveiben, *A Békés megyei cigányok – cigánydialektusok Magyarországon* és *A magyarországi cigányság – törzsek, nemzetségek* című tanulmányokban a hazai cigányság legrészletesebb – nyelvi alapú – osztályozását végezte el. Csoportosítása adja – többé-kevésbé egyszerűsítve – a legtöbb magyarországi cigánykutatás fogalmi hálóját, de alapkategóriái erősen befolyásolták a későbbi szociológia felméréseket is (Szuhay 1998:26–27).

Erdőst, miközben kutatási eredményei, gyűjtései valóban kiemelkedőek voltak – Wlisslockihoz hasonlóan – a kutatott közösségek belülről való megértésének teljes hiánya jellemezte. A „cigánykérdés” megoldásának lehetőségét, a cigányságnak a többségi lakossággal azonos gazdasági és kulturális színvonalra emelését – az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961. június 20-i, *A cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról* című határozatával³⁹ összhangban – a népi kultúra és nyelv, illetve a közelebbről soha nem fogalmazott „cigány életforma” feladásával képzelte el (Erdős 1989:132–134; Prónai 1995:101–102).

Összegyűjtött tanulmányai Vekerdi József szerkesztésében 1989-ben, Békéscsabán láttak napvilágot (Erdős 1989).

³⁹ A határozat teljes szövege – többek között – Mezey Barna: *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985* című kötetében olvasható (Mезey 1986:240–242).

HAJDU ANDRÁS

A neves izraeli zeneszerző, Hajdu András (André Hajdu) 1953–1956 közötti magyarországi tevékenysége alatt – a Csenki testvérek munkásságának folytatójaként – mintegy ezernégyszázzal gyarapította a gyűjtött cigány népdalok számát. Nevéhez fűződnek a hazai cigányság népzenejére vonatkozó első részletes elemzések és összefoglalások (Kovalcsik 1998:429; Sárosi 1971:21; Vekerdí 1974:43).

A *Bazsarózsa* című kötet kapcsán – Csenki Imréhez írott – vitacikkében⁴⁰ ő írta le először az oláh cigányság népdalkincsének két legfontosabb műfaját, a lassú dalt (loki djili) és a táncdalt (khe-limaski djili) (Kovalcsik 1988:109).

Magyarországról történt távozása után a Párizs környéki, főként orosz területekről származó kelderás cigányok népzenejének gyűjtésével és publikálásával foglalkozott.⁴¹ (Kovalcsik 1988:110) 1960-ban Tunéziába, innen hat év elteltével Izraelbe költözött. Évtizedek óta a Bar-Ilan Egyetem professzora.

VEKERDI JÓZSEF

Az elmúlt közel fél évszázad – minden bizonnyal – legnagyobb hatású magyar cigánykutatója a nyelvészi végzettségű, rendkívül ellentmondásos megítélésű tudós.

Vekerdí József az ötvenes évek közepén csatlakozott Hajdu András-hoz és Erdős Kamillhoz, s kezdte meg évtizedekig tartó néprajzi és nyelvészeti gyűjtéseit (Kovalcsik 1988:109). Hajdu távozása (1956), majd Erdős halála (1962) után az első számú hazai cigánykutatóvá, s a terület hosszú ideig cáfolhatatlanul legfőbb szaktekintélyévé vált. Az ezt követő években, évtizedekben Vekerdí és köre számos kitűnő – főként leíró nyelvészeti – munkával gyarapította ismereteinket.⁴²

⁴⁰ Hajdu András: Van-e cigány népzene? Hozzászólás a *Bazsarózsa* című gyűjteményhez. In: Új zenei szemle, 1955. 10. sz. p. 20–25.; Csenki Imre válasza: A cigány népzeneiről. In: Új zenei szemle, 1955. 12. sz. p. 23–26.

⁴¹ Hajdu, André: Le folklore Tsigane. In: *Études Tsiganes*, 1962. No.1–2:1–33.; ill. La loki djili des Tsiganes Kelderás. In: *Arts et traditions populaires*, 1964: XII. 139–177.

⁴² A legjelentősebbek: Hutterer 1963; Hutterer–Mészáros 1967; Mészáros 1969; Mészáros 1980.

Szerteágazó tevékenységének legértékesebbjei a mesegyűjtései, s a cigány dialektusok feltárásában és leírásában elért eredmények. Legfontosabb munkái doktori értekezésének kézírata (*A magyarországi cigány nyelvújítások*, 1977), valamint *A magyar cigány nyelvújítás nyelvtana* (1981. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kara), *A magyarországi cigány kutatások története* (1982. Debrecen, KLTE Néprajzi Tanszék), *A magyarországi cigány nyelvújítások szótára*⁴³ (Vekerdi 1983) és a – Mészáros Györggyel közösen írt – *A magyarországi oláh cigány nyelvújítás mondattana* (Vekerdi–Mészáros 1974) című könyvek.

Munkásságának legvitatottabb része, a cigány nyelvről vallott felfogása a következőkben foglalható össze:

A cigány nyelv szóállománya rendkívül alacsony, 1200 körüli (800 tőszó, 400 származékszó), ezért a nyelv a modern társadalmi lét által támasztott igények betöltésére, elvont fogalmak ábrázolására nem alkalmas. A szűk szókincsű nyelv alacsony színvonalú gondolkodást determinál, ami pedig már eleve egyik összetevője az Indiából(!) eredeztethető, generációról generációra öröklődő, sajátosan cigány gondolkodásmódnak. Minden magyar-cigány kétnyelvű beszélő, domináns nyelve – épp a cigány nyelv szegényes voltából fakadóan – a magyar, ezért nincs is értelme a „cigány anyanyelvű cigány” és a „román⁴⁴ anyanyelvű cigány” kifejezéseknek. A nyelv dialektális széttagoltsága oly erős, hogy a három⁴⁵ fő nyelvújítás (oláh-cigány, gurvári, romungró) beszélői egyáltalán nem értik egymást, tehát az irodalmi nyelv megteremtésére tett kísérletek eleve kudarcra vannak ítélve (Réger 1988:158; Vekerdi 1974, 1981).

A nyelv szegényes voltának következményei a gyermekeket illetően is állnak. Ők is rosszabbul beszélnek cigányul, mint magyarul, tehát őket sem lehet cigány anyanyelvűnek nevezni. Az iskolai nehéz-

⁴³ Bővített, második kiadása 2000-ben jelent meg Budapesten, a Terebess Könyvkiadónál, *A Comparative Dictionary of Gypsy Dialects in Hungary* címmel (Vekerdi 2000).

⁴⁴ Ez különösen érdekes állítás, mert a magyarországi román anyanyelvű cigányok nem valami „csökevényes” román nyelvváltozatot, hanem a román nyelv Romániában is élő dialektusait beszélik. (Ugyanúgy, ahogy pl. a Szlovákiában, Rimaszombat környékén élő magyarcigányok a magyar nyelv palóc nyelvújítását.)

⁴⁵ Olykor négy: oláh-cigány, gurvári, romungró, *szinto* (pl.: Vekerdi 1999:218–219); máskor pedig öt: oláh-cigány, gurvári, romungró, *szinto* és *vend* (pl.: Vekerdi 1983:1–2).

ségek, sikertelenségek nem az anyanyelv eltérő voltából, hanem az elmaradott környezet okozta károsodásból származnak. A cigány nyelvjárások, nyelvváltozatok a gyerekek személyiségfejlesztésére alkalmatlanok. A személyiség kibontakoztatása és az iskolai előmenetel érdekében a gyerekeket magyarul kell megtanítani és tanítani. Az otthon beszélt nyelvnek teret engedni az iskolában – annak visszahúzó hatása miatt – különösen káros lenne (Réger 1988:171; Vekerdí 1974, 1981; Várnagy–Vekerdí 1979).

RÉGER ZITA

Réger Zita (1944–2001), a klasszika-filológusból lett nyelvész volt az utóbbi három évtized legkiemelkedőbb magyar cigánykutatója.

Neve az 1970-es évek elején indult cigány osztályokkal kapcsolatos pedagógiai, nyelvészeti vitákban vált ismertté. Az évtized első felében még úgy gondolta, hogy ezekben az osztályokban mód nyílna a magyar–cigány kétnyelvűségből fakadó hátrányok leküzdésére vagy legalább mérséklésére (pl.: *Kétnyelvű cigánygyermek az iskoláskor elején*⁴⁶), majd felismerve, hogy ez a kísérlet a problémák felszámolását nem, csak az elkülönítést szolgálja, s e rendszer keretein belül az érintett gyerekek lemaradása véglegessé, visszafordíthatatlanná válik, 1978-ban az elsők között javasolta a cigány osztályok felszámolását (*Cigány osztály, „vegyes” – osztály a tények tükrében*⁴⁷).

A következő években több – főként Vekerdí nézeteit bíráló – írásban bizonyította, hogy a „nemzeti” nyelvtudomány normatív szemléletmódja miatt alkalmatlan a kisebbségi, csak szóbeliségben létező nyelvek tudományos vizsgálatára.

Az 1980-as évek közepétől több nagyszabású pszicho- és szociolingvisztikai kutatás szervezője, végzője volt; érdeklődésének homlokterébe az anya–gyermek kommunikáció, és a nyelvi szocializáció réteg- és közösségspecifikus vonásai kerültek. A különböző anyanyelvű közösségekben végzett kutatásai hatására látványos szemléletváltás következett be a magyarországi cigány nyelvészeti munkákban, s az addigi, kizárólagosan leíró nyelvészeti vizsgálatokat

⁴⁶ Valóság, 1974. 1. sz. p. 50–62.

⁴⁷ Valóság, 1978. 8. sz. p. 77–89.

szociolingvisztikai, antropológiai nyelvészeti szemléletű kutatások váltották fel (Szalai 1999:270).

Világviszonylatban is egyedülálló kutatásainak köszönhetjük a magyarországi cigány nyelvű közösségekben zajló nyelvi szocializációs folyamatok megismerését és megértését. E vizsgálatok eredményei a „*Beszámoló a halmozottan hátrányos helyzet és a nyelvi fejlettség*” című, folyamatban lévő kutatási projektum néhány eredményéről,⁴⁸ *Nyelvi szocializáció és nyelvhasználat a magyarországi cigány nyelvű közösségekben*⁴⁹ című tanulmányaiban, valamint az *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány*⁵⁰ című könyvében olvashatók.

Folyamatosan zajló vizsgálatainak eredményeit 1988-ban, *A cigány nyelv: kutatások és vitapontok* című tanulmányában ütköztette Vekkerdi József eredményeivel és nézeteivel.

Higgadt és tárgyilagos bírálatában kimutatta, hogy az addig deviánsként ábrázolt, s a visszatérő *hiány* szóval jellemzett nyelvi helyzetkép hamis. A visszamaradott cigány gondolkodás megnyilvánulásaként emlegetett nyelvhasználati sajátosságok mindegyike (az egyszerű mondat szerkezetek használata, a szituációhoz erősen kötődő beszédmód, a csekély szókincsbeli változatosság) jellegzetesen az „otthon” nyelvének, a családi beszédstílusnak, általánosságban az informális helyzetnek jellemzője, nem pedig a primitív, „nyelv által gúzsba kötött gondolkodás” ismérve. E sajátosságok a legiskolázottabb rétegek otthoni nyelvhasználatát ugyanúgy jellemzik, mint a legiskolázatlanabb cigányok beszédét (Réger 1988: 160; Szalai 1999:271).

Úttörő érdeme volt annak bizonyítása, hogy az iskolai sikertelenségek oka nem kizárólag az eltérő anyanyelvben, hanem a cigány közösségek nyelvi szocializációs folyamatainak – a többségitől – eltérő voltában keresendők. (Pontosabban abban, hogy a magyar iskola-rendszer nem tudja kezelni az eltérő szocializációs modell eredményeként létrejött verbális kultúrát.)

További fontos cigány tárgyú művei *A cigányság helyzetének nyelvi és iskolai vonatkozásai. Álláspontok és viták*,⁵¹ *A cigány nyelv: Kutatások és*

⁴⁸ Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből. 1985. 1. p. 87–118.

⁴⁹ Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből. 1987. 3. p. 31–89.

⁵⁰ Budapest : Akadémiai Kiadó, 1990.

⁵¹ Szociálpolitikai értesítő, 1984. 2. sz. p. 140–173.

*vitapontok*⁵² és a *Teasing in the linguistic socialization of Gypsy children in Hungary*⁵³ című tanulmányok. *Cigány gyermekvilág* című, kéziratban maradt könyve 2002-ben, Kassai Ilona és Kovalcsik Katalin szerkesztésében jelent meg.

A KEMÉNY-ISKOLA

1970–1972 között – világviszonylatban is egyedülálló vállalkozásként – országosan reprezentatív cigánykutatást⁵⁴ végzett a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Intézete, mely kutatásra azóta leginkább „1971-es cigányvizsgálat” néven szokás hivatkozni. A kutatás vezetője, *Kemény István* körül ekkortájt kezdett kialakulni az a főként fiatal szociológusokból álló értelmiségi kör (*Csalog Zsolt*, *Havas Gábor*, *Kardos László*, *Matolay Magdolna*, *Solt Ottilia* stb.), amely *Kemény-iskola* néven vonult be a hazai szociológia és cigánykutatás történetébe, illetve a későbbi demokratikus ellenzék csírája lett.

E kutatásból ered az – a magyar szociológiában és szociográfiában – máig erőteljesen érvényesülő felfogás, mely a cigányságot elsősorban nem etnikai, hanem ún. életformacsoportként, mintegy a szegénység szubkultúrájának hordozójaként határozza meg. E nézet szerint a cigány emberek életét mindenekelőtt a hiány és a megfosztottság jellemzi, s életstratégiáik nagyrészt csupán a „holnapig való” túlélésre irányulnak.⁵⁵

Ez a megközelítés érvényesül továbbá a Kemény-tanítványok szociografikus és dokumentarista munkáiban is, melyek sorából – véleményem szerint – a leginkább *Csalog Zsolt* (1935–1997) művei emelkednek ki. Ezek közül legfontosabbak az 1976-ban megjelent *Kilenc cigány* című könyv (*Csalog* 1976), és – a több alkalommal is napvilágot látott – *A cigánykérdés Magyarországon 1980 előtt* című tanulmány (*Csalog* 1991a),⁵⁶ mely a Kemény István körül kialakult kutatómű-

⁵² Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből. 1988. 4. p. 155–178.

⁵³ *Acta Linguistica Hungarica*. An international journal of linguistics, 1999. 46. p. 289–315.

⁵⁴ A kutatást a Minisztertanács utasítására indították, majd állították le 1972 elején, még befejezése előtt (*Csalog* 1984:137).

⁵⁵ A kutatások mélységéből fakadóan e felfogásról a kör tagjai később több-kevesebb mértékben elmozdultak.

⁵⁶ Korábbi megjelenés: *Magyar Füzetek* 1984. 14–15. p. 93–137.

hely világlátásának és legjelentősebb eredményeinek – rövidségében is teljes – alapvető jelentőségű összefoglalója (Prónai 1995: 107–111).

Az említett 1971-es cigánykutatást a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Intézete és Közgazdaság-tudományi Intézete 1993–1994 telén, közös szervezésben megismételte.⁵⁷ A – Kemény István (1971), illetve Kemény István, Havas Gábor és Kertesi Gábor (1993–1994) vezetésével lefolytatott, azonos elveken nyugvó – kutatások fő célja a cigányság létszámának, életkörülményeinek, iskolázottsági, munkaerő-piaci helyzetének, földrajzi és (anya)nyelvi megoszlásának megismerése volt. A kérdőíves módszerrel zajló felmérések a cigány lakosság 2%-át érintették, a kutatók a vizsgálat során azt tartották cigánynak, akit a nem cigány környezet annak tartott.⁵⁸ E kutatások szerint 1971-ben 320 000, 1993–1994-ben pedig 482 000 fő volt a magyarországi cigány lakosság lélekszáma (Kemény 1974:64; Havas–Kemény 1995:3).

2003 februárjában és márciusában Kemény István és kutatótársai 1%-os, országosan reprezentatív mintán ismételték meg a kutatást. Ennek a két korábbinál vélhetően valamivel pontatlanabb eredményeiből arra a következtetésre jutottak, hogy 2003 elején a magyarországi cigányság összlétszáma 520 000 és 650 000 fő között lehetett (Kemény–Janky 2003).

A PROBLÉMÁK

Oláh cigány

A legtöbb és legsúlyosabb félreértés Magyarországon az oláh cigány szót, és annak viselőit övezi.

⁵⁷ E két felmérést megelőzően – a csak tervezettekén kívül – 1768-ban, 1837-ben, 1873-ban, 1893-ban, 1909-ben és 1924-ben zajlott Magyarországon cigányösszeírás. Ezek, a sokszor idézett és hivatkozott 1893-as kivételével gyakorlatilag ismeretlenek (Nagy 1998:18).

⁵⁸ A kutatások részletes ismertetése: Kemény 1974, 1976; Kemény–Havas–Kertesi 1994.

A SZÓ ÉS ÉRTELMEI

Az *oláh*cigány szó helyesírását nem szabályozza az akadémiai helyesírás. A különböző szerzők (vagy olvasószerkesztők?) az elmúlt évtizedekben szinte ötletszerűen használták *oláh cigány*, *oláh-cigány*, *oláh*cigány, sőt „*oláh*” *cigány* alakokban; olykor egy-egy íráson belül is többféleképpen. (Lexikonjaink, szótáraink zöme – Pallas Nagy Lexikona, Pallas Kis Lexikona, Révai Nagy Lexikona, Új Idők Lexikona, Új Magyar Lexikon, A Magyar Nyelv Értelmező Szótára – szintén nem tartalmazza önálló szócikként a kifejezést.)

Az *oláh*cigány szó mai nyelvünkben öt, élesen elkülönülő értelemben használatos:

1. A többségi magyar köznyelv – tapasztalataim szerint – igen becsmérlő értelemben használja, s a cigányságnak a nem cigányok által leginkább megvetett, legkevésbé ismert, romániaiak, romániai eredetűnek vélt csoportjait illeti vele. Így használja gyakran sok magyar anyanyelvű – főként zenész – cigány; de brassói(!) romungróktól is hallottam ugyanebben a megvető értelemben. A kifejezés ilyen értelmű használatában komoly szerepe lehet a mai magyar nyelvben az eleve pejoratív *oláh* szónak.

A szó ezen értelmét tarthatta szem előtt Fekete László, amikor *Magyar kiejtési szótár* című nyelvművelő könyvébe⁵⁹ egybeírva felvette, és azonnal kerülendőnek is ítélte az *oláh*cigányt, majd kiváltására – a magyarországi cigányság belső tagolódásának teljes figyelmen kívül hagyásával – a *románroma* vagy *románcigány*⁶⁰ szavakat javasolta.

2. A cigány–magyar kétnyelvű beszélők magyar szóhasználatában mindazon cigányokat jelenti, akik cigány anyanyelvűek, illetve képesek a nyelv valamelyik változatának⁶¹ használatára. Így használta például *Lakatos Menyhért*, amikor több mint három évtizede, egy Matolay Magdolnával és Vekerdi Józseffel (Matolay–Vekerdi 1970) vitázó írásában két mondatot szánva a kérdés tisztázására azt állítot-

⁵⁹ Fekete László: *Magyar kiejtési szótár*. Budapest : Gondolat, 1992. p. 138.

⁶⁰ Ez foglalt kifejezés; beást jelent.

⁶¹ Tanúja voltam, hogy csurár beszélők *oláh*cigánynak „ismertek el” olyan magyar cigányokat (romungrókat), akik még képesek voltak a kárpáti cigány nyelv bizonyos fokú használatára.

ta, hogy az „oláhcigányok nem alkotnak külön törzset vagy fajtát. Oláhcigánynak szokás nevezni bárkit, aki cigányul beszél” (Lakatos 1971:81). Ebben az értelemben – lévén, hogy maguk a használók is oláhcigánynak nevezik magukat – inkább az „igazi”/„igazibb” cigányt jelenti.

3. Az előzővel összhangban lenni látszik a különböző cigány csoportokat ismerő, velük valamilyen szinten együtt, egy faluban élő vidéki magyarok szóhasználat, ami szintén a főként cigány anyanyelvű csoportokra korlátozza e szó jelentését. Körülbelül ez az értelme hámozható ki a szónak pl. Tóth Imre: *Ipoly menti palóc tájszótárából*, melyben az oláhcigány címszónál az áll, hogy „Az oláhcigán má a nevibe sē magyar, de az emmi cigányajink⁶² ugyanollyan magyarok, mind mink! De azér embërnek embër az oláhcigány is.”⁶³

4. A Dunántúlon a román anyanyelvű, s a ciganisztikai szakirodalomban ezért igen gyakran románcigánynak is nevezett beás cigányokat nevezik oláhnak, illetve oláh cigánynak (Szegő 1977:266; Vekerdi 1983:1); ilyen értelemben használta a szót pl. Havas Gábor is *A Baranya megyei teknővájó cigányok* című, még a hetvenes években készült, kiváló tanulmányában (Havas 1997). A kifejezés ezen értelmében azonban – úgy tűnik – általános a különírás.

5. Az oláhcigány szó nyelvtudományban használatos jelentésében a cigány nyelv azon változatát jelenti,⁶⁴ amelyet *elsődleges* balkáni újlatin (azaz román) hatás köt a balkáni nyelvszövetséghez.⁶⁵ E hatást főként a szókincs, s – valamelyest csekélyebb mértékben, de azért még mindig igen számottevően – a grammatika is őrzi. (A szó

⁶² Az „emmi cigányajink” (= mi cigányaink) jelen esetben, a bizonyos Nógrád megyei falvakban az oláhcigányoknál lényegesen elfogadottabb magyarcigányokat jelent.

⁶³ Tóth Imre: *Ipoly menti palóc tájszótár*. Bernecebaráti és vidéke tájnyelve az 1930–1940-es évek fordulóján. Budapest : Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1987. p. 206.

⁶⁴ Illetve azon változatának/változatainak beszélőit.

⁶⁵ A nyelvszövetség – Theodora Bynon megfogalmazása szerint – a „nyelvcsalád természetes ellenpárja”, mert míg a nyelvcsalád a nyelv eredetére, a nyelvszövetség a más nyelvekkel való több évszázados érintkezése során felvett sajátosságaira vonatkozó fogalom (Bynon 1997:223). A *nyelvszövetség* a német 'Sprachbund' szó tükörfordítása, mely a magyar nyelvű nyelvtudományi szakirodalomban *nyelvi térség* és *nyelvi area* formákban is előfordul.

E ponton hangsúlyozni szeretném, hogy a nyelvszövetségek léte nem tévesztendő össze a Nyikolaj Szergejevics Trubeckoj (1890–1938) nevéhez kapcsolódó nyelvszövetségek elméletéként ismert – bizonyíthatlan és bizonyíthatatlan – nyelvrokonság-magyarázattal.

ezen értelmének megfelelő kifejezés a nemzetközi szakirodalomban is él, angolul *vlach romani* vagy *vlax romani*, németül *walachischen Roma* vagy *Vlach-Roma* formákban [pl. Hancock 1995; Cech–Fennesz–Juhasz–Heinschink 1999:66]).

A balkáni nyelvszövetség egyéb tagjai a román, az újjörög, az albán, a macedón, a bolgár, valamint – kevésbé szorosan – a szerb, a horvát és a török nyelv. Legfőbb jellemzői:

a) A végartikulus,⁶⁶ azaz a főnevekhez toldalékként kapcsolt határozott névelő. (Ezt nem vette át a cigány.)

b) A főnévi igenév hiánya (végső soron egy, a görög nyelvből terjedő hatásként), s ezzel szoros összefüggésben.

c) A kötőszóval bevezetett, kötőmódú ígés mellékmondatok használata ott, ahol egyéb indoeurópai nyelvek főnévi igeneves szerkezetet használnának. Pl.: lovári 'či kamav te pav', 'nem akarok inni', szó szerint: 'nem akarom, hogy igyak'.

d) A birtokos (genitívus) és részeshatározó esetek (datívus) alaki egybeesése. (Az oláh cigány nyelvben csak többes számú birtok esetén. Pl.: 'le *šaveske* khure' [a fiú csikói], 'bikindas ekh khures le *šaveske*' [eladott egy csikót a fiúnak].)

e) Az ún. *ismétlés* (repríz, névmásrepríz) jelensége, azaz tárgyesetbe tett névmás használata a cselekvés tárgyát kifejező hangsúlyos főnév, illetve főnévi csoport után. Pl.: lovári 'le *šuše poharura* ašavenas le kothe' (az üres poharakat [azokat] pedig ott hagyták).

f) A palatális „lágý” mássalhangzósor kialakulása (a bolgár nyelvből terjedve). Pl. oláh cigány 'šavo' (fiú), szemben a kárpáti cigány 'čavo'-val, oláh cigány 'Ÿal' (megy), szemben a kárpáti cigány 'd al'-lal.

g) Bizonyos, több nyelvben meglevő, szóról szóra azonos kifejezések. Pl. 'eszi magát' (veszekszik), cigányul 'xal pe' (Bynon 1997: 224–225; Choli Daróczi–Feyér 1988; Szerebrennyikov et al. 1986: 334–335).

A legfőbb – ebben az értelemben vett – magyarországi oláh cigány nyelvváltozatok (és közösségek): a *lovári* (lókereskedő, lókupec, mások szerint „gazdag cigány”), *másári* (halász, megint mások szerint

⁶⁶ Bizonyos szerzők (pl.: Vékony Gábor) „hátravetett névszó-meghatározónak” nevezik.

bocskorkészítő vagy foltozóvarga), *drizári* (ronggyűjtő), *colári* (szőnyegkészítő és -kereskedő) és *kelderás* (üstfoltozó, fémműves).⁶⁷

A magukat oláh cigánynak nevező csoportokon belül a nyelvtudomány megkülönböztet ún. *áloláh cigányokat* is, akiknek nyelve más cigány közösségek nyelvi sajátosságainak átvételével, azaz *másodlagos* módon, már hazánk területén tett szert oláh cigány sajátosságokra.⁶⁸ Ezen közösségek esetében az oláh cigány jellegzetességek átvételének presztízisokai voltak (Tálos 1988b:191).

AZ OLÁHCIGÁNYOK MAGYARORSZÁGON

Az oláh cigányokkal kapcsolatos másik nagyobb probléma Magyarországra való bevándorlásuk idejének kérdése.

A témát érintő szerzők jobbra röviden, szinte érintőlegesen intézik el a kérdést. Legtöbbjük – köztük *Diósi Ágnes* (Diósi 1988:40), *Fleck Gábor*,⁶⁹ *Kemény István* (Kemény 1999:6), *Tálos Endre* (Tálos 1988b:191), *Szegő László* (Szegő 1977:266) és *Vekerdi József* (Vekerdi 1974:16–17) – azon a véleményen van, hogy e csoportok hazai megjelenése a 19. század közepére–második felére, sőt a 19–20. század fordulójára tehető. E kutatók egyetlen, ritkán idézett gyenge érve a moldvai és havasalföldi cigányrabszolgaság lassú megszüntetésével (1855–1864) hozza kapcsolatba a bevándorlás megindulását (Fraser 1996:204–206).

Kevés, e kérdésben nyilatkozó történészünk azonban más nézeteket vall. *Radó Péter* és *Tarján G. Gábor* (Radó–Tarján G. 1990:5) sze-

⁶⁷ A két utóbbi – hazai mércével kicsiny – csoport beszélői nagyobb számban élnek Erdélyben, ahol jobbra ma is hagyományos mesterségeiket folytatják; továbbá *kelderás* a nyugat-európai oláh cigányok jelentős része, de e csoport tagjai az Amerikai Egyesült Államokban is élnek (Hancock 1995:10; Tálos 1998:298).

⁶⁸ Ilyen pl. az északkelet-magyarországi – Szalai Andrea által – cerhári-csurárinak nevezett közösség, amelyet Vekerdi József cerhár néven az általa hol gurvárinak, hol fódózó cigánynak nevezett nagyobb nyelvi csoport részeként tart számon (Szalai 1999:280–281; Vekerdi 1983:1). E közösség általam ismert beszélői tapasztalatom szerint leginkább csurárnak nevezik magukat.

⁶⁹ Fleck az oláh elnevezést – minden magyarázat nélkül – onnan eredezteti, hogy „az oláh cigányok elődei román pásztornépekkel együtt vándoroltak a mai Bulgária területéről Romániába” (Fleck 2000:30).

rint a 18. század elejétől, a fanarióta⁷⁰ uralom (1711–1821) elől kezdtek tömegesen hazánkba menekülni az oláh cigányok; míg Nagy Pál csupán úgy fogalmaz, hogy „Magyarországon már a tizennyolcadik század derekán gondot okozott” e közösségek megjelenése⁷¹ (Nagy 1998:25).

Az adatok ezen véleményeket látszanak igazolni.

Mária Terézia egy 1761-es, a cigányság helyzetét szabályozni kívánó rendelete az első, általam ismert hazai forrás, ami tartalmazza – igaz csak latin alakjában, *Valachi Zingari*-ként – az oláh cigány kifejezést. A királynő e rendeletének főbb pontjaiban a cigányság állandó lakóhelyre kényszerítését, ló tartásuk és *cigány* népnévük betiltását és hagyományos viseletük magyar paraszti öltözkékre cserélését teszi kötelezővé. A rendelkezés oláh cigányokat érintő része az Erdélyből Magyarországra történő további bevándorlásnak próbál gátat szabni (Nagy 1998:450). A szó itt használt értelme meggyőző bizonyítéka annak, hogy a tizennyolcadik század ötvenes–hatvanas éveiben már a nem cigányok számára is élesen megkülönböztethető volt a hazai cigányság e két legnagyobb csoportja, s az új nagy létszámú vándorló közösségek jelenléte komoly közigazgatási problémákat is okozott.

Az *oláh cigány* („Oláh Tzigány”) szót magyarul – a Magyar Akadémiai Nagyszótár cédulaanyagának⁷² tanúsága szerint – 1801-ben írta le először Molnár János a *Magyar Könyv-Ház* című munkájának tizenötödik kötetében.⁷³

A kifejezés következő magyar nyelvű megjelenése egy, Nagy Pál által publikált, 1814-es körözésben olvasható. A Rimaszombatból szökött, és Gömör területéről déli irányba, Nógrád megyébe mene-

⁷⁰ Az oszmán birodalom görög pénzarisztokráciája. Dimitrie Cantemir moldovai és Constantin Brancoveanu havasalföldi fejedelmek uralkodását követően, több mint egy évszázadon át közülük nevezte ki a szultán a két román állam uralkodóit.

⁷¹ Mindez persze nem zárja ki annak lehetőségét, hogy egyes csoportjaik (pl.: colárok) valóban csak a 19. század végén, a 20. század elején érkeztek volna.

⁷² A gyűjtemény mintegy hatmillió cédulából álló anyagát magyar nyelvészek generációi 1898 márciusától az 1960-as évekig gyűjtötték össze. Az állomány különböző szempontok szerinti rendezése a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében napjainkban is folyik. A mai tervek szerint a majdani Nagyszótár 1772-től 2000-ig dolgozza majd föl a magyar szókészlet alakulását (Gerstner 2000:35–39).

⁷³ Szűts László professzor úr szíves közlése.

külő cigány asszonyok személyleírásának fogalmazója a következőket írta: „*rosta üst és vas serpenyőket fódozott czigányok közül való, tám oláh czigányoknak kellett lenniük*” (Nagy 2000:98). (A szó magyar nyelvi használata a fél évszázaddal korábbi latin nyelvvel azonosnak tűnik, miközben viselőivel együtt már távol került a román fejedelemségekkel közös határoktól.)

A szó néhány évtized múlva feltűnt irodalmunkban is; Petőfi Sándor 1844-es *Vándorélet* és Arany János 1854-es *A bajusz* című költeményeiben. Az *oláhcigány* szó mindkét versben a csak „cigánynak” nevezett magyarcigányoknál mobilabb, vándorcigány csoportokat jelenti.

A kifejezés viszonylag korai voltát látszik erősíteni önelnevezéssé válásának ténye is. Megszületését, s a – már magyar nyelvi környezetben élő – cigányok általi elfogadását csak akkorra lehet feltételezni, amikor még érzelmileg semlegesen jelentett románt, azaz az 1830–1840-as éveket megelőző évtizedekre. (Maga a magyar *román* szó mesterséges alkotás, ami erdélyi román követelésre váltotta fel az oláht, az 1849. július 21-i nemzeti törvénytervezetben. [Vékonny 1989:21])

Kialakulása – véleményem szerint – a következő főbb lépésekben zajlott:

1. A tizennyolcadik század első felétől a huzamosabb ideje hazánkban élő, jobbára letelepedett – főként fémműves és zenész – cigányok mellett a két román fejedelemség területéről érkező vándorcigányok jelentek meg a magyar területeken. 2. A jövevényeket korábbi cigányainkétől markánsan eltérő, román szavakkal kevert nyelvük és származási helyük alapján az *oláh* megkülönböztető névvel illette a nép; mely 3. elnevezést rövidesen maguk az érintettek is elfogadták (mint olyat, ami megkülönböztette őket a régebben itt élő, valószínűleg már ekkor is gyorsan magyarosodó kárpáti nyelvű tömegektől), miközben 4. ez a nép ajkán született kifejezés (illetve latin változata) a hivatalos nyelvnek, majd – ezzel és a köznyelvi használattal szoros összefüggésben, bár valamivel később – 5. a tudomány nyelvének is része lett.

A naiv tudomány⁷⁴

Az utóbbi húsz–harminc évben a hazai ciganisztika különös mellékágaként született a – Kovalcsik Katalin és Réger Zita (Kovalcsik–Réger 1995) szerzőpáros találó kifejezésével – naiv tudománynak nevezett tevékenység, melynek művelői a naiv művészet hasonlatosságára – nemegyszer saját naiv művészi tevékenységük részeként – fogtak a cigány nemzeti kultúra feltárásának és egy idealizált cigány történelem megteremtésének emberfeletti feladatába. Az irányzat képviselői – a cigányság hazai, külföldi és nemzetközi politikai szervezeteivel gyakran karöltve – annak bizonyítását érzik fő feladatuknak, hogy „*a világ lassan egy nemzetté váló cigánysága számára elérkezett a saját »magaskultúra« megteremtésének ideje*”, s hiszik, hogy ennek ők az egyetlen letéteményesei. Tevékenységük legfőbb jellemzője a népi elbeszélő stílus ötvözése a különböző, bizonytalan forrásokból származó valós vagy valótlan ismerettöredékek tömegével.

A naiv tudomány legáltalánosabb sajátosságai a korunkban érvényes tudományos paradigmákkal összevetve a Kovalcsik Katalin és Réger Zita véleménye szerint a következők (Kovalcsik–Réger 1995: 32–33):

1. A naiv tudományos mű leginkább a mesealkotásra jellemző tér- és időkeretet használ, melyben a különböző korok és földrajzi területek, helyszínek közötti váltás az alkalmi, szórványismereteknek megfelelően – szinte – ötletszerűen lehetséges. A naiv tudós nem érzékel problémát évszázadok, évezredek vagy földrajzi térségek, a vándorlás során érintett országok kimaradásában; világképe statikus, fejlődés számára nem létezik, a jelenségek közötti kapcsolatot egyedül az analogikus hasonlóságban látja.

2. A naiv tudomány a tudományos hagyománnyal, kortárs tudománnyal szemben kétkedő. Érvényes tudományos tradícióval szerves kapcsolatba lépni képtelen; mintegy újrakezdi – de legalábbis újraértelmezi – a tudománytörténetet. A (komoly) tudomány osztá-

⁷⁴ A jelenségről azért különösen indokolt szólni, mert mára e – tudományos szempontból meglehetősen problémás – szerzők és jellemzően rövid, olykor-olykor füzetméretű kiadványaik a hazai cigánytárgyú irodalomban határozott túlsúlyba kerültek.

lyozási kategóriát használja ugyan, de felületesen, gyakran egyéni-
leg értelmezve. A sokszor valós ismeretek rendezésére is alkalmat-
lan; egy-egy fejezeten belül bármiről lehet szó, ami analogikusan
kapcsolatba hozható vele.

3. A tudományos eszköztárból átvett eljárási módok (pl.: jegyzete-
lés, hivatkozás) használatára ugyancsak képtelen.

4. Tudományos probléma a naiv tudós számára nem létezik, s
ezért az állítások tudományos vizsgálatának problémafelvetés–bizo-
nyítás–konklúzió alapképlete sem. A tudomány számára pusztán is-
meretterjesztő tevékenység, ami egyéb ismeretterjesztő művekből
táplálkozik. Valódi tudományos munkát, szakkönyvet, szakfolyóira-
tot nem olvas, nem ismer. Az esetleges tudomására jutott kritikára,
szakmai kifogásra dühödten, olykor minősíthetetlenül reagál.

5. A naiv tudós leírásaiban használatos fogalmak definiálatlanok,
kifejezéseinek használati köre gyakorta nem esik egybe a szaktudo-
mányival. Fogalmi keveredései, alkalmankénti tévedései nyomán
sokszor önellentmondásokba keveredik, de ezeket nem ismeri fel.

6. Enciklopédikus igénye mellett mindent vészesen leegyszerűsít,
írásmódjában a tehetségtelen író, a középkori krónikás és – alkalmankénti
érdekes színfoltként – a cigány mesemondó stílusa keveredik.

7. A naiv tudós más/valódi tudósokkal folytatott szakmai vita lehe-
tőségéről mit se tud. Egyet nem értését, rosszallását jó esetben kö-
dös, sejtelmes utalásokban fejezi ki; rossz esetben a „*már megint egy
gázsó, aki akadályozni akarja a világ romáinak/cigányainak egységesülését*”
mondattal zárja rövidre az eszmecserét. (A naiv tudomány talán leg-
nagyobb veszélye pedig éppen ebben áll, hogy igyekszik beemelni a
ciganisztikába az „etnikai kompetenciát”, s tudományos érvek híján
sokszor faji alapon próbál dönten.)

A naiv tudomány itt ismertetett sajátosságai a különböző szerzőkre
különböző mértékben, különböző formában állnak. E helyen nem
áll szándékomban senkit néven nevezni, az érdeklődő olvasó konkr-
ét példákat elsősorban a Kovalcsik–Réger szerzőpáros idézett cik-
kében, másodsorban pedig könyvesboltok és – sajnos – könyvtárak
polcain szép számmal talál(hat).

Az „irányzat” és az idesorolható cigány és nem cigány alkotók sok-
színűségének érzékeltetéséhez legyen elég annyi, hogy található
köztük nyugdíjas középiskolai magyartanárból lett műkedvelő nyel-

vész, akinek etimológiai „kutatásokra” korlátozódó tevékenysége a magyar nyelv – főként csak általa vélt – cigány jövevényszavaira irányul, s aki e tevékenység során jobb ügyhöz méltó igyekezettel kutatja nyelvünk finnugor (pl.: anya, apad, árad), német (pl.: cigaretta, koffér, pancsol) és szláv (pl.: ösztöke) eredetű szavainak „valós” cigány eredetét; csakúgy, mint magyarcigány pedagógus, aki a cigányság korai történetét illető egy-egy abszurd felvetésének „bizonyításához” már rálelt többek közt egy, a második világháború után Amerikába menekült nyilas(!) áltörténész a hatvanas években készült – finoman szólva tudománytalan – magyar őstörténetére, és kisebb, a magyar–sumér nyelvrokonítás tébolyában fogant „tudományos” irományokra; valamint olyan cigány politikus is, aki minden történeti és nyelvészeti ismeret nélkül áll elő rendre vadabbnál vadabb történeti és nyelvi/nyelvészeti kijelentésekkel, sőt „elméletekkel”.

Azt azonban mindennek ellenére itt hangsúlyoznom kell, hogy egyes – jobb elnevezés híján – naiv szerzők olykor-olykor, elsősorban szótárak, tankönyvek és mesekönyvek terén fontos, sőt maradandó műveket is alkottak.

Cigány vagy roma?

Az 1990-es évek elején – részben az amerikai eredetű politikai korrektség igényének (divatjának?) egyik első hazai jeleként, részben különböző nyugat-európai cigányszervezetek szóhasználatával összhangban – a cigány szó mellett megjelent Magyarországon a roma kifejezés. Első hazai propagálói – főként szociológusok és egyéb társadalomtudósok – használatának szükségességét leginkább a cigány szó pejoratív voltára való hivatkozásokkal igyekeztek igazolni. Térnyerése néhány év alatt már odáig jutott, hogy Radó Péter, a – már említett – történészből lett oktatás- és kisebbségpolitikus *Jelentés a magyarországi cigány tanulók oktatásáról* című, 1997-es füzetének előszavában már kénytelen volt szabadkozni a cigány szó használata miatt: „A Jelentésben általában a »cigány« szót használom e népcsoport megnevezésére, noha a legtöbb európai ország »politikailag korrekt« beszédstílusa ezt nem engedi meg. Magyarországon a cigányság nagyobb része ezt a kifejezést használja önmagára, s ez a szó épült be a hivatalos szóhasználatba” (Radó 1997:5). (Kiemelések tőlem.)

Radó – bár nem fejtette ki – e két rövid mondatában megragadta a kérdés lényegét. Miközben a magyarországi cigányság túlnyomó többsége – magyarul legalábbis – cigánynak nevezi magát, a politikai korrektség hivatalos(nak szánt) szóhasználata – azaz egy külső kényszer – ezt már hazánkban is egyre kevésbé engedi meg.

A szóhasználat ilyen megközelítése azonban durva leegyszerűsítése a külső–belső elnevezések – elsősorban a nyelvtudomány és a filológia illetékességi területébe tartozó – problémakörének, viszonyának. Annak, hogy egy nép úgy nevez egy másik népet, ahogy éppen nevez, történeti és nyelvtörténeti, nem pedig emberi jogi okai vannak. (Az egyértelmű gúnynevek természetesen más megítélés alá esnek, de egy, az érintettek körében is olyan széles körben elfogadott és önelnevezésként is használt népnévnél, mint a cigány, természetesen nem ilyenről van szó.)

A magyarság szlovák vagy épp arab nyelvű – a magyar önelnevezésből származó – megnevezései nem azt jelzik, hogy a szlovák és arab beszélők jobban szimpatizálnának (vagy valaha jobban szimpatizáltak volna) a magyarokkal, mint pl. az angolok, németek vagy éppen lengyelek, akik kivétel nélkül külső, az önelnevezésünkkel nem rokon neveken illetik népünket. (Ez egyébként pl. a lengyelek esetében fordítva szintén igaz: a magyar lengyel népnévnek a lengyelek önelnevezéséhez nincs köze, míg az önelnevezésükből származó magyar polyák szó mai nyelvünkben már kifejezetten becsmérlő.)

Az ilyen jellegű problémákra azonban a politikai korrektség hívei, harcosai nincsenek tekintettel, miként arra sem, hogy nem lehetünk biztosak benne, hogy az általuk javasolt szó egyöntetűen elfogadható lenne a magyarországi – pláne európai! – cigányság minden egyes csoportja számára. (Ezt jelzi számomra pl. az is, hogy a cigányság politikailag korrekt megnevezése német nyelvterületen már nem önmagában a „roma”, hanem a „roma und sinti” kifejezés, mely mellett egyébként az utóbbi időben már mind gyakrabban előfordul a „roma, sinti und kale” alak is.)

Megítélésem szerint nem helytálló az a gyakran hallható érvelés sem, hogy „a magyar cigány szóhoz túl sok negatívum kapcsolódott az elmúlt évszázadokban”, mert nem e szóhoz kapcsolódott, hanem a cigányságról a többségi társadalomban alkotott, rendkívül differenciálatlan képhez. (Ha van valami, ami ellen tenni kell, akkor ez

az.) A cigány szó a minden, vele kapcsolatos probléma ellenére is a magyarországi cigányság egyik, s legelső(!) magyar nyelvű önelnevezése.

A roma szó cigány anyanyelvű cigányaink (a Kemény-vizsgálatok szerint 1971-ben a magyarországi cigányság 21%, 1993–1994-ben pedig 4,4%-a [!]⁷⁵) cigány férfit, férjet jelentő 'rom' szavának egyes számú megszólító esete (vocativusa) vagy többes számú alanyesete, nőnemű megfelelője a cigányasszony, feleség jelentésű 'romnji', melynek egyes számú megszólító esete és többes számú alanyesete 'romnja'. A két szó magyar megfelelői e nyelvjárások anyanyelvi beszélői szerint cigány, cigány ember, illetve cigány asszony, cigány nő. A 'rom' szó szűkebb használatában a beszélővel azonos közösséghez tartozó cigányokra, megengedő értelmében – helyzettől függően – más cigány anyanyelvűekre vonatkozhat; mindkét esetben csak cigány nyelvű mondatban hangozhat el. A két másik nagyobb csoport cigány nyelvű megnevezése romungró vagy pajibanó (magyararcigány) és balajari (beás).

A különbséggel e csoportok is tisztában vannak. A magyararcigányság magyar nyelvű csoportjai főként oláhigánynak, kárpáti nyelvű kisebbsége magyarul oláhigánynak, cigányul vlahonak, vlahiko romnak nevezi az oláhigányokat. A beások számos önelnevezése közül leggyakoribb a magyar nyelvű cigány, és a román (beás) nyelvű cigan; míg ők az oláhigányokat – egykori jellemző foglalkozásaik alapján – magyarul leginkább kolompárnak, románul lăcătárnak nevezik.

A roma kifejezés használatával kapcsolatban van azonban egy sajátosan magyarországi, magyar nyelvi probléma is: ez pedig a roma szóalak hazai argó-, azaz tolvajnyelvi múltja. A politikailag korrekt formák támogatói számára ez talán kevésbé nyilvánvaló, de mint ilyen, a roma szó a magyar nyelv bizonyos rétegeiben már évtizedekkel ezelőtt pejoratívvá vált. Ennek belátásához elég csupán a 'roma csávó' és 'cigány ember'⁷⁶ kifejezések között lévő érzelmi különbségre utalni, de ugyanez érhető nyomon a magyar lány és a – cigány eredetű – argó csaj szavak hangulati különbségében. Ez a magyará-

⁷⁵ Azaz száz magyarországi cigány közül kevesebb mint négy és fél anyanyelvében élő szóval van dolgunk.

⁷⁶ Kiss Jenő professzor úr felvetése.

zata annak is, hogy sok esetben épp a cigányság cigány anyanyelvű csoportjai – akik maguk is használják saját nyelvükben a rom és romnji szavakat – érzik a leginkább sértőnek a roma szó magyar nyelvi közegben való megjelenését.

TOVÁBBI OLVASNIVALÓK

A magyarországi cigányság kulturális sajátosságai, életmódja, anyanyelvi csoportjai és speciális problémái iránt érdeklődők rendkívül gazdag – és igen változatos színvonalú – szakirodalomból válogathatnak, melyből – megítélésünk szerint – első olvasásra leginkább Diósi Ágnes könyvtáros-szociográfus munkái ajánlhatók. Kezdetnek ezek közül is talán a Magyarország felfedezése sorozatban 1988-ban megjelent – a műfajt több ponton túlnövő – *Cigányút* című szociográfia (Diósi 1988), melynek ismertetését Kertesi Gábor az Eszmélet 1990. júliusi számában azzal a gondolattal kezdte, hogy (e könyvet) „mindenkinek el kellene olvasnia, aki veszi a bátorságot ahhoz, hogy ma Magyarországon a cigánykérdésről, cigányságról, vagy akárcsak egyetlen cigányról is mint cigányról bármit állítson” (Kertesi 1990). Kertesi e mondata Diósi azóta megjelent két könyvéről, a *Cigányút* folytatásának is felfogható, 1990-ben megjelent *Szűz Mária zsebkendője* című kis kötetről (Diósi 1990), és a 2002-es, *Szemtől szemben a magyarországi cigánysággal* című könyvről is elmondható lenne, s az eltelt közel másfél évtized alatt aktualitásából sem veszített (Diósi 2002).

Szintén kiváló bevezetés lehet a témába a Kovalcsik Katalin által szerkesztett, rövid időn belül két kiadást is megért *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből* című tanulmánykötet [Kovalcsik (szerk.) 1998], melynek számos írása a szaktudomány igényességével, de így is közérthetően tárgyalja a magyarországi cigányság kulturális sajátosságait, megélhetési stratégiáit, iskolai nehézségeit, csakúgy mint nyelvi megoszlását.

Rendkívül jól sikerült összefoglaló továbbá Ligeti György *Cigány népmismereti tankönyv a 7–10. osztály számára*⁷⁷ című munkája. Hasznos alapismereteket tartalmaz a hazai cigányságról a Kemény István

⁷⁷ Ligeti 2001.

szerkesztésében, 2000-ben megjelent, *A magyarországi romák* című könyvecske [Kemény (szerk.) 2000b].

A cigány gyerekek iskolai nehézségeiről, a szakirodalomban leginkább csak *nyelvi hátrálynak* nevezett jelenségcsoportról (amit egyébként szerencsésebb lenne „*nyelvi másságnak*” nevezni!) alapmű Réger Zita 1990-ben megjelent *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány* című kis könyve (Réger 1990).

A cigányság hazai története és a „cigánykérdés” megoldását, azaz a cigány–nem cigány viszony rendezését célzó törekvések, elképzelések iránt érdeklődők elsősorban a Mezey Barna által szerkesztett *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985* című kötetet forgathatják haszonnal; míg azoknak, akiket cigányságunk története részletekbe menően érdekel, Nagy Pál: *A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában* című, 1998-as kitűnő – számos történeti mítoszt is eloszlató – könyve ajánlható (Nagy 1998).

A hazai cigányzenészek és muzsikájuk kialakulásának történetét Sárosi Bálint, 1971-ben megjelent *Cigányzene...* című könyvében dolgozta fel (Sárosi 1971).

A cigányság magyarországi elhelyezkedéséről, szociológiai sajátosságairól, foglalkozásairól és fontosabb megélhetési stratégiáiról – többek között – a Kemény István által összeállított, 1999-es *A cigányok Magyarországon* című kötetben olvashatók gondolatébresztő tanulmányok [Kemény (összeáll.) 1999].

Peremhelyzetben, avagy Budapest XVI. kerület és Kerepes

XVI. KERÜLET

A 33,5 km² területű XVI. kerület az egykori Árpádföld, Cinkota, Mátyásföld, Rákosszentmihály és Sashalom falvak Budapesthez csatolásával, Nagy-Budapest 1950-es közigazgatási egyesítésekor jött létre. A kerület északnyugaton Pestújhellyel és Újpalotával (XV. kerület), nyugaton Zuglóval (XIV. kerület), délen, délnyugaton Kőbányával (X. kerület), míg délkeleti részein Rákosligettel és Rákoscsaba-Újteleppel (XVII. kerület) határos. Keleti, északkeleti határai a főváros közigazgatási határai is; az ezekhez legközelebb eső két település az Árpádfölddel és Cinkotával mára részben érintkező Csömör és a Cinkota keleti határától kb. egy kilométerre kezdődő Kistarcsa, az egykori Kerepestarcsa nyugati része.

A kerület lakóinak száma a 2002. évi januári állapot szerint – hivatalosan – 70 537 fő volt, ami a 2000. évi januári adatokhoz (71 104 fő) képest csekély mértékű csökkenést jelent. Az 1990–2000 közötti évtizedben azonban, amikor Budapest teljes lakossága több mint kétszázezer fővel, 10,2%-kal csökkent, a XVI. kerület egyike volt annak az öt fővárosi kerületnek, ahol a lakónépesség növekedése volt tapasztalható. (E növekedés a XVII. kerületben 9,8%, a XVI. kerületben 2,4%, a IV. kerületben 1,8%, a XVIII. kerületben 1,5% és a XXII. kerületben – alig érzékelhető – 0,2% volt.)

A XVI. kerület állandó lakóinak tényleges számát az önkormányzat egyes munkatársai a helyi cigány kisebbségi önkormányzat képviselőivel összhangban a hivatalos adatoknál jóval magasabbra becsülik; ez többé-kevésbé egybehangzó véleményük szerint – a kerület jogcím nélküli lakóival, lakásfoglalóival, hajléktalanjaival, az itt hosszabb-rövidebb ideig élő illegális munkavállalókkal, az egyes helyi cigány családoknál folyamatosan lakó rokon és nem rokon cigánnyokkal, a főként román állampolgárságú, de hosszú évek óta ma-

gyarországi kereskedésből élő kelderás- vagy gáborcigányokkal és a Cinkota külső részén nyaralókban, hétvégi házakban élő nyugdíjasokkal és alacsony jövedelmű családok tagjaival együtt – 73 000 fő körül lehet.

1. kép. Hajléktalan magyar cigányok „háza” Mátyásföld szélén,
2004. június

A tipikusan kelet-pesti, kertvárosi kerület különböző részei között – a lakosság összetétele, jövedelmi helyzete, a különböző kerület-részek presztízse, s ezzel párhuzamosan ingatlanárai tekintetében – komoly különbségek vannak. Legkülső „faluja”, a 17–18. században – a Beniczky család által – evangélikus szlovákokkal betelepített Cinkota – mind kevésbé ugyan, de – a mai napig őrzi nemzetiségi jellegét. Bizonyos részei – fehérre meszelt, alacsony parasztházaival, s az azokban lakó bő szoknyás tót⁷⁸ öregasszo-

⁷⁸ A mai magyar nyelvben gyakran pejoratív értelmű szót nem becsémrlőn használok. A térség – Beniczkyek és Grassalkovichok által betelepített – szlovák falvainak (pl. Cinkota, Csömör, Kerepes, Kistarcsa, Nagytarcsa) mai – főként idősebb – lakosai számára ez a magyar szó önelnevezés. (E kettősségre példa, hogy míg *A magyar nyelv értelmező szótára* „gyakran pejoratív értelműnek” nevezi, Kistarcsa nagyközség honlapján következetesen a tótot használják szlovák helyett.)

nyokkal – még ma is gyakorta azt az érzetet keltik az arra járóban, hogy a fővárostól távoli, eldugott falu utcáit járja. Sashalom, Mátyásföld, Rákosszentmihály – a néhány kisebb, a hatvanas-hetvenes években épült, főként három-négy emeletes házakból álló lakóteleptől (Szent Korona [korábban Varga József] utcai, Centenárium, Lándzsa utcai, Jókai) eltekintve – jellemzően kertes, családi házakkal teli falusias külvárosok. Árpádföld ezekhez hasonló, azzal a különbséggel, hogy külső, magasabban fekvő részein az utóbbi tíz évben a főváros pesti oldalának az egyik elitnek számító, s ezért igen drága része alakult ki.

A kerületi cigányság

A XVI. kerület cigány lakosságáról sok mindent, de mégis viszonylag kevés bizonyosat tudunk. Becsült – és olykor mért – számuk rendkívüli ingadozásokat mutat. Ez *Kertesi Gábor* és *Kézdi Gábor* 1992-re vonatkozó – tehát több mint tízéves – becslése szerint 428 fő volt (Kertesi–Kézdi 1998), míg az előző választási ciklus (1998–2002) kerületi cigány kisebbségi önkormányzatának 1999-ben megkezdett, egy darabig nehézkesen haladó, majd a következő év első felében – pénzühiány miatt – abbamaradt, szigorúan véve illegális (!) módszerekkel készült összeírása, illetve az ennek részeredményeiből – meglehetősen vitatható „módszertannal” – kikövetkeztetett „végeredménye” szerint a 2000. évben meghaladta az ötezer főt. [A cigány kisebbségi önkormányzat *Roma szociális térkép készítése* munkacímén folytatott ezen „kutatása” – mely inkább volt egy helyi politikai (presztízs)harc egy hosszadalmas csatája, mint tényleges, tudományos igényű kutatás, – gyakorlatilag a kerület cigányok által legsűrűbben lakott részeinek rapszodikus összeírását jelentette, majd az itt kapott eredményeknek a kerület összeíratlan, de bizonyosan kevesebb cigány által lakott részeire történő „felnagyítást”.]

A kerületi cigányság valós létszáma valahol a két érték között, félúton lehet; véleményem, illetve saját „számításaim” szerint ez ma a legvalószínűbben háromezer fő körül, vagy esetleg ennél egy kicsivel magasabban van.

A helyi cigányság anyanyelvi megoszlása

A XVI. kerületi cigányság anyanyelvi megoszlását, nyelvhasználatát illetően azonban – miközben az eredmények között nagyságrendi különbség van, – az arányok meglepő módon egyeznek.

A kerület cigányságának többsége – s ez Magyarországon mára viszonylag ritka – cigány anyanyelvű, azaz közkeletű kifejezéssel oláh-cigány. Kertesi Gábor és Kézdi Gábor szerint a cigányul beszélők aránya az 1992-re becsült 428 fő 66,4%-a (kb. 284 fő) volt, míg az egykori cigány kisebbségi önkormányzat munkatársai szerint ez 2000-ben 70% körül lehetett. (Érdekes módon ez az általam megkérdezett – különböző korú és anyanyelvű – helyi cigányok becslésével is összevág; ez irányú kérdéseimre minden megkérdezett olyasmit válaszolt, hogy szerinte a helyi cigányság körülbelül kétharmada lehet cigány anyanyelvű.)

Az oláhcigányok⁷⁹

A kerület cigány anyanyelvű cigánysága – szintén az érintettek egybehangzó vélekedése szerint – megint csak kb. kétharmad:egyhar-mad arányban oszlik lovárookra és csurárookra. A lovárok jelen esetben az a közösség – vagyis az a nyelvi csoport –, amelyet mind a „köznyelv”, mind a cigány nyelvészeti szakirodalom így nevez – s esetükben e név önelnevezés is. Míg a csurárok az elsősorban Magyarország északkeleti részére jellemző, a szakirodalomban leginkább cerhárnak vagy csurárnak nevezett nyelvjáráscsoport – főként – az utóbbi két évtizedben Budapestre költözött beszélői. Magukat csurárnak nevezik; míg a helyi lovárok nagyobbik része csurárként, néhány család pedig gurvárként emlegeti őket. A két közösség tagjai között csekély számban ugyan, de ma már előfordulnak vegyes házasságok.

⁷⁹ A szót mindvégig köznyelvi, cigány anyanyelvű értelemben használom. Szigorúan vett nyelvészeti értelmében a helyi csurárok nyelve „áloláhcigány” nyelv, azaz az oláhcigány jegyeket, más cigány nyelvi csoportoktól, presztízisokból átvett nyelv-változat (Tálos 1988a).

A kerületi oláh cigányság sokszínűségére, sokeredetűségére jellemző, hogy a „tényleges”, a hazai cigány nyelvészeti szakirodalom által jól ismert és jól dokumentált – kodifikálatlanul is önálló normával rendelkező –, egymástól markánsan különböző lovári és csurári nyelvváltozatoknál többet, illetve ezektől kisebb-nagyobb mértékben eltérő nyelvváltozatokat is beszélnek néhányan Rákosszentmihályon; s bár ezek egyik vagy másik csoporthoz sorolása szükségképpen leegyszerűsítő és erőszakolt, itt mégis megszokott. Jelenleg két olyan családot ismerünk, amelyet – nyelve alapján – mind a helyi lovárok, mind a csurárok inkább a másik csoporthoz tartozónak érznek és sorolnak be.

Az egyéb – a két nagyobb csoport valamelyikébe erőszakoltan sem besorolható – cigány nyelvváltozatok kerületi beszélőinek száma – nem számítva a nem magyar állampolgárokat – elenyésző.⁸⁰

A XVI. kerület cigány anyanyelvű lakói – néhány óvodás korú, de óvodába nem feltétlenül járó kisgyermektől eltekintve – két nyelvűek,⁸¹ azaz anyanyelvük mellett beszélnek magyarul is. Domináns nyelvük, az otthon, illetve egymás közötti érintkezésben kizárólagosan használt nyelv azonban minden – a cigány kisebbségi önkormányzat tagjai által és általam ismert – család esetében a cigány. Nyelvvesztés, nyelvcsere előtt álló, vagy akár efelé haladó oláh cigány családot a kerületben nem ismerünk.

Az a jelenség, amit nyelvészek és egyéb kutatók az ország több területén leírtak, s ennek következtében sokan hajlamosak általánosnak tartani, hogy a lovári nyelv/dialektus egyéb nyelvváltozatok rovására terjeszkedik, s kezd egy oláh cigány köznyelvvé, „presztízsnyelvvé” válni, a XVI. kerületben – megfigyeléseim szerint legalábbis – nem tapasztalható. A kerületi lovárok természetes módon lováriul beszélnek, s a csurárok ugyanolyan természetességgel és öntudattal, kényesek saját nyelvük/nyelvváltozatuk vélt vagy valós „tisztaságára”,⁸² csuráriul.

⁸⁰ Ez két-három kisebb család, azaz max. 50-60 ember lehet.

⁸¹ A már említett román állampolgárságú kelderás- vagy gábor cigányok azonban három (cigány, magyar, román), olykor több.

⁸² Ez a maga valóságában értendő. Ismerek olyan csurár fiataalt, aki magyar nyelvűvelőket megszégyenítő következetességgel és intoleranciával javítja ki pl. azt, aki a vele való cigány nyelvű beszélgetésben a magyar jövevényszó *akor* (= *akkor*) helyett a román eredetű *atunči*-t használja.

A kerület – fővárosi mércével mérve is – nagyszámú oláh cigány lakosságának múltjáról töredékesek az ismereteink. Cigánytelep⁸³ a huszadik században bizonyíthatóan nem volt a később egy kerületté összevont öt falu területén; a legsűrűbb cigány lakossága a második világháború előtt – a megkérdezett magyar és cigány öregekből szerezte egyaránt – Rákosszentmihály ma is Szentgyörgy-telepként ismert, északi részének volt, ahol már ekkor is vegyesen éltek a népes oláh cigány családok, néhány kisebb zenész vagy fuvaros⁸⁴ magyarcigány család és a tőlük életszínvonal tekintetében semmiben sem különböző magyarok, vagy az ekkor már erőteljesen magyarosodó németek.

Egyes lovári cigány családok (pl. Rafael, Lakatos) generációk óta a kerület, illetve az egykori különálló „elődfalak” – legfőként Rákosszentmihály, esetleg Sashalom vagy Mátyásföld – lakói; velük – különösen a nagyon kiterjedt Rafael családdal – kapcsolatban többször az is felmerült, hogy esetleg a szórványos tizenkilencedik századi, huszadik század eleji feljegyzésekben említett, s az 1850-es évektől bizonyíthatóan Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye területén, leginkább Pest környékén és a Gödöllői dombságon vándorló Rafael-cigánykompánia leszármazottai. Esetükben/eseteikben is csak abban lehetünk azonban biztosak, hogy az 1920-as évektől folyamatosan Rákosszentmihályon laknak, bár rokonsági kapcsolataik – ahogy oláh cigányok esetében ez másutt is gyakori – szerteágaznak az ország egész területén.

Több – főként néhány kimondottan jó módú, s így leginkább feltűnő – lovári család azonban csupán a rendszerváltás táján, illetve az azt követő évtized elő felében költözött a XVI. kerületbe, s itt elsősorban Rákosszentmihályra, ami – nyugati szomszédjához, Zuglóhoz hasonlóan – a főváros oláh cigány műtárgy- és régiségkereskedők által egyik legmagasabb presztízsűnek tartott területe. (Rákosszentmihály területén az 1990–1995 közötti években nem számított különösen szembevetőnek vagy szokatlannak, ha egy-egy régebbi rossz állapotú ház vagy egy üres telket a környéken addig ismeretlen oláh cigányok vettek meg, s egy röpké dózerolás után meglepő gyorsasággal építettek fel kék és lila színben pompázó, többszintes házakat.)

⁸³ Nyomortelep azonban igen; Horn Gyula volt miniszterelnök gyermekkorának színhelye, a Sashalmon, a mai Lándzsa utcai lakótelep helyén álló egykori Brikson.

Itt azonban – az egybehangzó visszaemlékezések szerint – nem éltek cigányok.

⁸⁴ A kettő azonban nem feltétlenül zárta ki egymást.

2. kép. Gazdag lovári cigány család háza Rákosszentmihályon

Az eredetileg szabolcsi és szatmári csurári cigány családok Budapestre költözése – a mai idősebbek visszaemlékezései szerint – a hetvenes években kezdődött, amikor az akkor már hosszú évek óta különböző fővárosi építőipari vállalatoknál dolgozó, s addig heti rendszerességgel ingázó családfők a munkásszállókról albérletekbe költöztek, és „felhozták Pestre” feleségeiket, gyerekeiket és esetleg még élő szüleiket. E nagyarányú – csúcspontját a nyolcvanas években elérő – Pestre költözési „láz” eredménye, hogy a XVI. kerületi csurári cigányok legtöbb rokona ma – az egykori otthon – Mátészalka és környéke (pl. Rohod, Nagyecsed) mellett a budapesti VIII. kerületben él.

A XVI. kerületi oláh-cigányság iskolázottsági mutatóiról nincs megbízható ismeretünk. A kerületi cigány kisebbségi önkormányzat munkatársai – összhangban az én véleményemmel is – úgy gondolják, hogy az írni-olvasni tudás jellemző, de nem 100%-os (az önkormányzat munkatársainak becslése/tippje szerint ez ma 95% körüli); az általános iskola nyolc osztályát elvégzett helyi – bármilyen életkorú (!) – cigány anyanyelvű ember már iskolázottnak számít. Szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkező személy – megint csak a cigány kisebbségi önkormányzat munkatársainak becslése szerint – nem le-

het több tíz-tizenöt főnél közöttük, s ezek is kivétel nélkül a ma legfeljebb húsz-huszonöt éves fiatalok közül kerülnek ki. Ennél magasabb végzettségű – érettségizett vagy diplomás – oláh cigányt a kerületben nem ismerünk. (Szélsőséges példa, de Mátyásföldön előfordul olyan, kereskedelemből élő [?!], pár éve Budapestre költözött, Szabolcs-Szatmár megyei oláh cigány család is, amelynek egyetlen tagja – a nagypapa – tud csupán írni-olvasni, s a család tanköteles korú gyermekei sem járnak iskolába.⁸⁵⁾

A kerület cigány anyanyelvű lakói újságot nem vesznek, nem olvasnak. Könyvet az elmúlt 6–7 évben egyetlen rákosszentmihályi oláh cigány családnál láttam – az egyik erősen vallásos (pontosabban szektás) csurári cigány családnál a nagymamának volt egy magyar nyelvű bibliája. (A kerületi cigány kisebbségi önkormányzat munkatársainak egybehangzó véleménye szerint ennél nem is lehet több könyv a helyi oláh cigányok birtokában.⁸⁶⁾

Oláh cigányokkal kapcsolatos, kifejezetten őket megcélzó kulturális kezdeményezés,⁸⁷ „kísérlet” – tudomásom szerint – csupán egyetlen egy volt eddig a XVI. kerületben: a rákosszentmihályi egykori Világ mozi épületében működő, *Malgot István* által vezetett *A Hold Színháza*, melynek eredményeként L. M.⁸⁸ 1996-ban, folklór kategóriában *Ki mit tud?*-győztes lett.

⁸⁵ Ugyanakkor valószínűleg nem egyedülálló. A helyi tíz évfolyamos speciális – korábban kisegítő – általános iskola igazgatónőjének elmondása szerint, még a kilencvenes években volt rá példa, hogy – két kisebb testvérével – olyan tizenhárom éves (!) oláh cigány leány kezdte meg az intézményben tanulmányait, aki korábban egyetlen napot sem járt iskolába.

⁸⁶ Ennek azért pár dolog lehet, hogy ellentmond. A szakmai végzettséggel nem, de komoly szakmai felkészültséggel, műtárgy- és művészettörténeti ismeretekkel rendelkező oláh cigány régiségkereskedők felkészültsége pl. könyvek híján, nem tudom, honnan származhat.

⁸⁷ Az viszont szembetűnő, hogy a – már említett – tíz évfolyamos speciális általános iskola cigány tanulóit – valószínűleg – szinte minden esetben a helyi oláh cigány családok gyermekei közül kerülnek ki. (Az igazgatónőnek és helyettesének nincsenek ugyan ismeretei a magyarországi cigányság anyanyelvi és kulturális megoszlásáról, de leírásukból, elmondásukból ez derül ki, illetve személyes tapasztalataim/tapasztalataink is ezt erősítik meg. Az iskolába járó gyerekek szülei közül csupán egyetlen, hajléktalan – most épp az Ikarus gyár és a Szilas-patak közötti bokros területen lakó – kétgyermekes cigány házaspár esetében lehet kérdéses az oláh cigány származás.)

⁸⁸ L. M., csakúgy, mint két testvére és – ismereteink szerint – minden unokatestvére a Szabadföld úti speciális iskolába járt.

A XVI. kerület cigány anyanyelvű lakosai főként kereskedelem-ből/kereskedésből élnek, ami esetükben a – néhány leggazdagabb lovári család által generációk óta folytatott – műtárgy- és régiségkereskedéstől a különböző apró dolgok (pl. csokoládé, cigaretta, paprika, sípoló Mikulásfigura, petárda, papírtrombita) Őrs vezér tere és Keleti pályaudvar környéki, szezonfüggő és illegális árusításáig terjed. Néhány – jellemzően csurár – család tagjai guberálásból, fémgyűjtésből, s a férfiak által esetenként végzett – főként fekete – fizikai munkákból próbálnak megélni.

Nehéz a kerület egészére nézve érvényes „szabályszerűségeket” megállapítani, de a jobb módúak inkább a lovári cigányok közül kerülnek ki – s a valóban, feltűnően gazdagok kivétel nélkül mind lováriak.

Egészében elmondható, hogy a bejegyzett vállalkozást, vállalkozásokat működtető helyi oláh-cigányok is rendre a legális és illegális tevékenységek, „dolgok” keskeny határán egyensúlyoznak – s talán valamivel gyakrabban tévednek az illegális oldalra. Ennek ellenére – miközben a börtönviselt ember közöttük nem túl ritka – a ma jogerős börtönbüntetést töltők száma elhanyagolható; ez vélhetően – s itt megint a cigány kisebbségi önkormányzat munkatársainak bizonytalan becslésére vagyok kénytelen hagyatkozni – ma a felnőtt korú helyi oláh-cigány férfiak fél százalékát sem éri el. (Egyes nagyobb kerületi családok – pl. a már említett Rafaelek – pedig kimondottan büszkéek rá, hogy közülük emberemlékezet óta nem volt senki börtönben. Az, hogy nem volt gondjuk a törvénnyel viszont biztosan nem igaz, mert ők is főként illegális kereskedésből élnek.)

Néhány, kevésbé megközelíthető cigány család azonban – más oláh-cigányok vélhetően helytálló, s részben a kerületi rendőrkapitányság munkatársai által is megerősített információi szerint – kimondottan a bűnözésre „szakosodott”, illetve huzamosabb ideje főként ebből él (pl. egyéb budapesti kerületekben elkövetett betörések, esetenként rablások, orgazdaság, gépjárműlopások, uzsorakölcsön, lakásmaffia és talán prostitúció). (Az elmúlt évek legkirkívóbbnak tekinthető ilyen esete az előző választási ciklus cigány kisebbségi önkormányzatának közreműködésével, s részben annak nyomására 2000 őszén kerületi „vajdává”⁸⁹ választott, s ennek kap-

⁸⁹ A szó idézőjeles volta csupán abbéli bizonytalanságomnak jelzésére szolgál, hogy a vajdaság – a maga teljességében nem ismert – intézményét lehetséges lenne ma akár feléleszteni, akár új tartalommal megtöltve elfogadottá, működőképesé tenni.

csán még a Magyar Hírlapban is egekig magasztalt, dúsgazdag lovári vállalkozó, L. Gy. [cigány nevén O.] esete volt, aki miután mint addig „talpig becsületes”-nek ismert, tekintélyes⁹⁰ – s az esetleges helyi feszültségek oldására is alkalmasnak tartott – cigány ember a kerületi oláh-cigányság élére került, rövidesen kipattant zűrös ügyek egész sorának eredményeként áll ma – általa mindvégig következetesen tagadott – lakásmaffias és egyéb vádakkal bíróság előtt.)

A magyarcigányok

A XVI. kerület romungrói, azaz magyar anyanyelvű cigányai szintén két kisebb alcsoportra oszlanak: a szegényebb, önálló elnevezéssel nem rendelkező (állítólag főként rendszertelen, alkalmi munkákból, a kerületi szegény oláh-cigányokhoz hasonló életszínvonalon és körülmények között élő) romungrók, és a muzsikos cigányok (lélekszámot tekintve kicsiny, de helyi politikai súlyát illetően legjelentősebb) közösségére. (Mindkét magyar anyanyelvű cigány csoport azonban inkább tekinthető tipikusan fővárosi közösségnek, mint kerületinek.)

A szegényebb magyarcigányok pár száz fős helyi csoportja – szemben az oláh-cigányok már ismertetett csoportjaival és a muzsikos cigányokkal – nem tekinthető tényleges közösségnek; közös nyelv és közösnek érzett, felvállalható kultúra híján ők egymásról nem sokat tudó, s – a cigány kisebbségi önkormányzat tagjai szerint – tudni nem is nagyon akaró, hasonló sorsú, hasonló sorú „cigány származású” magyarok csupán. E romungrók gyakorta „rejtőzködnek”, cigányságukat nem vagy nem szívesen vállalják. Iskolázottsági mutatóikról, ahogy róluk magukról is, nagyon kevesebb tudunk. A cigány kisebbségi önkormányzat munkatársai úgy gondolják, hogy iskolázottságuk valamivel magasabb lehet, mint a helyi oláh-cigányoké; azonban ez nem azt jelenti, hogy több közöttük az általános iskola nyolc osztályát sikeresen elvégzett ember, hanem csupán annyit, hogy – talán – magasabb közöttük a valamivel több osztályt, azaz a nyolc általánost kevesebb híján elvégzettek száma. Az viszont tény,

⁹⁰ Tekintélye, illetve elfogadottsága a helyi csurárok között azonban soha nem volt egyértelmű.

hogy míg az oláh cigányok viszonylag rendszeresen,⁹¹ a romungrók szinte soha nem fordulnak a cigány kisebbségi önkormányzathoz olyan kéréssel, hogy a nevükre érkezett hivatalos leveleket olvassa fel nekik valaki. (A pár éve a cigány kisebbségi önkormányzatnak rövid ideig segédkező három-négy helyi romungró asszony azonban kivétel nélkül csak a saját nevét tudta leírni, s olvasni is csak egészen gyengén tudtak.)

A magyarcigányok tíz–tizenkét, nem túl nagy lélekszámú családból álló zenész alcsoportja a XVI. kerület leginkább iskolázott cigány közössége – iskolázottságuk a többségi társadalom mércéjével mérve is igen magas. Kiemelkedésük generációkkal ezelőtt, valószínűleg jobbra még a 19. században kezdődött. A közösség családfői, s azok fiatal felnőtt fia – ismereteim szerint – kivétel nélkül diplomások, s ma már két vagy három fiatal feleség is az. Diplomáik – egy kivétellel⁹² – zenészi, zeneművészi és/vagy zenetanári diplomák; a legtöbben közülük hegedűművészek.

A családfők – ma ötven és hatvan év körüli, gyakran efölötti apák és nagyapák – az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején induló zenészi pályafutásuk/pályafutásaik alatt, cigány- és szimfonikus zenekarok tagjaiként bejárták az egész világot. Két-három idegen nyelven, ha nem is egyformán magas színvonalon, de mindegyikük beszél; angolul és németül – tudomásom szerint – mindannyian, némelyek egészen kiválóan; de nem ritka közöttük az olasz, spanyol és orosz nyelvek valamilyen fokú ismerete sem. Az 1990-es évek elején, első felében többen közülük politizálni és/vagy vállalkozni kezdtek.

A családok fiú gyermekeire, unokáira – valószínűleg kivétel nélkül – valamilyen zenészi pálya, zeneművészi diploma vár. A nők általában kevésbé iskolázottak, s leggyakrabban különböző családi vállalkozásokat – pl. szépségszalonokat, kozmetikákat, fodrászüzleteket – vezetnek, vagy ezekben dolgoznak. Minden család biztos anyagi háttérrel rendelkezik, és kimondottan jó körülmények között él.

E cigány családok fontos jellemzője, hogy tagjaik között viszonylag sok a fehér bőrű, világos hajú, cigánynak olykor egyáltalán nem

⁹¹ Ez folyamatosan ugyanazt a pár embert – leginkább nőket – jelenti.

⁹² Az egyetlen kivétel egy – a közösségből félig-meddig kiszakadt –, ma már ötven év körüli, cigányságát nem vállaló, de rokonai által cigánynak tartott, s cigányként számontartott orvos, aki jelenleg – már nem XVI. kerületi lakosként – egy Pest megyei kórház főorvosa.

is tűnő ember.⁹³ (Cigányságukat azonban a legritkább esetben tagadják.)

Iskolázottságuk ellenére, hagyományos értelemben műveltek, művelteknek a muzsikus cigány családok tagjai sem nevezhetők. Irodalmi műveltségük, ilyen igényük, ilyen irányú érdeklődésük csekély; ami magasabb irodalmat ismernek, azt főként még általános és középiskolai kötelező irodalomként ismerték meg. A művészetek iránt az – általuk valóban ismert és értett – zene kivételével szintén nem érdeklődnek; a zene, különösen a komolyzene viszont valóban „az életük”.⁹⁴

Kisszámú könyveik nagyobb része egészen könnyű fajsúlyú szórakoztató irodalom, kisebb része szakmai, azaz zenei szakmunka. „Szépirodalomként” kizárólag ponyvát olvasnak, s azt is jobbra csak nagyobb – főként fiú – gyerekek és kiskamaszok. Szabad idejüket e cigány közösség tagjai is lehetőség szerint együtt – más cigány csoportokkal soha nem keveredve – töltik.

Általánosságban kijelenthető, hogy nem kedvelik más cigány közösségek tagjait – bár hagyományosan nem is nagyon igyekeztek ismerni azokat. Mind az oláh-cigányok, mind a nem zenész romung-rók népi kultúráját, zenéjét – ahogy a magyar népi kultúrát és népzeneét is – hajlamosak lenézni. Olyan is akad közöttük, aki a cigányság szerteágazó problémáinak kezelését, azaz a „cigánykérdés” megoldását – a többségi társadalomban gyakorta jelentkező nézetekkel összhangban – pusztán közigazgatási, pontosabban rendőrségi problémának tartja.⁹⁵

⁹³ Ugyanakkor egy családon belül is gyakran nagyon nagyok és meglepőek a különbségek. A Sz. család két férfi tagja például – 40–50 év körüli unokatestvérek – kísértetiesen, megdöbbenően hasonlít egymásra – ugyanaz az alkat, arc, fejforma, testmagasság, bajusz, mozdulatok –, s az egyetlen különbség köztük, hogy egyikük hófehér bőrű, szőkésbarna hajú, vörösseszőke bajszú, miközben a másik sötétbarna bőrű, haja, bajusza pedig koromfekete.

⁹⁴ A komolyzene és az ezzel kapcsolatos elismerés, elismertség életükben betöltött fontosságát sajátosan példázza az az eset, ami Sz. S. primással és hegedűművésszel esett meg, amikor egy – a vállalkozásaival kapcsolatos – üzleti vita kapcsán hasonlóan jó nevű, budai zenészcigányok meg akarták félemlíteni. Az általuk felbérelt, s a házába betörő oláh-cigányok a család arany ékszerein kívül elvitték azt – a falon addig központi helyen függő – fényképet, amelyen a családfő – saját szavai szerint – „jattolt a Menuhinnal”. (Azaz épp kezét fogott Yehudi Menuhin [1916–1999] amerikai hegedűművésszel.)

⁹⁵ E – hatvan év fölötti – hegedűművész egyébként, elmondása szerint akkor látott életében először közelről oláh-cigányt, amikor körülbelül öt évvel ezelőtt leültették és ki-rabolták.

A gazdagabb oláh cigány családokkal azonban, a helyi és fővárosi kisebbségi politikában érdekelt muzsikuscigány családfők némelyike az elmúlt kb. tíz évben – elsősorban, vélhetően jövődő üzleti együttműködés reményében – már próbált kapcsolatokat kialakítani. E törekvéseik eredményeként – legalábbis egyes bizonytalan híresztelések szerint – már alkalmanként létre is jöttek a két közösség egyes családjai között kisebb-nagyobb üzletek és közös vállalkozások.⁹⁶ E közös – s valószínűleg jobbára illegális – üzleteik jellegébe egyik fél sem enged betekintést. (Jellemző egyébként, hogy ha cigányok üzletről kívülállónak beszélnek, akkor azt lehetőleg a másikéről teszik, s ezek az információk – épp ebből fakadóan – a legritkább esetben hitelesek.)

Egyes – néhány kisebb cigány politikus által is elfogadott – magyarázatok szerint, ami ma e téren a XVI. kerületben – s talán máshol is – zajlik, nem más, mint az oláh cigány pénztőke és a muzsikuscigány kulturális tőke természetes „egymásra találása”, azaz – megint csak e cigány politikusok szerint – egy fontos lépés a magyarországi cigányság kis közösségekből néppé válásában.

A könyvtár

A XVI. kerület két közkönyvtára közül⁹⁷ 2003 tavasza óta csak a nagyobb, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár XVI/2. számú, sashalmi könyvtára (1163 Budapest, Veres Péter út 53.) működik. E könyvtár alapterülete 300 m², állománya 26 000 könyv, 1000 CD, 800 videokazetta, 300 CD-ROM és 300 hangkazetta. Öt jelenlegi dolgozójából három a diplomás könyvtáros; jelenleg beiratkozott olvasóinak száma 2600 fő körüli.

A könyvtárvezető asszony szakirányú diplomája mellett földrajz-biológia szakos tanári diplomával is rendelkezik, de tanárként csak pályakezdő korában, néhány évig dolgozott. Első, telefonos érdek-

⁹⁶ A vállalkozás itt nem feltétlenül valamilyen bejegyzett, törvényes keretek között működő vállalkozást jelent, hanem minden közös, nagyobb ívű, pénzszerzésre irányuló törekvést.

⁹⁷ A kisebb, XVI/1. számú könyvtár (1161 Budapest, Rákosi út 119.) jelenleg – a tervek szerint 2003 végéig tartó – felújítás alatt áll.

lődésemkor a beszélgetést próbálta elkerülni, odázni, s még személyes beszélgetésünk kezdetekor is arra próbált rávenni, hogy inkább olyan könyvtárakban érdeklődjek e tárgyról, ahol a cigány-probléma létezik, jelentkezik. Majd – miután ragaszkodtam hozzá – mégis leült beszélgetni velem. Megítélése szerint az általa vezetett könyvtár 2600 olvasójából ma ketten lehetnek cigányok; egy 16–18 év körüli testvérpár, akik rendszertelenül járnak a könyvtárba – csak videokazettát kölcsönözni. Rajtuk kívül – emlékezete szerint –, amióta ő Sashalmon dolgozik, azaz 1988 októbere óta, nem fordultak elő cigányok, vagy cigánynak sejthető emberek a könyvtár olvasói között.

A vele való beszélgetés során igen gyorsan nyilvánvalóvá vált, hogy a szomszédos, XV. kerületben – a cigányok által talán Rákosszentmihálynál is sűrűbben lakott –, Újpalotán élő könyvtárvezető asszonynak sem a magyarországi, sem a XV–XVI. kerületben élő cigányokról nincs semmilyen ismerete, sőt ilyen irányú érdeklődése sincs.⁹⁸ (Nem mondta ki, de elég egyértelműen érzékeltette, hogy ha nem jönnek be cigányok a könyvtárba, az neki jó, illetve addig jó; mert épp elég kellemetlen az Újpalotát–Rákosszentmihályt–Sashalmot összekötő 77-es buszon⁹⁹ naponta kétszer – jó eséllyel – cigányokkal együtt utaznia.¹⁰⁰) Arról, hogy mindkét kerületben működik cigány kisebbségi önkormányzat, annak ellenére sem volt tudomása, hogy az általa közelebbről nem definiált cigány-probléma,¹⁰¹ cigánykérdés megoldásában a cigány kisebbségi önkormányzatok szerepvállalását hiányolta leginkább. A közkönyvtár szerepét a cigányság kulturális integrációjában nem látja, nem tudja értelmezni, véleménye/megfogalmazása szerint „nem nekünk kell kezdeményezni”.

⁹⁸ Ami számomra azért is különösen furcsa, mert pályakezdőként két évig egy olyan újpalotai általános iskolában tanított, ahova elmondása szerint nagy számban jártak cigány gyerekek is. (Ez vélhetően még a hetvenes években, esetleg a nyolcvanas évek elején lehetett.)

⁹⁹ E járatot egyébiránt általam korábban megkérdezett emberek egész sora, ideértve BKV-sofőröket és -ellenőröket is „cigányos” járatnak tartja, és épp ezért nem kedveli. Az Őrs vezér tere és Bosnyák tér között közlekedő busz, Bosnyák téri piactól Rákosszentmihályig tartó szakaszán – és vissza – valóban elég sok szegényebb, keveskedő cigány szokott nap mint nap utazni.

¹⁰⁰ Erre viszont tett utalást.

¹⁰¹ A szót viszont értelemszerűen és gyakran használta a beszélgetésünk során.

Kollégája, a fiatal – 1997 márciusa óta dolgozó – gyermek-könyvtáros szintén nem tudott a helyi cigány kisebbségi önkormányzat létéről, de a problémák megoldásában szintén az ő szerepüket nevezte központinak, illetve azt hiányolta. Beszélgetésünk kezdetekor, kérdéseimnek szinte elébe rohanva igyekezett leszögezni, hogy – megítélése szerint legalábbis – egykori csoporttársai közül neki van a legkomolyabb ismerete, felkészültsége a magyarországi cigányságról, mert hosszú évekkal ezelőtt, egy alkalommal, jószántából¹⁰² választotta ezt a témát egy szeminárium dolgozata tárgyául, s e dolgozatra készülve több e tárgyban íródott könyvet is elolvasott. Azt firtató lelkes kérdéseimre, hogy *mik voltak ezek a könyvek, kinek, kiknek a művei, mi volt a címük, s a témát nyelvtudományi, szociológia, néprajzi, antropológiai vagy történelmi – esetleg egyéb – szempontból közelítették-e meg*, viszont magabiztosan – és kicsit dühödten – szó szerint (!) azt válaszolta, hogy *„egyáltalán nem emlékszem”*. További – e könyvekkel, s az ezekből szerzett cigánytárgyú ismereteivel kapcsolatban feltett – kérdéseimmel végül csak annyit tudtam kiszedni belőle, hogy *„van olyan magyarországi cigány, aki zenél, és van olyan, aki nem”*. Véleménye, tapasztalata szerint e könyvtárba nem csak, hogy „önszántukból” nem járnak cigányok, de még a kerületi iskolákból könyvtári órákra érkező általános iskolai csoportok is minden esetben cigány tanulók nélkül érkeznek, ami azt valószínűsíti, hogy a pedagógusok az ilyen alkalmakkor nem hozzák el a cigány gyerekeket.¹⁰³ A gyermekkönyvtáros hölgy számomra legmegdöbbentőbb – és ezért legmaradandóbb – mondata a végül, az általa elég egyoldalúan rövidre zárt beszélgetésünk vége felé hangzott el, amikor – mintegy – azzal hárította el lehetséges további kérdéseimet, hogy *„amúgy sincs értelme a könyvtárak részéről a cigánysággal vagy egyáltalán a témával foglalkozni, mert egyrészt nem az ő feladatuk/dolguk, másrészt pedig már egy könyvtári könyv címében szereplő esetleges cigány/roma kifejezés is annak jelenti garanciáját csupán, hogy az adott művet egyetlen olvasó sem fogja kikölcsönöz-*

¹⁰² Amikor erről beszélt, a „jószántamból” szó kapta a legerősebb hangsúlyt.

¹⁰³ Korábbi, kisebb helyi kutatások, adatgyűjtések alapján biztosak lehetünk benne, hogy külön cigány osztályok nincsenek ma a kerület iskoláiban, tehát nem arról van szó, hogy esetleg a cigány osztályokat nem viszik könyvtári órákra, hanem arról, hogy a tanárok ilyen alkalmakkor „elengedik” a cigány gyerekeket. (Ez olyan abszurd formája a diszkriminációnak, ami – adott pillanatban! – mindkét félnek jó.)

ni, de még kézbe venni sem. Olyan könyv pedig minek legyen, ami nem kell senkinek?!". (Erre példaként két műcímet mondott is, a Jónás Tamás által szerkesztett *Betyár volt-e Cigány Jóska* című meséskönyvet, és *Dunai József: A romák őshazája és korai vándorlásai* című naiv-tudományos munkáját, melyeken kívül nem is nagyon van más cigány témájú munka a könyvtár állományában.)

A magyarországi cigányság anyanyelvi megoszlásáról, főbb csoportjairól a két megkérdezett – diplomás (!) – könyvtárosnak a legalapvetőbb ismeretei is hiányoznak, miként – megint csak megdöbbentő módon – a nyelvi hátrány fogalma, jelensége is teljesen ismeretlen volt mindkettejük számára.¹⁰⁴

KEREPES

Kerepes, az egykori Kerepestarcsa¹⁰⁵ keleti része, Budapest belvárosától körülbelül húsz kilométerre, keletre, a Gödöllőn át Hatvan felé vezető középkori eredetű országút – a mai 30-as főút – két oldalán, a Gödöllői-dombvidék nyugati szélén fekvő, tipikus agglomerációs település. A Szilas-patak völgyében lévő, elsőként egy 1148-as oklevélben említett, eredetileg magyar falut, annak török kori elnéptelenedése után gróf Grassalkovich Antal (1694–1771) telepítette be felvidéki, evangélikus szlovákokkal, a 18. században. A település, bár lakossága – különösen a 20. században felgyorsuló elmagyaroso-

¹⁰⁴ Az elmondottakból esetlegesen kirajzolódó kép a valóságnál azonban jóval sötétebb. Az általam korábban is ismert két könyvtáros hölgy – különösen a fiatalabb, gyermekkönyvtáros – az elmúlt években már számos jelét adta annak, hogy érti, szereti és – ha nem cigányokról van szó – magas szinten művelői hivatását. Annak, hogy e területen ilyen lesújtóan „szerepeltek”, nem személyes vagy könyvtári, hanem társadalmi okai vannak. A kérdéshez való viszonyulásuk – meggyőződésem szerint – a társadalom viszonyulása.

¹⁰⁵ Kerepestarcstát a budapesti agglomeráció V. település csoportjának központjaként, Kistarcsa és Kerepes települések felsőbb utasításra történt összevonásával, egy 1978-as határozat alapján hozták létre. Az 1979. január 1-jével létrejött nagyközségnek az 1980-as népszámlálás idején 14 719 lakója volt, keresőinek zöme – miként mára ismét függetlenné vált két „utódfalujának” legtöbb dolgozója is – naponta HÉVvel járt Budapestre dolgozni. Kerepestarcsa 1994-ben, egy helyi népszavazás döntésének eredményeként szétvált Kistarcsa nagyközségre és Kerepes községre.

dás, s az e század második felére jellemző bevándorlás következtében – mostanra dominánsan magyarrá lett, egyike a főváros keleti „szomszédságára” jellemző szlovák – vagy, ahogy itt is mondják: tót – gyökerű, jellegzetes agrártelepüléseknek.¹⁰⁶

Kerepes lakosainak jelenlegi száma 8500 fő körüli, és a külső területein most is zajló lakópark-építkezések következtében lassan, de folyamatosan ma is növekszik. Munkaképes lakóinak jelentős része naponta a fővárosba, vagy a lényegesen iparosodottabb, a faluval már hosszú évtizedekkel ezelőtt „összenőtt” szomszédos nagyközségbe, Kistarcsára jár dolgozni.

A helyi cigányság

A település mai, körülbelül 8500 lakójából – a helyi cigány kisebbségi önkormányzat 2003 tavaszán készült összeírása szerint – 430–450 fő lehet cigány.¹⁰⁷ Közülük körülbelül 40–45 család, azaz kétszáz-kétszázhusz ember élhet jelenleg telepen, megközelítőleg 80%-uk saját házában. A település cigánysága – néhány, csupán az utóbbi években, egy-másfél évtizedben beköltözött, s a faluban a többségi lakosság házai között szétszórtnak házat vásárló oláh-cigány családtól¹⁰⁸ eltekintve – romungró, azaz magyar-cigány.

¹⁰⁶ Míg Cinkota és Kistarcsa csak volt, Csömör és – a nemzetiségi voltát a legerősebben őrző – Nagytarcsa még ma is ilyen.

¹⁰⁷ Az adatok – az esetleg külön jelzettek kivételével – az önálló Kerepes községre, illetve annak cigányságára vonatkoznak. Azt viszont már itt hangsúlyozni szeretném, hogy Kerepes és Kistarcsa mai, két cigánytelepen és szerte a két község területén élő magyar-cigány lakossága egyetlen nagy közösség, melynek története, sajátosságai csak e tény szem előtt tartásával vázolhatók fel, illetve érthetők meg. (Írásomban a kerepesi cigányok/cigányság azokra vonatkozik, akik ma Kerepes község területén élnek – függetlenül attól, hogy esetleg évtizedek óta élnek-e ott, vagy épp csak a közelmúltban költöztek át a kistarcsai, Sóderbányának nevezett, elképesztő állapotú nyomortelepről a kerepesi, zömében cs-házakból álló, Gyár utcai cigánytelepen élő rokonokhoz. S így a számok is a ma vélhetően Kerepesen élők valószínű számai.)

¹⁰⁸ E cigányoknak azonban az „őshonos”, kerepesi romungrókkal semmilyen kapcsolatuk nincs. A helyi cigány kisebbségi önkormányzat tagjai is csak annyit tudnak rólok, hogy vannak, és kivétel nélkül jobb körülmények között élnek, mint a település magyar-cigányai. (Egy-két oláh-cigány család esetében az is sejthető, hogy honnan költöztek Kerepesre.)

A magyarcigányság ősi nyelvváltozatát, az úgynevezett *kárpáti cigány* nyelvet senki nem beszéli már a faluban.

A kerepesi cigányság múltjáról annak ellenére is kevés bizonyosat tudunk,¹⁰⁹ hogy a hetvenes évek közepe óta Kerepes/Kerepestarcsa a magyarországi cigánykutatók, cigánykutatások és telepfelszámolási kísérletek egyik „kedvenc” terepe. A legelterjedtebb, legvalószínűbb – s a helyi idősebb cigányok által a velem folytatott beszélgetésekben is többé-kevésbé megerősített – vélemények szerint a 20. század közepéig csak kevés, valóban „őshonos” cigánycsalád által lakott Kerepes és Kistarcsa az ötvenes–hatvanas években vált a leginkább Nógrád, Heves és Fejér megyéből való romungrók – az innen jobban elérhető esetleges fővárosi munkalehetőség reményében megindult – beköltözésének célpontjává. Mind a kerepesi, mind az annál lényegesen kisebb kistarcasai cigánytelep kialakulása e nagyobb arányú beköltözések idejére tehető, bár mindkét helyszínen valószínűleg a huszadik század elején is éltek már kisebb számban cigány családok. (A két cigánytelep kialakulása vélhetően nagyon gyors lehetett, mert a „cigány-, barakk- és hasonló” lakásokból álló telepek megszüntetéséről szóló, 1961-es MSZMP-határozat értelmében megkezdett, a konkrét feladatok meghatározását célzó, 1964-es helyzetfelmérés¹¹⁰ már Pest megye egyik legrosszabb helyzetben lévő területének találta Kerepest és Kistarcstát.)

A hajdani beköltöző és „őshonos” cigányok – miként a kilencvenes évek elejéig Kerepes és Kistarcsa teljes magyarcigány lakossága – ipari, elsősorban segéd- és betanított munkákból éltek. A korábbi vályogvetést, fémgyűjtést és apróbb fémmunkát az ötvenes évektől kezdte felváltani, majd szorította ki teljesen az építőipari munka. A jellemzően fővárosi építőipari vállalatoknál dolgozó családfők asszonyai közül sokan, s csekélyebb számban helyi cigány férfiak is a

¹⁰⁹ Van azonban valaki, aki vélhetően lényegesen többet tud. Későn szereztem róla tudomást, hogy Mihalik Mihály, egy komoly helytörténeti érdeklődéssel is rendelkező idős, kerepesi szobrászművész már évtizedekkel ezelőtt belekezdett a kerepesi-kistarcasai cigányság történetének feldolgozásába, s ehhez rendkívül sok anyagot gyűjtött az azóta kivétel nélkül elhunyt hajdani „öregek”, főként az egykori beköltöző cigányok között is. (Munkáját azonban, ha el is készült, a mai napig nem publikálta; felkeresni nekem pedig még nem volt időm.)

¹¹⁰ A vizsgálatot az Építési és Városfejlesztési Minisztérium vezette.

rendszerváltásig helyben, a Hazai Fésűsfonó és Szövőgyár szilasligeti¹¹¹ leányvállalatánál dolgoztak.

A hatvanas–hetvenes évektől a kilencvenes évek elejéig tartó időszakra az általam megkérdezett idősebb kerepesi cigányok kivétel nélkül úgy emlékeznek vissza, hogy ezekben az időkben ők, kistarcasaiak és kerepesiek „többek voltak, mint a cigány középosztály”.¹¹² (E nézettel azonban muzsikus cigányok és bizonyos oláh cigány közösségek tagjai vélhetően nem értenének egyet.)

A visszaemlékezők szerint kb. a hatvanas–hetvenes évek fordulója táján az állandó munkahelyekkel rendelkező apáik – elsősorban szakmai érdeklődéstől vezetve – elkezdtek több-kevesebb rendszerességgel könyvtárba járni,¹¹³ majd a szakmai könyvek mellett egészen könnyű fajsúlyú szépirodalmat is kölcsönözni, illetve olvasni. S őket követve lassan olvasni kezdtek más családtagok is, elsősorban a gyerekeik.

Számomra kicsit meglepő volt, de a ma 40–60 év közötti kerepesi cigányok szinte egybehangzóan azt állítják, hogy Kerepesen és Kistarcván előbb alakult ki egy stabil munkahellyel rendelkező és könyvtárba járó (!) cigány réteg, minthogy bármilyen, a cigányság helyzetén javítani szándékozó külső kezdeményezés – kedvezményes kölcsönökkel támogatott, tanácsi telek biztosítása, kedvezményes árú telkekkel támogatott házépítések, cigányklub vagy éppen közösségfejlesztés – elindult volna.

S ami még szintén nagyon meglepett, hogy miközben ma már nincs a kárpáti cigány nyelvet használni képes egyetlen cigány ember sem a faluban, a mai idősebbek egyöntetűen azt állítják, hogy szüleik generációjának nagy része még jól beszélt cigányul. Elmondásuk szerint gyerekkorukban még jobb időben gyakorta úgy teltek a telepi esték, hogy az idősebbek kiültek munka után a házak elé és éjszakába nyúlóan cigányul beszélgettek. Ilyen alkalmakkor az esetleg közéjük tévedő gyerekeket viszont határozottan és magyarul (!) küldték el maguk közül, „*hogy ezt – vélhetőleg cigányul! – nektek nem*

¹¹¹ Szilasliget Kerepes északi része.

¹¹² A megkérdezettek mindegyike által elfogadott ezen meghatározás O. B.-tól, a kerepesi cigány kisebbségi önkormányzat tagjától származik.

¹¹³ Hogy e „könyvtárba járásnak” pontos kiváltó oka mi lehetett, egyfajta munkásöntudat, szakmai elkötelezettség vagy esetleg a „megkapaszkodás” jó érzékkel felismert lehetősége, mára kideríthetetlen.

kell tudni!” (Ha ez így van!¹¹⁴ akkor igaza van Erdős Kamillnak azzal, a sokáig általam is elképzelhetetlennek tartott állításával, hogy léteztek olyan cigány közösségek/családok, amelyek – vélhetően le származottaik gyorsabb, könnyebb asszimilációjának vagy legalább megkapaszkodásának reményében – tudatosan nem adták át gyerekeik generációjának az ősi nyelvet.)

A visszaemlékezések szerint *Horváth Klára*, a helyi Kossuth Lajos Művelődési Ház – ennek részeként működött akkor a könyvtár – egykori igazgatónője kezdett elsőként a kerepesi cigánysággal foglalkozni, 1975 körül. Motivációja – a visszaemlékezésekből kirajzolódóan – részben néprajzi érdeklődésből és erős szakmai elkötelezettségből fakadt. Ő volt az, aki lassan a művelődési ház különböző programjaira is kezdett cigányokat „becsábítani”, s aki ily módon elsőként tett komoly erőfeszítést a helyi cigány és nem cigány lakosság közeledésének megsegítésére. Az ő akkori munkájának eredményeként tartják számon továbbá azt is, hogy a hetvenes évek közepétől a helyi fiatal cigányok is mind gyakrabban jártak össze énekelni, táncolni.

Szintén ezekben az években – a hetvenes évek második felében – kezdtek a helyi cigány gyerekek tovább-, azaz szakmát tanulni.¹¹⁵

A kerepesi és kistarcsai telepfelszámolási kísérlet beindulása, az azt kísérő különböző kölcsönök folyósításának megkezdése, s az első kedvezményes árú építési telkek kijelölése után – a visszaemlékezések szerint – 1978-ban,¹¹⁶ *Tamás Jánosné* védőnő kapott a területi pártszervezettől megbízást cigányklub létrehozására.

Tamás Jánosné, a klubvezető a különböző cigány kulturális programok szervezése mellett a telepfelszámolással kapcsolatos szervezési munkákat is ellátta; ő közvetített, segédkezett a tanács, az OTP és a házépítésre alkalmasnak ítélt cigány családok között. Munkájá-

¹¹⁴ A visszaemlékezéseken túl az is ezt látszik bizonyítani, hogy több helyi, 40–60 év közötti cigány – többek között a kerepesi cigány kisebbségi önkormányzat negyvenes éveiben járó elnök asszonya – miközben használható nyelvtudással nem, de elég jó – s valóban kárpáti cigány alapúnak tűnő – passzív nyelvértéssel ma is rendelkezik.

¹¹⁵ O. E.-nak, a kerepesi cigány kisebbségi önkormányzat jelenlegi elnökének elmondása szerint hét testvéréből, azaz összesen nyolcuk közül csupán egyikük nem szerzett szakmát. (A hét testvér által megszerzett szakképzettségek: *könyvkötő, ápolónő, tetőfedő, bádgos, kőműves, fonónő és élelmiszer-eladó.*)

¹¹⁶ Berey Katalin *A cigánytelepek felszámolása és újratermelődése* című írása szerint 1980-ban (Berey 1991:131).

nak egyik első eredményeként az O. család két húsz év körüli lánya¹¹⁷ segéd-ápolónő, majd klubvezetői tanfolyamot végzett, majd amikor a telepfelszámolás új szakaszába lépett, segített kiválasztani – főként a cigányklub tagjai közül – a házépítés terheit vélhetően majd leginkább „elviselni” képes cigány családokat. A tanács ekkor a kerepesi Lázár Vilmos utcában biztosított tíz újabb telket. (Ennek eredménye, hogy a telepről kikerült cigány családok legtöbbje ma is az egykori kedvezményes árú telkeken, a cigányok és magyarok által egyaránt lakott Lázár Vilmos utcában él.) Mindeközben a Gyár utcai cigánytelepen is cs-ház¹¹⁸ építkezések kezdődtek.

A helyi telepfelszámolási kísérlet kevés látványos eredménnyel, hosszú évekig húzódott, majd a nyolcvanas évek végére teljesen leállt. A telepről kiköltözöttek és „iskolázottabbak” némileg jobb helyzetbe kerültek,¹¹⁹ az ott maradók és esetlegesen visszaköltözni kényszerülők a rendszerváltás táján bekövetkező változások – elsősorban munkahelyeik elvesztésének és az OTP-kölcsönök kamatnövekedésének – következtében emberemlékezet óta ismeretlen nyomorba süllyedtek. A cigány kisebbségi önkormányzat tagjainak megfogalmazása szerint ma már csak „*azért küzdenek, hogy éhen ne haljanak*”.

A munkahelyek elvesztésének és az életkörülmények rosszabbodásának hatása a kerepesi cigány gyerekek iskolai eredményein is megmutatkozott. A hetvenes években kezdődő, s a nyolcvanas évek második feléig tartó fellendülést gyors hanyatlás követte. 1990 táján megkezdődtek a kisegítő/speciális iskolába irányítások, s a munkahelyek elvesztésével párhuzamosan a cigányok könyvtárba járása is teljesen megszűnt. A mai fiatal felnőttek, iskolából kikerülők generációja szüleikénél – kevés kivétellel – iskolázatlanabb, és teljesen kilátástalan helyzetben van.¹²⁰

¹¹⁷ Egyikük, O. E. a kisebbségi önkormányzat mostani elnöke.

¹¹⁸ cs-ház = „csökkentett értékű” – a hatvanas évektől, a telepfelszámolási akciók keretében kölcsönből épített típusház.

¹¹⁹ A helyi nem cigány lakosság által is többé-kevésbé elfogadott, „megbecsült” – jellemzően már nem telepen lakó – cigány réteg (helyi cigány „értelmiség”) kialakulása a hetvenes évektől meglevő, s a nyolcvanasokban „felfutó” helyi pezsgés eredménye, s mint ilyen, főként a művelődésház-igazgató, Tamás Jánosné és a könyvtárosok érdeme.

¹²⁰ A helyi cigány kisebbségi önkormányzat tagjainak becslése szerint még körülbelül 80%-uk – valahogy – elvégzi az általános, de a szakmát is szerzők aránya 10% alatti. (S aki szerez szakmát, majdnem kivétel nélkül speciális szakképző iskolában teszi.)

A nyolcvanas években még kulturális programjainak,¹²¹ műsorainak eredményeként országos hírnévre szert tevő cigányklub a kilencvenes évek elején maga is megszűnt. A Gyár utcai cigánytelep körülbelül harminc cs-házának egyharmada ma is bevakolatlan, sok ház udvarán vagy falának tapadva putrik és szükségházak épülnek újra, illegálisan.

ZÁRSZÓ

Írásom nem szólt – mert a kitűzött feladat, s az ebbéli igyekezet ellenére sem szólhatott – a *könyvtárról*, s különösen nem a *közkönyvtár* (esetleges) szerepéről a cigányság kulturális integrációjában – bármi legyen is ez a „*kulturális integráció*”.¹²² Mert nincs ilyen szerep. Nem *egyelőre* nincs. Egyszerűen *nincs*. S találkozási pontok, érintkezési felületek hiányában belátható időn belül nem is lesz, mert nem lehet. (Érintkezési pontok, találkozási felületek pedig szintén nincsenek.)

Kevés olyan intézménye van a többségi társadalomnak, amelyik olyan távol lenne a cigányságtól, mint éppen a könyvtár.

Ezen intézményt is az jellemzi, ami a többségi társadalom egyéb intézményeit – ideértve a törvényi kötelezettségeiknél fogva a cigánysággal, annak problémavilágával és speciális igényeivel szűkséggéppen találkozó, s ennek ellenére az itt rejlő kihívásnak, hosszú évtizedek óta megfelelni mégsem képes,¹²³ ezt leggyakrabban meg sem próbáló óvodát, általános és középiskolát –, de magát az egész többségi társadalmat is: *a probléma fel-, illetve el nem ismerése, az azzal semmilyen körülmények közötti szembesülni nem akarás.*

¹²¹ Ez Kerepesen/Kistarcán persze egy helyben már nem létező kultúra átadását, újrateremtését jelentette.

¹²² Azt hiszem, külön kutatást is megérne annak a kérdésnek tisztázása, hogy e kifejezés használói *mit* vagy *miket* értenek, vagy alkalmanként, hogy értenek-e egyáltalán *valamit* e két szón.

¹²³ Ami pedig szintén törvényi kötelezettség, lásd például a közoktatási törvényt, mely szerint: „A gyermeknek, tanulónak joga, hogy *a*) képességeinek, érdeklődésének, adottságainak megfelelő nevelésben és oktatásban részesüljön, képességeihez mértén tovább tanuljon (...)” [10. § (3)], s melynek fényében lassan érdemes lenne azon is elgondolkozni, hogy cigány tanulók esetében vajon teljesülnek-e maradéktalanul a törvényi előírások, s egyáltalán az emberi jogok.

A cigány gyerekek nyelvi hátrányát, iskolai sikertelenségének egyik meghatározó elemét közismerten a – korai nyelvi szocializációt kísérő – írás-olvasás élmény-, azaz a könyv és a képi információ hiánya okozza, ám ez az iskolarendszer által az oktathatósághoz előzetesen elvárt ismeret nem egyszerűen a cigány gyerekek életéből hiányzik, hanem egészében a cigány kultúrából/kultúrákból, illetve valamivel pontosabban – és talán tisztességesebben – *nem része ezeknek*. (Miközben a többségi társadalom és a közoktatás által nem ismert és nem preferált készségeknek, ismereteknek egész sora az.)

S amíg nem része e kultúrának/kultúráknak a könyv és a belőle nyerhető információ, a könyvtár/könyvtárak részéről e közösségek – véleményem szerint legalábbis – megközelíthetetlenek. (Egyes emberek talán nem, de néhány ember kulturális integrációja nem azonos e közösségek – s különösen nem a *cigányság* – kulturális integrációjával.)

Komoly, a cigányság helyzetén *valóban* változtatni akaró, s életünk minden részterületére kiterjedő össztársadalmi szándék, ilyen irányú társadalmi konszenzus létrejötte esetén valóban *komoly* szerep várna a könyvtárakra és könyvtárosokra is, de ilyesmire – megint csak saját véleményem szerint – belátható időn belül nincs esély, lévén hogy nincs a legcsekélyebb ilyen irányú szándék sem a mai magyar társadalomban. Ennek ellenére azt érzem, hogy *e szerepre felkészülni, készen lenni*, minden magát komolyan vevő, szakmáját szerető, felelősségteljes könyvtárosnak kötelessége.

NAGY ATTILA

„Azért vagyunk, hogy közvetítsünk”

Kezdeményezések Budapest

VIII. és XIII. kerületéből

Természetesen felderítő vizsgálatok tervezésének első perceitől fogva pontosan tudtuk, hogy a megyei könyvtárigazgatók, módszertani osztályvezetők beszámolóit a terepen szerzett személyes tapasztalatokkal, beszélgetésekkel, célzott interjúk felvételével kell kiegészítenünk. (Mégpedig ahol erre lehetőség nyílik a helyi könyvtárak, könyvtárosok mellett lakások, iskolák, óvodák, tanodák, polgármesteri hivatalok, kisebbségi önkormányzatok, rendőrség, cigánytelepek, paplak és templom felkeresésével együtt. Ezek hiányában aligha szerezhettünk hiteles, általánosítható benyomásokat. Mégis az éppen sorra kerülő két helyszínen – a városrészek nagyságrendje s az anyagi keretek szűkössége miatt – csupán a könyvtárosok lettek interjúalanyok.

VIII. KERÜLET, KÁLVÁRIA TÉR

Budapest VIII. kerületében (ahol közismert a roma népesség átlagosnál magasabb aránya),¹²⁴ a Kálvária téren lévő Szabó Ervin Könyvtárban néhány éve, a felújítást megelőző időkben történeteket foglaljuk össze.

Hegedűsné Zöldi Hedvig:

Már nyugdíjas vagyok, 1995-től 2002-ig dolgoztam Kálvária téri könyvtárban, melynek környékén közismerten jelentős a cigány származású lakosság aránya. Akkoriban három nyolcórás és három hatórás könyvtáros, tehát összesen hat könyvtáros dolgozott ott, s megközelítően 3000 olvasónk volt.

¹²⁴ Ladányi János becslése szerint 1992-ben a VIII. kerületben az első négy általános iskolai osztályba járó cigány gyerekek aránya 24,3%-os volt. Ladányi János: Szegregáció és gettósodás Budapesten. In: Félünk. Etnikai és szociális konfliktusok elkerülésének, feloldásának lehetőségei. A konferencia anyaga. Szerk. Nagy Gábor Tamás. Budapest : Humanitas Civitatis Alapítvány, 1993. p. 26.

Fél év múltán két nyugdíjast elküldtek, s maradt a 3 nyolcórás mellett egy négyórás munkatárs, mára pedig maradt két nyolcórás és egy négyórás kolléga a régiék helyén. Közben gyönyörűen felújították a könyvtárat, de az alapterület kétharmadára csökkent (a polcok száma még erőteljesebben), s a beiratkozott olvasók létszáma jelenleg 1500 fő körül van.

A probléma jól láthatóan jelen van, a kérdés csupán annyi, felvállaljuk-e, próbálkozunk-e valamit tenni, kezdeményezni? Vagy bejön, aki akar s minket egyáltalán nem érdekel, hogy milyen nemzetiséghez tartozik. Korábban is voltak cigány könyvtárhasználók, de az arányokat nehéz meghatározni, mert beiratkozáskor ilyen adatokat nem kér az ember. Nincs tehát nyilvántartásunk, csak tapasztalokon alapuló becsléseink, főként mióta a könyvtár audiovizuális dokumentumokat is kölcsönöz, azóta elég szép számmal voltak, vannak jól láthatóan a roma kisebbséghez tartozó „olvasóink”, kölcsönzőink.

Életmódjukban még ma is rendkívül fontos, hogy esténként valamilyen közös szórakozás legyen. Itt, a fővárosban ez főként a televíziót és a videót jelenti a számukra.

Vidéken talán még most is inkább összegyűlnek a sarkon, a kocsmában vagy egy ház előtt és beszélgetnek vagy, ami azelőtt általános lehetett, hogy mesét mondanak egymásnak.

Az első kapcsolat általában itt, a videokazetta kölcsönzésénél kezdődik, kivéve azoknál a roma családoknál, ahol van egy tudatos gyermeknevelési elgondolás.

A gyerekek egy része már önállóan jön a könyvtárba, amikor már konkrét kérése van: általában nem a szépirodalom kedvéért jönnek, hanem kell valami a tanuláshoz, az iskolai feladatokhoz.

Időnként együtt jön szülő a gyerekkel, sokszor már óvodás korban, s lehet látni, hogy a szülő is vagy szeret olvasni, vagy volt olyan élménye, ami köti az irodalomhoz, és akkor már hozza esetleg a testvért, a szomszéd gyereket is a képeskönyvért, és akkor magyaráz neki: „Nézd csak ott mennyi szép színes könyv van itt, ebből fogunk mi vinni haza, és olvasunk este.”

A másik réteg bejön és csak azt kérdezi „lehet itt videokazettát kölcsönözni”? De egy idő után talán észreveszi körülötte a 30 000 könyvet, meg az újságokat, a hetilapokat is.

Ebből a szempontból is rétegzettnek lehet tekinteni a cigányságot, mert van egy olyan elég masszív réteg, amelyből jönnek családostól, gyerekek, felnőttek egyaránt, merthogy ez egy új kínálat, érdekes lehetőség. Persze elsősorban a videó érdekli őket, sokszor a gyerek nyúzza egy pár alkalom múlva a szülőt, hogy „de vigyél könyvet is!” Mert mi, könyvtárosok megtettünk mindent,

hogy erre felhívjuk a figyelmet. Amíg a szülő válogat – ez egy érdekes tapasztalat – gondolom, befolyásolja az is, hogy sokan nem dolgoznak közülük, sok közöttük a munkanélküli és ezért nagyon ráérnek. Az idővel egyébként is nehezen gazdálkodnak a cigányok, ott töltenek több órát is, hogy két darab videokazettát kiválasszanak. Ilyenkor a könyvtárban folyik a családi élet is, a gyerek csak rohangálna, mi viszont kézen fogjuk, adunk neki papírt, ceruzát, rajzoljon valamit, vagy mutatjuk a képeskönyveket.

Újabban már számítógéppel is rendelkezik a könyvtár, mert 2002-ben elnyertük az Informatikai Kormánybiztosság által kiírt pályázatot. Föl is állítottuk a hat darab számítógépet ingyenes internetkapcsolattal, és az most már nagyon érdekli a gyerekeket, találkoznak vele az iskolában, találkozhatnak vele máshol is, s látszik, hogy leköti őket. Olyan nagy a forgalma a számítógépeknek, hogy mindig sorbaállítás van értük. Előjegyezzük, hogy ki, mikor kerülhet sorra, de addig szabad ideje van a gyerekeknek, és nem mindegy, hogy egymást csépelik, vagy megpróbálják valahogyan lefoglalni őket. Hátrányos, hogy a mostani könyvtári létszám, munkatársi gárda nagyon le van csökkentve. Ez a létszám kimondottan csak az adminisztrációra, a kölcsönzési feladatokra elég. Amennyit próbál az ember ezek mellett még kiszakítani, annyit tud a gyerekekre fordítani, a gyerekekkel foglalkozni.

Annyi gyerekfoglalkozást tud a könyvtáros tartani, amennyit önként vállal a saját szabadidejéből, mert egyébként a létszám ezt már nem teszi lehetővé. Van egy hallgatóságos normatíva, ami a Szabó Ervin Könyvtár stratégiai tervében szerepel: 700 olvasóra kell egy főfoglalkozású könyvtáros. Ez azt jelenti, mondjuk, hogy ha 1400 alatt van az olvasók száma, akkor „egy egész valahány tized”. Márpedig ez a kiskönyvtárak esetében még nehezebb, mert oda nehezebb olvasót bevonítani, ott kellene a propagandára, a személyes kapcsolatépítésre (óvónők, pedagógusok, szülők, kisebbségi és kerületi önkormányzati tisztségviselők, a helyi sajtó) is időt szánni. Az „egy egész hét tized” munkatárs oda van kötve a kölcsönzőpulthoz, nem nagyon tud még külön az egyénnel, a csoportokkal, a gyerekekkel foglalkozni.

Beiratkozott olvasó? Miután már nyugdíjas vagyok, csak megközelítőleg tudom, hogy 1400 felé haladnak, talán elérik év végére az 1500-at. A felújítás előtti időszakban lecsökkent már 1300 alá, de volt néhány éve már 1900 olvasónk is, és 10-15 évvel korábban, a régi nagy korszakokban 3000 olvasó is. Tehát ez sok mindentől függött, és évtizedekről van szó. Nemrégiben felújítás volt a könyvtárban, 15 év után, és egy megreformált, nagyon szépen kialakított könyvtár nyílt. Nagyobb lett az érdeklődés, s várhatóan emelkedik most az olvasói létszám.

A normatívát nem lehet betartani, mert teszem fel, ha az egyik könyvtáros beteg lesz, vagy szabadságra megy, akkor megáll a szekér. Két főfoglalkozású könyvtáros dolgozik most ott, és egy négyórás.

Arra már nem nagyon adunk, hogy valaki zsebre tesz-e valamit, vagy sem. Nem ezért figyeljük. Amikor ott állok a kölcsönzőpultnál, előttem meg sorban állnak az emberek, akkor nem tudok tájékoztatni, és nem tudok odamenni a polchoz, hogy megmutassam, hol találja, amit keres. Tehát nem tudok neki segíteni, s aztán ott vannak a számítógépek is, ott is sok segítség kell.

Hogyan lett a 3000-ból 1300 olvasó? Ez a drámai csökkenés tizenvalahány év alatt történt, de véleményem szerint összefügg a nagyobb társadalmi változásokkal: csökkent az olvasás szerepe az emberek életében, közben először a televízió, aztán a videó, aztán a számítógép is belépett mint információszolgáltató eszköz. Továbbá az a környezet, ahol a könyvtár van, erősen kezdett leromlani, átalakulni, mert megváltozott a lakosság összetétele, s romlik a lakásállomány is.

Elindult egy tömbrehabilitációs program, lakóparkokat, üzleti központokat terveznek, építenek ebben a területben is. Nagyon kellemes lesz, de egyelőre a Kálvária tér környéke változatlanul marad.

Sokat fejlődött közben az iskolai könyvtárhálózat, és a pedagógus kollégák ugyancsak törekednek arra, hogy használtassák az iskolai könyvtárakat. Csak az iskolai könyvtár bezár valamikor 2-kor, 3-kor, és ott van a gyerek előtt az egész délután, az este, akkor rohan a játszótérre, vagy az utcán csatangol...

Amikor leesik az első hó, jön a hideg, meg az eső, akkor beszorulnak a könyvtárba.

Először csak bejönnek megnézni, mi van itt? Ha a könyvtáros attól fél, hogy rendetlenséget csinálnak, hangosak lesznek, és azt mondja, hogy „itt olyan könyv van, ami téged nem érdekel”, akkor a gyerek többet nem jön. Inkább foglalkozni kéne velük. Ehhez kellene munkaerő és munkaidő. Próbálkozik az ember, mert a könyvtáros alapállása: azért vagyunk, hogy közvetítsünk! Itt annyi kincs van, a tudomány, meg más érdekesség is, hogy használják, hogy ismerjék meg, hogy nekik is legyen fontos. Ilyen alapon próbálkozik az ember, hogy megfogja és próbálja ott tartani őket is.

Nagy sikerről nem tudunk számot adni, inkább egy folyamatról, amiben gondolkodunk. Az ember lépten nyomon találkozik az előítéletekkel. Aminek természetesen van alapja, én viszont sok olyan cigány embert is ismerek, aki nagyon értékes, tartalmas, igyekvő, közben ellenük is gyakran ellenszenvet

táplálnak. Csak a külső jegyek alapján, látva, hova tartozik. Most, ott együtt élnek az emberek. Azért a szomszédság nagy része tudja, hogy ez a cigány ember rendes, szépen tartja a lakását, a gyerekeit rendesen neveli, törekszik, van munkája, vagy keres munkát, és persze azt is tudják, ha nem olyan a család.

Ennek az együttélésnek van jó és rossz oldala, de néha távolságtartás keletkezik. Ami abból adódik, hogy a cigányságban is van önérzet, és azt mondja, „ha te ilyen vagy, akkor én is olyan, és én nem törődöm veletek, csinálom a magam dolgát”. A magyar lakosságban pedig eleve az él, hogy „te nem úgy csinálod, ahogy szerintem jó, ahogy szerintem kellene”, mert a cigány kultúrában és a cigány hagyományokban más értékek vannak, mást tekintenek fontosnak, másképpen élnek, és ezt a hagyományt nem igazán ismerik a magyarok.

Kétirányú kapcsolat kell! Kell egyszer, hogy a cigányság ismerje meg a többség kultúráját, hiszen nem fog boldogulni az iskolában a gyerek, s nem fog a felnőtt életében sem igazán boldogulni, hogyha őt ez hidegen hagyja, és nem fogja föl, hogy számára ez mennyire fontos. A velük együtt élőknek pedig fontos volna, hogy jobban tudják, mit miért csinálnak, miért így él az a cigány ember, vagy miért így beszél, tehát ismerje meg a cigányságot. A cigányság kultúrája részben feltárt, de nem széles körben ismert, és nagyon sok feltárni való volna, mert ez is olyan, mint általában a néprajz, a paraszti kultúra, lassan már nem az, ami a hagyomány volt, és mégis azért a hagyományokat őrzüink. Tehát a cigány ember sem biztos, hogy tudatosan ismeri a saját kultúráját, neki is fontos volna, hogy tudja, „miért is van ez így, hogyan csinálták a nagyanyámék, vagy ahonnan a mi családunk jött?” Tehát nekik is tudatosabban kellene ezzel bánni. Ezt a két kultúrát nem egymás ellen kell kijátszani, hanem közelíteni kell valahogy egymáshoz, megismertetni az egyikkel a másikat.

Az elmúlt években ezt próbáltuk mi, könyvtárosok a Kálvária téren. Gyűjt-sünk olyan anyagot, ami a cigánysággal kapcsolatos, ami a cigányság kultúrájáról szól! Ez elkezdődött már azelőtt, mielőtt én odakerültem a könyvtárba, valamikor az 1980-as évek végén, mégpedig úgy, hogy akkor volt az ezelőtti utolsó felújítás, és a könyvtári állomány elrendezése változott, akkor jöttek divatba a családi elrendezésű könyvtárak, témacsoportok. Rájöttek, hogy tulajdonképpen miért kell 66 helyre szaladgálni, ha ebben a témában keres valaki könyvet, mikor van már nekünk egészen jó kis anyagunk. és akkor került egy polcra, a „cigány irodalom”, a „cigány különgyűjtemény”. Aztán az egy polcból most már tíz polc van. Lehetne sokkal több, ha mindig lett volna elegendő beszerzési keretünk, mindig lett volna elegendő energiánk arra, hogy utána nézzünk mi jelent meg, hol kapható.

Miután már érdeklődtünk az Idegennyelvű Könyvtárnál, hiszen ott gyűjtik a kisebbségekre vonatkozó adatokat, egy-két olyan könyvesboltban, ahol tudtuk, hogy ilyen irányú érdeklődés van, jó ideig nagyon jól csinálta az Osiris könyvesboltja. Ott próbáltunk utánanézni, csakhogy eleve is szűkös volt a pénzbeszerzési keretünk, ezért pályázatokat írtunk. Tehát, azért itt is kialakult egy elég szép gyűjtemény. 2002-ben kétszázon felüli cím volt, de példányszámban négyszáz körüli anyag. Ezt már rendszerezni kellett, ezért kialakítottunk négy kategóriát.

Az első az úgynevezett cigány irodalom, azaz a szépirodalom lett. Ide olyan szerzők művei kerültek, akik cigánynak vallják magukat. Ezt mondtuk mi, meg így lehetett a szakirodalomban is olvasni, hiszen nem lehet mindig pontosan tudni, de azért kiderül, hogy ki cigány szerző, vagy pedig a cigányságról írt munka került még oda: versek, antológiák, regények.

A másik kategória volt a cigány népművészet – így fogalmazom –, mert igen szép gyűjtemények jelentek meg cigány népballadákból, zenei felvételek, tulajdonképpen forrásközlések. Nagyon sok népművészethez csatolható irodalom is van itt.

A harmadik csoportba először nem nagyon volt anyagunk, aztán később egyre több ilyen kiadványunk lett. Ez volt a cigány nyelvű vagy többnyelvű irodalom, amelyben a cigány nyelvű művek mellé kerültek azok a műfordítások, amelyek más nemzet irodalmának voltak cigány nyelvű fordításai. Természetesen itt még viták vannak. Mi elfogadtuk az ő ítéletüket. Ma még nem egyértelmű, melyiket tekinthetjük hivatalos cigány nyelvnek. Pl. a lovárinak valamilyen változata, Nagy Gusztáv, Choli Daróczi fordításai kerültek ide. Ott van ezek között Madách: Az ember tragédiája, Saint-Exupéry: O cino krajero (A kis herceg) és hasonlók.

A negyedik csoportba pedig a tanulmánykötetek kerültek. Mostanában egyre több pedagógiai, szociológiai és néprajzi mű jelenik meg.

2001–2002-ben összeállítottunk egy kis füzetbibliográfiát,¹²⁵ aminek célja nem a helyi olvasók tájékoztatása volt, hanem olyan társintézményeké, amelyeknek nem árt, ha tudják, hogy itt nálunk megtalálhatják ezt az irodalmat. Tehát ennek a propagálását is valahogyan csinálni kellett, néhány cikket írtam is erről, néha szó esett róla. Úgy tudom, hogy a Szabó Ervin Könyvtár hálózatán belül egyedül a Kálvária téren volt ilyen tudatos állományépítés. Volt másutt is sok mű, egy időben a Dagály utcai könyvtár-

¹²⁵ A „Cigány irodalmi különgyűjtemény a FSZEK VIII/2. sz. könyvtárában” című bibliográfia a FSZEK honlapján megtalálható.

ban is, de aztán később beolvadt a többi könyv közé. Tehát gyűjtik, megvan, de nem alakult ki ilyen szisztematikus különgyűjtemény.

Ezen el lehet gondolkozni, mert lehet, hogy valakiben ellenérzést kelt, hogy miért van itt elkülönítve, „szegregálva” a cigány irodalom? Mégis, úgy gondolom, hogy ez a figyelemfelkeltés egyik fontos eszköze, hiszen egy helyen találja meg, ami őt érdekli.

Kik használnak cigány irodalmat? Használjuk mi, könyvtárosok. Zömében azonban nem az a réteg használja, amelyikről szól. Voltak, akik használták, voltak, akik csak belelapozgattak, voltak, akik kölcsönzik is, de inkább azok veszik igénybe, akik ebben a témában szakdolgozatot írnak, vagy pedig valamilyen formában kapcsolatban állnak a cigánysággal, pl. pedagógusok vagy önkormányzati és parlamenti képviselők. Próbáltuk megtalálni azokat az embereket, akiknek érdekük, hogy mélyebben ismerjék ezt a témát.

A kerületben élő cigányok legnagyobb része magyar nyelvű cigány. Van, akik beszélnek lovári nyelven, néhányan kevert nyelvet használnak, de többnyire magyarul beszélnek. Néha föltűntek olyan csoportok, akik nem tudom, hogy üres lakásokba, rokonokhoz, vagy hova kerültek, vidékről, vagy Romániából jöttek. Az embernek vannak megrázó élményei: volt olyan pl., hogy találkoztam egy kisgyerekekkel, aki a kukába majdnem beleesett, úgy próbált valamit kikotorászni onnan, de annyira pici volt, kisebb volt, mint a kuka, hogy lábai a levegőben kalimpáltak. Megfogtam, és magyaráztam neki, hogy „ne csináld ezt, hiszen beleesel, összetöröd magadat, és különben is, az piszkos”, de közben rájöttem, hogy a gyerek nem érti, nem is érthette. Hiszen ez valami olyan társaság volt, akik odajöttek szerencsét próbálni, vagy körülnézni, és csak átmenetileg voltak ott, aztán el is mentek.

A VIII. kerületben két-három iskolában koncentrálnak a cigány tanulók. Már a beiratkozáskor megfigyelhető, hogy azok a szülők, akik arra is gondolnak, hogy a gyerek tanuljon tovább, és jobb legyen az alapképzettsége, már az indulásnál a jobb iskolákba viszik a gyerekeket. A Losonci utcába, a Somogyi vagy a Práter utcába. Ez utóbbi a legjobb hírű iskola. Sőt a roma lakosságból is az, aki azt akarja, hogy a gyerek eljusson középiskolába, esetleg egyetemre is, ő is oda viszi a gyereket.

A gyengébb iskolák pedig a Dugonics és az Erdélyi utcában vannak, itt talán 80% körül lehet a cigány gyerekek aránya.

Sokat próbálkoztunk mi az iskolákkal együttműködni, és az a tapasztalatom, hogy „tanárfüggő”, meg „igazgatófüggő” az egész. Tehát, ahol a tanár meri vállalni, hogy a gyerekekkel együtt közlekedik az utcán vagy esetleg közlekedési eszközön, és úgy gondolja, hogy ez a könyvtár többet ad, mint az isko-

lai könyvtár, akkor eljönnek. Többnyire könyvtári órákat tartanak, az információhasználat, információfeldolgozás, vagy -keresés témakörében, s többnyire ott, helyben az iskolában, tartják a foglalkozásokat. Volt iskola, ahonnan jöttek, és volt iskola, ahol minden évben többször próbálkoztunk, rendezvényeket is szerveztünk, melyekre meghívtuk őket, de akkor se jöttek el. Volt olyan napközis tanár, aki azért jött el időnként, hogy a gyerekek ne legyenek beszorítva a padok közé. De ez is a pedagógustól függ. Többféle napközis csoport van, az egyik jön rendszeresen, a másik soha. Ez elsősorban attól függ, hogy a tanár lát-e ebben fantáziát, vagy sem. Volt olyan pedagógus, aki örült, hogy a gyerekekkel most a könyvtáros foglalkozik, és leült a folyóiratok közé Nők Lapját olvasni. Az se érdekelte, hogy ordítanak-e a gyerekek, vagy hogy mit csinálnak a könyvekkel. Neki ennyi volt. Számunkra mégis hasznos volt, mert a mi célunk az volt, hogy a gyerek vegye észre, hogy van egy olyan világ, amelyik érdekes lehet a számára, vagy ahol jól érezheti magát, és akkor talán máskor is bejön.

A cigány családok gyereknevelésében van egy érdekes szokás, én azt tapasztaltam, hogy korán felnőttek tekintik a gyereket, és a gyerek azt csinál, amit akar. Ilyen módon nem feltétlenül irányítják a gyereket, hanem csak megvédi a másik ellen, vagy főképpen egy másik felnőtt ellen (különösen, ha az nem cigány ember). Tehát, „az én gyerekekre ne szóljon rá”. De nem mesél neki, és nem foglalkozik vele különösebben, ezért ezek a gyerekek ki vannak éhezve arra, hogy figyeljenek rájuk, és ha kérdeznek, akkor kapjanak választ.

De hát erre nincs ember, meg idő! Ez inkább amolyan „félígformán” működik. Ha bejön a gyerek és nincsenek sokan, vagy ha ez a gyerek türelmes, ami nem nagyon jellemző a cigány gyerekekre, akkor elfogadja, amikor azt mondom neki, hogy „várj egy kicsit, előbb én ezt befejezem”, aztán tudok vele foglalkozni. Azokat a csillogó szemeket tényleg látni kell, hogy örül, ha csak beszélgetünk, hogyha valami szép képet mutatok neki, vagy beiratkozik, mert végső soron ezt szeretnénk elérni. De nem mindig jut el addig az ember. És ez többnyire nincs benne a könyvtári statisztikában, hogy egy látogató bejött, körülnézett és kiment, vagy pedig foglalkozni kellett vele.

A cigány gyerek nagyobb testvér mellett 3–4–5 éves kortól már szabadon kószál az utcán. Nem egyszer előfordul, hogy jön három testvér, a nagyobbik már a számítógépnél ül, a kisebbik meg a fordítva főlvert papucsában császkál a könyvtárban, és van olyan gyerek, aki a könyvtárban tanult meg beszélni. A testvére leült, és foglalkozott vele, és mi, ahogy kérdeztük, meg magyaráztunk, lassan elkezdett beszélni. De ha nem beszélnek vele otthon, akkor nem...

Legtöbbet a 8–10–12 éves korosztállyal tudunk foglalkozni, mert később aztán önállósulnak. A cigány gyerekek hamar felnőtté válnak, aztán már más érdekli őket. Az olvasótáborban is tapasztaltuk, hogy a nagyobb fiúk inkább a lányokat nézték (tehát hamar kezdődik a párválasztás) és kevésbé figyeltek az olvasmányokra. A 12 évesek a legfogékonyabbak, ők azok, akikkel tartós kapcsolat alakulhat ki, és ők azok, akik ráadásul olvasnak is, és használják is a könyvtárat, és ők azok, akik eljönnek középiskolás korukban is. Van olyan olvasótáboros gyerek, aki éveket visszajárt, bár egészen máshová, sőt, más kerületbe járt iskolába, de azért jött, és ha nem is vitt könyvet, azért megkérdezte, hogy erről vagy arról a témáról milyen új könyvünk van.

Egy idő után láttuk, hogy nagyon lassan haladunk, no, próbáljunk talán intenzívebben foglalkozni ezekkel a gyerekekkel! Pályázat, Orczy-kert, csináljunk cigánygyerekeknek olvasótábor! Megbeszéltük: a nyári napközis tábor az Orczy-kertben lesz. Akkor nagyon jó partner volt ebben a kulturális központ vezetősége, akkor Váci András volt az igazgató; a munkatársai önálló termet adtak, amikor rossz volt az idő, hogy bent tudjunk foglalkozásokat tartani. Ott tudtuk megoldani az étkezést is, de ehhez kellett a pályázat, mert a könyvtár csak a könyvtárost tudta biztosítani, meg valami papírányanyagot és a könyveket, amikkel foglalkoztunk. Azért, hogy azok a gyerekek, akik rosszabb körülmények között élnek, ott tudjanak lenni, az étkezést is finanszírozni kellett, meg a programokat is, és a pedagógust, aki vigyázott rájuk. Nem volt ez egy klasszikus olvasótábor, mégis gyakorlatilag 5-6 gyerekre jutott egy felnőtt. Kis csoportokat kellett alakítani, már csak azért is, mert a figyelmük gyorsabban lankadt, mint a tudatosan tanuló, érdeklődő gyereké. Nem volt korosztályi megkötöttség, bár szerettük volna, ha azt mondhatjuk, hogy a már olvasni tudó alsó tagozatos diákoktól kezdődik, és nincsenek benne túl nagy gyerekek, de akkor jött, hogy „az én testvérem hadd jöjjön”, és akkor bizony jött a 6 éves kislány, aki akkor került majd iskolába, és jött a nagyobbik gyerek. Kb. 20 fős tábor alakult ki.

A legelső tábor csak egyhetes volt, ennyire futotta az anyagi erőnkből, meg ez volt az első próbálkozás, de aztán még kétszer sikerült megcsinálni. Akkor már kéthetesek voltak ezek a táborok, este hazamentek aludni, de reggel 8 órától délután 4-ig, fél 5-ig együtt voltunk. Az egésznek az volt a lényege, hogy jól érezze magát a gyerek, de mindig legyen benne valamilyen kulturális téma is, tehát legyen szó benne könyvekről, meg azok tartalmáról, legyenek versek, daltanulás, próbálkozzunk egy kicsit a cigány kultúrával is, de nemcsak a cigány kultúrával, hanem abból az összetettségéből, ahogyan ők élnek, abból kiindulva olyasmivel, ami a gyerekeket érdekkelheti, és közelíti a

könyvhöz. Így aztán pár nap múlva már könyvtári programokat is szerveztünk; nem egy nagy távolság az Orczy-kert és a Kálvária téri könyvtár (olyan tíz perc gyaloglás), szívesen jöttek, mert ott is volt vetélkedő, könyvtárbemutató. Élvezték, hogy mindig szerveztünk olyan programot, ami bent volt a könyvtárban. Nagy dobozokban vittük a könyveket az Orczy-kertbe, hogy amíg gyülekeznek, tudjanak lapozgatni, s ha valamilyen témáról szó volt, tudjuk szemléltetni, legyen kéznél a könyv. Ott minden volt a mesékről, gyerekrajz, képregényt csináltunk pl. a Pinocchióból, mert a gyerekeket érdekelte. Olvastuk a fejezeteket, és ők meg lerajzolták. Így alakult ki egy képregény. Volt, aki csak 6 egységet csinált, mert tovább már nem érdekelte, de volt, aki 12 egységet végigcsinált.

Azokkal is kellett foglalkozni, akik elvesztették a türelmüket. Fontos, hogy ne azt mondjuk – ez nem iskola volt –, hogy „márpedig akkor csendbe maradjál”, hanem akkor találjunk ki neki valamit, amit kedve van csinálni. Számunkra nagy élmény volt, s a gyerekek egy része a tábor után is ragaszkodott a könyvtárhoz, és visszajött. Találtunk segítő partnereket is, pl. olyan pedagógust, aki hajlandó volt utánajárni, hogy mi legyen a foglalkozások témája, s segített megtervezni, hogyan álljon össze a két hét programja. A következő évben nem kaptunk támogatást, azután pedig elkezdődött a könyvtár felújítása, tehát mással voltunk elfoglalva, úgyhogy sajnos, nem mondhatom, hogy ez nagyon nagy hagyomány, de érdemes volna csinálni máskor is.

Sajnos, ez már múlt idő...

Érdemes megnézni a felújított könyvtárat. Ég és föld, nem lehet összehasonlítani, hogy milyen volt, s milyen lett. A felújítás előtt a 15 éves gázkonvektoroktól feketék voltak a falak, mert a hosszú csöves gázkonvektorból nem az ablak alatt ment ki a füst, hanem benn füstölgött, és a mosdók állapota sem hasonlítható össze a mostanival. Igaz ugyan, hogy közben a könyvtárosi létszámléépítések mellett még az alapterület is jelentős mértékben, az eredetinek 2/3-ára csökkent, s a korábban önálló épületben elhelyezett gyermekkönyvtárunkat elvesztettük. Ott áll üresen, tele van összekötözött könyvekkel.

Azon túl, hogy kölcsönzünk, eszközökkel is foglalkozni kellene a gyerekekkel, s ehhez segítő és hozzáértő ember kellene! Valamikor az egyik gyerekkönyvtáros évtizedeken keresztül művelte ezt, de ma már nincsen külön gyermekrészleg sem, csak egy sarok, ahol a gyerekkönyvek vannak. „Gyerekkuckó” van fölírva és nincs ember, aki a gyerekekkel foglalkozna, nincs, aki erre lenne képezve. Lassan megszűnik minden gyerekrészleg a hálózatban!

Nem tudom, jó irány-e ez? Nagyobb hangsúlyt kellene a felnövekvő nemzedékre, a leendő olvasóra fordítani!

Siker? Gondolkozom rajta, mert úgy könyveltem el ezt, hogy ez nem egy sikertörténet, ezek próbálkozások. Van, aki emlékszik rá, van aki megőrizte ennek hatását, de a többség nem. De tudja hogy van, milyen a könyvtári munka: mindig vannak gyors feladatok, mert mindig kevesen vagyunk, mindig van, hogy beteg valaki, mert többet kell dolgozni. Nem megy ez olyan egyszerűen, de ezek olyan élmények, amelyek miatt én is fogékonyabb lettem a cigánysággal kapcsolatban. Csak egy általános iskolai osztálytársnőm volt, aki barátnőféle volt, aztán más közöm nem nagyon volt a cigánysághoz. De ott, a Kálvária téren abban a környezetben muszáj volt ezzel a kérdéssel foglalkozni. Figyeltem, töprengtem, próbálkoztam. Néha kifejezetten megdöbbenő élményeim voltak. Egyik nap a könyvtárban feltűnt, hogy a cigány gyerekek az átlagosnál többen ülnek együtt, és valamilyen érthetetlen szöveget ismételtgetnek. Kérdéseimre kitérő választ adtak („jaj, jaj, jaj, ez nagyon csúnya.”), de végül sokadik unszolásomra, nagy nehezen leírták „mondókájukat”.

Meghökkentem, és azóta sem tudok napirendre térni felette, hogy miért van ez. Olyan gyerek mondta, aki olvasótáborban vett részt, könyvtárba is járt utána hosszabb ideig, értelmes, eleven volt, viszonylag kezelhető, s az iskolában sem volt vele nagy baj. Az embernek összeszorul a szíve, mit érezhetett az a gyerek magában, amikor ilyeneket mond.

„MI VAGYUNK A DEVILS A FEKETE ÖRDÖGÖK,
A VIII. KERÜLETI RAPPER KÖLYKÖK,
KIMEGYEK AZ ÚTRA,
A RÁKÓCZI ÚTRA,
A MOCSKOS NÁCI OTT ÁLL ÚJRA.
ODAMEGYEK HOZZÁ ÉS SZÉTRÚGOM AZ AGYÁT,
Ő MEG HÍVJA A NÁCI BANDÁT,
ÉN IS HÍVOM A RAPPEREKET,
SEGGBE RÚGJUK A SZKINHEDEKET.
12 ÉVES KOROMBAN A SZÜLEIM ELHAGYTAK,
MAGAMRA MARADTAM.
A LOPÁS, A RABLÁS LETT AZ ÉLETEM
ÉS HA ELKAPNAK, AZ ENGEM NEM ÉRDEKEL,
MERT MÁSNAP A JARDRÓL ÚGYIS MEGSZÖKÖM,
HA MEGINT ELKAPNAK, TELE LESZ A TÖKÖM.
ENNEK ELLENÉRE ÉN CSAK CSINÁLOM,
CSAK CSINÁLOM, A SZKINHEDEKET KICSINÁLOM.”

Ezt mondja a 12-13 éves gyerek. De nem egyedül, vele együtt, a kisebb cigány gyerekek csapata is. Ki és mire tanítja, szokatja, szocializálja őket?

Próbálkoztunk a Cigány Kisebbségi Önkormányzat tagjainál is a kapcsolatteremtéssel. Rendszeresen én hívtam a Kisebbségi Önkormányzat vezetőjét, és szerettem volna, ha személyesen eljön a könyvtárba, hogy úgy tudjunk beszélni. Összefutva az önkormányzat folyosóján, néha tudtunk is szót váltani erről. Bombáztam öt levelekkel, elküldtük neki a cigány különgyűjteményünk füzetnyi bibliográfiáját. Hiába, nem sikerült!

Van viszont az ún. Roma Szolgálat, amelyik az önkormányzat által fenntartott fiókintézmény, és az segített. Volt, amikor ötlettel, volt, amikor emberrel, volt, amikor csak annyiban, hogy a propagandaanyagainkat terjesztette. De előfordult, hogy az olvasótáborainknak pénztámogatást adott. Ott is hivatású ember dolgozik, és ő tényleg segít, hogy minden kicsit előbbre jusson.

Szerintem könnyebb a városban élő cigány gyerekeknek tanulni, tehát ennek a csoportnak volna lehetősége arra, hogy cigány értelmiséggé váljon, s utána megpróbáljon – ha hivatásának tekinti – máshol, ahol fontosabb, olyan közösségekben, ahol szinte már nincs is más lakos, eljutni. Ezért tartottam én fontosnak, hogy minél több cigány gyerek tanuljon és tapasztalja meg, hogy a könyvtár segíti őt a tanulásban. Ha ki akar a világra tekinteni, akkor jöjjön a könyvtárba. Talán belőlük egyszer olyan emberek válhatnak, akik segíteni tudnak majd saját etnikai csoportjuknak a felemelkedésben.

Néhány percre a témához ragaszkodva ugyan, de hagyjuk el a fővárost és tegyünk a fentiek mellé egy Heves városából érkezett írást, melynek szerzője *Horváth István* 13 éves, VI. osztályos cigány tanuló, aki hasonló témában, az Ács Kató Irodalmi Alapítvány pályázatra küldte el gondolatait 2004 tavaszán.

Horváth István: ÉN ANYÁM, MI LESZ MOST VELEM?

„Én anyám, miért nem neveltél fel, nem értelek,
Hogy miért nem kellettem én neked?
Én anyám, miért hagytál el, mint egy árva kis gyermeked?
Nélküled oly gyötrelmes az életem.
Ha megbántottalak, bocsáss meg nekem!
Engem már nem szeret senki sem.
Szemeimből könny csordult ki,
Próbálok felejteni, az életemből kitépni.

Ne hidd, hogy az nem fáj nekem,
 De te sosem szeretett anyám segíts,
 Hogy ne sírjak utánad, könnyes szemeimmal,
 Nem várok tovább tudod, hogy szeretlek,
 De te nem hiszel nekem,
 Olyan rossz, hogy nem vagy itt mellettem.
 Hová mentél, merre mentél?
 Kerestelek, hova lett a te szép emléked, nem látlak tégedet.
 Nem ismersz te engem, ez nagyon fáj nekem,
 Tönkretetted a szívemet meg a lelkemet,
 Ó Istenem, egyedül nélküled hát most mit tegyek?
 Bocsáss meg nekem, én utánad megyek,
 Csak tudjam azt, hogy szeretsz te még,
 Nem értelek, hogy miért nem kelletttem neked?”

Egyetlen kérdőjel erőteljes felrajzolásáig álljunk meg! Költség-hatékony intézkedési tervek, leépítések, elbocsátások iskolákban, könyvtárakban. Kinek marad akkor ideje, energiája az ilyen és a fentiekhez hasonló rap-szövegek, verskezdemények, vallomások, „léleksikolyok” meghallására, megértésére? Netán az érzékeny, bátorító, differenciált egyéni vagy csoportos beszélgetések kezdeményezésére? Az évtizedek óta tanított, de iskolában, könyvtárban alig gyakorolt biblioterápiás foglalkozások megszervezésére? Márpedig ezek az akciók szolgálhatnák, jelenthetnék a leghatékonyabb megelőzést, az érzelmi, kulturális és társadalmi integráció növekvő valószínűségét.

XIII. KERÜLET, DAGÁLY UTCA

A fentiek kiegészítéseként, szinte csak lábjegyzetszerűen hadd számoljunk be egy csaknem véletlenszerű, párhuzamos kísérletről, melyet eredetileg egy magyar–norvég nemzetközi összehasonlító vizsgálat¹²⁶ keretében végeztünk 2001 őszétől 2003 júniusáig *János Katalin* igazgatónő és *Oláh Anna*, a kerületi Pedagógiai Szolgáltató Központ (PSZK) etnikai referensének irányításával, az alcímben jel-

¹²⁶ Nagy Attila: Közkönyvtár, információs jártasság és a helyi közélet. In: Könyvtári fi-gyelő, 2003. 1. sz. p. 103–122.

zett kerületi főkönyvtárban. (Gyorsan tegyük hozzá, hogy mintegy a hivatkozott publikáció folytatásaként, kiegészítéseként vetjük papírra az alábbiakat.) Eredeti célkitűzésünk szerint a helyi közösség, s benne kiemelten a cigány kisebbség és a közkönyvtár kapcsolatrendszerének elmélyítését szerettük volna segíteni, illetve a folyamat elejét, majd végét egy-egy vizsgálati eljárással „lefényképezni”. A Könyvtári Figyelőben közölt írás valójában pusztán a kutatás kérdésfeltevéseit, valamint az induló helyzetet bemutató vizsgálati eredményeket tartalmazza.

Itt azonban kötelességünknek érezzük a tematikus kapcsolódás okán a kísérlet megszakadásának hátterét is felvillantani. Stratégiai tervünk szerint 2001 őszén hatrészes előadás-, beszélgetéssorozattal („*En mindent tudok rólad, te semmit sem tudsz rólam*”) kívántuk a kerületi pedagógusok, könyvtárosok érdeklődő csapatát a cigány kultúra iránt fogékonnyá, érdeklődővé tenni. Az országos hírű előadók sorát egyre fogyatkozó számú közönség hallgatta. A „beavatkozások” második szakaszában már két szálon folyt a munka. Egyrészt *Kőszegi Katalin* gyerekkönyvtáros gondosan válogatott, cigány és nem cigány kilencévesek számára szervezett játékos, foglalkoztató mesesorozatot, ahol nem csupán az etnikai különbözőség együttese, de a mesék kiválasztása is tudatosan az előítéletek oldását szolgálta. Másrészt szülőknek, nagyszülőknek és leendő szülőknek – 2002 szeptemberétől 2003 júniusáig, havi rendszerességgel – pszichológus kérdéseket taglaló foglalkozássorozatot. (A cigányok sajátos gyermeknevelési szokásainak egy teljesen önálló alkalmat szenteltünk, külön erre az alkalomra avatott, felkészült előadóval – hiába.) A meghívottak között, pedagógusi, kisebbségi önkormányzati segítséggel, szándékosan, ugyancsak számos cigány szülő neve szerepelt, akik közül viszont mindössze az első két alkalommal jelentek meg néhányan. Jó szándékú, a könyvtár oldaláról induló, az interetnikus közeledést szolgáló kezdeményezést terveztünk, valósítottunk meg, s mégis talán félsikerről szabad csupán számot adnunk. A gyerekek pompásan „vették a lapot”, önfeledten figyeltek, együttműködtek, rajzoltak, dramatizáltak, véleményeket ütköztettek és minden bizalommal sokat tanultak indirekt módon a mesékből, illetve egymástól. Évek múltán is keresni fogják a könyvtáros Kati nénit, aki olyan sok élménnyel gazdagította őket, mi több talán még megszületendő

gyermekük számára ugyancsak marad majd továbbadható, mesélhető emlék. Ez a bátran vállalható siker!

Pedagógusok, könyvtárosok és szülők? Nos a jó szándékú közeledés ezen a síkon csupán jámbor óhaj maradt. Hogyan kellett volna hatékonyabban felébreszteni a szülői, pedagógusi felelősségtudatot – különös tekintettel a többségében romungro csoporthoz tartozó, de a cigány azonosságtudatot alig vagy egyáltalán nem vállalók körében?

Bizonyára vannak jól megragadható okai is a jelzett félsikernek, félkudarcnak: radikális létszámleépítés a könyvtárban, közismert túlterheltség a családban, az iskolában, sokkal mélyebben kellett volna előzetesen feltérképezni az érintett cigány családok legégetőbb gondjait stb. Külön vizsgálat tárgyát képezhetné, hogy a könyvtár tudatosan épített cigány tematikájú állományegységeit miért használják a származás okán érintettek oly kevesen s jóval számosabban a felsőoktatásban részt vevők vagy a segítő foglalkozást hivatásnak választók?

A könyvtár légköre – *Péli Tamás* hatalmas és lebilincselő olajfestménye a lépcsőfeljáróban, a könyvtár vezetőjének mélységes szakmai elkötelezettsége, közismert szociális, interetnikus érzékenysége, a kollégák maximális együttműködési készsége – minden tekintetben a sikeres közvetítői funkciók esélyeit erősíti. S mégis marad a félsiker hiányérzete, a folytatás reményének ideiglenes felfüggesztése, az önkorrekció, a tudatosabb előkészítés kikerülhetetlen feladata.

Talán nem egyszerűen önvigasztalás, ha a bevezetőben emlegett 2003. decemberi tanfolyam egyik résztvevője, *Peszeki Imréné*, tapasztalt kenderesi gyermekkönyvtáros megjegyzését idézzük: „*azok a cigány gyerekek a leghűségesebb olvasóim, akiknek a szüleit már húsz évvel ezelőtt sikerült a könyvtár használóivá tennem, akikkel a mesehallgatás, a bábozás, a játék, a dramatizálás, az olvasás örömein keresztül ezt az intézményt meg tudtam szerettetni*”.

Szakirodalmi adataink ugyancsak ezen a téren jelzik a konfliktus egyik lehetséges, hosszú távú megoldását. Family literacy, vagyis a szülőt és a gyermeket egyszerre kell érdekeltté tenni a sikeres iskolai előmenetel egyik legfontosabb előfeltételeként számon tartott elemi, eszköz jellegű tudás, a szövegértő olvasási készség kellő szintű elsajátításában, az olvasás iránti kíváncsiság, igény megalapozásában és megerősítésében.

Cigányoknak mécsvilága

Hajdú-Bihar megyében szakértői vélemények szerint 40–50 ezer főre tehető a magát cigány etnikumhoz tartozónak valló személyek száma, ami azt jelenti, hogy az ország cigány kisebbségéhez tartozó kb. fél-millió személy 10%-a megyénkben él, egyenlőtlen elosztásban. Az ezer fő alatti lélekszámú községekben lakik a cigány kisebbség 40%-a.

A megyében élő cigány lakosság gazdasági, kulturális, oktatási, egészségügyi, foglalkoztatási helyzetéről sem készült az elmúlt évtizedekben komplex felmérés, amely alapján pontos képet lehetne kapni.

Az elérhető elemzések egyértelműen írják, hogy a romák társadalmi felemelkedése azon múlik, miképpen lehet mérsékelni a szociális kirekesztődésük mértékét, hogyan lehet beilleszteni őket a társadalomba. Két területnek alapvető szerepe van a cigányság társadalmi felemelkedésében ez a foglalkoztatás és az iskolaügy. A hosszú távú roma társadalom- és kisebbségpolitikai stratégia alapelvei között fontossági sorrendben a negyedik helyen szerepel a roma kultúra értékeinek megőrzése és átadása a jövő generációnak. A cselekvési terv így fogalmaz: A cigány kisebbség kulturális értékeinek megőrzése és felmutatása a cigány és nem cigány lakosság elemi érdeke. A cigányságnak azért, mert identitása megtartásának nélkülözhetetlen eleme a kultúrája, a nem cigány lakosságnak pedig azért, mert integrálódni csak identitással rendelkező népcsoport képes, ugyanakkor a többségi társadalom befogadóképessége függ az integrálódó népcsoport kultúrájának ismeretétől.

Minden közösség akkor válhat igazán erőssé, ha vannak intézményei, ahol ösztönző és támogató környezetben vállalhatják és ápolhatják kultúrájukat, hagyományaikat, önazonosságukat, taníthatják gyermekeiket, szervezhetik rendezvényeiket, programjaikat.

A cigány kultúra értékei nincsenek eléggé jelen a társadalmi köztudatban, és nem válnak a közműveltség részévé. A kisebbségi kultúrának nem a többségi kultúrához való „felzárkózása” a kívánatos cél,

hanem egyenrangú társadalmi integrációja, amelyben fontos szerepet kap, hogy a többségi társadalom ismerje és tisztelje a kisebbségi kultúrát.

A cigány folklórnak, a cigány alkotó művészetnek a nemzeti emlékezet és történelem részét kell képeznie, nem elegendő a kulturális alkotásokat kuriózumként, elkülönített „cigánykultúraként” feltüntetni. *Péli Tamás, Szentandrásy István, Lakatos Menyhért, Choli Daróczi József, Szécsi Magda, Bari Károly* és mások munkássága a magyar irodalom és képzőművészet szerves része, alkotásaik a magyar és az európai kulturális örökség részei.

A cigány kisebbség könyvtári szempontból ellátatlan, az elmúlt évtizedekben érdemi szakmai álláspont sem alakult ki arról, miként kellene-lehetne számunkra a könyvtári szolgáltatást megszervezni? Hol, milyen mértékben van jelen a cigány irodalom a magyar könyvtári hálózatban? A meglévő állomány mennyire hozzáférhető? –tette fel a kérdéseket 1997-ben, a Könyv, Könyvtár, Könyvtárosban *Lukáts János*.

A cigány irodalom megismertetése és népszerűsítése terén tehát az első lépésünk a könyvtári cigány irodalmi különgyűjtemény létrehozása az alábbi szempontok figyelembevételével:

- a már megjelent és a folyamatosan megjelenő cigány irodalmi művek gyűjtése,
- a cigány szakértők által kiválasztott művek,
- a NAT ajánlásai.

A kistélepülések könyvtárai az általános olvasói igényt sem tudják kielégíteni. Etnikai gyűjtemény kialakítására, a kisebbséggel foglalkozó könyvek, folyóiratok vásárlására, rendezvényekre, az identitástudat erősítésére nincs módjuk.

A kistélepüléseken lakó cigányság ellátása, a színvonalas állománygyarapítás és olvasásnépszerűsítés helyben tehát nem oldható meg, ezért a kettős ellátás gyakorlata tűnik célszerűnek, azaz az ellátórendszerünk részeként funkcionáló cigány kisebbségi ellátás megszervezése. Koncepciónk, hogy a könyvanyagot oda kell és lehet vinni, ahol annak rendeltetésszerű használata leginkább biztosítható.

Speciálisan a kisebbségnek, a kisebbségről szóló, valamint a hagyományörzésben, nyelvük ápolásában, a tanulásban, a szabadidő

kulturált és hasznos eltöltésében hasznos dokumentumok beszerzésére pályázatokat nyújtottunk be a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítványhoz (MNEKK). (Állománygyarapításra csak a MNEKK írt ki pályázatot.)

A cigánysággal kapcsolatos szépirodalmi és szakirodalmi művek beszerzését, cigány irodalmat tartalmazó állományrészek kialakítását célzó programunk megvalósítását – az etnikai gyűjtemény kialakítását a megyei ellátórendszerhez tartozó hat kisközség könyvtárában – két alkalommal is támogatta a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány.

Pályázatunkban megfogalmaztuk, hogy egyrészt a cigány kisebbségi kultúra szélesebb körű megismertetéséhez szeretnénk hozzájárulni, másrészt a könyvtárakat használó magyar anyanyelvű (az országos felmérés szerint a cigányság kétharmadának magyar az anyanyelve, a Hajdúságban ez 90 %) fiatalabb cigánygeneráció olvasmányigényét kielégíteni, harmadrészt a kézműves hagyományokhoz kapcsolódó, foglalkoztatásukat elősegítő irodalmat kívánjuk beszerezni, az otthoni könyvközelség hiányainak pótlásával. A pályázathoz mellékeljük azoknak a könyveknek a listáját is, amelyekre tájékozódásunk szerint szüksége van a kiskönyvtárakat használó etnikai közösségeknek.

A Megyei Könyvtár módszertani osztálya vállalta a letéti ellátás keretében:

- a könyvek szakszerű feldolgozását, egyedi címleírását, katalógizálását;
- a könyvek szerelését,
- leltárba vételét,
- helyszínre szállítását.

Pályázatunk támogatja az oktatásfejlesztési program stratégiai céljait – a cigány kulturális nevelést – intézményünk küldetésnyilatkozatával összhangban.

A részfinanszírozás és a kistélepülési önrész együtteséből 322 db dokumentumot szerzeményeztünk. A megadott lista alapján a kiadók megkeresését és a könyvek beszerzését a pályázati programban vállalt kedvezményrel a Kállai Könyvkereskedés végezte. A megvásárolt könyvek tartalmi megoszlása a következő volt:

Tartalom	%
Szépirodalom	30,4
Ismeretterjesztés	28,9
Foglalkoztatók	16,8
Mesék, versek	23,9

A cigány származású írók és költők, a cigányirodalom gyöngyszemei, a cigány hiedelemvilág irodalmi megnyilvánulásai, mesék és elbeszélések alkotják a szépirodalmi állományrészt.

A cigányság történelmét és kultúráját bemutató tanulmánykötetek, a másság elfogadását, megértését segítő szociográfiák, riportkötetek, szótárak és nyelvkönyvek tartoznak az ismeretközlő művek közé.

Foglalkoztató könyveink a szabadidős tevékenységhez adnak ötleteket, az óvodások, de a serdülőkorúak is haszonnal forgathatják családi programok keretében és a kézműves körökben is.

A cigányság körében az ének és tánc mellett főleg a mesemondás jelent közösségi rangú kulturális értéket.

Többéves munkánk jelentős állomása egy, a fentiek alapján kialakított romológiai különgyűjtemény átadása, megnyitása Nagykelekben a Bocskai Várkastélyban. Programunkkal bemutattuk, hogy a Megyei Könyvtár miként végzi, illetve szervezi a megyei etnikai kisebbséghez tartozó lakosok könyvtári ellátást. A kiállítással, előadásokkal, kiadványainkkal, segédletekkel (Könyvjelző, Roma kisebbségi tájékoztató, Ajánló bibliográfia a cigány gyermekek oktatásának kérdéseiről), a szakemberek segítségével a cigány kisebbségi kultúra megismeréséhez kívántunk hozzájárulni.

Gellér Ferencné dr. igazgató köszöntőjében a nemzetiségi ellátás tervezetéről, ezen belül a Megyei Könyvtár feladatairól, a megye nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozó lakosok könyvtári ellátásáról beszélt. *Korcsmáros Sándor* kisebbségi főtanácsnok a Megyei Önkormányzat Elnökének (MÖK) üdvözlétével nyitotta meg a rendezvényt. Hagyományalapító rendezvényünket, a kisebbségi szervezetekkel és az önkormányzatokkal történő együttműködésünket példaértékűnek nevezte. Beszélt a MÖK kisebbségi feladatairól, a kormányrendelet végrehajtásáról, a tanácsnoki rendszerről, a támogatási lehetőségekről. *Tuza Tibor* pedagógus, szakíró a Hajdú-Bihar Megyei Cigány Oktatási program vezetője az iskola és

a könyvtár szerepéről tartott előadást. Lenyűgözve hallgattuk előadását a többgenerációs és sok motívumos mesemondásról, a tabukról, arról, hogy a mese és a valóság szinte azonosan igaz a cigányok gondolkodásában, így már érthetővé vált számunkra az is, hogy mentalitásukban csak a konkrétan kézzel foghatónak van értelme. Beszért az archaikus nyelvről, a stabil és mobil szókincs arányáról. Ezzel kapcsolatban elmondta, szükséges lenne minden cigány gyereket óvodában nevelni. Felhívta figyelmünket a beszerzendő művekre (lovári, beás nyelvjárásúakra) és arra, hogy a könyvtár állományából megismerhetjük a kisebbség kultúráját és segíthetünk az identitászavar és az önbizalomhiány problémájának leküzdésében. *Choli Daróczi József* költő évődve ugyan előadása választott címével – a cigány irodalom irányával – de határozott és logikusan felépített gondolatmenettel vezetett el bennünket a megértéshez. A történetiség mellett beszért a mai költőkről, írókról és az irodalomról is. Élmény volt hallgatni a műköltészetről, a fontosabb népköltészeti műfajokról szóló előadását. (Előadását az MTV is felvette!) A polgármester asszony, *Kovács Miklósné* szívmelengető zárszava után, a település ünnepi vendégszeretetét élvezve köszöntöttük 61. születésnapján Choli Daróczit.

A rendezvényt a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Főosztálya mellett, a MÖK Köznevelési és Művelődési Bizottsága, a Hajdú-Bihar Megyei Pedagógiai Intézet, a Cigányvezetők Szakmai Egyesülete és Nagykereki Község Önkormányzata támogatta.

Az eseményről, amelyen a könyvtárosokon kívül pedagógusok és cigányszervezetek képviselői is részt vettek, tudósítás jelent meg egyik országos szaklapunkban, a Könyvtári Levelező/lapban, valamint a megye önkormányzati könyvtárainak Hírlevelében is.

Az ellátórendszeri központ etnikai gyűjteményét az ODR keretből is gyarapítjuk és kérésre a könyvtárak rendelkezésére bocsátjuk. A kis bibliotékáknak (Bedő, Bihartorda, Körösszakál, Nagykereki, Sáránd, Told) immár külön letéti állományrészben gyűjtjük a cigány irodalmat, s a témáról szóló szakmunkákat is. Az állománygyarapítás rendszeressége és átgondoltsága azonban a beszerzési lehetőségek alakulásának is ki van szolgáltatva. A könyvkereskedelem nem érdekelt a kis forgalmú művek beszerzésében és raktározásában.

Az etnikai kisebbségek kulturális jogegyenlősége, teljes körű és méltányos ellátása csak anyagi és erkölcsi többletráfordításokkal valósítható meg.

A kisebbségi dokumentumok beszerzésére eredetileg jogszabályokban is deklarált háromszintű pénzforrásból (központi, megyei, települési) szinte egyedül a központi maradt meg, de összegszerűségében nem alkalmas (roma könyvekre mindössze 200 000 Ft kerete van az Országos Idegennyelvű Könyvtárnak) a gyűjteményfejlesztési minimális igények megvalósítására sem.

A kisebbségi kultúra finanszírozására a pályázati úton elérhető céltámogatás marad. Esetlegességük, kiszámíthatatlanságuk miatt azonban kiegészítő elemként lehet csak számításba venni.

Ideje pedig annak, hogy a jelentősebb cigányok lakta települések is kellő komolysággal vegyék kézbe a cigányság által felmutatott értékek gyűjteményezését, nemkülönben a róluk szóló műveket.

A könyvtárosok hozzáállása adottságaiktól függ, van akinek nem kell „tanulnia” ezt, másoknak viszont tudatosan kell harcolniuk az előítéleteik, beidegződéseik, viszolygásaik ellen.

Legnagyobb hatású módszernek a személyes példamutatást tartom, ez nem igényel felkészülést, erőfeszítést, mégis akár egész életre szólóan hathat. A cigány közéleti személyiségek, művészek megjelenése a könyvtárakban, a pozitív érzelmi töltődés miatt sok cigányolvasó számára példaértékű.

Az ellátórendszerhez tartozó kistelepülések közül az alábbiakban alakítottunk ki kisebbségi állományrészt.

<i>Kistérségek</i>	<i>Lakónépesség</i>	<i>Cigány etnikum</i>	
	<i>fő</i>	<i>fő</i>	<i>%</i>
Told	280	90	32
Bedő	328	63	19
Körösszakál	881	183	21
Nagykerek	1288	536	42
Sáránd	2231	240	11
Bihartorda	1007	130	13

OLVASÓTÁBOR ZSÁKÁN

A könyvtárak működési területe egyre szélesedik, az eredeti funkció átalakult; a tanulás, a művelődés, az információközlítés, a szórakoztatás mellé belépett a szociális funkció és a kisebbségi identitás erősítése is. A könyvtáros felelőssége, keresni a módját annak, hogy a romák is könyvtárhasználókká válhassanak. Azonban szinte minden, könyvtárral kapcsolatba kerülő cigány szociális segítségre is szorul. Mit tehet a könyvtár, a könyvtáros? Mit tud nyújtani a szabadidő hasznos eltöltése érdekében? Meg tudja-e szólaltatni a zárkózott, viselkedési zavarokkal küzdő cigánygyermeket?

A zsákai olvasótábor általános célja a gyerekek szocializációs folyamatának elősegítése:

- közös értelmi-érzelmi gyarapodás,
- a táborban részt vevők szellemi fejlődésének elősegítése, új ismeretek, normák értékek közvetítése és választhatóvá tétele,
- helyes önértékelés elősegítése,
- egyéni képességek kibontakoztatása,
- hátránykompenzálás,
- gondtalan nyaralás.

A táborban részt vevő gyermekek túlnyomó része cigány, így a nem cigánygyerekek átélhetik, hogy kisebbségi helyzetük ellenére jól érezhetik magukat, míg a táborban, többségben lévő cigánygyermek megismerhetik a többségi lét élményét. A kisebbségi tudat kibontakoztatásával egy időben növekedjen a többség és kisebbség kölcsönös megbecsülése.

A táborvezetők biztosítani kívánják a gyerekek számára a több törődést, az egyénnek szóló érdeklődést, személyisége megbecsülését, hiszen hátrányos társadalmi helyzetük, másságuk miatt, ezeken a területeken szenvedik el a legtöbb visszautasítást, kudarcot.

Az olvasótábor konkrét célja, hogy a cigány és hátrányos helyzetű gyermekek számára tartalmas szabadidős programot biztosítson egész napra. Nagy segítség a családok számára a napi egyszeri meleg étkezés, hiszen anyagi körülményeik sokszor nem teszik lehetővé a rendszeres étkezést. A könyvtár lehetőségeit kihasználva, a tá-

borvezetők népszerűsítik az olvasást, ezzel is segítve a táborozó gyerekek tanulási problémáin, és fejlesztve egyúttal kommunikációs készségüket. Új ismereteket közvetítenek, fontosnak érzik az identitás erősítését, a foglalkozásokba szervesen beépítik a cigány kultúrát. A cigány gyermekjátékok, mondókák és kiszámolók, versek és mesék, dramatizálás, a vizuális kultúra sajátos szín és formavilága, gyermekrajzok és egyéb alkotások készítése a csoportos foglalkozások közös játékkal zárulnak. A kisebbségi önismeret fejlesztése mellett szocializációs feladatokat is ellát az olvasótábor: a kulturált étkezés, a viselkedés szabályainak, kommunikációs alaphelyzetek, az együttélési normák és élethelyzetek elsajátításával.

Az olvasótábor segítői a Zsáka Jövőjéért Alapítvány, a Gyermekjóléti Szolgálat, és a helyi iskola pedagógusai. A tábor előkészítése, működtetése, a foglalkozások bonyolítása, a személyi kapcsolatok, a csoporthelyzetek megoldása a Művelődési Ház és Könyvtár elhivatott, önzetlen és rátermett munkatársaira vár. Őket kérdezem a pénzügyi feltételek megteremtéséről, az alapelvekhez igazodó program kidolgozásáról, a táborozók köréről és létszámáról, a tábori munkáról, annak sikerességéről és az élményekről.

A Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Közalapítványhoz ötödik éve pályázunk konkrét programmal. A pályázat elkészítéséhez és a magához a programhoz szakembereket kértünk fel segítőként: *Dr. Arany Erzsébetet*, a debreceni tanítóképző docensét, kisebbségi szakértőt, és *Fenyvesvölgyiné Tóth Zsuzsát* a Rostás Farkas könyvek illusztrátorát, aki olyan könyveket adott és ajánlott, amelyek konkrétan a cigánysággal foglalkoznak. A táborhoz tudatosan gyűjtöttük a cigány irodalmat, figyeltük és figyeljük folyamatosan a könyvkiadók ajánlólistáit. Így született meg a 10 napos program. Részletesen leírtuk, hogy reggeltől estig mivel foglalkoznak, és ki foglalkoztatja a gyerekeket. Tavalyelőtt a Család- és Szociálpolitikai Intézet munkatársai monitorozták a pályázatot (a Családügyi Minisztériumtól is kaptunk támogatást) és az Együtt a családokért Hírlevélben megjelentették az olvasótábor programját, valamint közzétették azt a felmérést is, amit a zsákai roma gyerekek családi és párkapcsolati értékeiről készítettek.

3. kép. *Gondterhelt...*

4. kép. ...és derűs pillanatok a zsákai könyvtár olvasótáborában

Az önkormányzat az étkeztetési fejkvótából, fennmaradó összegből biztosította táboraink részére az étkezést egész nyáron. A polgármesteri hivatal értesített minden cigány és hátrányos helyzetű gyermek édesanyját erről a lehetőségről és felsorolták, hogy milyen programokon vehet részt a gyermeke. Ennek a levélnek köszönhetően a júniusban induló olvasótáborunkba nagy létszámban jöttek a jelentkezők. Végül 60 főnél meg kellett húzzuk a határt. Az iskola annyit segített, hogy két pedagógust biztosított a foglalkozások megtartásához és az étkeztetések lebonyolításához. Nagyon megdöbbenek az önkormányzati vezetők, amikor látták, hogy 60 gyerekkel elindultunk, mégpedig olyan gyerekekkel ugye, akik nem tartoznak a legjobb magaviseletű gyerekek közé. Nagy gondot okozott ez nemcsak a foglalkozásoknál, hanem az étkeztetéseknél is, borzasztó kemény munka volt ennyi gyerekekkel. Nagyon sok gyermek, úgy jött el, hogy arra számított itt fog enni, és úgy fog hazamenni, hogy itt jóllakott. Hát persze, hogy alig várták a delet, nyomultak, zajongtak.

De már az ötödik-hatodik napon a szakács nénik meglepetésére halkan beszélve és egymással is udvariasan viselkedtek. Megvárták egymást, türelmesen álltak a sorban, a kiömlött ételt feltörölték.

Ennek előzménye az volt, hogy Margit kolléganőnk elővette az illemtankönyvet és csak úgy mellékesen rajzolás közben tudjátok-e? kérdésekkel, vezette őket a helyes viselkedés irányába. Majd szituációs játékokkal gyakorolták a problémás helyzeteket.

Játék és rendfelelősnak a legrosszabbik gyermek lett kijelölve, aki „őrmesterként” teljes hatalomtudatban jött, ment, intézkedett.

A cigány gyerekek nagyon szeretik, ha megdicsérik őket. A vizuális foglalkozásokon, ha valamilyen élményt kellett lerajzolni, észrevettük, hogy a cigány gyerekek rajzai a legjobbak. Nagyon jó kézügyességük van, nagyon jó a formaérzékük és a színviláguk. Arra meg kell tanítani őket, hogy nem minden a tiéd, ne vedd el az összezt, tessék tovább adni, ha neked már nem kell, vagy ha kitörik a színes hegye, úgy tedd le, hogy kihegyezed, ha nem, akkor másnap ceruzahegyezéssel kell kezdeni a foglalkozást.

A mesét is nagyon szeretik. Velük olvastattunk magyar mesét, magyar gyerekekkel cigány mesét. Szándékosan sokszereplős mesét választottunk, olyat, amely nem nagyon hosszú, de nagyon ismert. A fantázia fejlesztésére, az emlékezet gyakorlására el is játszottunk

egy-egy epizódot. A cigány és magyar népmese feldolgozását, illusztráció készítését, a mese tetszőleges befejezését mindannyian nagyon élvezték, szabadjára engedve gyermeki fantáziájukat.

A gyerekek szívesen beszéltek és énekeltek cigányul is, társaikat is bevonva, ami nekünk felnőtteknek is élmény volt.

Nagy érdeklődéssel hallgatták az írás, a papír és a könyv, a könyvtár történetéről szóló rövidebb ismeretterjesztő előadásokat, melyeket igyekeztünk a könyvtárunkban található, e témához felhasználható könyvekkel minél szemléletesebbé tenni.

Könyvismertetőket tartottunk: ifjúsági művekből részleteket olvastunk fel, kedvcsinálónak az olvasására, a szünetidő hátralévő részének hasznos eltöltésére.

A tábornak viselkedés-kultúrát javító szerepe is volt. Alkalmazkodniuk kellett egymáshoz, a rájuk felügyelő felnőttekhez. Ügyelni kellett a berendezési tárgyak épségének, tisztaságának megóvására is.

Említettem már, hogy azzal tudjuk „megfogni” a gyerekeket, hogy dicsérjük őket. A felelősségteljes feladatokat meg a legrosszabb viselkedésűre bízuk, mert az ügyel rá, hogy a másik ne csináljon bajt. A játék és a csapatszellem nagyon fontos. Az elkészült rajzokat gyűjtjük, a legjobbakat, a legszebbeket a helyi újságban megjelentetjük, fényképeket is készítünk róluk.

A játékokkal, a rendszeres beszélgetéssel, a foglalkozásokkal rá lehet őket venni azokra a dolgokra, amiket el akarunk érni.

Az olvasótáboros gyerekek mind beiratkozott olvasói a könyvtárnak és rendszeres használói is. Általában betartják a használati szabályzatban foglaltakat, de a cigány szülők – ha szólunk – jobban visszahozzák a könyveket, s mivel nincsenek odahaza könyveik, rá vannak utalva a kötelező és az ajánlott irodalom kölcsönzésére. A cigány gyerekek nagyon szeretik a szépen illusztrált képeskönyveket, a teleírt oldalakhoz nincs elég türelmük.

Júniusban már állandóan megállítanak bennünket, annyira várják a következő tábort. Lesz-e most olvasótábor, mikor lesz? „*Majd jövök, felíratkozom*” – mondják.

Ez jó érzéssel tölt el bennünket. Nem azt mondom, hogy mi megváltoztatjuk a világot, szó sincs róla, meg azt sem, hogy mindig a program szerint csináljuk a dolgokat, mert közben más kelti fel az érdeklődésüket, de az a pénz, amit az évek hosszú sora alatt pályázatokon nyertünk azt teljes egészében erre fordítottuk, és a gyerekek ez idő

alatt biztos, hogy jól érezték magukat nálunk. Megható volt, amikor papírlapot kértek, de nem mondták meg, hogy miért van szükségük rá, „az titok” és rajzoltak tájat, virágot, felhőt és sarkába egy szívet, amibe beleírták „szeretettel Ica néninek”. Ezzel köszönték meg, hogy mennyire szerettek idejárni. Jobban esett ez nekünk bármi ajándéknál.

A zsákai háromnapos Hagyományőrző Roma Napok rendezvényeiről nem maradhat el a cigánygyerekek egészségügyi és művészeti vetélkedője. A rendezvények április végén vannak. Ilyenkor fellépnek a mi olvasótáboros gyerekeink is cigány verssel, cigány énekkel.

A CIGÁNYSÁG KULTÚRKOVÁSZAI

Beszélgetés Balogh Gyula költővel

Néhány éve egy, a cigányság kulturális beilleszkedéséről szervezett megyei tanácskozáson felállt egy fiatalember, és beszélt az olvasás gyönyörűségéről, azokról a felnőttekről, akik olvasnivalót adtak a kezébe (átengedve az elsőbbséget a könyvnek) és a könyvtárakról, amelyeknek oly nagy jelentőséget tulajdonít. Büszke rá, hogy gyermekként is használhatta a gazdag könyvgyűjteményt. A könyvtáros gondoskodott arról, hogy jól érezze magát a könyvtárban és útbaigazítást is adott neki. Az otthoni kölcsönzésre elvitt könyveket felolvasva, testvéreit is bevonta az olvasásba és a könyvtárhasználatba. Elmesélte még azt is, 7–8 éves korában egész életét meghatározó élménye volt a helyi könyvtárban szervezett író-olvasó találkozó.

*„Lakatos Menyhért író látogatást tett Nagyrábén a 80-as évek elején. Akkoriban még más volt a közösségi hozzáállás, a falu valamennyi reprezentatív képviselője, a tanácselnök, a tééselnök is kivonult, nem volt hely a könyvtárban, úgy kellett pótszékeket behozni. Az osztályfőnök javasolt arra, hogy a felnőtteknek meghirdetett író-olvasó találkozón részt vehessenek. Természetesen mielőtt kijött, már odaadták nekem a könyvét, hogy olvassam el. És akkor egy életre szóló, mély benyomást, élményt tett rám a koromfekete cigány férfi, nagy ősz szakállal, aki ilyen reprezentatív fogadtatásban részesült. Ez nagyon szimpatikus volt nekem és **akkor határoztam el, hogy én is hasonló***

pályára lépnek. *Ha ő a cigányság írója, én a cigányság költője szeretnék lenni. Tettem már ezen a téren lépéseket, de ekkor határoztam el, hogy író ember leszek, amikor láttam és hallottam, a hogy Lakatos Menyhért beszélt, és ahogy vele beszéltek.”*

Véleménye szerint „addig a nehéz, amíg az ember egy jó, a saját érdeklődéséhez, korához megfelelő könyvet talál. Az első jó indiános könyv hozta a tizennyolcadikat is, és egy – egy jó könyv után vágyott az ember arra, hogy elvihessen akár tizet is otthonra. Láta a kalandregénybe való beleélést az öcsém, aztán tőle a húgom is és ők is olvasók lettek. Hétfőnként a családban ország-várost játszottunk, társasjátékoztunk (nyelvi-logikai-fejlesztő társasjátékok) mesét olvastunk és ezzel töltöttük el a tévéadás mentes napokat. A szüleim és én is, a mai napig szeretjük a meséket, mert azok olyan jók és igazak.

Gyűlik a saját könyvtár, névnapra, születésnapra, ünnepre természetes ajándék, s tudom, hogy az öcsémnek is az ajándéktárgyak közül egy könyv szerzi a legnagyobb örömet.”

A cigány fiatalember Balogh Gyula 1972-ben született Berettyóújfaluban, most Nagyrábén él, ahol pedagógusként magyart és történelmet tanít. Tagja a Kisebbségi Önkormányzatnak, a Hajdú-Bihar Megyei Pedagógiai Intézet cigány etnikai szaktanácsadója, költő, akinek már két verseskötete is megjelent. Megmozgatja a falut, műveltségi vetélkedőket szervez, versmondóként irodalmi esteken működik közre. Nemcsak önmagának, hanem a lányainak és a tanítványainak is rendszeresen felolvas, mesél, „megosztva velük a titkot, megajándékozva őket az olvasni tudás örömeivel”.

Húszévesen azt írta önmagáról „Keresem a kapcsolatot a cigányság »**kultúrkovásaival**« és idővel én is azzá szeretnék válni”.

Nagyrábén beszélgetünk: Balogh Gyula Vörösmartyt idézi „*Ment-é a könyvek által elébb a világ?*” Mondja, hogy a könyvtárról mindig ezek a sorok jutnak eszébe, utal a kultúra alacsony megbecsültségére, a tömegkommunikáció ártalmaira, annak lehetséges ellensúlyozására, a közművelődési intézmények, a könyvtárak megfelelő finanszírozásával, a hagyományos kultúra színtereinek támogatásával.

Hiányolja a könyvtárból az olvasókat, a régi olvasómozgalmat, adódik a kérdés, hogy mi vitte a cigánygyereket hajdanában a könyvtárba?

„Már az iskolából kaptam indíttatást, tanár ajánlotta, adta kézbe az olvasnivalót, a könyvet. Szorosabb kapcsolat volt pedagógus és könyvtáros között, voltak könyvtári órák, könyvtári foglalkozások. A mai oktatási rendszer állandóan változik mennyiségben és minőségben (sikerült ezt is szétzilálni) aki ebben magára talál, s meglátja a fénysugarat, azt nagyon nagyra értékelem. NAT-tal vagy anélkül, a minisztériumi felzárkóztató, tehetséggondozó programok a szegregáció formáit felerősítették. Azért hogy a cigányság kultúráját a gyermekek megismerjék, külön osztályokba, külön csoportbontásba kerültek, míg a többi gyerek addig angol nyelvet tanult. Tehát csökkentett értékű oktatást vezetett be ez a korábbi szándék.

Most az integráció, ami ennek egy továbbfejlesztett változata, nem járhat ilyen hibákkal, nagyon vigyázunk hogy a csoportokban a hátrányos helyzetű és nem hátrányos helyzetű tanulók számaránya ne térjen el egymástól.

Nagyrábé bázisiskolája az integrációs hálózathoz, a sárréti térségben a mi iskolánk érdemelte ki ezt a címet, s, nagy dicsőség ért bennünket ezzel. A térségben jelen pillanatban a hátrányos helyzetű és nem hátrányos helyzetű tanulók, illetve a cigány és nem cigány tanulók, vagy fogyatékos gyerekek együtt nevelése ebben a régióban, a mi iskolánkban valósul meg olyan erővel, hogy ez bázisiskolai státust is ért. Ez pályázati lehetőséget jelent, amelynek keretében 6 millió forintot nyert intézményünk, programokra, a tantestület integrációs képzésére, a különböző alternatív oktatási módok, projekt módszerek, és főleg szöveges értékelési módszerek megismerésére, eszközfejlesztésre (pl. Nagyrábén eddig arra nem volt példa, hogy három tanterem bútorzatának teljes cseréjére sor kerülhetett volna,) bár kisebb összeggel de lehetőségünk van fejlesztő eszközök vásárlására is, alsó tagozatban, az iskola óvodában.

A népismeret oktatásában, könnyebb helyzetben vagyunk, mint más iskolák, hiszen az én személyem adott. Amióta itt dolgozom – nyolcadik éve már – rendszeresebben folyik a népismereti oktatás, változó tartalommal változó formában, de történik. Ez kezdetben önálló szakkör keretében valósult meg, aztán önálló projektek keretében témahét, témaprogram formájában. Cigánynyelv-oktató programunkban, jelenleg 53 cigány származású gyerek tanulja a lovári nyelvet. Az idegen nyelv tanulása mellett az is célunk, hogy minél több szabadidős programot biztosítsunk; előadásokat hallgatnak, filmeket néznek a cigányság kultúrájáról, kirándulunk Máriapócsra, megnézzük a templomot, ami zarándokhelye a cigányságnak, Nyíregyházán a cigány néprajzi kiállítást, Tiszadobon Péli Tamás festményeit.

Harmadik programunk a tantárgyi levelezős verseny. A lapokat megkapják a gyerekek, otthon a család összeül, és együtt kitöltik a népismereti kérdé-

seket (a cigányság történelmére, nyelvére, szokásaira, öltözködésére vonatkozóan). Ebben a feladatmegoldásban elsősorban az iskolai könyvtárra hagyatkozunk, hiszen annak rendeltünk és pályázati úton is szereztünk be zömében magyar nyelvű cigány irodalmat, cigányságra vonatkozó történelmi, néprajzi, képzőművészeti könyveket. Rendszeresen megyünk cigány gyerekeknek szóló szavalóversenyekre. Volt egy országos népismereti verseny két évvel ezelőtt, amit a nyolcadikos korosztályban egy nagyrabéi gyermek nyert meg.”

Tapasztalatai szerint Nagyrábén 50% fölötti a hátrányos helyzetű gyerekek gimnáziumba jutása, kb. 10% a településen az érettségizett cigányok száma, ami országos átlagban is nagyon jó arány, jelenleg ketten járnak főiskolára. Az érettségizettek részt vesznek a kisebbségi önkormányzat munkájában, civil szervezetekben, a művelődési ház és a könyvtár programjain, hagyományőrző eseményeken, az évente megrendezésre kerülő Roma napon.

Cigányság a végeken

Már négy évtizede, hogy Ágnes, a tőle elválaszthatatlan batyuval a hátán megállt a kapuban. Ismerősként köszöntöttem, hisz gyakran megfordult nálunk. Hozott seprút, kosarat. Cserében szalonnát, zsírt és zöldséget kapott édesanyámtól. Akkor is őt hívatta. Pénz kért, amit addig soha. *„Egy csomag paprikát szeretnénk venni, hogy színe is legyen a krumplinak”* – mondta. Édesanyám gondolkodás nélkül fordult be a házba, s egy százforintossal (1964!) tért vissza. A töpörödött, kortalan asszony köténye zsebébe rejtette a bankjegyet, majd indult a falu felé. Eltelt néhány óra, s édesanyám egyre izgatottabb lett. Annyira, hogy apró gyermekként is megéreztem. Egyszer csak tenyerébe támasztotta fejét, s csak annyit mondott: *„Az utolsó száz forintomat adtam oda, s hol van még a fizetés...”* Annyit értettem az egész-ből, hogy anyu szomorú.

Kora délután is az udvaron foglalatoskodtam, amikor hallottam, hogy Ágnes néni szólt szelíd hangon: – *„Aranyoskám, meghoztam a visszajárót.”* Édesanyám sírását visszafojtva tartotta a tenyerét, míg az asszony beleszámolja a kilencven-egynehány forintot. Majd alig hallhatóan bocsánatot kért a késésért, s elköszönt. Édesanyám bement a házba és hangosan sírt. Talán csak felnőtt fejjel értettem meg, miért.

Farkas Éva osztálytársam volt alsó tagozatban. Mindig ápolt, jól öltözött volt. A haja rövid volt, a többieknek mindig hosszú. Jól, is tanult, de igen sokat izgett-mozgott, fecsegett, így elég sokszor zavarta az órát. Egyszer ki is használtam ezt. Az unalmas olvasásórától tartva, kértem, *„hozza a formáját”*. Tettem ezt abban a reményben, hogy a tanító néni azt mondja, mindenki magában olvasson, s óra végén feleltetés lesz. Ilyenkor sok-sok mesét, verset, történetet el tudtam olvasni – saját tempómban. Persze, kiderült a turpisság: Éva őszintén elmondta, hogy mi volt az oka a rendetlenkedésének. Őt megdicsérték, amiért elmondta, én pedig megkaptam a körmöst. Meglepett a nyíltsága, de soha egy percig nem haragudtam rá. Ma

meg már pláne, nem. Nem tudom, mely részen él a világnak, de biztos vagyok benne, ma is nyílt, őszinte és becsületes. Ahogy Ágnes néni is az volt, élete végéig. Édesanyámmal elmentünk a temetésére is. Legsúlyra temették, a kiserdő aljába. Virágot húsvétkor és halottak napján kap.

Bizonyára valahol itt kezdődött, hogy elfogadó, mai szóhasználat-
tal élve, toleráns vagyok a cigányokkal szemben. Persze, voltak más tapasztalataim is, de nem tudtak megingatni abban a hitemben, hogy az emberek, ha árnyaltan is, de igazából két csoportra oszthatók: lehetnek tisztességesek és becsületesek. Nem számíthat a nyelvük mely, ha anyanyelv, számukra a legszebb. Nem számíthat a bőre színe, sem a vallása. Csak az, hogy emberként mennyit ér.

Mégis, milyen a véletlen. Amikor hosszas „kikapcsolódás” (GYES, GYED stb.) után 1997 őszén ismét munkába álltam, az első komoly feladatom az volt, hogy dolgozzak ki egy programot a megyében élő cigány lakosság könyvtári ellátására. Megvallom őszintén, hogy nagyon új volt körülöttem minden – a gyerekeim akkoriban kezdtek óvodába, bölcsődébe járni, én hét év után ismét munkába, új munkahelyen, s egy éven belül a harmadik munkakörben, új kollégák között találtam magam. A friss terveknek megfelelően, új feladatokkal, s az ehhez kapcsolódó fogalmakkal kellett megismerkednem. Nem beszélve arról, hogy tájékoztatóként nem ismertem a vidéket, a vidéki könyvtárosokat és a kollégákat sem. Nehéz volt egy olyan rendszerben gondolkodnom, melyben nem voltam abszolút járatos. Szinte csak tanulmányaimra, olvasmányaimra és ösztöneimre hallgathattam. Így született meg a *Tervezet Szabolcs-Szatmár-Bereg megye cigány lakosságának könyvtári ellátására* című dokumentum (a későbbiekben csak *tervezet*), melyre azóta is építünk. Igaz, hogy ez irányú munkánkból aligha tudna bárki is visszakövetkeztetni erre az „alaplőrre,” de valahol mégis ezzel kezdődött.

Nézzük, hogyan képzeltük el teendőinket 1998-ban, alig pár hónappal az 1997-es CXL-es kulturális alaptörvény megszületése után! Akkoriban csak egyetlen írásos anyag állt rendelkezésünkre e témával kapcsolatban, a győrieké. Konkrét adatok sorolása nélkül is nyilvánvaló lehet mindenki számára, hogy a két megye cigány lakosságának nagyon különböző arányai miatt, a győri minta a mi megyénkben aligha szolgálhatott alapul.

TERVEZET A SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYEI CIGÁNY LAKOSSÁG KÖNYVTÁRI ELLÁTÁSÁRA

„A több évszázados együttélés, a cigányságot az átlagosnál jobban sújtó munkanélküliség, szegénység, az ellenük megnyilvánuló előítéletek szükségessé teszik, hogy a többségi társadalom fokozott figyelemmel, széles körű nemzeti összefogással és a legfejlettebb módszertani eszköztárral tegyen erőfeszítéseket a cigányság problémáinak enyhítésére.

Különösen fontosá teszi ezt az tény, hogy az Európában élő 3 milliós cigány népesség 12%-a Magyarországon él, míg Magyarország összlakossága Európa lakosságának csupán 2%-a.¹²⁷

Még fokozottabban jelentkeznek ezek a problémák Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

Ez a megye a cigány lakosság részarányát (12%) tekintve második az országban (ma már sokkal nagyobb arányról is beszélnek). Elképzeltethetetlen, hogy a problémák kezelése a cigány lakosság aktív részvétele nélkül sikeres legyen.

Azonban ahhoz, hogy a cigányság felismerje és elfogadja ezt, intenzív és gondos felvilágosító munkára, a nagyobb közösséghez való tartozás iránti érzékenység fokozására van szükség.

A célok megvalósítása érdekében kívánatos, hogy a könyvtárak a maguk eszközeivel szintén bekapcsolódjanak a megoldás keresésébe. Ezt felismerve írja elő az 1997. évi CXL. sz. törvény a megyei könyvtárak számára, hogy gondoskodjanak a nemzeti és etnikai kisebbség könyvtári ellátásáról.

A törvényt megelőzően történtek ilyen irányú lépések Győr-Sopron megyében, de sem a feladat nagyságát, sem a megoldási módszereit nem tekinthetjük mintának magunk számára, ugyanis az adott megye cigány lakosainak száma töredéke (kb. 1500 fő) a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében élő cigányok létszámának. Itt már közel nyolcvanezres etnikum könyvtári ellátásáról kell gondoskodni.

Megyénkben a legcélravezetőbb eszköz egy olyan ellátórendszer kiépítése lehet, mely báziskönyvtárral a középpontjában bibliobusz

¹²⁷ Kocsis Károly – Kovács Zoltán: A cigány népesség társadalomföldrajza. In: Ezredforduló, 1998. 3. sz.

segítségével biztosítja a könyvtári ellátást a cigányok által többségben vagy jelentős számban lakott településeken.

A bibliobuszos könyvtári ellátásnak Amerikában és Angliában közel százéves története van. A 2. világháború befejeződése után Európa nyugati államai is előszeretettel alkalmazták – és alkalmazzák ma is – ezt az eszközt, hogy az ellátási szempontból fehér foltoknak számító területeket felszámolják. A hetvenes évek elejétől Magyarországon is kísérleteztek a lakosság könyvtári ellátásának e formájával, de különböző okok miatt, nem terjedhetett el, nincs igazából hagyománya.

Bízva abban, hogy sikerül kiküszöbölni a bibliobuszos ellátás korábban tapasztalt hátrányait, fontolóra kellene venni e szolgáltatási forma újraélesztését.

A végső célunk, hogy a megye valamennyi cigány lakosához eljussunk a számukra különös gonddal kiválasztott dokumentumokkal és programokkal (író- olvasótalálkozások, rajzpályázat gyerekeknek stb.).

Szükséges tehát, egyrészt egy olyan dokumentumállomány létrehozása, mely biztosítja a cigány lakosság

- nyelvi kultúrájának megőrzését (pl.: cigány szótárak, nyelv-könyvek),
- történelmük megismerését (pl.: tanulmánykötetek),
- néprajzi hagyományaik felélesztését, továbbvitelét (pl.: a cigány folklór irodalma, hagyományos kézműves mesterségeket bemutató irodalom),
- a cigány etnikumhoz tartozó írók, költők, képző- és zeneművészek stb. alkotásainak felfedezését, megismerését,
- cigány szervezetek újságainak megismerését, használatát (Lungo Drom, Amaro Drom, Cigány Hírlap),
- őket érintő (róluk/neki szóló) videofelvételek, hangkazetták hozzáférhetővé tételét,
- jogi információkkal való ellátásukat (pl.: munka- és családjog, szociális juttatások),
- a háztáji munkát segítő szakirodalomhoz való hozzájutást (gyümölcs- és zöldségtermesztés, állattenyésztés stb.),
- az iskolai kötelező szépirodalom és kiegészítő szakirodalom elérését (tankönyveket nem),
- periodikák lapozgatását (magazinok).

5. kép. Felkészülés a másnapi feladatokra a hodászi könyvtárban

Az állomány kiépítésében a Magyar Művelődési Intézet Nemzeti és Etnikai Kisebbségi osztályának hírlevele, a ROMA nyújthat még segítséget.

Szükség van továbbá olyan mentálhigiénés programokra, amelyek elősegítik az egyének társadalmi és szociális beilleszkedését. Például

- jogi tanácsadás,
- orvosi tanácsadás,
- pszichológiai tanácsadás,
- háztartás-ökonómiai előadás stb.,
- élő előadások,
- hangzó anyagok bemutatása – ismeretterjesztő filmek bemutatása.

Bázishelyül olyan településeket lenne célszerű kiválasztani, melyeken (vagy környékükön) jelentős létszámban élnek cigány lakosok.

A báziskönyvtárak állományát a már említett forrásból kell megalapozni, s a későbbiekben minden lehető más eszközt is fel kell használni a bővítésre. A szakmai munka teljes egészében a báziskönyvtárakra hárulna, a megyei könyvtár koordinációs és módszertani szerepet töltené be.

Következésképpen az említett város(ok)ban kell helyet találni a könyvállománynak, illetve a busz(ok)nak is.

Az állomány és az olvasók nyilvántartása, utóbbinak tartalmi és formai feltárása a kor színvonalának megfelelő legmodernebb adatfeldolgozó eszközökkel kell, hogy történjen. A számítógép mellett helyet kell kapnia a buszon egy videó-lejátszónak, magnósrádiónak, dia- és írásvetítőnek is.

A szervezés során a hagyományos könyvtári propaganda-eszközökön túl támaszkodnunk kell a cigány értelmiségiekre (írók, művészek stb.) az iskolákra, mint a szervezett oktatás színhelyeire, a helyi önkormányzatokra, a cigány kisebbségi önkormányzatok helyi szervezeteire, illetve az egyházak közösségformáló erejére és kulturális küldetésvállaló szerepére. (Országszerte ismert például a Szabadkeresztyén Egyház jótékony hatása az uszakai cigány lakosságra.)

Amennyiben e tervezet alapján sor kerülhet a részletek kidolgozására, rendkívül körültekintően kell eljárunk. A program beindítását célszerű először egy-két településen elkezdni, hogy a tapasztalatokra építve bővíthessük a szolgáltató helyek és esetleg a szolgáltatások körét is.

A „kísérleti” helyszínek kiválasztásánál – a bázishelyek mellett – célszerű előnyben részesíteni azokat a településeket, ahol már vannak hagyományai az etnikai kisebbséggel való hatékony foglalkozásnak (pl. Uzska, Hodász, Pátroha, Nyírmada).

A megyei könyvtár feladata azoknak a személyeknek, szervezeteknek, speciális oktatási és kulturális intézményeknek (Felsőszabolcsi Iskolaszövetség, cigány újságok szerkesztőségei, Roma Parlament Könyvtára stb.) a felkutatása, amelyekkel a programok sikere érdekében kapcsolatot tarthatnánk.”

Bármilyen megoldás is szülelessék a cigányok könyvekkel való ellátására, ez mindenképpen csak az első lépés lesz egy hosszú, nehéz és a szakmai kereteken is túlnövő folyamatban.

Amikor ez a tervezet készült, akkor nem ismertem *A cigány lakosság könyvtári ellátása Szabolcs-Szatmár megyében*¹²⁸ címmel megjelent összegzést, mely egy 1974-ben (kontrollvizsgálat: 1979) végzett felmérés adatait, következtetéseit tartalmazza. *Futaky László* alapos

¹²⁸ Könyvtári múltidéző. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár és Rím Könyvkiadó, 1998. 200–206. p)

elemzést végzett a beiratkozott cigány olvasók számára, kulturális szokásaikra, a könyvtár velük szemben alkalmazott „rendszabályaira” vonatkozóan. Ebből ugyanis kiderül, hogy: „Szabolcs-Szatmár megyében a cigány lakosság könyvtári ellátásának kérdése 1973-ban fogalmazódott meg első ízben a feladat súlyának megfelelő komolysággal.”¹²⁹

Az írás részletesen elemzi, hogy a megyében élő cigány lakosok

- milyen helyi művelődési formákba kapcsolódnak be,
- kulturális nevelésükkel (!) kapcsolatban milyen tapasztalatok születtek,
- milyen a könyvtári rendezvényeken való részvételük,
- milyen fokú az általuk kölcsönzött könyvanyag elhasználódása,
- a könyvtáros milyen állományvédő-rendszabályokat alkalmaz,
- milyen kísérleteket tettek a könyvtárhasználati szokások kialakítására, és hogy
- az olvasóvá nevelésnek milyen egyéb eszközei vannak.

Utólag úgy gondolom, nem is baj, hogy csak később került a kezembe az említett írás, így nem befolyásolhatott. Kissé merevnek érzem. Olyan átnevelő hangulata van. Meglátásom szerint az adatok mögött/mellett nem látszik az ember, viszont érződik egyfajta felsőbbrendűség. Csak egy rövid idézet ennek alátámasztására:

„...Megfelelően megválasztott pedagógiai módszerekkel, következetességgel bizalmuk megnyerhető, s ahol rendszeres látogatói a könyvtáraknak, művelődési otthonoknak, ott valóban sokat fejlődtek az utóbbi években magatartásukat tekintve és szellemiükben is.”¹³⁰ A célok megfogalmazása is csak általánosságokban történt meg. Egy információ viszont nagyon megragadta a figyelmemet: „... a múlt évben a Megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya jóváhagyásával a közművelődési alapból 220 ezer forintot használtunk fel a cigányok lakta települések könyvtárainak állománygyarapítására...”¹³¹ S mindez a vizsgálatot megelőző évben, 1974-ben íródott. Nem tudom, megismétlődött-e ilyen mértékű támogatás a későbbiekben is. Mindenesetre igen komoly segítség volt még megyei

¹²⁹ Uo. 205. p.

¹³⁰ Uo. 203. p.

¹³¹ Uo. 206. p.

vonatkozásában is. Ekkora összeget napjainkban sem tudunk ilyen célra fordítani, pedig nagy szükség lenne rá.

Az eltelt öt esztendőben már bebizonyosodott:

- mi az, amit meg tudunk valósítani az általunk megfogalmazott tervezetből,
- mi az, amit csak részben tudunk felvállalni,
- mi az, amit továbbra is csak terveink között szerepeltetünk, és
- mi az, amit törölni kell, vagy teljesen átdolgozni.

Ugyanakkor voltak már, s tervezünk is programokat, melyek még csírájukban sem szerepeltek a fenti dokumentumban.

Célunk – miszerint a lehető legrövidebb időn belül megszervezzük a tervezetben megjelölt dokumentumok beszerzését, s minél több településre való eljuttatását a bibliobusszal – **előnyét** abban láttuk, hogy:

- sok település könyvvel való ellátása oldható meg ezúton, s ez a tevékenység
- számos más programmal társítható.

Hátrányait is rövid időn belül beláttuk:

- rendkívül költségigényes tárgyi és személyi vonatkozásban egyaránt,
- a szükséges dokumentumok köre viszonylag szűk,
- a járulékos programok koordinálása igen nehéz, hisz túllépnek az intézményi kereteken.

Csak néhány nehézség, amit anélkül is látunk, hogy egy lépést is tettünk volna a megvalósítás érdekében. Ezért módosítanunk kellett elképzeléseinket. Ez nem jelenti azt, hogy lemondtunk volna végleg a **bibliobuszos program**ról, hiszen komoly, nemzetközileg is elismert pályázat készült a megvalósítás érdekében, s reménykedünk, hogy nem is olyan távoli az idő, amikor az elindul majd első állomására.

A pályázatban megfogalmazottak szerint az *ezer lélekszám alatti települések* – esetünkben 77 ilyen van – ellátását szerveznénk meg ilyen formában.

Ebből a 77 településből 19 esetben nem éri el még az ötszáz főt sem a lakosok száma. 2003-ban 27 településen nem működött könyvtár, ami eggyel gyarapodott az előző évihez képest. Szomorú, hogy ebből a 27 településből hat esetben ezer lakos fölötti, másik hat 6 esetben ötszáz-ezer közötti lakosú, a többi esetben ötszáz lakos alatti a település. Továbbá 11 településen szünetelt a könyvtári szolgáltatás 2003-ban.¹³² A számok tehát igazolják elképzeléseinket, hiszen az 1000 lakos alatti települések durván 50%-a abszolút könyvtári szolgáltatás nélkül maradt. S ezek csak számok. Bizonyára, ha a többi település valós szolgáltatásait vizsgálnánk bárhol a megyében, bizonyára találhatnánk jobbítanivalót máshol is.

Jelen írás szempontjából célszerű megvizsgálni, hogy mely településeken működnek cigány kisebbségi önkormányzatok, hiszen a velük való együttműködés nélkülözhetetlen volt és lesz a későbbi munkánkban is. A megyében 103 településen működik ilyen önkormányzat, ebből az ezer lakos alatti települések közül csak 31-ben sikerült azokat felállítani. A statisztika azt mutatja, hogy főleg az ezerhez közeli lakosú (vagy annál nagyobb) településeken a jellemző az ilyen irányú törekvés.

Az ezer lakos alatti települések száma megyénkben tehát 77. Ez az össztelepülések (229) számának 33%-a. Vagyis a településeknek harmada. Érdekes adat, hogy a települések 33%-án a megye összlakosságának (606 000) nem egészen 10%-a (56 820 fő) él! Ugyanakkor a megye cigánylakosságának alig 2%-a maradt az aprófalvakban. Van, amelyikben egyáltalán nem élnek cigányok, de a többiben is nagyon szórtak az arányok, 1–30% között mozognak. Ahogy nő az egy adott település lakosainak száma, a cigány lakosok aránya is. Az ezer lakos fölötti települések között nincs egy fél tucat, ahol nem élnek cigányok. Ahol igen, ott viszont sok helyen meghaladja a 20%-ot.

Van, s biztosak vagyunk benne, hogy még egy jó darabig lesz is mit tennünk, tehát a tervezetünkben megfogalmazottak megvalósításához lesz terep, s lesz még mit továbbgondolnunk. Tervekben, előre való gondolkodásban nincs hiány. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy már távolabbi terveinket is megfogalmaztuk; miszerint *átlépünk az országhatárokon* (Ukrajna, Románia) is, s a határon túli magyarok települések ellátását is segíteni kívánjuk ily módon.

¹³² Településeink könyvtári ellátása a 2003. évben. Nyíregyháza, 2004.

A fentebb leírtakból kiderül, hogy valójában már jóval többről van szó, mint „csak” a cigány lakosság könyvtári ellátásáról, hanem arról, hogy esélyegyenlőséget biztosítsunk mindazok számára, akik minden civilizációtól annak nemcsak káros hanem pozitív hatásaitól is távol élnek, de maradni akarnak ott, ahová a sors szólította őket. Mindaddig míg erre sor kerül, bemutatnám mindazt, amivel eddig próbálkoztunk.

AMI A TERVEZET MEGSZÜLETÉSE ÓTA TÖRTÉNT

Alighogy elkészült a fentebb említett tervezet, amikor 1998 októberében *Bódi Zsuzsa* (Magyar Művelődési Intézet) levélben kereste meg könyvtárunkat, melyben egy, a hazai cigány folklór és irodalmi alkotásokat magában foglaló gyűjtemény teljessé tételéhez kérte segítségünket. A levelet igazgató úr rám szignózta. E két, időben és témában egymáshoz közel álló feladat felvállalásával indult el – szinte észrevétlenül – az én **kisebbségi referensi** pályafutásom.

6. kép. „Cigány szemmel” című kiállítás megnyitója a hodászi könyvtárban

Az események olyannyira felgyorsultak, hogy az Országos Idegennyelvű Könyvtárban kiállított anyag 1999 tavaszán már Nyíregyházán volt, s *Bódi Zsuzsa* személyes közreműködésének köszönhetően április 19-én megnyithattuk a *Cigány szemmel* című vándorkiállítást a

megyei könyvtárak közül elsőként. Tettük ezt azért, mert sokan tudjuk, hogy „... a magyar cigányságról hiteles képpel csak kevés ember rendelkezik. ... ezen a problémán próbálnak segíteni az itt kiállított dokumentumok. Mindenki, aki szeretné közelebbről megismerni ezt a népet, nyugodt lelkiismerettel veheti kézbe az itt lévő műveket, mert hiteles, valóságos tényeket tárnak az olvasó elé.” A fenti gondolatok a megyei önkormányzat kisebbségi referensétől származnak, aki köszöntötte a résztvevőket.

7. kép. Dr. Bódi Zsuzsa és Dr. Hadházy Antal szakértők találkoznak a jelzett megnyitón

A megnyitóra igen sokan gyűltünk össze, nagy volt az érdeklődés. Az egyhónapos nyitva tartás alatt az írásos dokumentumok mellett igyekeztünk *ízeltőt adni az élő cigány folklórból* is. Így volt, amikor a nyírbátori Attila utcai óvodások báboztak, de meghívtuk az Éltes Mátyás Általános Iskola és Diákotthon tanulóit is, hogy bábozzanak – őket szintén Nyírbátorból. Egy alkalommal a nyíregyházi 13. sz. Általános Iskola tanulóit mutattak be egy szeletet a cigány népzene világából hagyományos „hangszerekkel” (kanál, vizeskupa stb.).

Minden alkalommal egy-egy cigány, illetve magyar óvoda és/vagy iskolás csoportot/osztályt szerveztünk közönségnek. Ezzel az volt a célunk, hogy a magyar gyerekek más oldalukról is megismerjék a cigány társaikat, s ne csak az itt-ott hallottakra építsenek.

Mindazon kollégák, pedagógusok, akik ebben közreműködtek, szerencsésnek ítélték ezt a fajta „közönségtoborzást”.

Az egy hónap alatt *könyvtársárlásra* is volt lehetőség, s ezzel éltek is óvoda- és iskolapedagógusok egyaránt.

A záró program egy *író-olvasó találkozó* volt, ahová *Farkas Kálmánt*, Nyíregyházán élő újságíró-t hívtuk meg, aki nyugdíjas éveit a visszaemlékezésnek szenteli, s már több könyve is megjelent. (Ez év március 15-én a Magyar Sajtó napja alkalmából a Magyar Újságírók Országos Szövetsége *Arany Toll* díjjal tüntette ki.) Akik pedig eljöttek a találkozóra, gyakorló pedagógusok, akik egy romológia-t továbbképzésen vettek részt abban az évben a főiskolán.

Szembe kell néznünk viszont azzal a ténnyel, hogy a szervezett közönségen túl alig akadt érdeklődő. Pedig ugyancsak nagy volt a visszhang! A sajtón keresztül rendszeresen tájékoztattuk a város és a megye lakóit. Sőt, a nyíregyházi iskolák igazgatóit külön levélben is megkerestük. Hiába. A műsorokra szervezett közönségen túl a kiállítást még három osztály tekintette meg. Azonban az ő látogatásuk is személyes kapcsolatoknak az eredménye.

Elgondolkodtató ez a dolog, hiszen akkor kinek és miről beszélünk? Bár bevallom, hogy sokunk számára a kiállított dokumentumokkal „idegenül” néztünk szembe. Kevés volt még az ismerős név, az ismerős arc. Ma már bizonyára másként nézném végig ezt a kiállítást én is. Ha nézhetném. Nem tudom, mi lett a sorsa.

Ha minden megyei könyvtár fel is vállalta fogadását/bemutatását, technikai-szervezési okok miatt aligha juthatott el egy évben két-három helynél többre. Vagyis, még nem járhatott végig minden megyét, esetleg nemcsak megyeszékhelyeket. Tőlünk pl. Nagykállóba vitték. Magam részéről sajnálnám, ha ez az oly nagy gonddal és energiával összeválogatott anyag nem jutna el minden érintetthez, érdeklődőhöz. Bízom benne, hogy Bódi Zsuzsa továbbra is rendületlenül és hittel gondolja ezt az állományt, melynek gyarapodásáról a ROMA Hírlevélből rendszeresen tájékozódhatunk (Interneten is hozzáférhető).

A kevés látogató ellenére tapasztaltuk, hogy a kiállításnak híre ment megyebeli könyvtáros kollégák körében is, és egyre többen érdeklődtek, hogyan juthatnának ők is hozzá ezekhez, vagy tartalmukban hasonló dokumentumokhoz. Igaz, pénzük igen kevés, vagy egyáltalán nincsen. Ekkor kezdett érlelődni bennünk, hogy nekünk

kellene valahogy az anyagi feltételeket megteremteni, s a vásárolt dokumentumokat a könyvtárakban ún. *etnikai letétként* kihelyezni.

Nyújtottunk be pályázatot a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumához, a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítványhoz, és a Soros Alapítványhoz – több-kevesebb sikerrel. Kb. öt éve annak is, hogy az Országos Idegennyelvű Könyvtáron keresztül a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumától évente kb. 150 000 Ft-ot kapunk a *kisebbségek könyvtári ellátására*. Ennek egy részét (10–15%) ők vásárolják el, s ezeket a dokumentumokat megküldik a megyei könyvtár számára. Ezen dokumentumok árával csökkentett összeget szabadon használhatjuk fel a megyében élő kisebbségek könyvtári ellátására. (Egy alkalommal vásároltunk ebből az összegből szlovák és lengyel nyelvű könyveket. Nem volt a legszerencsésebb dolog, hiszen nagyon kevesen használják, pedig a megyei könyvtár központi épületében helyeztük el azokat, s igyekeztünk jó propagandát is szervezni köré. Sőt, szlovák, illetve lengyel napok keretében be is mutattuk azokat a könyvtárban. Az olvasóteremben tárlókba helyezve kívántuk az érdeklődést irántuk felkelteni, s természetesen a sajtó segítségével.)

Igyekeztünk feltérképezni valamennyi beszerzési forrást, hogy a lehető legteljesebb választék legyen előttünk, amikor a rendelkezésünkre álló pénzből a letétek számára a dokumentumokat kiválasztjuk. Ezért levélben kerestük meg az Osiris Könyvesházat, a Teleki Téka Alapítvány könyvesboltját, a Fővárosi Önkormányzat által működtetett Cigányházat, a Magyarországi Roma Parlamentet, a KONSEPHT-H Könyvkiadó és Kereskedelmi Kft-t, a Gandhi Gimnáziumot és a roma lapok szerkesztőseit, melyekben kértük őket, tájékoztassanak kínálatukról. Örömmel mondhatjuk, hogy kivétel nélkül nagyon készségesen voltak, és gyorsan küldték ajánlataikat. Sőt, vásárlási szándékunk híre továbbterjedt, s olyanok is megkerestek minket, akikhez közvetlenül mi el sem jutottunk kérésünkkel.

A kínálat évről évre nagyobb. Sajnos anyagi erőink nem gyarapodnak azzal egyenes arányban. Mivel *intézményi keretből e célra nincs elkülönített összegünk*, csak a minisztériumtól, az Országos Idegennyelvű Könyvtáron (OIK) keresztül érkező támogatásra számíthatunk, illetve a pályázatokra. Bizonyára nem vagyok egyedül azzal a véleményemmel, hogy ilyen, kifejezetten esetleges forrásokra nem lehet következetes állománygyarapító munkát építeni. Bízom ben-

ne, hogy ez a helyzet hamarosan megváltozik, s kiszámíthatóbbá válhat a munkánk.

Mára már tíz *letétet* helyeztünk ki, melyeknek állományértéke megközelíti az egymillió forintot. A több mint hatszáz kötetes állomány népismereti, néprajzi és szépirodalmi (vers, próza, mese) kötetekből áll elsősorban. Továbbá vásároltunk nyelvtanulást segítő kiadványokat (szótárak, nyelvkönyvek), valamint a cigány gyerekek oktatását, nevelését segítő pedagógiai programokat és zenei kazettákat is. A tíz könyvtárból kilenc iskolai és községi könyvtár, egy pedig községi.

Tartalmilag úgy igyekeztünk összeválogatni az egyes könyvtárak számára az állományt, hogy az teljes egészében megfelelően abban a bizonyos tervezetben megfogalmazottaknak, illetve ha lehetett, még bővítettük is azok körét. Egy, a *közelmúltban végzett felmérésünk*ből kiderül, hogy a fenti dokumentumok közül a felnőtt szépirodalmat, a mesekönyveket és a népismereti dokumentumokat keresik leginkább. Azokat leginkább a pedagógusok használják a munkájukhoz, illetve azok, akik felsőfokú intézményben tanulnak és tanulmányaikhoz szükségesek ezek a könyvek.

Arra a kérdésre, hogy csakis személyes érdeklődésből, belső indítatásból keresi-e ezeket a dokumentumokat, nagyon kevesen válaszoltak.

Amikor a letéti helyeket kiválasztottuk, azzal kerestük meg a kollégákat, a települési és a kisebbségi önkormányzat vezetőit, hogy a könyvek kihelyezéseért cserébe hadd szabhassunk egy feltételt: tegyenek meg mindent, hogy az olvasók és a még nem olvasók körében tudatosítsák ennek a piciny állománynak a létét, s tegyenek meg mindent azért, hogy a cigány származású gyerekek és felnőttek megismerjék azokat, azokból népük történetét, kultúráját. Szervezzenek olvasási, vers- és prózamondó versenyeket stb. Csak egy a lényeg, *olvasassák meg* őket. Van, aki súlyának megfelelően kezeli a helyzetet (Hodász, Nyírmada). Van, ahol a lakosság, illetve a tanulók aránya miatt nincs szükség külön terekre, mert a mindennapos munka része a cigány lakossággal való foglalkozás (Tiszaeszlár, Tiszabecs). Olyan is van, ahol a könyvtáros néni érkezése vasárnap délután ünnep a falu apraja-nagyja számára (Uszka, Tisztaberek). A gyerekek az autóbussznál várják, a felnőttek – szemérmesen – csak a könyvtár ajtajában a könyvtárosokat. Talán nem is a könyvekért, csak a szóért, a mosolyért. A két kolléganő szinte minden szeretetével olvasóit öleli.

Ha az etnikai letétek állományának bővítésére beadott pályázataink eredményességét vizsgáljuk, nem tekinthetjük magunkat a sors kegyeltjének. 1999 januárjától hét pályázatot adtunk be állománygyarapításra, s csak három esetben kaptunk támogatást e célra. (Már tudjuk, most sem sikerült.) Bizonyára valamit mi is rosszul csinálunk, vagy nagyon kevés az elosztható pénz, vagy kisebb könyvtárakat preferálnak, nem tudni. (Viszont, ha az összes többi beadott pályázatunk eredményességét nézzük, nem lehet okunk panaszra. 2003-ban huszonegy beadott pályázatból tizenhét nyert.)

A *Cigány írók cigány gyerekek között* címmel 2000-ben beadott pályázatunk és annak végrehajtása eredményes volt. Célunk az volt, hogy olyan iskolákba, közösségekbe vigyünk cigány származású írókat, költőket, tanult cigányokat, akik saját maguk is jó példával szolgálnak, illetve olyan sikeres cigányok életéről tudnak mesélni, kiknek életútja szintén követendő lehet, de nem ám csak a cigány, de a magyar gyerekek számára is.

Tuza Tibor debreceni *romológust*, a tanítóképző főiskola oktatóját, a cívisváros cigány közösségi házának vezetőjét nyertük meg programunkhoz. A gyerekek nyelvén értő, gyakorlott, a cigány közösségek életét belülről is jól ismerő pedagógus magával ragadta a gyerekeket. Tiszabecsen az iskolában, Hodászon a könyvtárban, Nyíregyházán a Roma Közösségi Házban várták. Az utóbbiban sok felnőtt is.

A cigány népismereti feladatlap először kis riadalmat keltett, majd izgalmat, a sikeres megoldás pedig örömet váltott ki a résztvevőkben. Véleményem szerint ez egy olyan ismeretátadási forma, amivel rendszeresen élve biztos eredményeket lehet elérni.

Sajnos, ezt a munkát sem tudtuk folytatni, a későbbiek során nem részesültünk támogatásban, a vidéki könyvtáraknak pedig – úgy gondolom – nincs energiájuk. A városokban sokkal kisebb létszámmal, a községek esetében pedig egy-egy fővel lehet számolni. Nem beszélve azokról a településekről, ahol csak heti néhány (2–6) órában van nyitva a könyvtár. Ezért szeretnénk nagyon segíteni, mi!

A *cigány vers- és prózamondó verseny* – 2000-ben – igen emlékezetes volt. Négy kategóriában hirdettük meg [I] alsó tagozat; II) felső tagozat; III) ifjúsági; IV) felnőtt] a versenyt, ahol szabadon választott művel lehetett részt venni. Örömmel vettük volna, ha cigány nyelven is hallgathatunk legalább egy versenyzőt. Sajnos, erre nem volt vállalkozó. Ám a megyei döntő – melynek helyszíne a Roma Közös-

ségi Ház volt Nyíregyházán – tizenkilenc versenyzője előadásával nagyon mély nyomot hagyott a résztvevőkben. Olyan gazdag érzelmvilág tárult elénk az előadások alatt, melynek nem kiaknázása – nézetem szerint – bűn. *Rézműves Mihályné, Lina* néni, aki Hodászon cigány gyerekek százait hallhatta verselni, mesélni, énekelni az óvodában, míg nyugdíjba nem ment, még most is elérzékenyült. A másik két zsűritag, *Farkas Kálmán*, a már említett újságíró, illetve unokaöccse, a költő – civilben pedagógus – *Farkas Oszkár* is elismerően szólt nem csupán a versenyzők felkészültségéről, hanem a szervezésről is. Minden résztvevőnek tudtunk ajándékba könyveket, illetve újságelőfizetésről szóló csekket adni. A *Családsegítő Központ* pedig mindennapi használati cikkekkel ajándékozta meg a résztvevőket.

Szerettünk volna ebből is hagyományt teremteni. Azóta már két pályázatunkat utasították vissza. Egyik alkalommal a Pedagógiai Intézetrel közösen terveztünk egy hasonló, nagyszabású programot, alacsony költséggel. Olyannyira, hogy szinte mindent önerőből tudtunk volna fizetni, csak a tiszteletdíjakra kértünk támogatást. Magam részéről azért sajnálom nagyon, ha egy-egy ilyen program torzó marad, vagy csak ritkán kerül rá sor, mert a rendszeresség érzését nem tudjuk a versenyzőkben ébren tartani. Elmennek az iskolából, akik elmondhatnák a többieknek, hogy milyen nagyszerű egy ilyen verseny. Nem ösztönző a részt nem vettek számára. Ha azt látnák az osztálytársak, hogy közülük valaki tavalyelőtt is, és tavaly is milyen szép könyveket kapott, előtte meg milyen sok szépet olvasott, amíg kiválasztotta azt a verset, mesét v. prózarészletet, amivel elindult a versenyen, ösztönzőbb lenne.

Eredményesebbek lehetnénk, ha biztosítva lenne a folyamatoság. Segítené az is a pályázókat, ha az elutasításkor tájékoztatnának annak okáról. Csak sejthetjük, hisz az okok közt lehet az, hogy:

- kevés az elosztható keret,
- formai hiba (bár ez legtöbbször pótolható),
- vagy tartalmi/szakmai hiányosság.

Ez utóbbi elég sokféle lehet. Lehet pl. egy olyan logikai lépés kihagyása, ami a pályázatiírónak teljesen természetes, mert benne fogalmazódott meg az ötlet, előzményei vannak stb. Minden olyan lépést,

döntést elhibázottnak tartok, ami értelmetlenül gátolja a folyamatossgot! Könnyen elvesz ám, a bizalom! Hiába mondjuk annak a hét-tíz éves gyereknek, hogy akkor lesz folytatás jövőre, ha lesz támogatás. Nem érti, mert csak arra emlékszik, mennyire jól érezte magát, s reméli, hogy jövőre megint ugyanilyen jó lesz. Volt egy kislány – az I. kategória nyertese –, aki megígérte, minden könyvet elolvas, amit jutalmul kapott, s amikor jövőre ismét jön, elmeséli, miről szóltak. Sajnos, elmaradt a verseny, s nem jöhetett, pedig nagyon szívesen meghallgattuk volna. Őt is, és a többieket is. Azért, most is próbálkozunk, jelenleg is van benn egy pályázatunk. Hátha...(Már tudjuk, hogy sikerült!)

Farkas Kálmán bácsi nyugdíjba vonulása óta már féltucatnyi könyvet írt és adott ki. Az *Unnepi Könyvheteknek* elmaradhatatlan programja már, hogy legújabb kötetét bemutassuk. Hívják őt a megye más településeire is *író-olvasó találkozóra* (Vásárosnamény, Mátészalka) és szavalóversenyekre zsűrinek. Több éve rendszeresen jár Piricsére, Nyírpilisre, Penészlekre, Aranyosapátiba és más településekre is. A cigány irodalom, a cigány nyelv, vagy népismeret témaköre az idén is napirenden van a megyében. Ez évben *Karsai Ervint* is megyénkbe, Nyírbátorba várják.

Gyakran járunk vidékre. Hol a kistelepülési letéteket visszük, hol a szakfelügyelők kelnek útra, vagy éppen az etnikai letéteket szállítjuk. A kollégákat is rendszeresen hívjuk továbbképzésekre, találkozzunk egyesületi összejöveteleken, vagyis van lehetőség az információcserére. Így elég jó rálátásunk van arra, hogyan élnek azzal a pici lehetőséggel, amit a megyei könyvtár tud biztosítani számukra. Például arra, hogyan használják az általunk letétbe adott könyveket? Érzik-e azt, hogy ezzel nekik küldetésük van? Nekik még tovább kell gondolni a feladatokat, mert mi csak a kezdő lépést tudjuk biztosítani számukra.

A letéteknél már jeleztem, hogy „ahány ház, annyi szokás”. Mindenki másként látja – ha látja – a továbblépés lehetőségeit. Amikor a kötet szerkesztői arra kértek, nevezzek meg egy-két települést a megyében, ahol történik valami a cigányok érdekében, ahol a könyvtáros érzi, hogy neki ezen a téren küldetése van, azonnal megneveztem Hodászt, s egyben *Pethő Mihályné, Erzsikét*, az ottani kolléganőt. S ott motoszkált a fejemben Tiszaeszlár – *Müller Jánosné, Margó* is. Úgy hiszem, azt a bizonyos küldetést ők érezték meg leginkább.

Hodász több mint háromezer lelket számláló település. Emberemlékezet óta élnek itt – nem kis számban – cigányok, békességben a magyarokkal. A falu lakosainak kb. 30%-a cigány származású, de a 426 általános iskolai tanulóból 230, vagyis már több mint 50%. Persze, ezek csak a rideg statisztikai adatok. Olyan sok és olyan természetes a vegyes házasság, hogy sok esetben már csak sejthető a származás. 2000-ben – az elsők között – helyeztünk ki a hodászi könyvtárba leteket. Ismertük a rendkívül készséges kolléganőt, aki éppen akkor tájt végezte az asszisztensképzőt. Teljesen más területen dolgozott, majd – mint sokan e vidéken – ő is munkanélküli lett. Először közhasznú munkásként dolgozott a hivatalban, majd félve, de elfogadta a megüresedett könyvtárosi állást. Tartott tőle, mert addig csak olvasóként járt a könyvtárban, s nem bízott abban, hogy meg tud majd felelni az elvárásoknak. Azonban olyan energiával vetette bele magát a munkába – rendszeresen kérte a segítségünket, beiratkozott az asszisztensi tanfolyamra is –, hogy hamar megismertük. Pedig évente megújított szerződéssel dolgozik, immár hatodik éve. Ebben a bizonytalan helyzetben átköltöztette a könyvtárat, leválogatta az állományt, otthonos kis olvasótermet alakított ki, pályázatokat ír, s mindent megtesz, hogy a könyvtár fontos hely legyen a faluban magyarok és cigányok számára egyaránt. Első perctől kezdve bekapcsolódott a könyvtári napok országos programjába. Hívja és fogadja az íróvendégeket. Olvasási versenyt, szavalóversenyt hirdet, rajzpályázatot ír ki, cigány kulturális napokat szervez. Programot visz a cigány közösségi házba, a krízisotthonba. Utóbbiban segíti az ott élő gyerekek tanulását, olvasóvá nevelését. Szervez programot az iskolával, s a különböző felekezetekhez tartozó közösségekkel.

Mind a cigány, mind a magyar óvodából szívesen viszik a nagycsoportosokat a könyvtárba. Így könnyebb az út abba az irányba, hogy később könyvtárhasználók legyenek. Főleg ha olyan a családi háttér, hogy ehhez ösztönzés is ad. A közelmúltban találkoztam néhány cigány tanulóval (feketéekkel és szőkékkel is), akik napot alig mulasztanak el, hogy be ne térjenek a könyvtárba. Belelapoznak néhány könyvbe, megnézik az újságokat. Ritkábban kölcsönöznek. Az egyik elsős kislány elmondta, hogy ő nagyobb testvérétől és az osztálytársától hallotta, hogy „*itt a könyvtárban nagyon jó*”, hát bekopogtatott. A kolléganő elmondása szerint a következő módon: Bekopogott a hatalmas tölgyajtón – még csimpaszkodnia kellett a kilincsig, s tisz-

telettudóan így szólt: „*Csókolom! Én Jóni Bettina vagyok, első osztályos tanuló. Azért jöttem, hogy tessék engem beiratkozni a könyvtárba! Azt mondták, itt jó.*” Később aztán ő is hozta az osztálytársait, s látják nap mint nap, hogy a nagyobbak is jönnek iskola után. Tanulnak, olvasnak, kutatómunkát végeznek – használják a könyvtárat.

Jóni Bettina és barátnője első osztályos, és mindketten folyamatosan olvasnak. Felsőbb éves társaikkal együtt több mesét, verset olvastak fel, illetve mondtak el. Olyanokat, melyekkel valamely vetélkedőn szerepeltek. Olyan átéléssel mondták el a cigány népmesét, azt, ami egyébként a 3. osztályos apácza is olvasókönyvben is szerepel. Bízunk benne, hogy ez, az inkább a könyvtáros néniire irányuló, szeretet fokozatosan bővül az olvasás szeretetével is. Haza azonban ritkábban visznek könyvet, vagy csak kevesen. Otthon talán sokan vannak, kevés a hely, s nem biztos, hogy van egy meghitt sarok, ahol kettesben lehetnek a kiválasztott könyvvel. (Bár vannak közöttük olyanok, akik hatalmas, modern, már-már irritáló méretű lakásban laknak.)

S használják felnőtt cigány asszonyok is a könyvtárat. Akivel én találkoztam, az unokájával jött. Elmondása szerint őt is a nagymamája vitte először a könyvtárba, s nagyon megszerette. Kb. havonta jár oda, bár amióta munkája van, már nem olyan sűrűn, s négy-öt könyvet kölcsönöz. Amikor munkánélküli volt, sokkal többet olvasott. Azt mondta, hogy olvasóvá csak akkor válhat valaki, ha már gyerekkorában mintát lát erre.

A cigány nők közül sokan járnak, de a férfiember ritka a könyvtárban. Egyetlen fiatalembert emlegettek, aki tanul valamelyik felsőoktatási intézményben. Számára elkerülhetetlen. Egyébként igazából sem a könyvtáros, sem az olvasó nem talál erre magyarázatot. Ugyanakkor biztos vagyok abban, hogy a kolléganő megtalálja majd a módját, hogy egyszer-egyszer a cigány férfiak is utat találjanak könyvtárba. Akik használják a könyvtárat a cigány lakosok közül, azok legnagyobb részt oláh cigányok. Ők nagyon vallásosak, s vallásuk (görög katolikus) gyakorlásában *Sója Miklós* esperesnek igen nagy szerepe volt. Megépítette a cigány görög katolikus templomot, ahol az egész szertartás cigány nyelven zajlik.

Annak ellenére, hogy a kétnyelvűség – a családban a cigány, a mindennapokban a magyar – komoly nehézséget is jelent számukra a tanulásban, vannak terveik, szakmában, hivatásban gondolkoz-

nak. Meg sem fordul a fejükben, hogy esetleg nem végzik el a nyolc osztályt, s majd tehetetlenül állnak közel a húszhoz, nem tudván, hogy merre induljanak. Meggyőződésem, hogy a görög katolikus egyházhoz és a kb. kétszáz lelket számláló gyülekezethez való tartozás is egyfajta fegyelmező erő.

Hodászon most már nem az az elsődleges feladat, hogy a cigány gyerekeknek a magyarokétól külön programot kell szervezni. Úgy kell a könyvtárosnak, pedagógusoknak s az önkormányzatnak is gondolkodni, hogy ne érezzék megkülönböztetve magukat. Legyen József Attila-szavalóverseny, amin mindenki részt vehet, ha szereti a költő verseit, de pl. a cigány kulturális napokon aktív résztvevő lehessen az a magyar származású falubeli is, aki cigány származású író-költő művét tolmácsolja, róluk szóló történetet mesél el, vagy ő is lerajzolja, hogyan látja a cigányok életét, avagy a cigány–magyar kapcsolatot.

Arról van szó, hogy meg kell ismerjék egymás mindennapi életét, kultúráját, s azt megőrizve, elfogadva kell egymás mellett élni.

Hodászon, ahol a cigányok-magyarok együttélése ennyire természetes, ez nem elérhetetlen.

Nehezebb a helyzet a kívül maradókkal, akihez nem ér el sem a könyvtáros, sem a papok hívó szava, ők legnagyobb részt a romungrók. Ők már nem beszélik a cigány nyelv semmilyen ágát, nincsenek igazából hagyományaik, kicsit gyökértelenek. Közülük mind a felnőttek, mind a gyerekek sokkal nehezebben közelíthetők meg, kevésbé fogékonyak, kevésbé vonhatók be a kulturális vagy vallási közösségekbe. Nyelvi igénytelenségük is szembetűnő.

Hodászon talán mégis van számukra némi remény, hisz ott él egy másik cigány népcsoport, ami mintául szolgálhat, s talán közöttük megindulhat egy pozitív irányú asszimiláció. Talán a gazdasági kényszer, esetleg egy-egy romungro–oláh cigány vegyes házasság elvezethet oda, ahol legalább már az ott élő oláh-cigányok vannak.

Tiszaeszláron ilyen példa nincs. Ott csak romungrók élnek, akik a közel háromezres lakosság 25%-át teszik ki. Sajnos, munkalehetőség még a képesítéssel rendelkezők számára sem nagyon akad a településen és a környékén. Így a sokgyermekes cigány családok segítyekből, szociális támogatásokból tartják fenn magukat. Nyaranta van némi esély az alkalmi munkára, ami leggyakrabban a tollfosztást jelenti. Sajnos, a cigány gyerekek a differenciált csoportbontás után

nagy százalékban a gyengébb képességűek csoportjába kerülnek. Míg Hodászon a nyelvi kettősség miatt vannak hátrányban, mivel otthon csak cigányul beszélnek, sok fogalmat nem értenek, addig Tiszaeszláron – mivel nyelvi akadályok nincsenek – értelmi képességeik, az ingerszegény családi környezet miatt szorulnak korrekciós osztályba. A könyvtáros kolléganő délután hangos olvasási versenyt „hirdet” részükre. Ilyenkor figyelik, javítják egymás hibáit, s ez ösztönzi őket az odafigyelésre, hogy minél kevesebb hibát jegyezhesen fel a társa. Többen vannak, akiknek ez a délutánonkénti kis rásegítés elegendő ahhoz, hogy érdemjegyben is mérhető legyen az eredménye. Az értő olvasás pedig támogatja a többi tantárgy tanulását.

Az idő hiánya miatt ritkábban, de készítenek a könyvtárban síkbábokat, s az olvasott mesét ily módon jelenítik meg. Ez nagyban hozzájárul kifejezőképességük fejlesztéséhez. Szókincsbővítést, a helyesírás tökéletesítését szolgálják az anyanyelvi vetélkedők is. A könyvtárba bejutni jutalom is lehet. Amikor ott jártam, néhány „kiválasztott” a közelgő húsvéti ünnepekre készült. Képeslapot készítettek, s közben beszélgettünk. Megdöbbenő volt számomra, hogy a videózás a legfőbb cél számukra a könyvtárban. Az újságokat nem forgatják, esetleg a sport érdekli néhányukat a fiúk közül. Riasztó volt, hogy a legtöbbjük abban sem bízik, hogy a nyolc osztályt befejezik.

„*Ha letenném a nyolcat*”; „*Ha megérem a nyolcat*”; „*Ha befejezném ezt az iskolát*” – mindenki így kezdte a választ, amikor távolabbi terveikről kérdeztem őket. Mindegyik hangsúlyban benne volt, hogy de az sem baj, ha nem. Egyetlen kislány volt, aki tanító néni szeretne lenni. Viszont könyvet – irányítás nélkül – kézbe nem vesznek, s haza sem visznek. Ez utóbbit egyébként is nagyon ki kell érdemelni, de kevesen is akarják. Ebben a faluban sokkal alacsonyabb színről kell indulnia a könyvtárosnak, pedagógusnak egyaránt, mint pl. Hodászon. A tisztaeszlári kolléganő négy éve végzi ezt a munkát, akkor vonták össze a községi könyvtárat az iskolaival. Igazából az ösztöneire hallgatva találta meg azokat a módszereket, melyekkel ő a legtöbbet teheti. Még ha tudja is, ez csak egy csepp a tengerben.

A *Könyvtári Kis Híradó* negyedéves hírmondója a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtárnak. Ebben rendszeresen ismertetjük a megyében élő cigány írók/költők köteteit, és tájékoztatást adunk a vonatkozó dokumentumok beszerzésének lehetőségeiről is, hiszen a már említett felmérésben többen megfogalmazták azon kí-

vánságukat, hogy segítsük őket ebben. Így a legutóbbi számmal elküldtük az Osiris Könyvesbolt, a Teleki Téka könyvesboltjának és a szolnoki „Oktatási és Továbbképzési Központ” Alapítvány **legújabb kiadványainak jegyzékét**. Bízunk benne, sok könyvtár élhet majd a lehetőséggel és tud majd rendelni is Mások konkrét könyveket kértek. Sajnos ezt nem áll módunkban teljesíteni.

Tovább kell gondolnunk azt is, hogy milyen mértékben bővítsük a letétek számát, vagy bővítsük-e egyáltalán, s inkább a meglévők állományát javítsuk a lehető legteljesebbre.

Munkám során személyes érdeklődésem is elmozdult a roma nyelv és kultúra felé. Igyekszem figyelemmel kísérni a roma lapokat, megpróbálom számon tartani a roma képzőművészeket, s természetesen alkotásaikat is. Egy újságírói kurzuson a záróvizsgára bocsátás előfeltétele egy riport elkészítése volt. Ez Farkas Kálmánról, illetve családjáról szólt. Az írást a *Lungo Drom* szerkesztője elkérte, s tavaly két részletben meg is jelentette.

Sokat és sokfélét hallottam már a cigány nyelvről, illetve nyelvekről is. Gondoltam, hiteles kép akkor alakulhat ki bennem, ha magam is megismerem azt. Így 2004 februárjában elkezdtem tanulni a lovári nyelvet, s eltökélt szándékom, hogy meg is tanulom azt, nem csupán levizsgázom majd belőle. Önként vállaltam, hetente két estét töltöttem az iskolapadban, huszonöt csoporttársammal együtt. Rajtam kívül egyetlen „önkéntes” volt, mindenki más, a diplomához szükséges, könnyen megszerezhető nyelvvizsga reményében jelentkezett. Nem tudom, hogy a vizsga milyen lesz, de a nyelv nem könnyű. Emiatt sokan csatlódtak, hasonlóan azokhoz, akik a könyvtár szakra azért jelentkeztek, mert ott úgyis csak olvasni kell. Ez igaz, csak nem szépirodalmat, meg magazinokat, ahogy képzelték!

Vannak kétségeim a nyelv gyakorlati alkalmazását illetően, de látok fényt is az alagút végén. Milyen szép lenne, ha egy nemzetközi cigány konferencián csak tájnyelv jellegű eltérések lennének a nyelvhasználatban!

2003 őszén a lengyelországi Suwalkyban részt vehettem egy konferencián, melynek központi témája a Lengyelországban élő kisebbségek helyzete volt. Így szó esett a cigányokról, illetve a lengyel határok mentén élő népcsoportokról (németek, litvánok, csehek stb.). Külföldről csak Magyarország és Szlovákia kapott még meghívást. Hazánkat *Schaffler Máriával*, az OIK munkatársával ketten képvisel-

tük. Lehetne ez is eddigi munkám koronája, hisz három napot töltöttem egy konferencia központtá alakított csodálatos kolostorban, s rengeteg információt gyűjthettem. (Ez volt első angol nyelvű felszólalásom is.) Azonban csak egyfajta elismerésnek tartom, hogy szakmai berkekben úgy ítélték, a könyvtárunk által e téren végzett munka alapján megérdemeljük, hogy képviselhessük az országot, s hogy esetleg más országokban is szolgálhat egy-egy programunk ötletként. Az igazi elismerés azonban az, ha a mindennapi munka során keresnek, mert bíznak benne, hogy segíteni tudunk.

A tavasz folyamán felvázoltam egy programot, ami a cigány lakosság könyvtárhasználati szokásainak kialakítását, fejlesztését segítené minden korosztályban. Ha a kuratórium lát benne fantáziát, akkor nem csupán megyei szinten alkalmazzánák azt a későbbiekben. ezt a projektet kidolgozhatnánk teljes részleteiben, s a gyakorlatban is beválna, az már lehetne érdem. Addig is teszem és tesszük, ami jön sorba, s megpróbáljuk a lehetetlent: 229 település könyvtárosának ilyen irányú munkáját a lehető leghatékonyabban segíteni. Nagyon szép feladat!

Könyvtár és Tanoda Ózdon

A VÁROS ÉS A CIGÁNY LAKOSSÁG

Ózd 45 ezres lélekszámú város, a Heves-Borsodi dombság legnagyobb települése. A hagyományosan ipari város 160 km-re található a fővárostól, 60 km-re a megyeszékhelytől, Miskolctól. A település-szerkezet jellegzetessége, hogy a vasgyár 1861-ben a mai város központjában épült és terjeszkedett, s azt vette körül a völgyekbe ki-nyúlva a lakóövezet. Ezért hívják a nyolc völgy városának Ózdot.

Ózdon – mint általában más településeken – sem tudható pontosan a cigány lakosság aránya. Az ilyen típusú összeírást nem teszi lehetővé az adatvédelmi törvény, valamint az 1993. évi LXXVII., a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény. Interjúalanyaink és a helyi Cigány Kisebbségi Önkormányzat (CKÖ) beszámolója alapján azonban azt mondhatjuk, hogy Ózdon a cigány lakosság aránya 25–30% körülire tehető.

A településen a cigányok már a 19. században, a vasgyár létrejöttékor letelepedtek. Ősi mesterségeik, a szegkovácsolás, üstfoltozás, szén- és mészégetés jól összeillett a vasgyári tevékenységekkel. A cigányok akkor telepedtek le a városközpontot körülölelő kis völgyekbe.

A rendszerváltozást, a város ipari, gazdasági összeomlását példa nélküli munkanélküliség követte: a munkaképes korú lakosság 60%-a, a munkaképes korú cigány lakosságnak pedig 87%-a vesztette el munkahelyét. Ők a kohászatban, a bányászatban és a háttériparban dolgoztak. De az eltelt idő és az átképzések után is még 20% körüli a munkanélküliek aránya a városban.

A valamikori törzsgyári területen tevékenykedik az Ózdi Ipari Park. A nagyvállalat felbomlása után egy utód kft. jött létre, s így jelenleg közel száz különféle vállalkozás, kisebb üzem működik a helyén. A klasszikus, hagyományos értelemben vett régi kohászkodásnak tehát vége.

Az Ózd Városi Cigány Kisebbségi Önkormányzat koncepciója a 2002–2004 közötti időszakra című dokumentum a fejlődésről szóló fejezet-

ben az oktatás mellett a következőket fogalmazza meg: „*A családpolitika elemeként a hitközsőségekkel való kapcsolatteremtés stratégiai feladat lesz. Világossá vált, hogy szükség van a hitéleti gyakorlatra és a hitközsőségek embert formáló munkájára. Elért eredményeiket, szervező kapacitásukat, gyakorlati sikereiket éppen a cigány kisebbségi koncepciókból kifejeíteni súlyos tévedés. Nem lehet a jövőben mellőzni.*”

Ózdi látogatásunk során összesen száz gépelt oldalnyi interjút készítettünk. Beszélgetőpartnerünk volt a városi könyvtár igazgatója, a Tagore Tanoda vezetője és több munkatársa. Elmondhatjuk, hogy a felvett anyag nagysága ellenére hiányérzettel távoztunk Ózdról, hiszen több esetben is jó lett volna a másik felet is meghallgatnunk, mint pl. a városi önkormányzat illetékeseit, a CKÖ képviselőit vagy pedagógusokat – óvónőket, tanítókat, tanárokat – a város különböző intézményeiből. Egy esetleges későbbi adatfelvételkor azonban ők mindenképp interjúalanyaink között kell hogy legyenek.

A VÁROSI KÖNYVTÁR SZEREPE

Elsőként tehát lássuk a Városi Könyvtár igazgatójával, **Bánfalvi Lászlónéval** készült beszélgetés leginkább figyelemre méltó gondolatait. Az igazgatónő tíz éve van az intézmény élén, amely 1988-ban költözött jelenlegi helyére, az egykori Tanácsháza épületébe. Ottjártunkkor is éppen az épület homlokzati felújítása zajlott, amely egy teljes rekonstrukció részét jelenti. Az igazgatónő a könyvtár helyzetét firtató kérdésünkre a következőket mondta:

„*Egy könyvtárban soha nem elég a pénz. Szerintem sem dokumentumvásárlásra, sem egyéb másra, de én azt tapasztaltam az elmúlt tíz évben, hogy Ózd város önkormányzata a lehetőségeihez képest – és ezt nagyon hangsúlyosan mondanám, hogy a lehetőségeihez képest – mindig maximálisan támogatta ezt az intézményt. Az éves költségvetésünk 20 millió forint, amiből 2 millió forint körüli összeget tudunk szerzeményezésre fordítani. Évente 3000–3500 beiratkozott olvasónk van, azonban a könyvtárhasználatok száma évről évre növekszik. Ez a 30 ezret mindig meghaladja.*

Lehet hallani, hogy másutt csökken az iskolába kerülő gyerekek száma. Itt Ózdon nem így van. Egyértelműen azért van ez így, mert a cigány lakosság körében sok a gyerek. Ha a gyerekek könyvtárhasználatáról beszélek, meg

kell említenem, hogy itt van olyan általános iskola, ahol kilencvenszázalékos a cigány gyerekek aránya. Lehetőség szerint ott vagyunk minden iskolában, mind a könyvtárhasználati foglalkozások, mind a könyvtárbemutató órák keretében. Tehát legalább ezen alkalmakkor a gyerekek megjelennek a könyvtárban. Legalábbis a csoportos foglalkozásokra elhozzák őket a pedagógusok.

Tapasztalatom az, hogy, hogy rendkívül lelkiismeretes és nagyon jól felkészült pedagógusok dolgoznak ezekben az intézményekben. A mindennapokban hosszú évek óta már, és egyre növekvő mértékben kellett hogy alkalmazkodjanak a cigány gyerekekhez. Lehet, hogy nem valami jó szót használok, de azt kell mondanom, hogy nagyon nagy profizmussal dolgoznak. Minden lehetőséget megragadnak, hogy támogassák ezeket a gyerekeket. Különböző felzárkóztató programok élnek az iskolákban, amelyeknek könyvtári vonatkozásai is vannak.

Közvetlen környezetiünkben például 2000-ben nyílt meg a Tagore Tanoda, amely a Pályaorientációs Alapítvány támogatásával kimondottan a cigány gyerekek iskolai tanulásának elősegítésére jött létre. Vezetője Váradi Gábor cigány festőművész. Ő volt az, aki felvállalta és a Soros Alapítvány támogatásával elindította ezt a mozgalmat. Megnyerte hozzá az önkormányzat támogatását, önálló épülettel, most már megfelelő fűtéssel, megfelelő környezettel. Például ott nagyon sok pedagógus – saját munkáján túlmenően – is oktatja azokat a cigány gyerekeket, akiknek felzárkózásra van szükségük.”

Ózdi látogatásunk másik színhelye a fentebb említett Tagore Tanoda volt. Bánfalvi Lászlónéval a könyvtár oldaláról vizsgáljuk meg a két intézmény kapcsolatát, s látni fogjuk, hogy a hagyományos könyvtári funkciókon túl hányféle módja van még a segítségnek. Ezek a hétköznapi megnyilvánulások azok, amelyek alapvetően befolyásolhatják egy településen a könyvtár megítélését.

„Hogy miben segít az ember? A könyvtáros abban tud segíteni, hogy ha ide áthozzák a gyerekeket – márpedig ugye áthozza a pedagógus a gyerekeket –, akkor itt tanulhatnak, itt szabad idejüket eltölthetik. A pedagógusok azért járnak ide, hogy az interneten a pályázatok után kutassanak, vagy van, amikor csak azért jönnek át, mert éppen nincsen faxuk. Több alkalommaladtunk már át könyvanyagot gyermekkönyvtári anyagunkból – ami nálunk kivonásra került az állományból –, és úgy ítéltük meg, hogy szükségük lehet rá.

Ezt ők nagyon szívesen fogadják és használják. Büszkén mondom, hogy nemrégiben megköszönték ezt a könyvtárnak azzal, hogy többek között tolerancia-díjat kaptunk tőlük. Nagyon hálásak minden segítségért; mi pedig azért vagyunk hálásak, mert mi is sokat tanulunk tőlük. Megmondom őszintén: keménységet, odafigyelést, önzetlenséget.”

A könyvtár igyekszik a helyi igényekhez igazodni; ezért pályázott 2000-ben a Roma Észak-magyarországi Régió Szervezet támogatásával a Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítványhoz, melytől 100 ezer forintot állománygyarapításra nyert is. 2002-ben ismét sikeresen pályáztak, s ekkor 50 ezer forintot kaptak.

„Cigány népismeret és irodalom – úgy gondoltuk, ezt írjuk ki az állomány ezen része fölé a polcra. Az elmúlt években, amikor a pedagógus-továbbképzések is beindultak, elég sok pedagógus választotta a hátrányos helyzetű gyerekekkel való foglalkozást. Különféle iskolákban tanulnak a pedagógusok tovább, és a tanulásukhoz is használják ezt az anyagot. Ebben van szociológiai munka, a cigányság történetével kapcsolatos anyag, valamint a gyerekeknek és felnőtteknek szépirodalom és nyelvkönyvek. Próbáltunk a lehetőségekhez képest mindent megvásárolni. Mellérendeltük azt, ami már a könyvtári állományban megvolt, és ha valaki ebben a témában keres irodalmat, rögtön tudjuk mutatni.”

Az Ózdi Városi Könyvtár is azon könyvtárak közé tartozik, amely az IKB-s pályázaton nyert hat számítógépet. Tartottak tőle, hogy ez elviszi az olvasókat, de éppen ellenkezőleg történt. Sok olyan fiataalt behozott a könyvtárba, akik jártak ide internettanfolyamra, s ekkor felfedezték, hogy van itt más is. Szintén az iskolásokat várják a már 15 éve működő nyári olvasótáborukba, amely napközis jelleggel két hétre ad programot az érdeklődő gyerekeknek.

„A könyvtár minden évben indít 2–4 gyerekklubot, melyek résztvevőinek jórésze cigány. Ezekbe a klubokba egy osztályközösségből jönnek a gyerekek: van köztük cigány gyerek és van köztük nem cigány. Ugyanúgy van olyan gyerekklub, ahol több a cigány, mert abban az iskolában is több, ahonnan esetleg ez a gyermekklub szerveződött. Egyértelműen nagy szerepe van a pedagógusnak.

Van olyan szülő, aki hozza a gyereket, és utána ő is olvasóvá válik, de tudunk olyan gyerekekről, aki boldogan jönne, de az első foglalkozás után mégsem jelenik meg a könyvtárban. Valószínűleg nem volt meg otthon az a fajta háttér, hogy: igenis, igenis, gyere.”

A könyvtár őrzi a Cigány Kisebbségi Önkormányzat jegyzőkönyveit, s a nemrégiben e szervezet élén végbement személyi változások eredményeként mintha változás mutatkoznék a két fél kapcsolatában.

Rendezvényeik sorában érdekességnek számított a *Történelmi egyházak Ózdon az ezredfordulón* címet viselő. Ezen alkalmakkor lehetőségük volt a településen működő egyházaknak a bemutatkozásra, történetük ismertetésére. Mindannyian beszámoltak többek között cigány híveik támogatásáról, illetve karitatív tevékenységükről.

Beszélgetésünk végén az igazgatónő hangsúlyozta, hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonítanak a közönségkapcsolatoknak. Mert nem elég kiválóan tenni a dolgukat, erre a környezet, a döntéshozók figyelmét is fel kell ahhoz hívni, hogy a költségvetési szavazásokon ne a könyvtár legyen az utolsó helyen. Ezért adnak rendszeresen hírt magukról a helyi lapban, jelennek meg a város különböző rendezvényein, s vannak benn a helyi köztudatban. Nem véletlen tehát, hogy az önkormányzati testületi szavazásokon mindenkor számíthatnak a képviselők támogatására.

„A könyvtárban alapállás, és ezt minden kollégám is magáénak tartja – mondja az igazgatónő –, hogy: nincs olyan, hogy nincs.”

A TAGORE TANODA

Mint azt már korábban említettük a város Tagore Tanoda névre keresztelt intézményébe is ellátogattunk. Érdekes, hogy hasonló tevékenységet folytató intézmény működik Nagykanizsán is, és az uszkai polgármester is terveik között említette egy tanoda létrehozását. A nyáron-ősszel készített interjúkból kiderül, hogy a 2004-es esztendő óta mindenki a helyzete könnyebbedését várja. Ugyanis, a következőkben ezek az oktatást segítő intézmények is részesülnek állami támogatásban, vagyis fejkvóta jár a hozzájuk járó gyerekek után. Tevékenységük ezáltal tervezhetőbbé válik, s nem kell csupán a különböző pályázatokon elnyert bevételekre támaszkodniuk.

Első interjúalanyunk Adamovics Lászlóné, az alapítvány elnökhelyettese volt.

„Ez a tanoda 1999-ben alakult meg, s Rabindranath Tagore nevét vette fel az indiai származású költő után. A tanítás 2000 szeptemberében indult el a tanodában. Hátrányos helyzetű, többségében roma származású gyerekek járnak ide, de járnak ide nem romák is. A gyerekek továbbtanulásával, a tanulás elősegítésével, korrepetálással foglalkozunk. Ezenkívül folyik itt hagyományörzés, zenélés, és van irodalmi színpadunk is. Sokrétű és nehéz a feladatunk, mivel Ózdon 15 ezer cigány él. A tanoda ingyenesen, minden kööttség nélkül működik. A gyerekek déltől folyamatosan érkeznek hozzánk. A legtöbben azért is járnak ide, mert itt enni kapnak, ugyanis bár nincsen rá külön pénzünk, de valahogy mindig kiszorítjuk, hogy legyen egy kis uzsonna. 6 évestől 18 évesig járnak ide gyerekek, s jönnek gimnazisták is. Ha valaki úgy érzi, hogy neki valamiből jobbnak kellene lennie, akkor azt abból a tárgyból szaktanár korrepetálja.

A pedagógusok eleinte a Soros Alapítványtól kaptak ösztöndíjat, és akkoriban még rengeteg tanár volt. Ez később megszűnt, mivel a Soros Alapítvány csak a beindulást támogatja, aztán fokozatosan kivonul a tevékenységekből. Jelenleg van itt olyan pedagógus, aki ingyen tanít. Délutánonként nyolc tanár foglalkozik a gyerekekkel: van, aki mindennap bejár, van, aki egy héten háromszor. A tanárok között nincs cigány, de az egy iskolaigazgatón kívül nem is tudunk arról, hogy Ózdon lenne cigány tanár.

Jelenleg három olyan gimnazistánk van, akik korábban is ide jártak a tanodába. S a mostani nyolcadikosok közül tízen vállalták, hogy középiskolában tanulnak tovább. Egy-egy délután átlagosan ötven gyerek fordul meg nálunk. Ők maguk mindig hoznak újakat, akik eleinte csak beszélgetni jönnek, majd idővel már tanulni is ittmaradnak. Veszik elő a könyvet, írják a leckét, s egy idő után már másképp állnak hozzá a dologhoz.”

Váradi Gábor festőművész, a tanoda kitalálójának legnagyobb fájdalma az idei őszön az volt, hogy hideg napokon – ottjártunkkor is – a gyerekeket el kellett küldeni, mivel fűtés hiányában az épület alkalmatlan volt bármilyen tevékenységre. Bár a tanoda különböző pályázatokon jelentős összeget nyert a fűtés korszerűsítésére, ezt az összeget az önkormányzat nem utalta át, így október végéig sem kezdődtek el a munkálatok. Látogatásunknak ez volt az a pillanata, mikor nagyon sajnáltuk, hogy nem kérdezhettük meg a másik fe-

let, s így nem is érthettük meg az eseményeket. Jó lett volna az illetékes önkormányzati alkalmazottat a késlekedés okairól meghallgatni. Tény és való azonban, hogy látogatásunk napján, mikor a hőmérő higanyszála 0 fok alatti értéket mutatott, az épületben sem volt 5–6 fokonál melegebb, s anak dacára, hogy télikabátban készítettük az interjút, a másfél órás beszélgetés végére mi magunk is jéggé dermedtünk. (Mint arról a tanoda később értesített bennünket, az épületbe 2003 végén bevezették a gázfűtést, így működésük könnyebbé vált.)

Váradi Gábor elmondta, hogy reményre a fejkvóta bevezetése ad okot. Az iskolai oktatás háttérintézményeként létrejövő tanodai hálózat állami normatívája működésükben biztos pontot jelent ezután.

Biztató az is, hogy az Ózdon élő cigány gyerekek romungrók, tehát anyanyelvük a magyar. A tanoda vezetőjének véleménye szerint az iskola szempontjából: *„ez nem rossz helyzet, mivel így könnyebb a helyzetük az iskolában, mivel nyelvi nehézségeik nincsenek.”*

Ezen a ponton azonban én vitatkoznék Váradi Gáborral. Mert bár ugyan valóban könnyebb a helyzetük, de ez egyben nem jelenti azt, hogy ne lennének nyelvi nehézségeik. *Basil Bernstein* óta tudjuk, hogy egy adott nyelven belül kétféle nyelvhasználat, kód létezik: a korlátozott és a kidolgozott. Ezek a gyerekek nagy valószínűséggel otthon, a családban a korlátozott kód használatát sajátítják el, s az iskolába kerülve találják szembe magukat egy ugyanazon a nyelven beszélő, de más kódot használó személlyel, aki az iskola kódjával, a kidolgozottal próbál velük kommunikálni. Ezek a gyerekek feltehetően sokféle szocio-kulturális hátránnyal érkeznek az iskolába. De *Pierre Bourdieu* szavai szerint mindenféle műveltségbeli hátrány közül éppen a nyelvi hátrány a legnagyobb. Bizakodhatunk, hogy az ózdi kisiskolások talán kissé szerencsésebb helyzetben vannak, mint az ország más pontjain élő, például beás társaik, de nem szabad azt gondolnunk, hogy nyelvi hátrányuk nem bír nagy jelentőséggel.

Váradi Gáborral készített interjúnkban akár mottója is lehetne az általa megfogalmazott mondat: *„Ha csak egy gyereken is segíünk, már az is megéri.”*

Utolsó interjúalanyunk a tanoda egyik tanára, dr. Tóth Józsefné volt. Az agrármérnök–pedagógus tanodai munkájának indítékairól a következőket mondta:

„Korábbi munkahelyemen – ahol tizenhárom évet töltöttem el –, enyhe fokban értelmi fogyatékos gyermekek szakképzésével foglalkoztunk, kidolgozva a roma gyermekek szakképzését. Miután rokkantnyugdíjba kerültem, 2000-ben megismertem Váradi Gábor festőművész urat. Azóta is együtt dolgozom vele és együtt húzzuk a tanoda szekerét.

A tanulássegítés lényege, hogy önkéntes alapon jönnek hozzánk a gyerekek. Tehát azokat a gyerekeket segítjük, akik ezt a segítséget igénylik. Nincs kényszerítő körülmény a tanodában, tehát mindenki bejöhet, aki szükségét érzi, aki a segítő kezet elfogadja. Bejönnek tanítás után a tanodába, és akkor elkezdjük a leckével való foglalkozást. Megkérdezzük, hogy kinek milyen problémája van. Itt tulajdonképpen mindennel tisztában kell ahhoz lenni, hogy segítséget tudjunk adni. Logopédusunk, fejlesztő pedagógusunk, óvodapedagógusunk és tanítónk is van. Van egy kis team, amelynek tagjai szeretettel és a szeretet pedagógiájával foglalkozik ezekkel a gyerekekkel.

Nyári programunkba a tanulóstréninget is bevettük, hogy a gyerekeket megtanítsuk tanulni. Ez a pótvizsga-felkészítéssel párhuzamosan zajlott. A tanári kar egyik része foglalkozott azokkal a gyerekekkel, akik a nyári szünetben gondtalanul, játékkal szerették volna eltölteni, a pedagógusok másik része viszont azokkal a gyerekekkel, akiket fel kellett készíteni a pótvizsgákra. Őt gyerek volt „pótvizsgás” és mind az öt gyerek sikeresen pótvizsgázott és felsőbb osztályba lépett.

A napi tanodai munkám után elmegyek egy családhoz, és ott a gyerekekkel – természetesen a szülőkkel is – leülve egy asztalhoz megcsináljuk a házi feladatot. Ez naponta egy-másfél órát jelent. A szülők figyelik a gyerekek munkáját, így kontrollálják azt, hogy a gyerek mit teljesít. Képet kap a gyerek teljesítményéről, látja, hogy hol vannak hiányosságok, mivel fontosnak tartjuk a család bevonását a tanulásba.”

Az említett gyerekek egyike első osztályos, másikuk másodikos. A nagyobbik osztályfőnöke és az igazgatóhelyettes is elismerését fejezte ki a tanodának, mivel szemmel látható fejlődést tapasztalnak a gyerekeknél.

A Tagore Tanodában két éve működik a „Tanulás a családjáért” című szocializációs és készségfejlesztési program, amelyben szintén nagy szerepet kap a családi kapcsolattartás.

HARMAT JÓZSEF

A remény egy szigete

Alsószentmárton

Jó húsz éve, még siklósi káplán korából ismerem *Lankó József* alsószentmártoni lelkészt. Több más feladata mellett ebbe, a Siklóstól 10 km-re fekvő, teljesen cigányok lakta faluba is ő járt misézni vasárnaponként. Mindig is a leginkább rászoruló felé vonzódott, leginkább közöttük szeretett volna élni. Évekbe telt, míg elérte, hogy a falu lelki gondozását teljesen rá bízta, és leköltözhetett ebbe a mindentől félreeső, már akkor is mindenféle szempontból hátrányos helyzetű faluba. Munkabíró fiatal káplán lévén, mellékfeladatként még kilenc falut bízta rá. De nem róla akarok írni – azóta az egyházmegye hivatalosan kinevezett cigánylelképásztora –, neve ország-szerte régóta egyet jelent a cigánypasztorációval.

Alsószentmárton több mint ezer lelket számláló, teljes egészében cigányok lakta település az ország déli határvidékén. (Abban az időben egyetlen magyar család lakott még itt, azóta ők is beköltöztek a városba.) A faluban egy háromosztályos általános iskola működött, s a két egymással szemközti kocsmá (a Dallas és a Pörgős) jelentette a „kultúrát”. A legfeljebb egy-egy bál alkalmából kinyitott kultúrház és a Könyvtár feliratú két lelakatolt könyvszekrény bizony nemigen nevezhető annak. Az orvos a szomszédos faluban...

Azóta nagyot változott a helyzet. A régi rendszer jelentette viszonylag biztos munkát és szerény megélhetést felváltotta a közel 90%-os munkanélküliség. A városi munkahelyekről (ki tudja milyen okból?) elsőként természetesen a cigányokat bocsátották el. A tsz megszűnt, háztáji soha nem is volt – egyetlen megélhetési forrásként maradt az alkalmi munka (csigaszedés, kapálás, szőlőmunkák, gyümölcszedés), s a falubeliek – a közhiedelemmel ellentétben – minden lehetőséget megragadtak, hogy a gyest, gyedet, nyugdíjat vagy szociális járulékot, a jövedelempótló támogatást némileg kiegészítsék... A munkanélküliséggel együtt járó nyomor tudatán ma már négy, „hivatalosan” működő, játékautomatákkal jól felszerelt kocsmá igyekezik „enyhíteni”, a számtalan zugivó mellett –, hogy az

anyagi nélkülözést lelki nyomorral súlyosbítva tegye még kilátástalabbá a családok helyzetét.

Ebben a helyzetben az egyetlen lehetséges keresztény válasz: enni adni az éhezőnek, felruházni a mezítelent, otthont adni a hajléktalannak. A gyakorlatban itt tapasztaltam meg először igazán, mit jelent a jézusi tanítás: „aki kér, annak adj, és aki kölcsönt kér, attól ne kérd vissza!” Személyválogatás nélkül, feltétel nélkül. Nyaranként egy-egy hetet szoktunk eltölteni a plébánián, vendéggént. A napon-ta betérő tucatnyi segítségkérő mindig kapott kenyeret, egy zacskó lisztet, tésztát, egy darab kolbászt, szalonnát, egy pár cipőt, csizmát, télikabátot. Hogy honnan? Sokáig titok volt számomra... Ha adni kell, Isten mindig megadja a lehetőséget, a honnan, miből módját is. Hozzáállás kérdése. A plébánia udvarán kora reggeltől késő estig gyermekzsivaj – csapatnyi gyerek játszott, szaladgált, – akik nem-igen hiányoztak otthon senkinek –, s akit épp ott ért az ebéd- vagy vacsoraidő, természetes módon kapott egy tál ételt. Ha valakinek ügyes-bajos dolga akadt a faluban, telefonálni kellett, vagy hivatalos ügyet elintézni, magától értetődően a paphoz fordult. S kisebb-nagyobb bajokkal is, lázcsillapítóért, vérnyomást mérni, sebet bekötözni, vagy ha éjszaka kellett kórházba vinni a szülni készülő anyát.

A „Tiszi” nyaranként táborozni vitte a gyerekeket (vagy száz-száz-ötven gyereket), csoportonként, hat-nyolc-tíz héten át – s persze ingyen –, hiszen sokuk csak egy szál klottnadrágban szaladt ki a buszhoz. Ilyenkor levágott egy-egy disznót, és néhány zsák krumplit, zöldséget is felraktak a buszra. – Ezek voltak az első élmények. Jó volt Szentmártonba menni – egész évben vártuk már –, itt mindig hosszú időre feltöltődött az ember, látva a segítő szeretet természetes megnyilvánulásait.

Idővel azonban megfordult a fejemben, s ezt csak óvatosan mertem kimondani: vajon nem fog-e ez is, mint annyi más jó szándékú egyéni kezdeményezés, a pap távoztával semmivé válni? Másrészt tisztában voltunk vele, hogy mindez csak szükségmegoldás, a pillanatnyi bajok enyhítésére nyújtott gyorssegély, mindezekről – bármilyen magasan lobogjon is a láng – alapvetően nem változik meg a falu élete. (Bár ami belül történik az emberekben, az is, – sőt, talán az a leglényegesebb!)

Aztán új felismerések születtek. Jó volna feléleszteni az ősi, hagyományos cigánymesterséget, a kosárfonást. A munkaügyi központ segítségével tehát tanfolyamokat kezdtek szervezni a fiataloknak, akik

már nem ismerték ezt a mesterséget. Ugyanakkor az egyházközségnek, a Magyarországi Cigányokért Közalapítvány közreműködésével sikerült elnyernie egy harminc hektáros területet a falu határában lévő fűztelepből. Itt mindenki annyi vesszőt vág, amennyit akar, annyi kosarat fon, amennyit akar, és értékesítheti. Némi kereseti lehetőség ez a téli időszakban, amikor a legnehezebb a családok helyzete, ugyanis ilyenkor semmilyen szezonmunka nincs. (Bár előfordult, hogy APEH-ellenőrök 40 ezer forintba büntették azt az egyébként jövedelem nélküli férfit, aki két kosarat próbált eladni a harkányi piac mellett, – tehát ez sem olyan egyszerű...)

Időközben létrehozták a Szent Márton Caritas Alapítványt. Így már szervezettebbé lehetett tenni az étkeztetést is. Az ingyrenkonnyhán kezdetben húsz, ma már három faluban kilencven személyre (öregek, betegek, fogyatékosok) főznek a plébánia kétszer három méteres konyhájában. Az alapítvány egyúttal munkalehetőséget is biztosít néhány fiatalnak. Fiúk, polgári szolgálatosként és munkanélküli fiatalasszonyok juthatnak így némi jövedelemhez. Többen pedig szociális gondozóként dolgoznak az alapítványnál.

Néhány német egyházközség rendszeresen küld segélyszállítmányokat (ruhát, játékokat, tartós élelmiszert). Több mint tíz különösen szegény gyermek iskoláztatásának költségeit egy-egy német, illetve magyar család vállalta magára. Az alkoholizmus útján elindult embereknek a siklósi Alkoholelles Klub tagjai próbálnak segíteni. Megszerveztek egy jogi, szociális, lelki tanácsadó szolgálatot, amelynek tagjai (jogász, szociális munkás, teológus) a társadalmi életben való eligazodásban segítenek a faluk népének.

1998-ban az egyház (a pécsi egyházmegye) visszakapta régi épületét, amelyben már régóta óvoda működött. Azonnal hozzáláttak az óvoda újjászervezéséhez. Érdekes óvodapedagógiai kísérlet tanúi lehettünk: első ízben fordult elő, hogy egy oktatási intézmény nem a törvény erejével létrehozott idegen test a cigány közösségben, hanem cigányok csinálnak cigányoknak cigány óvodát. A dolgozók többsége helybéli (11 dolgozóból 8!), és többségük azóta már elvégezte, vagy most végzi a főiskolát, középiskolát. Míg korábban a szomszédos faluból jártak ide a (részben) szakképzetlen óvónők, és tilos volt cigányul¹³³

¹³³ A beás cigányok román nyelvének muncsán nyelvjárásáról van szó. Lásd e könyv Landauer Attila által írt bevezető fejezetének vonatkozó részeit.

beszélni (sőt, büntetés járt érte), most mindent két nyelven tanulnak meg a gyerekek. Így legalább értik is, amit mondanak nekik, másrészt az óvoda hatékonyan készíti fel őket a magyar iskolarendszerbe való belépésre. A nagycsoportot tanítónő-gyógypedagógus vezeti, és a gyerekek speciális felkészítést kapnak az iskolára, ami kiegyenlíti azokat a hátrányokat, amelyek kulturális különbözősükből és társadalmi helyzetükből fakadnak. Összesen hetven gyermek jár a cigány óvodába, s mellette a régi, állami óvoda is tovább működik egy új épületben, most húsz gyermekkel. Ezzel a szülők választási lehetőség elé kerülnek, s aki az egyházi óvodát választja, egyúttal felelős partner is lesz gyermeke nevelésében. A Szent Márton Óvodát egyébként az egyházmegye tartja fenn, és (tekintve az igen nagyarányú munkanélküliséget, szegénységet) valamennyi gyermek számára teljesen ingyenes.

Ezt a munkát – a felzárkóztatást és a beilleszkedés elősegítését – folytatja az iskoláskorúak számára néhány éve létrehozott Tanoda. Ez lényegében egy napközi-játszóház jellegű foglalkozás a plébánia hittantermében. Szakképzett pedagógusok (szociálpedagógus, fejlesztő pedagógus, pszichológus) foglalkozik itt a gyerekekkel. Ide nem kötelező járni, de aki jön, annak iskolatáskát, tankönyveket is hoznia kell. Tanulás után a szabad idő értelmes eltöltésére is van lehetőség, szükség esetén pedig az iskolával esetlegesen felmerülő problémák megoldásában közvetítenek a pedagógusok. Heti két alkalommal a középiskolások és levelező tanulók számára is van lehetőség, hogy ha szükségét érzik, segítséget kérjenek.

A legnagyobb, és hosszú távon talán a legígéretesebb vállalkozás azonban a cigánykollégium, a Collegium Martineum létrehozása volt. Az volt ugyanis a tapasztalat, hogy még a legtehetségesebb fiatalok is, akik megpróbálkoztak a középiskola elvégzésével, több-kevesebb idő után lemorzsolódtak. Részben a tanulási nehézségek (a magukkal hozott hátrányt nem tudták behozni), részben a beilleszkedés nehézségei, sorozatos kudarcélményeik miatt. Míg korábban természetes volt, hogy a felnőttek, ha zárt cigány közösségekben éltek is, reggel bementek a városba dolgozni (napközben kívül éltek a világban), s csak este tértek haza családjukhoz. A mai, legtöbbszörük számára már egy-másfél évtizede tartó munkanélküliség visszazsorította őket elszigetelt környezetükbe, a gettóba. Nemhogy beilleszkedni nem tudnak, de tájékozódni is roppant nehézségekbe ütkö-

zik. A városba bemenni, a legegyszerűbb ügyeket elintézni is szinte megoldhatatlan nehézséget jelent, igen sok esetben csak a kinti életben némileg tájékozott „közvetítők” segítségével boldogulnak. Még a nagy hírű pécsi Gandhi Gimnáziumot elvégzett fiatalok többsége is ugyanezekkel a gondokkal küszködik. Kitűnő cigány nemzetiségi gimnázium, mégis zárt közösség, ahol a kinti világban való eligazodást nem tanulhatták meg, jórészt ma is idegenként, kirekesztésként mozognak a világban.

Sok töprengés után Lankó József és néhány társa – olyan szakemberek, akik szintén foglalkoztak már korábban is cigányokkal, és maguk is elkötelezettek voltak ez ügyben, megálmodtak egy másfajta modellt. Tervük megvalósításához egy német egyházi segélyszervezet, a *Renovabis* nyújtott (és nyújt folyamatosan) jelentős anyagi és szellemi segítséget. 1996-ban a Pécs melletti Mánfán megvásároltak egy régi, nagy parasztházat, amelyet azóta több épülettel bővítettek. Az első évben 9, ma már évente 40–50 fiatalnak otthona a cigánykollégium. Ők hátrányos helyzetű, kistelepülésekről vagy zárt cigány közösségekből érkező, a létminimum alatt élő családok gyermekei, akik a gimnáziumi vagy szakközép-iskolai tanulmányokat választották. Napközben bejárnak valamelyik pécsi vagy komlói középiskolába, iskola után pedig a kollégium cigány közösségében „otthon” lehetnek. A kollégium biztosítja számukra az anyagi, szellemi, lelki háttérrel, amiben biztonságosan érezhetik magukat. Segít behozni a lemaradást, hiszen velük szemben ugyanazok az elvárások az iskolában, mint a többiek esetében. Naponta találkoznak a világ kihívásaival, megismerik törvényeit, mégis saját kulturális közegükben élhetnek, megőrizhetik cigány identitásukat. Esténként pedig nemcsak a nevelők, de társaik is segítenek a mindennapi konfliktusok, kudarcok, vélt vagy valós sérelmek feloldásában. A kollégiumon belül valódi diákönkormányzat működik. Tekintve, hogy a cigány fiatalok ebben az életkorban lényegében már felnőttnek számítanak, természetes, hogy minden apróbb és lényeges dologban maguk döntenek. Az egyes lakóközösségek (10–14 fiatal) hetente megbeszélik gondjait, tennivalóikat. A kollégiumban mozgalmas kulturális életet élnek: a teaházba időnként előadókát hívnak, saját színjátszó csoportjuk van, közös színházlátogatásokat szerveznek. Az alsószentmártoni lelkész pedig rendszeresen látogatja őket, többek között lelki segítséget is nyújtva. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy ezeknek a fiata-

loknak a nagy része nemcsak hogy elvégzi a középiskolát (többen főiskolára, egyetemre járnak már), de sikerül beilleszkedniük a többségi társadalomba, és munkát is találnak.

Mindezek már nem csak a lelkész, Lankó József egyéni erőfeszítésének eredményei. A döntő változás akkor következett be, amikor – többévi munka után – már nemcsak alkalmi segítők támogatták, hanem valódi munkatársakra is talált, a cigányok felemelkedéséért és beilleszkedéséért elkötelezett szakemberek személyében. Így ma már nem egyszemélyes kezdeményezésről van szó, nem egy ember lelkesedésén és munkabírásán múlik minden, hanem egy egészséges csoportmunka alakult ki, amelyben a lelkész az egyik, bár meghatározó személy.

Az eddigi eredmények jogos reményt nyújtanak a biztató folytatásra, ami végső soron az alsószentmártoni és a környékbeli falvak cigány közösségének integrálódását, beilleszkedését segíti elő – megőrizve, sőt erősítve cigány identitásukat, értékeiket, kultúrájukat. Lankó József véleménye szerint a cigányok integrációja csak felelős cigány értelmiség létrejöttével valósulhat meg, ami döntően függ attól, hogy egy-egy helyi közösségben vannak-e, lesznek-e, illetve jönnek-e kívülről elkötelezett, a közösség által elfogadott személyek.

PÉTERFI RITA – SZŰCS HAJNALKA

A beilleszkedés egyik lehetséges útja

Az uszkai cigányság találkozása
a kereszténységgel

*„Az adott világ, úgy ahogy van, egyenlő erővel sugallja azt,
hogy van Isten, és azt, hogy nincs.
Holtpontról, útkereszteződés –
de e holtpontról csak életünk egészével mozdulhatunk el.”*
Pilinszky János

BEVEZETÉS

A most következő történet példaként szolgálhat arra, hogy a kisebbségi létben élők miféle eszközök segítségével, hányféle módon illeszkedhetnek be, miképpen lehetnek egyenrangú tagjai egy társadalomnak.

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Uszka községben¹³⁴ – amely a fővárostól 360 km-re, Nyíregyházától, a megyeszékhelytől 120 km-re található – 1970-ben kezdte meg hittérítő tevékenységét a szomszédos Kölcsé falu boltosa, *Kopasz Jenő*. Elmondása alapján tudjuk, egy este, olyan Igét kapott, hogy menjen a sövények mellé. Értelmezése szerint ez azt jelentette, hogy az elesett, számkivetett cigányok felé forduljon, s vigye el közéjük Isten Igéjét.¹³⁵ Ellenérzéseivel, előítéleteivel dacolva került Uszkába, ahol az első időkben a cigányok még tettelegességhez is folyamodtak, hogy elkergezzék őt házaiktól. Kitarátásának eredményeként rövidesen a cigány közösség jelentős része az ő vezetésével a Szabadkeresztény Egyház tagjává vált. Az uszkai gyülekezet ma is működik, annak ellenére életképes maradt, hogy néhány évvel ezelőtt elhunyt Kopasz Jenő.

A vallásszociológiával foglalkozók egyik központi kérdésfelvetése a szekularizációs hipotézis¹³⁶ vizsgálata. Egyrészt Európa-szerte

¹³⁴ 1995 nyarán az itt lakó 243 lakosból 126 fő volt a cigány és 117 fő a magyar, 2004 júniusában pedig 250 cigány és 80 magyar lakosa van a falunak.

¹³⁵ Sövények mellett. Dokumentumfilm. (Kovács 1982).

¹³⁶ Tomka Miklós: A szekularizációs hipotézis. In: Szociológia, 1989. 2. sz. 109–123. p.

csökken a vallás társadalmi szerepe, a vallásgyakorlás intenzitása; másrészt az 1960-as évektől egyre nagyobb teret hódítanak az ún. karizmatikus mozgalmak, kisegyházak; a történelmi egyházakon belül is megfigyelhető a megújódási szándék. A modernizáció korában előtérbe kerül a stabil értékrenddel bíró vallási csoportosulások hatókörének vizsgálata.

E cigány gyülekezet története több mint harminc esztendőre tekint vissza, s reméltük, hogy sikerül e több mint negyedszázados múlt alatt a tagok életében végbement életminőségbeli változások ívét megrajzolnunk.

Uszván 1970-től kezdődően gyökeres változást eredményezett a cigány emberek életében a hit megjelenése, a gyülekezet létrejötte, a megtérések nagy aránya. Ezeket az elmozdulásokat egyrészt a hívek maguk is megélik, és számon tartják, nem kis büszkeséggel vállalják fel a világ előtt, másrészt a térségben is híre ment a „különös történetnek”, harmadrészt pedig a faluról készült filmek, a sajtóban megjelent írások közvetítésével a tágabb környezet is tudomást szerezhetett az uszakai közösség megalakulásáról. A híradások jórészt a szembetűnő, kézzelfogható jelenségek lenyomatának elkészítésére vállalkoztak csupán, az életvitel elemeinek átalakulását tudományosan, a szociológia eszközeivel mind ez ideig nem vizsgálták. A kutatás nehézsége vélhetően abban áll, hogy egy ilyen, „az élet egészével való elmozdulás” eredője ugyan pontosan kijelölhető, de azoknak a párhuzamosan zajló folyamatoknak az összessége, amelyek az eredővel hasonló irányba hatnak, rendkívül nehezen körvonalazható. Jelesül az uszakai cigányok életében bekövetkezett módosulások mindenképpen összefüggésbe hozhatók a szabadkeresztyén értékrend elsajátításával, ugyanakkor bizonyos osztársadalmi tendenciák, speciálisan helyi tényezők, s ezek együttállása is valószínűleg komoly szerepet játszott a folyamatban. Egy kizárólagosan a hit szerepének feltérképezésére irányuló vizsgálat óhatatlanul szembe találja magát a paralel folyamatok elhatárolásának nehézségével; s az analízis munka sikerességéhez elengedhetetlenül szükséges lenne egy mélyreható, egyénenkénti retrospektív elemzés, egy minden ágensre kiterjedő széles körű longitudinális vizsgálat.

Az uszakai szabadkeresztyén cigány közösség megismerésével, vizsgálatával kapcsolatban a következő alapvető kérdés fogalmazódott

meg bennünk: *milyen hatással van a megtérés momentuma a hívő cigányok társadalmi beilleszkedésére?* E kérdéskör három, különösen izgalmas vonatkozását kívánjuk érinteni:

1. Mi a magyarázata annak, hogy ebben a faluban sikerült immáron harminc éve működő hívő közösséget létrehoznia a Szabadkeresztyén Egyháznak?

2. Milyen mértékű életvitelbeli változások regisztrálhatók a hívő cigány lakosság körében, s ezek milyen megnyilvánulási formákat öltenek?

3. A cigány és a magyar lakosság együttélésére,¹³⁷ viszonyára milyen hatással volt a megjelenő szabadkeresztyénység; módosult-e a magyarság részéről a cigánysággal szembeni attitűd?

A KUTATÁS MÓDSZEREI

Első adatfelvételünkre 1995-ben került sor, amit 1996-ban megismételtünk. A családokkal és családtagokkal készített interjúk két nagy egységre bonthatók: pusztán tájékozódó jelleggel a családok és a háztartások megismerése érdekében az első részben a kemény változókra, a háztartásra, a lakásvizonyokra vonatkozó adatokat kérdeztük; a második részben pedig a megtérés körülményei, a vallásgyakorlás módja és az életvitelbeli változás felől tudakozódtunk. További 12, a faluban mértékadó véleménnyel bíró magyar személlyel (az orvos-polgármesterrel, az alpolgármesternővel, a jegyzőnővel, az írnoknővel, a védőnővel, a boltossal, a volt polgármes-

¹³⁷ A cigányság magyar társadalomba való betagozódásának, beilleszkedésének vizsgálata kapcsán a szakirodalom két lehetséges modellt ír le. Az asszimilációs út a cigányságtól teljes lemondást követel saját kulturális normáiról, szokásairól; s ezzel abszolút feloldódást, homogenizálódást jelent.

Ezzel szemben az integratív út a faji – nyelvi – kulturális kisebbség identitásának fenntartásával, közösségi kereteinek megőrzésével nyújtja a nagy társadalmi egészbe való beilleszkedés lehetőségét.

Csalog Zsolt A cigánykérdés Magyarországon 1980 előtt című tanulmányában (Csalog 1991a:300–305.) ismerteti a század negyvenes éveitől a hazai cigányság betagozódási törekvéseit, illetve ennek meghíúsulási okait. Hangsúlyozza, hogy a cigánytömegek mindig asszimilációra törekedtek, s az asszimilációs út csője a jövőben a cigányság belső integrációjához vezethet.

terrel, a református lelkésszel, a református egyház gondnokával – volt brigádvezetővel –, a képviselő-testület tagjával és két, a cigányok tőzsomszédságában élő magyar lakossal) interjúztunk. Őket szakterületükről és a cigány lakossághoz (elsősorban a közösséghez) fűződő viszonyukról és általában a viszonyokról kérdeztük. 2003-as és legutóbbi, 2004 júniusi adatfelvételünk során interjúkat készítettünk korábban már említett, a közösség szempontjából mértékadónak számító személyekkel. Ez alkalommal azonban kérdéseink elsősorban az iskoláztatással, a kulturális hátrányokkal voltak összefüggésben. (Utóbbi két adatfelvételünkre az OSZK és a Könyvtári Intézet által támogatott *„A cigányság kulturális integrációja és a könyvtár”* című kutatás keretében nyílt mód, amit Nagy Attila vezetett.) A kérdőíves adatfelvétel módszerét elvetettük, mert előzetes tapasztalataink azt mutatták, hogy pusztán a papír és ceruza jelenléte a cigány emberek számára hivatalos színezetet ad a beszélgetéseknek, s tartózkodóbbá teszi őket.

Az egyéni interjúk felvételét teljes mértékben megakadályozta az a tény, hogy a cigány emberek számára természetes az állandó együttlét; egyedül, társak nélkül töltött időszakokról esetükben egyáltalán nem beszélhetünk.

Az interjúk készítésén túl a résztvevő megfigyelés (participant observation) módszerét is alkalmaztuk, ottlétünk idején minden gyülekezeti alkalmon ott voltunk, összes étkezésünk egy-egy cigány családnál történt, így a mindennapi cselekvések, események részesei is lehettünk.¹³⁸

A SZABADKERESZTYÉNEK HITELVEI

A Szabadkeresztyén Gyülekezet hitelveit összefoglaló dokumentumot, melyet a jogi helyzet rendezése érdekében készítettek, az Országos Elöljárósági Tanács 1979-ben hagyta jóvá. Az egyház egyik fontos alapelve, hogy az állami törvények betartását elvárja a hívektől, illetve elhatárolódik az olyan más felekezetektől, amelyek szembeeszeölnek az állami szabályokkal. Másik lényeges elv, hogy a taní-

¹³⁸ 2003-ban és 2004-ben Nagy Attila is bekapcsolódott az adatfelvételi munkába, s észrevételeivel, interjúival segítette munkánkat. Köszönet érte.

tás alapján a Biblia (Károlyi Gáspár fordításában) teljes szövegét tekintik. A hívek a prédikációk, a Biblia olvasása alapján ismerhetik meg a hitelveket, bár ezek pontos, részletes felsorolását nem várják el tőlük. A reformátusokétól eltérő tanítás, hogy mindenki részesülhet isteni kegyelemben, és maga döntheti el, hogy elfogadja-e ezt. A szabadkeresztyének az úrvacsora és a keresztség szentségét (fel-nőttkori bemeztetés¹³⁹) fogadják el, ezek gyakorlását szükségesnek tartják, de nem tekintik az üdvözülés feltételének. A bűnvallást nem sorolják a szentségek közé, de gyakorlását szükségesnek tartják.

8. kép. A gyülekezet imaháza

A Szabadkeresztyén Gyülekezet is az ún. karizmatikus egyházak csoportjába tartozik. A karizma¹⁴⁰ a szentségek által közvetített, megszentelő kegyelmen kívüli természetfeletti adomány, melyet a Szentlélek az egyház gyarapodására adományoz. Az evangélisták közül Márk említ néhányat, de nagy időszaka az egyház első éveire tehető.¹⁴¹ Az

¹³⁹ A bemeztetés felnőttkorban való kereszttelést (víz alá merítést) jelent, s ezzel válik a bemeztetkező a gyülekezet teljes jogú tagjává.

¹⁴⁰ Görög eredetű szó, jelentése kegyelmi ajándék.

¹⁴¹ Haag, Herbert: Bibliai lexikon. Bp., Apostoli Szentszék Könyvkiadója. 1989. 930. p.

Újszövetségben több helyen olvashatók fajtái (Róm 12,6-8; 1Kor 12,4-10,28). A keresztény történetírás szerint visszaélések történtek a karizmákkal, ezért a további kegyelmi ajándékokat Isten megtagadta. A múlt században az Egyesült Államokban alakult pünkösdi mozgalom hívei is rendelkeztek karizmákkal, s a karizmatikus tanítások tőlük kiindulva tért hódítottak az egész világon. A történelmi egyházak támadták, üldözték a mozgalmat, egészen századunk hatvanas éveiiig, amikor már az egész világon elterjedt az újpünkösdi vagy protestáns, valamint a katolikus karizmatikus mozgalom. Ez jelentős fordulatot hozott a karizmák egyházi megítélésében.

A szabadkeresztyén közösségek karizmatikus tanításai a klasszikus pünkösdi mozgalom hitelveihez állnak legközelebb. Az első lépés a hitéletben a megtérés, a második a szentlélekkeresztség. Többek közt karizmának tartják a nyelveken szólást (glosszáliát) és a nyelvek magyarázását, illetve a bölcsesség beszédét és a prófétaságot. Nézetek szerint az egyház láthatatlan, a Krisztusban valóban hívők közösségét egyesíti. Ennek szellemében nem tartják az üdvözülés feltételének, hogy valaki a szabadkeresztyének közösségéhez tartozzon, mert az független a felekezeti hovatartozástól. *Mursa Miklós*, az uszkai gyülekezet egykori vezetője így fogalmazott: „Keressük más egyházakkal a kapcsolatot, nem azt, ami elválaszt, hanem azt, ami összeköt. Hídként szeretnénk élni.”

A hitelvek tételei a gyakorlatban a mindennapos hitéletben jelennek meg, tehát a hívó embernek életvitelével, magatartásnormáival, a köznapi életben való cselekedeteivel kell példaként szolgálnia hívőtársai és a világ számára.

„Nem azt akarjuk, hogy valaki papíron és ceruzán legyen hívő, hanem hogy az élete legyen az” – mondta a gyülekezetvezető.

A HELYI CIGÁNYSÁG TÖRTÉNETE

A Batár mentén élő cigányság múltjáról a református egyház anyakönyveiből, az e matrikulákban szereplő cigányokra vonatkozó bejegyzésekből, és a 18. század közepe óta gyakorta ismétlődő országos összeírásokból alkothatunk képet. A 17. században kezdődő letelepítő és asszimilációt erőltető politikát bizonyítják ezek az adatok. Az adminisztratív célú összeírások közül módszerességét és igé-

nyességét tekintve kiemelkedik az 1893-as. A számlálás alapján a fehérgyarmati járásban élő 916 cigánynak 84,9%-át tekintették állandóan letelepedettnek. A járásban egyetlen négytagú sátoros, nomád karavánt regisztrált az összeíró. A cigány családok 24 községben külön, öt községben pedig vegyesen elkeveredve éltek a lakossággal.

Az uszakai református anyakönyv a 18. század végétől tartalmaz adatokat a szentségeket felvevő cigány családokról. E matrikula alapján megállapítható, hogy a ma Uszkan élők ősei is ebben a községben éltek. 1788. február 25-én kelt az első cigány vonatkozású bejegyzés, melyben a község papja arról számol be, hogy „tapasztó cigányt temetett”. A 19. század elejéig hiányoztak a családnévnek, hiszen egymás között a leszármazást számon lehetett tartani enélkül is. Mivel ezek az emberek sem ingatlannal nem rendelkeztek, sem polgári foglalkozásuk nem volt, s a hitfelekezetekhez is gyenge szálakkal kötődtek, a társadalom részéről nem jelentkezett a családnév adásának kényszere. A vezetéknev körüli bizonytalanság az 1900-as évek végén kezdődő állami anyakönyvezéssel sem tűnik el. Az állami regisztrálás hanyagabb volt, mint az egyházi, mert a cigány szülőt nem tekintették egyenrangú állampolgárnak és tisztességes ügyfélnek.¹⁴²

Az 1940-es években mindösszesen három cigány család élt Uszkan. Rendkívüli szegénységben, putrikban, földbe vájt kunyhókban laktak a falu Sárgödörnek nevezett részén, a Batár mentén. A cigányok vályogvetéssel foglalkoztak, innen származik a Sárgödör elnevezés. Jelentős részük a termelőszövetkezetben helyezkedett el tovább úgyve ezt a mesterséget. Később a téesz nem tudott mindenkit foglalkoztatni, s a környéken pedig munkalehetőség nem lévén, az egyre jelentősebb számú cigányság az ország különböző részein az építőiparban helyezkedett el.

Az 1970-es év emlékezetes maradt a falu életében. A felduzzadt Tisza miatt a Batár kilépett a medréből, és a zöldár elmosta a folyóparton épült cigánysort. Állami támogatással, egységes tervek alapján, a faluba bevezető tiszabecsi út mentén családi házak épültek. A '90-es évek közepétől a gyerekek után járó szociálpolitikai támogatásból már kétszoba-konyhás téglaházakat építettek a vállalkozók,

¹⁴² Demszky Gábor: Cigányok a Batár mentén. (Kézirat). é. n.

akik megelőlegezték a családoknak az építkezéshez szükséges összegeket, majd az érintettekkel kötött szerződés értelmében ők vették fel az állami támogatást. A téglaházak megjelenése egy minőségibb élet lehetőségét, valamint a települési szegregáció oldódását eredményezték.

FOGLALKOZTATOTTSÁG

Az 1893-as összeírás idején a cigányság körében a leggyakoribb foglalkozás a vályogvetés, valamint a napszámosság volt. A részletes adatokból differenciált foglalkozási struktúra képe rajzolódik ki, a vándor és alkalmi iparok mellett néhány, komoly mesterségbeli tudást és szakértelmet igénylő foglalkozás is szerepel a felsorolásban.¹⁴³ A második világháború előtt is sokan dolgoztak napszámossként a tehetősebb falubeli gazdáknál. A Kádár-korszak '70-es éveiben a teljes foglalkoztatottság jegyében a téészen dolgoztak a munkaképes korúak. E mellett azonban kiegészítőként megmaradt a napszám lehetősége. A termelőszövetkezetben egyrészt vályogvetéssel foglalkoztak (sok asszony is ezt a megerőltető munkát végezte), másrészt a földműveléshez kapcsolódó, komoly fizikai igénybevételt jelentő munkák jutottak a cigány férfiaknak. Ebben az időben 21 ún. bedolgozott nappal kellett rendelkeznie a családfőnek ahhoz, hogy a gyermekek után járó állami támogatást megkaphassa. Több ízben előfordult, hogy K. Béla brigádvezető igazolta a hiányzó napokat, amelyeknek pótlását később számon is kérte az embereken.

Az 1980-as években a téészbeli munka helyett sok férfi számára tűnt vonzóbb lehetőségnek az ingázó életmódot kívánó építőipari munka. A székesfehérvári, tatabányai útépitéseken kubikusként, aszfaltozóként, illetve a 43. számú Állami Építőipari Vállalatnál Budapesten dolgozó férfiakat, köztük tizenéves gyerekeket busszal szállították először hetente, később tíznaponként. Egy ilyen utazás alkalmával 1987-ben emberéletet is követelő közúti balesetet szenvedett a járat. A falu emlékezetében ez a fizikai és lelki megpróbáltatásokkal teli idő a jövedelmek kiszámíthatósága miatt pozitív korszakként

¹⁴³ Demszky Gábor: Törvények, matrikulák és összeírások. Kézirat.

rögzült. Az asszonyok számára a tiszabecsi harisnyagyár és egy varroda nyújtott munkalehetőséget. Ezenkívül néhány család a Dunántúlon dolgozott állami gazdaságok kertészeteiben.

Az 1990-es évekre a nagyberuházások megszűntével, a gazdasági változások következményeként elsőként bocsátották el a messziről utazó, szakképzetlen uszkai munkásokat. A vállalatok megszüntették az utazási hozzájárulást, és felszámolták munkásszállóikat, a távoli munkavállalás lehetetlenné vált. A visszatérők újból már nem tudtak elhelyezkedni a térségben, más munka nem lévén elsőként váltak munkanélkülivé. Ezekben az években egyetlen, a munkaviszonnyal járó lehetséges tevékenység: a hivatal kötelékében közhasznú munkásként dolgozni. A munka és jövedelem nélküli kilátástalan helyzetben mentsvárat az alkalmi munkák jelentettek. Ezek közül legfontosabb a nyári napszám a tehetősebb magyar nagygazdáknál, akik *„nem kívánják el, hogy ez cigány munka, és ez olcsó, hanem tisztességesen fizetnek”* – mondta Simon Zsigmondné jegyzőnő. Leggyakrabban gyűjtésre, bálázásra, gyümölcszedésre és betakarításra hívták a cigány embereket. Az asszonyok számára pénzkereseti forrást jelentett a tapasztás (a vályogházak külsejének javítása), a meszelés, a takarítás, nagymosás elvégzése magyar házaknál.

A földkiadó bizottság által felajánlott megművelhető földek esélyt jelenthettek volna valamiféle magángazdálkodásra. A cigány lakosság azonban nem rendelkezett az induláshoz szükséges minimális tőkével, és nem ismerte a gazdálkodáshoz szükséges földművelési kultúrát.

Az ukrán határ közelsége és átjárhatóbbá válása folytán kínálkozik a környéken egyre elterjedtebbé vált feketekereskedelemben való részvétel. A faluban három férfi (köztük két cigány) merte vállalni a kockázatot, hogy benzint és gázolajat (időnként rezet) csempésszen a szomszédos országból. A kereskedelem előfeltétele egy nagy üzemanyagtartállyal rendelkező személyautó volt, amely megszerzéséhez befektetett összeg két-három hónap alatt megtérült. Az állam szempontjából rendkívül nagy károkat okozó tevékenység szinte az egyetlen módja volt az átlagos életfeltételek megteremtésének. Azok a cigány családok rendelkeztek újonnan épített vagy felújított fürdőszobás házzal, amelyeknél a férfiak „gázolajoztak”.

2004 nyarára azonban a helyzet jelentős mértékben megváltozott. A falu férfi lakosságának jelentős része az ország különböző pontjai-

ra jár dolgozni, elsősorban építőipari betanított munkát végezve. Egyesek az ország másik szögletében, Letenyén árkot ásnak, mások a Debrecen környéki autópálya-építésekén dolgoznak, s vannak szerencsésebbek, akik a környező falvak csatornázási munkáiban vesznek részt. Előbbiek egy hónapban egyszer, mások hetente hazautaznak, a közelben dolgozókat pedig a vállalkozók naponta szállítják munkahelyük és lakásuk között.

LAKÁSHELYZET

A faluba érve jobb oldalon sorakozik az 1970-es árvíz után állami támogatással épített tíz ház, amelyek együttesét az uszakaiak csak cigánysorként emlegetik. Az egyetlen utcáról csupán két kisebb leágazás van, ez a majd két kilométer hosszú U alakú betonút a Fő utca, amelyen továbbhaladva Magosligetre jutunk.

A falu házainak nagy része a hagyományoknak megfelelően vályogtéglából épült, ez alól kivételek az elmúlt években gázbetonból készült épületek.

9. kép. A gyülekezetvezető és családja új házuk előtt

A cigánysor tíz házát típusstervek alapján, OTP-kölcsonnel emelték; amely részleteit s annak kamatait jó néhány család a '90-es évek végéig törlesztette. A lakásokban egy szoba, egy konyha és egy kicsi kamra található. Az eredetileg konyháknak szánt helyiségek a gyakorlatban hálósobaként is funkcionálnak; ez különösen a téli időszakra jellemző, amikor a tüzelőhiány miatt nem tudnak egynél több szobát fűteni. A hely szűkössége miatt az udvar hátsó részében több család emelt lakás céljából melléképületet. A húsz évvel ezelőtti túlsúfolt lakások nyújtotta életkörülményekhez képest ezen helyiségek enyhülést jelentenek. Bár a maxi. hat négyzetméteres lakóterek sötétek, nyirkosak, nehezen fűthetők, a családok kisgyermekes fiatal párjai itt kapnak külön otthont.¹⁴⁴

A több mint harminc évvel ezelőtt emelt házak minőségi hibáit a bennük élők próbálták ugyan házilagosan javítani, de az alapvető hiányosságokat (pl. a mennyezet egyes részeinek beomlását, a gerendázat beszakadását) pótolni nem lehet.

A soron lévő házak mindegyikében van villanyvilágítás, a fűtést az idősebb családoknál a sparherd, a fiatalabbaknál pedig a fatüzelésű kályha biztosítja. A hálózati vízvezeték az OTP-s lakások egyikéhez sem kötötték be, egyik lakás sincs csatornázva; három udvaron található saját artézi kút. Fürdőszobája és belső WC-je senkinek nincs.

A fent említettek szempontjából minden tekintetben kivételt jelent az a két család, amelyeknek férfi tagjai csempészetrel foglalkoztak. Ezek a felújított, illetve újonnan épült házak lényegesen több helyiségből állnak, a funkciók elválnak egymástól, kicsempézett, felszerelt fürdőszoba, WC, konyha áll rendelkezésre. A tágasabb lakóterek gazdagabban (pl. szekrényssal, franciaággal, fotelekkel) vannak bútorozva.

A lakásviszonyok megváltoztatását illetően az elmúlt esztendőben három lehetőség kínálkozott (a teljes mértékben önerős lakásépítés Uszán nem reális útja a lakáshoz jutásnak). Elsőként említendő az 1990-ben megalakult helyi önkormányzat kezdeményezése a kedve-

¹⁴⁴ A lakások berendezéséről szólva elmondható, hogy az általában igen puritán; a legszükségesebb használati tárgyakon kívül a kevésbé szegényeknél találhatók dísz tárgyak, köztük terítők, hímzések, nappal, üveg alá tett családi fényképek, a kisgyermekes családoknál szőrméallatkák, ugyanakkor nem jellemző kegytárgyak, szentképek gyakori előfordulása.

zötlen lakáshelyzet enyhítése érdekében, amelynek keretében az örökösök nélkül elhalálozó magyar lakosok házait kedvezményesen megvásárolhatóvá tette. Másrészt megoldás volt a falu elhanyagolt házainak távol élő tulajdonosaival való kapcsolatfelvétel, s a rossz állapotban lévő, de kis beruházással lakhatóvá tehető épületek megvásárlása. Harmadsorban a többgyermekes családok számára az új szociálpolitikai támogatások bevezetése esélyt jelentett az önálló lakáshoz jutáshoz. Az önerőből indult építkezés meghatározott fázisainak elkészülte után az OTP folyósította a gyermekek számától függő pénzösszeget. Mivel a cigány családok nem bírtak semmilyen induló anyagi tőkével, a szerződés értelmében az építési vállalkozó megelőlegezte a kívánt összeget, felépítette a házat, így a szociálpolitikai támogatás teljes összege őt illette meg. Az a kevés család, amely elő tudta teremteni az induláshoz szükséges pénzt, szerencsésebb helyzetben volt, mert az építkezés befejeztekor még be is tudták bútorozni a lakást.

10. kép. Az előző képen látható ház konyhája

A szociálpolitikai kedvezményből épült házaknak köszönhetően megváltozott a falu arculata. Ezen szempont mellett azonban azt sem szabad elfelejteni, hogy ezek az általában két szobából álló házak már étkező-konyhával és fürdőszobával, WC-vel is rendelke-

nek. Az utóbbi tíz év eredményei közé tartozik, hogy a faluban kiépült a csatornahálózat, így ezekben a házakban már vezetékes víz is található. Ez nagymértékben javította a bennük lakók életminőségét, hiszen módjuk van folyó vizes mosogatásra, tudnak a házban évszaktól függetlenül, mosógépet használni, s a higiéniai feltételek is jelentős mértékben javultak.

EGÉSZSÉGÜGYI HELYZETKÉP

A falu lakosságának egészségi állapotát vizsgálva mind a védőnő, mind az orvos megállapításai azt tükrözik, hogy az elszegényedés és az elöregedés mára az egészségügyi helyzet rohamos romlását irreverzibilis folyamattá tette. Mindez a legélesebben a cigány családokat érinti. A rossz szociális körülmények hatásai testi és lelki vonatkozásban egyaránt megfigyelhetők. A rászorultság mértékét bizonyítja az a tény, hogy szinte minden cigány családban van egy vagy több olyan személy, aki közgyógyellátási igazolvánnyal rendelkezik. A gyógyszerekhez való ingyenes hozzájutás következménye, hogy a megkapott készítményeket sok esetben nem használják fel, elpazarolják; valamint természetes gyógymódokat nem alkalmaznak. Érthető jelenségnek tartjuk, hogy a gyógyszerek árával és értékével nincsenek tisztában azok az emberek, akik számára a gyógyítás folyamatából kiiktatódott a pénz.

Az egészségügyi helyi szakembereinek véleménye szerint tipikus betegségnek mondhatók a felnőtteknél a szív- és érrendszeri megbetegedések, a gyerekeknél pedig a bronchitis, a felső légúti hurutos betegségek és az asztma. A gyermekkori vitaminhiányos, fehérjeszegény, egészségtelen táplálkozású életmód hatásai hosszú távon, esetleg évtizedek múltán érződnek. A felnőtt korban egykor jellemző káros szenvedélyektől (dohányzás, italozás) sem mentes életvitel és a kemény fizikai igénybevételt jelentő munka következményei a fentiekkel együtt kumulálódnak a középkorú lakosság jelentős részénél.

Mindezekon felül a korai öregedés – az orvos meglátása szerint – rassz jellegzetesség a cigányoknál, amely ellen a korai családalapítás, a magas gyerekszám a védekezés.

A '90-es évek közepén tett látogatásaink során tapasztaltuk, hogy a betegségek fizikális megjelenésén túl számtalan esetben fordultak elő pszichés zavarok. A neurotikus megbetegedések okai valószínűleg az állandó létbizonytalanságban, a holnapok kiszámíthatatlanságában és az állandó nélkülözésben voltak keresendők. Ezek az idegrendszeri problémák nagyrészt szociális eredetűek. Abban a feszült idegállapotban, amikor – megfogalmazásuk szerint – „bennük van az ideg”, az orvos nyugtatóinjekciói adtak menedéket.

Az utóbbi években a gyermekvállalási szokások jelentős mértékben módosultak. Úszkán, csökken a gyerekszám, megfontoltabban döntenek a szülők egy új gyermek világra hozataláról. Az orvostudomány nyújtotta lehetőségeket a fogamzásgátlásra már sok asszony igénybe veszi. A kismamák mindegyike eljár a védőnőhöz tanácsadásra. A terhesség idején azonban jó néhány esetben gondot jelent a szükséges vitaminok megszerzése, sőt nehézségbe ütközik az ilyenkor kívánatos minimális tápanyagszükséglet kielégítése is. Gyakran nem tud beutazni a kismama a közeli Fehérgyarmatra vérkép- vagy ultrahangvizsgálatra, gond az úti számla összegének megelőlegezése a délutáni visszafizetésig. A terhesség meghatározott időpontjában végzendő vizsgálatok esetleges elmaradása veszélyeket rejt magában. Az esetek többségében az asszonyok a figyelmeztetések ellenére sem hagyják fel a dohányzással várandósságuk idején.

A gyermekek születése utáni időszakban minden szülő igyekszik a szerény körülményekhez képest a legjobban ellátni, gondozni gyermekét. A férfiak általában kimeszelik azt a szobát, ahová a csecsemő kerül. A védőnő tapasztalatai szerint a kisgyermekes családok nagy hangsúlyt fektetnek a higiénára, ápoltnak, tisztán viszik az anyák gyermekeiket a tanácsadásra. A kisgyermekkor első szakaszában problémamentes a gyermek táplálása, mert a cigány asszonyok majd kétéves korig szoptatnak. Ha kórházba kerül a csecsemő, a mama már nem tud állandóan mellette lenni és szoptatni, mint korábban, amikor ez térítésmentes volt. Az első gondok a szoptatás utáni időszakban kezdődnek, mert a társadalombiztosítási támogatások jelentős csökkenésével az édesanyák már nem tudják megvenni a tápszert, a gyümölcsöt, saját maguk pedig nem készítenek főzeléket. Téltre nem mindenkinek marad az általa termelt zöldségből, ezért a felnőtteknek készített ételből adnak gyermekeiknek.

A GYÜLEKEZET LÉTREJÖTTÉNEK OKAI USZKÁN

Az utóbbi évtizedekben Magyarországon a történelmi egyházakon kívül a kisegyházak is számottevő karitatív és missziós tevékenységbe kezdtek. A társadalmi differenciálódással együtt jár a vallás hagyományos szerepének radikális megváltozása, s e társadalmi alrendszert mindez alkalmazkodásra készíti. A társadalom részéről jelentkező igény intenzívebb feladatvállalásra ösztönöz azokban az esetekben, ha az állami intézmények munkája nem kielégítő egy adott területen; ha átmenetileg ellátatlanul maradnak bizonyos feladatok, illetve némely csoportok az átlagosnál jobban rászorulnak a gondoskodásra. Az egyházak helyi társadalmakban való megjelenése több formában történhet, melyek közt mindenképpen megemlíthető a kulturális életben való fellépés és a kultúrákövetítés; a helyi közösségi ügyekben való részvétel és a társadalomépítés; valamint a marginális helyzetű, szociális hátrányokkal küzdő csoportokról való gondoskodás. A hazai cigány népesség felkarolása, az ún. cigány missziók megjelenése az 1970-es évekre tehető. Más kisegyházakhoz hasonlóan, ám azoknál intenzívebben kezdett missziózni a Magyarországi Szabadkeresztyén Gyülekezet. A keleti régió egyik legszegényebb megyéjében, Szabolcs-Szatmár-Beregben komoly teret tudtak hódítani, jó néhány faluban jöttek létre önálló szabadkeresztyén, köztük cigány gyülekezetek. A térség legtöbb tagot számláló közössége Uszván található, s ők azok, akik maguk is járnak más, környékbeli falvakba téríteni.

Milyen okokra vezethető vissza, mivel magyarázható a tény, hogy ebben a kis faluban immáron több mint harminc éve él és működik e kisegyház, míg más környékbeli településeken az ezredfordulóig nem sikerült a szabadkeresztyén hitéletet és egy újfajta értékrendet meghonosítani?

Feltevésünk szerint négy fő oknak tulajdonítható e helyi csoportosulás kialakulása és szilárd léte, azonban ezen megállapításokon túl valószínűleg egy statisztikailag, tudományos módszerekkel meg nem ragadható és le nem írható jelenségről is szó van. Ennek bemutatására nem vállalkozunk, ám szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy mindez mégis tapasztalható.

Az uszvkaiak a hazai cigányság magyar cigánynak nevezett etnikai meghatározottságú csoportjához tartoznak. Leszármazottai azok-

nak, a középkorban a Kárpát-medencében letelepedett cigányoknak, akik azóta elvesztették eredeti, indiai „cigány” nyelvüket. Ennek, a Magyarországra első hullámban érkezett csoportnak tradicionális foglalkozása a vályogkészítés, a paraszti építőipar és a zenélés. Bizonysos periódusaikban keveredtek a nem cigány környezettel, és asszimilálódtak kulturálisan.¹⁴⁵ Ezen részleges kulturális és vérségi feloldódás eredményeként a mai uszkai cigány emberek nem rendelkeznek cigány identitástudattal. Nem tudják és nem beszélik a cigány nyelvet, nem hagyományozzák a cigány mese- és mondavilágot, nem ismernek hagyományosan cigány ételeket, nem viselnek jellegzetesen cigány öltözeteket, nem művelik a tradicionális cigány folklórt; egészében véve a sokszor stigmatizáló értelemben használt cigány sorstól való elszakadás vágya és egyfajta asszimilációs igény jellemzi őket. (Reményeink szerint a kutatás következő szakaszában sikerül feltérképeznünk, hogy az uszkai cigányok megtérésük előtt saját kultúrájukat miként művelték.) Elgondolásunk szerint a hitre való fogékonyság egyik oka az identitáskeresésben lelhető fel, hiszen a közösség gyökértelensége révén a szabadkeresztyén lét kere-tül, zsinórmértékül szolgálhat a mindennapi életben, és kijelöli az önmeghatározás sarokköveit.

A hit meggyökerezésének másik lényeges motívuma állításunk szerint az uszkai cigányság rendkívül szoros családi kapcsolataiban, rokoni kötelékeiben keresendő. Uszkában megfigyelhető két vezetéknév gyakori felbukkanása (Orgován, Mursa) a cigány emberek közösségében, s ez az ismétlődés két nagyobb család jelenlétét, közeli rokonságát sejteti. A környékbeli és helyi cigányok közeli vérro-konsági rendszerének feltérképezésére *Demszky Gábor* vállalkozott az 1980-as esztendőben. A *Hamza–Kanálos rokonsági rendszer* című tanulmányának megállapításait felhasználva a továbbiakban ismertet-jük a cigány lakosság jelentősebb részére vonatkozó rokoni viszonyokat. A Hamza–Kanálos–Orgován és a Hamza–Kanálos–Mursa nemzet közötti rokoni kapcsolat a múlt század eleji anyakönyvi be-jegyzések alapján csak valószínűsíthető, de a 19. század közepétől már hitelesek a két leszármazási ágra vonatkozó információk. Az 1900-as évek elején élt Kanálos ősök szinte kivétel nélkül Hamza né-ven is szerepelnek az anyakönyvben; kellett tehát lenni egy Hamza

¹⁴⁵ Csalog 1991:283–284.

ősnek, feltehetően asszonynak, akitől a Hamza nemzet származtatja magát. A gyakorta felbomló párkapcsolatok után a gyerekek mindig az anyánál maradtak, így a több férfitől születő gyerekek életében csak az anyjuk és az anyai rokonság volt biztos, s a nevelőapához fűződő kapcsolat sokszor erősebb volt, mint a vér szerintihez fűződő. Az 1980-ban regisztrált helyzet alapján a két házassági osztályt összesen hat harmad és negyed unokatestvéri házasság kötötte össze, s tette igazán zárt rendszerré a két rokonsági csoport párválasztási kommunikációját. „*Mint két kéz egymásba fonódó ujjai tapadnak egymásra a két csoport tagjai*” jellemezte őket Demszky. A két házassági csoport annyira zárt egység, hogy a korábban idegennek, kívülállónak hitt partnerekről és házastársakról is kiderült, hogy a másik csoportba tartozó rokonok. Demszky Gábor munkájában a következőkkel magyarázza a két nemzet szoros, sok szálon való kapcsolódását: egyrészt a felmenők házasságai révén közel kerültek egymáshoz a csoportok, megnőtt a családtagok közti érintkezések gyakorisága (a virrasztások, temetések, keresztelesek és esküvők találkozási, ismerkedési lehetőségek voltak); másrészt a község zárványjellegéből adódóan (a határrendezések következményeként) a rokonság egy része az elcsatolt területeken maradt, így a potenciális házaselekek száma csökkent.

Éppen e zárt közösségi rendszer létének lehet következménye a hitélet megmaradása és tartóssága. Az elsőként megtértek (*Mursa Menyhért és Orgován Andrásné*) testvérek lévén családjukban egyszerűre adták tovább a hitet, s így a két nemzetség közel ugyanakkor fordulhatott a megújult élet felé. Mindez egyben azt is jelentette, hogy a falubeli cigányok elkerülhetetlenül kapcsolatba kerültek a szabadkeresztyénekkel, ha csak rokonaik révén is. A továbbiakban az első generáció utáni nemzedékek már felnövekedésük folyamán, a mindennapokban tapasztalhatták meg a hívő életet. A vérségi kötelékek generáló hatásán túl a családok, rokonok állandó együttélése, intenzív együttléte is elősegítette a hívő értékrend elsajátítását. Tehát az a tény önmagában döntő jelentőséggel bír, hogy a hit mindkét, fent nevezett nemzetséghez eljutott, s a családtagokon keresztül tulajdonképpen a falu cigány lakosságát tudta megérinteni.

Az Uszka életében e században bekövetkezett traumák, sérülések (a határ módosulása, a holocaust, a „málenkij robot”) lenyomatait mindmáig őrzi a falu kollektív emlékezete. E történelmi események

következtében elszenvedett hányattatásokat ismerve, érthető a falubeliek kitaszítottság- és magáramaradottság-érzete, amelynek kifejeződése a hétköznapi szófordulatokban gyakorta felfedezhető, amikor is magukat a „végeken élők”-ként aposztrofálják. Véleményünk szerint a helyi cigányságban élő számkivetettséget és szorongást erősítették az őket csak közvetett módon érintő fordulatok.

Egészen megdöbbentő és érthetetlen az a tény, hogy az uszkai cigány családok majd mindegyikében előfordult tragikus haláleset. Jellemző a hirtelen, fiatal korban, időben fel nem ismert és ezért nem kezelt betegségből származó halál. Bizonyos esetekben talán lett volna mód a megelőzésre, azonban az előjelekre való oda nem figyelés eredményeként bekövetkező halál váratlanul érte a családtagokat. Többször fordult elő fatális véletlennek tűnő, ám megmagyarázható közlekedési baleset. A forgalmi helyzet fel nem ismerése, illetve a közlekedési szabályok hiányos ismerete okozza a szerencsétlenségeket, köztük az ingázó férfiakat szállító autóbusz karambolját. Két fiatalember motorbaleset áldozata lett a falu közepén lévő éles útkanyarulatban: a kézifék már rossz volt, amikor kölcsönkérték a motort, s ütközben a lábfék is elromlott, így teljes gázzal nekirohantak a templom vaskerítésének, s azt testükkel áttörve a templom falának ütköztek. Egy, a faluban felnőtt férfit röviddel Budapestre kerülése után halálra gázolta a villamos, valószínűleg a számára disszimiláns világ szabálykészlete ismeretének hiánya okozta a tragédiát. Feltehetően a marginális helyzetből következően, a nem hívő cigányok némelyike kapcsolatba került a bűnözéssel, s egyikük gyilkosság áldozatává vált. Ezek a csapások a hívek értelmezése szerint hitük erősségének próbatételei, valamint a bűnben élők számára figyelmeztetések. *„Az Úristennek van egy pálcája, és azazal terelgeti az ő nyáját. Ha nem hallgatnak a jó szóra, akkor a pálcával meg is veri őket, meg is sebesíti, de meg is gyógyítsa, be is köti a sebeket. Ezért figyelmesnek kell lennünk, ha szól az Úr. (...) A férjemnek ez a betegség egy megpróbáltatás volt, így vonzza magához az Úr az embereket”* (K. Dezsőné).

Vélekedésünk szerint az Uszkán bekövetkezett nagyszámú tragédia, haláleset és sorscsapás együttesen indukálja a hitre való fogékonyságot, hiszen ezeknek az eseményeknek az uszkai cigány emberek transzcendentális értelmet tulajdonítanak, számukra a történetek nem a racionalitások keretein belül értelmezhetők.

A legutóbbi szerencsétlenség kapcsán is fellelhető a nem racionális okutajdonítás és a transzcendens módon való értelmezés. Tetten érhető, ahogyan a tragédia hitet erősítő momentummá válik, s megterések láncolatát indítja el.

Egy négygyermekes család a két nyolcadik osztályos lányának komoly ballagási ünneplést szándékozott szervezni a kultúrházban. A nagymama figyelmeztetései ellenére (szerinte ez nem az Úrjézus dicsőítésére szolgál) megrendezték az estet. A vacsora ideje alatt legkisebb gyermeküket elgázolta a tejesautó, a kisiút eszméletlen állapotban szállították kórházba. A vendégsereg minden tagja az utca közepén leborult, s közösen imádkoztak a felépülésért, később pedig többen vállaltak böjtölést. Bár az orvosok nem biztatták a szülőket, a gyermek hamarosan gyógyultan távozhatt a kórházból. A baleset elmélyítette a gyülekezet hitét, s több aposztazálónak újra hitet adott.

Az előző két, kifejezetten helyi sajátosságnak tartott aspektuson túl a marginális helyzetből adódó szempont felmutatását is lényegesnek véljük. Az állandó létbizonytalanság, a mindennapi kenyérgondok, a kilátástalan életutak és élethelyzetek halmozódásának eredményeként, stabilitás és fogódzók hiányában, permanens félelmek közt éltek az uszkai cigány emberek. Ezeket a szorongásokat természetes módon tárgyiasították, illetve a feszültségeket oldani próbálták. A másvilágtól való félelem is motiváló tényező lehetett a megtérésben. „*Akkor elkezdtem neki olvasni a Bibliát. Ő azt mondja, segített volna az ellenséget legyőzni az Úrjézusnak. Mondom, ez nem azért van, hogy verekedtél volna, ne úgy vedd, mint a mesét, hanem úgy, hogy ha te azt elhiszed, hogy Isten van, akkor te is az Úr gyermeke leszel. Azt mondta, ő nem lesz hívő. Akkor, mondom, te fogol égni a Gyehenna tüzén, én meg a mennybe jutok. Azt mondja erre, hogy ő is oda akar jutni*” (O. Andrásné).

Feltételezésünk szerint az uszkai cigányok számára a hit feszültségoldó erővel bír, s a hétköznapi akadályainak leküzdésében nyújt segítséget.

A gyülekezet életében jelentős visszaesést okozott az 1970-ben elsőként megtért embernek, a „gyülekezet vénjének” a halála néhány évvel ezelőtt, melyet nem sokkal követett a csaknem két évtizedig a gyülekezet élén álló vezető, Mursa Miklós halála. 2001-ben vette át a lelkipásztori feladatokat az akkor 32 éves *Kovács Edgár*, a korábbi ve-

zető veje. Mint azt a vele 2003-ban készült interjúban elmondta, hogy a közel egyéves missziós tevékenységüket kudarcként élik meg, hiszen a környező településeken tett rendszeres látogatások nem jártak eredménnyel. A 2004-es adatfelvételekor viszont arról számoltak be, hogy már négy környező településen vannak új megtérők és gyülekezetkezdemények, olyan helyeken, ahol korábban hiábavalónak ítélték a tevékenységüket.

11. kép. Az istentisztelet közös énekléssel kezdődik

Az új gyülekezetvezető a missziós tevékenységen túl fontosnak tartja saját településének lelki gondozását is. Ezért hoztak létre egy asszonykört és egy férfikört, amelyben a családok mindennapi gondjainak keresztyén szellemiségű megoldását tárgyalják, életvezetési útmutatással szolgálnak. Pl. hogy kinek kell a családi kasszát kezelni, a háztartást miként kell vezetni, a gyerekeket hogyan lehet nevelni vagy mi a helyzet a családtervezéssel.

Kétheti rendszerességgel oktatják az érdeklődőket bibliaiskolájukban, s több családnál működik házi csoport. Az imakör mellett színdarabokkal is igyekeznek a hívek hitét erősíteni, az aposztázókat pedig ismét megnyerni.

A SZADADKERESZTYÉN GYÜLEKEZETEK ÁLTALÁNOS NORMÁI

A szabadkeresztyén közösségekben rendkívül jelentős az erkölcsi elkötelezettség kívánalma, de a hívekkel szemben mereven megfogalmazott szabályok helyett rugalmas elvárások érvényesülnek. Kevés olyan kötelem van, amely általánossá vált, és verbalizálódott volna. Mégis általános, mindenki előtt ismert és a közösség által elvárt követelmény a szerény életmód, a családi élet tisztasága, az erkölcsi feddhetetlenség és a káros szenvedélyektől való tartózkodás. Az elvárások flexibilitását bizonyítja tanácsként, s nem parancsként való megjelenésük. A kisegyház szervezeti szabályzatában a fegyelmi vétségeknek három fő típusát különbözteti meg:

1. az erkölcstelen magatartást,
2. az összeférhetlenséget magatartás és tanítás tekintetében,
3. az állami törvények megsértését.¹⁴⁶

A hívek a gyakorlati élet normáit egymástól sajátítják el, mert ezeket konkrétan a szervezeti szabályzat sem tartalmazza. Új tag felvételekor a közösség valamely prominens személyisége (nem feltétlenül a vezetője) elmondja a fent említett legfontosabb elvárásokat. Kiemelendő, hogy pl. az erkölcstelen magatartás szegmenseinek megragadásában és értelmezésében nincsenek különbségek a tagok között. Tisztában vannak mindannyian azzal, hogy többek között a házasság nélküli együttélést, a művi abortuszt helyteleníti egyházuk.

Ezek az alapelvek, elvárások a köznapokban – véleményünk szerint – három pregnáns csoportba rendezhetők:

¹⁴⁶ A Magyarországi Szadadkeresztyén Gyülekezet szervezeti szabályzata. Debrecen. 1994. április 30.

6. Gyülekezeti fegyelem.

a) A gyülekezet rendjét, egységét, erkölcsi és tanbeli tisztaságát, a gyülekezeti tagok egészséges lelki életét a gyülekezeti fegyelem védi.

b) Fegyelmi vétség minden olyan cselekmény és magatartás, amely sérti a gyülekezet Szentírásra épülő meggyőződését, kialakult rendjét, vagy rontja a gyülekezet erkölcsi hitelét. (Pl. erkölcstelen magaviselet, összeférhetlenség, zavarkeltés vagy pártoskodás, tévtanok követése és terjesztése, hosszabb indokolatlan távolmaradás stb.)

1. minél több idő szentelése a hit dolgainak, az imádkozásnak, a Biblia olvasásának, a gyülekezet építésének és a szolgálatoknak;
2. a világias időtöltések egyike sem válhat szenvedéllyé (tévénézés);
3. tartózkodni kell mindattól, ami káros az egészségre (dohányzás).

A szabadkeresztyének hite szerint sem a megtérés, sem a szentlélek-kereszttség nem teszi tökéletessé a hívőt, ezért a lehetséges bűnök részletes felsorolását nem tartalmazza szabályzatuk sem. Felfogásuk jellemzője, hogy a bűnök leküzdéséhez a Szentlélek erejére és időre van szükség.

AZ USZKAI GYÜLEKEZET NORMÁI

A továbbiakban kísérletet teszünk arra, hogy az uszkai szabadkeresztyén közösség legfontosabb normáit bemutassuk, majd ezeknek az elveknek a mindennapi életben a személyek életvitelére gyakorolt hatását nyomon kövessük, megvizsgáljuk, milyen mértékben sikerült interiorizálni az új értékeket. A megtért adatközlőkkel készített interjúink elemzésekor feltétlenül szem előtt tartandó az a pszichológiai tény (amellyel minden retrospektív beszámolókra épülő kutatásnak számolnia kell¹⁴⁷), hogy a visszatekintő beszámolók torz képet festenek a múlttól abban az értelemben, hogy azt a képet nyújtják, amelyet a kérdezett az eltelt idő óta kialakított magában.

Mielőtt elemeire bontanánk az elvárásokat, s a normák mindennapi életben való megjelenését felmutatnánk, szükségesnek vélünk néhány általános érvényű megállapítást tenni.

1. Szembetűnő, hogy a megkérdezettek hívő nyelven fogalmazzák meg gondolataikat a múlttól, régebbi cselekedeteiket a mai nyelvi struktúrába ágyazzák.

„Gizella testvér Németországból hozta a hitet. (...) Láttam a férjem, hogy jó az Úrral lenni, és ő is megtért '75-ben.” (K. Andrásné 43 éves)

2. Korábbi életük történéseit (bűneiket is) az azóta elsajátított értékrend szerint ítélik meg.

„Akkoriban én nagyon rossz voltam.” (O. J. 33 éves férfi)

¹⁴⁷ Horváth Zsuzsa kéziratosa anyaga.

3. Visszaemlékezéseikben a megtérésük előtti időszakot boldogtatlannak és bűnösnek ábrázolják.

„Ez a két év az életemből jobb volt, mint az összes előző. A hátralévő életemben tartson meg az Úr, hogy továbbra is őt kövessem, mert akkor lesz új életem. 53 évet az ördögnek adtam.” (K. D. 55 éves férfi)

Az életvitel változásának aspektusait számbavéve három fő irány rajzolódik ki: az értékek változásának gerincét egyrészt a Szabadkeresztyén Gyülekezet által verbálisan is megfogalmazott tiltások; a keresztény hit alapvetései; valamint a többségi kultúra által megjelentetett cselekvési módok alkotják. A következőkben a szabadkeresztyének főbb elveit és tiltásait vesszük számba.

Alkohol

Az alkoholizmus teljes tiltása a legfontosabb a gyülekezet normarendszerében; családi konfliktusok, erőszak és betegségek előidézője volt az az alkoholszeretet, amely általánosan volt mondható az uszkai cigányok körében mintegy negyedszázaddal ezelőtt; mind a férfiak, mind a nők gyakran nyúltak a pohár után. Bár a férfiak távol az otthontól, kemény fizikai munkájukért tisztességesnek mondható fizetést kaptak, sok esetben ebből a családokhoz alig jutott.

„Férjem olyan vót ... a hat gyermek után, hát ... azt mondtam én is, hogy ez nem jó lesz így. Sokat iszik, megissza a keresetét. Vót olyan időszak, hogy odadógozott Tatabányán. Éjjel jöttek meg a busszal, s hát vártam, mán mikor jöttek, minden két hétbe, hát várni kell, mer jön ma este... Mikó' megnyitottam a szobaablakot, hát benne feküdt a hóba, ... az árokspartra meg letéve a bőrendje ... Becsuktam az ablakot: no, aludj ott ... ha te idáig értél, aludj ott ... Amikó' megjózanodol, be fogsz te jönni ... És mikó' bejött, egy fillér nélkül jött be, hat gyerek közé ..., semmit nem hozván haza ... De utálatos lett előttiünk az ilyen élet ... hál' Istennek.” (K. Edit)

A mértéktelen alkoholfogyasztás eredményeképpen gyakran éheztek a családok, a gyerekek ruháztatására, iskoláztatására nem maradt elegendő pénz. A ma hatvan év körüli férfiak gyakran szenvednek olyan betegségben, amely fiatalkori alkoholizmusuk követke-

ménye. Munkaképes koruk ellenére régóta rokkantnyugdíjasok a vese és a máj elégtelen működése miatt, májrák következtében pedig meghalt harminckét évesen egy négygyermekes családapá. Az alkoholtól való teljes megszabadulás éppen azért olyan fontos a közösség számára, mert ez a momentum gyökeres változást eredményezett a megtértek életében, s így méltán lehetnek erre büszkéek az uszkai hívők. Elmondásuk szerint erre a változásra saját erejükből nem lettek volna képesek, az Úr Jézus segítségére volt szükségük.

Minden más életvitelbeli változás tulajdonképpen ennek, a leg-pregnansabban megragadható elmozdulásnak a hozadékaként fogható fel. Az alkohol elhagyásának vonzataként megszűnt az addig mindennapos veszekedés, durva beszéd és az időnként bűncselekménnyel végződő verekedés. Jó néhány uszkai cigány embertől rossz híre, kötekedő természete miatt igencsak féltek a falubeli magyarok. Utóbbiak éppen ezért nem hittek a tartós változásban, s a magyar gazdáknál napszámban dolgozó cigányokat sokszor még ma is úgymond „próbára teszik”, azaz kínálják őket pálinkával, borral, amit minden esetben visszautasítanak. Az uszkaiak megtérésének eredményeként jelentősen csökkent a helyi kocsmá forgalma, amíg azonban az ÁFESZ által üzemeltetett italbolt működésében nem okozott zavart a kisebb haszon, addig annak magánkézbe kerülésével bizonyossá vált, hogy Uszkán veszteséges az italkimérés.

A gyülekezet vezetőjének sok évvel ezelőtti megtérése összekapcsolódik az alkoholtól való lemondás pillanatával.

„Három hónapig készültem arra, hogy menjek el Uszkába. Mindig mondta a feleségem, hogy Miklós, nekünk nem jó vóna az az élet, amit a testvéreid, a néneid élnek. Menjünk el Uszkába. Jó, elmegyek, de mondtam, menjünk fel a faluba. Igyekeztem azon, hogy egy-kettőre berúgjak, mert akkor már nem jött velem Uszkába. Akkor azt mondta, nem, nem megyünk Uszkába. Három hónapig. Egyszer csak azt mondta, hogy most nem megyünk a faluba, hanem úgy megyünk el Uszkába. De csak akkor megyek Uszkába, ha egy liter bort hozol nekem az útra, mert gyalog mentiünk. Uszkáig kb. egy negyed részt megittam a liter bornak. Na, mondom, leteszem egy bokorba, ha jövök visszafele, megiszom. Kopasz Jenő bácsi pont akkor szolgált azzal az Igével, hogy Zákeus (Lukács 19,1-10) szálljon le a fáról. Engem annyira meghatott ez a szolgálat, az Ige, hogy már azon az este azt mondtam, hogy szeretném, ha imádkoznának értem, mert én is ide akarok tartozni. A nagyobbik lányom,

Erika Uszkába ment férjhez. Jöttünk hazafelé, s Erika azt mondja: apu, a bor az a bokorban van. És akkor mondtam: kislyányom, az a Miklós már nem jön hazafele, engem tovább már nem érdekel a bor. Az Úré legyen a dicsőség. Azóta nekem a kezemben sem volt. Én meg se néztem soha, hogy ott van abban a bokorban az a bor még vagy nincsen. Ennek kb. 12–13 éve. Soha eszembe nem jut, de nem is akarom. Így szabadultam meg én is. '84-ben pedig leállt a vesém, megkezdődött a dialíziskezelés, és hát réges régen meghaltam volna, ha meg nem találom Istent”. (Mursa Miklós)

Család

A gyülekezet igen nagy hangsúlyt fektet a házasság intézményének szentségére, a legnagyobb nyilvánosság előtt rója meg azt a tagot, aki a házasság helyett az együttélést választja. Az elmúlt évtizedekben az uszkai cigányság körében is megfigyelhető jelenség volt a nem helyi születésűek beköltözése házasság vagy élettársi kapcsolat révén a faluba. Az imaházban tartott házassági szertartást meg kell előznie minden alkalommal a polgári házasságkötés, mivel rendkívül fontos elv az állami szabályok betartása. A gyülekezet nem ítéli el (néhány kiségyházzal ellentétben) sem a hitetlennel kötött házasságot, sem a válást. Mintegy két évtizeddel ezelőtt jóval nagyobb gyakorisággal választották a kötöttségek nélküli együttélést az uszkai cigányok.

Más szűk, zárt közösségi formákhoz hasonlóan Uszkán is kevés az esély arra, hogy egy közösségen kívülvel sikerüljön házasságot kötni. Az adott helyzetből következően gyakran előfordult a közeli rokonok, nem egyszer másod, sőt első unokatestvérek köréből való párválasztás, amely során fennállt a sérült gyermekek születésének veszélye. A gyülekezet a lehető legerélyesebben lép fel azokban az esetekben, amikor a rokonválasztás lehetősége felmerül. Az utóbbi tíz éven belül egyetlen ilyen házasság történt, mely a család és a hitközösség akaratának ellenére, nagy konfliktusok árán kötött meg.

A fiatal korban, tizenévesen létrejövő házasságok nagy aránya csökkenni látszik a gyülekezeten belül az utóbbi időben. A hitben felnövekedett fiatal generációnál a párválasztás ideje eltolódásának (tizenéves korról inkább a huszonéves korra) tendenciája figyelhető meg; az anyák részéről mindinkább tapasztalható a szinte gyermek-kori házassodástól való óvás.

„Nem volt, aki tanítson: ne menjél még férjhez, kislányom. Még ráérsz, ne menj férjhez. Ilyen buta életet éltünk. A lányaimnak mondtam ezeket. (...) És aztán a gyerekek elcsavarogtak mindenhová, töltésoldalba firdni. Mentem Erzsike után szál vesszővel, és láttam én, hogy a fiúkkal járkál ő, magába két fiúval a töltésoldalba. Nagyon fájt. Hazahoztam Erzsikét, megvertem nagyon. Mondtam, nem szabad, lányom, nem szabad ilyeneket csinálni, de pici volt még, tizenegy éves. (...) Lehet, hogy némelyiknek nem mondják, hogy ne menjen férjhez fele.” (L. Mihályné)

A cigány emberek gyors fejlődési ciklusát a helyi orvos a következőként magyarázza: „A cigányoknál a korai érés, a korai házasodás, szerintem, rassz jelleg. A sok gyerek talán ösztönös védekezés a korai halál ellen.”

A cigányoknál gyakran megfigyelhető magas gyermekszám erre a közösségre is jellemző volt az elmúlt évtizedekben, több interjúalanyunk is sokgyerekes családban született, s maga is nyolc-tíz gyermeknek adott életet. A rendkívüli gyermekszeretetről híres cigányság fogékony volt a gyermeket Isten ajándékeként értelmező keresztény tanításokra. A gyülekezet egyik legfontosabb alapelve a művi terhességmegszakítás tiltása, a gyakorlatban a feltételezhető esetek kivizsgálását már nem tudják vállalni, a szülők lelkiismeretére bízják a döntést. Mivel a fogamzásgátló szerek alkalmazása megengedett, s ezzel a lehetőséggel az asszonyok többsége él is, valószínűleg egyre csökken az abortuszok száma. A mai huszonéveseknek már csupán két-három gyermekük van, s nem is szeretnének továbbiakat; gondolkodásmódjukat az előrelátás, a gyermekek felnevelésével, eltartásával együtt járó terhek kiszámítása jellemzi.

„Mink is, de azt hiszem minden egyház, felekezet különösen kell, hogy figyeljen az abortuszra, a törvénytelen házasságra. A cigány nemzetnél, a mi nemzetünknel ez a leggyakoribb. Tizenkét éves, tizenhárom éves lány már van, aki gyermeket szül, de nem megy férjhez. Ennek véget kell vetni, ha véletlenül történik ilyen, azt azonnal megfenyítsük, ha mégsem hallgat, akkor a gyülekezet is szól”. (Mursa Miklós)

Szórakozás

A hagyományos cigány kultúra részét képező tánc, dalolás, közös muzsikálás, azok a szórakozási formák, amelyeknek bizonyos alkotóelemei összeférhetetlenek a gyülekezet által követendőként megfogalmazott magatartásformával. Az imaházban a gyülekezeti alkalmakon együtt énekelt Istent dicsőítő énekek (melyek számlálhatatlanok) dallam- és ritmusvilágában a hozzá nem értő szemlélődő számára is felfedezhetőek a tradicionális cigány népdalok hangsorai. Ez az egyetlen hely, ahol a hívek számára megengedett a közös éneklés. Ezen kívül semmilyen ünnepi alkalmon (pl. születésnapon, ballagáskor, esküvőn) nem lehet világi dalt énekelni, illetve táncolni. A fiatalok számára kínáló szórakozóhely lehetne a diszkó, de a közösség egyik legalapvetőbb tiltása éppen erre vonatkozik. A „diszkózás” fogalmához a táncon kívül más olyan jelentéstartalmak is tapadnak, amelyek miatt valójában annyira ellenzett ez a szórakozási forma.

„A diszkó azért bűn, mert nem Isten dicsőítésére van, hanem itt a gonoszt dicsőíti az ember. Itt a gonosz munkálkodik. Gyilkosságok, paráznság, verekedés. Maga a diszkó a szórakozást jelenti. Az az öröm, amit ott érzel, az elmúlandó, de amit Isten végez el örömet, az soha el nem múlik, és nekünk arra kell törekednünk. A világi dolgokkal nem mehet senki a mennybe.” (Kovács Edgár)

Az adatközlő megfogalmazásából kiderül, hogy bűncselekmények elkövetésének és rövid távú partnerkapcsolatoknak a lehetőségét vélik felfedezni az ilyenféle szórakozásban, ezért olyan határozott a gyülekezet fellépése.

Állami törvények

A Szabadkeresztyén Egyház egyik legalapvetőbb elvárása a hívekkel szemben az állami törvények teljes betartása. A gyülekezetek nagy hangsúlyt fektetnek az általános szabályozásokon túl a kifejezetten helyi érvényű előírások számonkérésére. Különösen jellemző volt a kerti lopások nagy aránya, amely jórészt a magyar lakosság rovására történt. Az Uszván született boltos, K. B. visszaemlékezései szerint:

„Abban az időben nagy volt itt az italozás, meg a lopás, fantasztikus, milyen lopások voltak: a tyúkot, a zöldséget, a gyümölcsöt felszedték. Rájuk bizonyítani nem lehetett, de dühösek voltak az emberek. Kopasz Jenő térítése után mindez megváltozott.”

Az uszkai közösségben a gyermekek iskoláztatását is az állam által elvárt kötelezettségek közé számítják, így fontosságot tulajdonítanak a tankötelezettségnek, illetve az iskola elvárásainak való megfelelésnek. Maguk is hangsúlyozzák a különbséget, és a magyaroktól is elvárják, hogy distinkciót tegyenek köztük és a más falubeli cigányok közt.

„A szabálysértések száma elenyésző, évekre visszamenően nem tudnám megmondani, hogy mikor volt egy tankötelezettség megszegése. A gyerekek tisztán, felkészülten járnak iskolába. Nem volt olyan, hogy a gyerekek kettőnél több alkalommal mulasztottak volna, amikor is az iskolaigazgatónak a szülő ellen szabálysértési eljárást kellett volna indítania.” (Simon Zsigmondné, jegyzőnő)

„A ligetiek nem olyanok, mint az itteniek. Másabbak sokkal. Csúnyább szájúak, koszosabbak, itt a gyermekek tisztán járnak az iskolába.” (Ő. Béláné)

Az önkormányzat által a tanévkezdettkor nyújtott beiskolázási segítség szinte nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a nehéz anyagi körülmények között élő családok el tudják indítani gyermekeiket. Ezt az összeget legnagyobbreszt a gyermeknek ruhaneműre és írószerre, illetve a család számára élelmiszer vásárlására költik. *„Ezt a pénzt mindenki a gyerekekre költi, mert mindenki örül, ha vehet valamit a gyerekeknek.”* (L. Zs.)

A megtértek első generációjának gyermekei, a mai huszon- és harmincévesek gondolkodásában és értékrendjében végbement változásokat tükrözi, hogy gyermekeik taníttatását kiemelkedően fontosnak tartják.

„Én OTP-re vettem színes tévét is. Nem akarom, hogy olyan barbárok legyenek a gyerekeim, mint ahogy vagynak néhol, bárhol a cigányok. Én szeretném, ha műveltek lennének, szeretném, ha továbbtanulnának. Én azt szeretném, hogy ezek a gyerekek ne úgy nevelkedjenek fel, mint én.” (B. Lászlóné)

A tiltások bemutatása után azt az attitűdöt, azokat a mindennapi életben megjelenő cselekvési formákat próbáljuk vázolni, amelyeket alapvetően a keresztényi értékrend megnyilvánulásának tulajdonítunk.

Segítségnyújtás

A közösség tagjai rendkívüli nyitottsággal fordulnak az idegenek felé; szeretetük, odafordulásuk a vendéglátás mikéntjében, a tőlük telhető legbőkezűbb ellátásban jelenik meg. Ott-tartózkodásunk első perceitől kezdve megismerhettük a figyelmesség és a segítőkészség legkülönbébb jeleit; Uszkába utazásainkkor a szállásról és minden étkezésről a gyülekezet egy-egy családja gondoskodott, a hívek vizsgálódásainkkor is örömmel álltak rendelkezésünkre, az információk összegyűjtésében is tevékenyen segítettek munkánkat.

Adatfelvételünk alapján világossá válik, hogy a hívők közti interakciókban is megjelennek a fentebb említettek, a válaszadók majd száz százaléka állítja, hogy anyagi és természetbeni segítséget is várhat a közösség többi tagjától, amennyiben a másinak módjában áll a kérés teljesítése. Különösen jellemző mindez a cigánysoron, ahol a családok együttese zárt közösséget alkot, folytonos együttlétük eredményeként részleteiben ismerik egymás anyagi helyzetét, lehetőségeit, így mindig tisztában vannak azzal, hogy kihez lehet fordulni. A pénzbeli segítségnyújtáson felül sokszor fordul elő, hogy az anyák együtt főznek, vigyáznak egymás gyermekeire; az idősebb asszonyok pedig élelemmel támogatják a többgyermekes fiatal párokat. Az időnként érkező ruhacsomagok tartalmát megosztják egymás közt, a számukra felesleges darabokból a magyar lakosoknak is juttatnak.

Felebaráti szeretet

A cigány emberek egymás közti konfliktusainak megoldási módjaiban megfigyelhető az agresszivitás és az indulatok hevességének mérséklődése.

„Vannak indulatok, például akkor, mikor azt mondják, hogy nem tudok ellenállni, mert belém jött az ideg. Vannak kisebb veszekedések, torzszalkodások, de a dolgokat folyamatában kell szemlélni, nem lehet egyik napról a másikra megváltozni, és mindent legyőzni.” (Simon Zsigmondné, jegyzőnő)

„Már nemcsak feleségemnek érzem, hanem társamnak is az Úrban. Már nem vitatkozunk olyan hevesen, mint régen. Nem kerekedik föl az a gerjedelem akkorára.” (Kovács Edgár)

A hivatalban dolgozók a hívő cigányok fellépésében, kéréseik megfogalmazásának mikéntjében is változásokat figyeltek meg.

„A hívő családok sokkal csendesebbek, megfontoltabbak, tiszteltetűbbek, mérsékeltébbek. A kérésük, a kérelmük is másilyen. Az utcán és a hivatalban is másabbak.”

A felebaráti szeretet és megbocsátás¹⁴⁸ keresztényi elvét mind a családon belül, mind a külvilággal szemben, cigányokkal és magyarokkal való kapcsolataikban egyaránt igyekeznek megvalósítani a hívek.

„Mert úgy jár az ember, hogy azt később a férje elrosszul mellette, akkor már nincs kiút. Tűrjön, szenvedjen a férje mellett, csak a gyerekekre való végett lakik vele, mint én. Hiába válnék, ha a férjem nem enged, jön utánam. Az Úr Jézus azt adta, hogy tűrjek, szenvedjek, s majd így megkegyelmez. Majd ha az Úr Jézus indítja, mert hiszem, hogy indítja.” (L. Mihályné)

„Van egy olyan evangélium, hogy az igaz férj megnyeri az ő feleségét, vagy fordítva is ugyanez így igaz. De a magaviselete által. A cigányoknál, a mi nemzetségünkénél nagyon gyakori a csúnya beszéd. A férj már látta, hiába elmentem a korcsmába, nem szitkozódik a feleségem, nem bánt, nem kiabál, hanem annál nagyobb szeretettel veszi körül, és látja, hogy tényleg jó ez az élet. Saját magamról mondom el ezt.” (Mursa Miklós)

¹⁴⁸ Máté evangéliuma 6,12.14.15

MAGATARTÁSMINTÁK

A fejezet harmadik részében olyan magatartási elemeket és szokásokat kívánunk tárgyalni, amelyeket mi magunk az uszkai hívó cigányok azon törekvésének tulajdonítunk, hogy minél inkább beilleszkedjenek,¹⁴⁹ hasonuljanak, és a magyarok részéről minél nagyobb elfogadásban részesüljenek.

Mintakövetés

A hívó cigányok önreprezentációjában különösen hangsúlyos helyet kap a tisztaság, a rend és a rendezettség. A vályogházakat beköltözés előtt, később pedig rendszeresen újratapasztják, meszelik, ahogyan a szobákat is. Az augusztusban visszatelepült család házát a testvérek és a rokonok segítségével, kalákában újítták fel. Az idős, mozgáskorlátozott apa három nap alatt tapasztotta be gyerekei házait. Az arra járó idős magyar ember elismerően szólt O. Andrásához: *„Én megmondom, Bandi, egyenesen a szemedbe, hogy te egy rendes ember vagy.”*

A védőnő elmondása szerint a csecsemőt is csak újonnan meszelt szobába viszik haza az édesanyák. Azonban nem csak a kisgyermekes családoknál tapasztalható tisztaság. Az orvos és a védőnő szívesen jár ezekhez a házakhoz, és el is fogadja a kínált ételt, míg ezt a környékbeli falvakban csak néhány cigány családnál teszi meg. Nyáron szembetűnőek az udvarokon kitergetett frissen mosott ruhák, s ez annál is inkább figyelemre méltó, mivel sokan kézzel végzik a heti többszöri mosást. A gyülekezeti asszonyok kifejezetten büszkéek arra, hogy gyermekeik ápoltan, gondozottan járnak óvodába, iskolába, s erről pozitív visszajelzéseket kapnak a pedagógusoktól is.

¹⁴⁹ Csongor–Szuhay 1992.

„A »beilleszkedés« szó használata nem következetes; arra szolgál, hogy áthidaljuk vele azt a terminológiai zűrzavart, amelyet az asszimiláció és az integráció szavak váltakozó használata okozott. Jelentheti a teljes beolvadást (az etnikai tudat feladását, elvesztését), de azt is, hogy a cigányság sajátos vonásait megőrizve keresi a maga helyét a bonyolult struktúrájú társadalomban.”

A rendezettség iránti igény a szabadkeresztyén értékrend egyik fontos alkotóeleme, ahogyan ezt interjúalanyunk is megfogalmazta: „*Az Isten szereti a rendet.*” (O. J.)

A gondolkodásmódban végbement változás egyik széles hatókörrel bíró indikátora a jövőkép megjelenése. A családok majd mindegyike megműveli konyhakertjét, zöldséget, gyümölcsöt termel, az étkezés alapját biztosítva ezzel. A nyári termésből megpróbálnak télre is tartalékolni, a krumplit és káposztát elvermelik, az uborkát savanyúságnak elteszik, a nagy mennyiségű szilvából pedig lekvárt főznek. Ki-ki a maga módján gondoskodik már nyáron a téli tüzelő beszerzéséről: vagy havonta félretesz egy bizonyos összeget; vagy a magyar családoktól munkabér fejében fát kér; vagy év közben kisebb részletekben vásárolja meg a tüzelőt.

A nehéz anyagi körülmények között élő családok a lehetőségekhez képest igyekeznek beosztani pénzüket, sőt néhányan még takarékoskodni is próbálnak. Jövedelmükből először OTP-tartozásaikat, illetve egyéb kölcsöneiket törlesztik, s a maradékból élnek meg.

Véleményünk szerint ezek, a fent említett, látszólag kis horderejű momentumok, a mindennapi élet egészét áthatják ma már, s a napi tevékenységeket átstrukturálva szervező elvvé váltak.

Mi magunk, *Margaret Mead* meghatározását elfogadva, kultúráként tételezzük a viselkedésnek mindazon szerzett formáját, melyet a közös tradíció által egyesített személyek csoportja ad át utódainak; nemcsak valamely társadalom művészi, vallási és filozófiai hagyományait értve alatta, hanem sajátos technikát, politikai szokásokat is, továbbá ezer más gyakorlatot, amely a társadalom mindennapi életét jellemzi.¹⁵⁰ Ily módon a cigány-magyar együttélés állandó kölcsönhatása eredményének tartjuk a magyar kultúra köznapi tevékenységeinek mintakövetését.

„*Veteményezik a magyar tavasszal, ők is. Nagytakarítás van, meszelés, festés, ők is. Hétvégén ágyneműmosás, ők is.*” (Simon Zsigmondné, jegyzőő)

Összegzésül elmondható, hogy a fent említett újfajta életstratégiákat, életvitelbeli változásokat maguk a cigány emberek is felemlítik és számon tartják, s mindezek értékelését a falubeliektől is elvárják. Mértékadónak tekintik a magyar emberek véleményét, énképük a magyar emberek véleményének tükrében változik. Az idősebb gyü-

¹⁵⁰ Margaret Mead: *Sociétés, traditions et techniques*. Paris. 1953.

lekezeti tagok az életvitelükkel való példaadáson túl verbálisan is hangsúlyozzák a környezet megítélésének jelentőségét.

„A magyarok szeretnek bennünket, de megvizsgálják, hogy ki mit csinál. Én szoktam a fiatalokat tanítani, vigyázzatok, úgy éljétek, hogy lássák rajtatok, hogy az Úr gyermekei vagytok. Hogy lássák, hogy a cigányok nem rosszak, mint a ligetiek. Ott borzalmas részek vannak, meg rendetlenek. Hogy ne nézzék le a cigányokat, mert koszosak, meg verekedősek.”
(O. Andrásné)

A szabadkeresztyén cigányok és a magyarok együttélése

Véleményünk szerint egy másfajta magatartásforma elemeinek elsajátításában döntő jelentőségű momentum az a bizalom, amely az utóbbi évtizedben a magyar emberek részéről megnyilvánul. A két közösség kapcsolatában nyomon követhető folyamat a falubeli magyarok elfogadó attitűdjének fokozatos kialakulása, s ezen viszonyulás erősödése. Ennek sarokkövei azok a „próbák”, amelyek elé több ízben, még ma is sokszor állítatnak a gyülekezeti tagok. Az ilyen helyzetek megteremtésének célja a hitben megújult élet értékei tartósságának, mélységének, erősségének megmértetése; a belső szabályokhoz való ragaszkodás próbára tévése.

„Olyan részeges volt a férjem, én azt mondtam, hogy engem te megőriztel. Most, ha elhíják dolgozni napszámba, akkor se veszi a kezébe, mert azt mondja, hogy az itallal az ő istenét nem csapja be. Sokan mondják, hogy Pistát sose láttuk a kocsmába.” (H. Istvánné)

A hívek az állandó „bizonyágtevéssel”, a mindennapokban való folyamatos helytállással közel tudtak kerülni a falubeliekhez, és azok megbecsülését is elnyerték. Ily módon alakultak, alakulnak ki olyan szituációk, melyek során mód nyílik számukra a magyarok életvezetésének közvetlen megismerésére és megfigyelésére, illetve azok értékeinek megtapasztalására. A bizalom szempontjából a leglényegesebb az a tény, hogy több magyar család házába bejárása van jó néhány cigány asszonynak. Takarítással, meszeléssel, nagymosással és más, ház körüli teendőkkel bízzák meg őket. Időnként távollétük-

ben a magyarok állataik ellátására kérik meg hívó cigány szomszédait. A jegyzőnőnél takarító asszonyt még arra is felhatalmazták, hogy adott esetben a család távollétében az otthon lévő pénzből belátása szerint vásároljon a faluban járó ukrán vásározóktól. A jószomszédi viszony további bizonyítéka, hogy a cigány szomszédok átvehetik a magyarok postai küldeményeit; eső esetén beszedik a száradó ruhát; és azon kívül, hogy átadják az üzeneteket, szemmel tartják a szomszédos portákat.

Ennek a szoros, állandó kölcsönhatásnak az eredményeként a hívek folyamatos rálátással bírnak egy másik kultúra apró hétköznapi mozzanataira, azokra a gyakorlatokra, melyek a falubeli magyarok mindennapjait jellemzik. Az intenzív együttlét hozadékaként egyrészt óhatatlanul is átemelődnek a saját kultúrába azok a cselekvési formák, melyeket az önmaguk számára mércéül állított magyar családoknál tapasztalnak a cigány emberek; meglátásunk szerint pedig ezen tanulási folyamat egyes szakaszai hosszabb időt figyelembe véve kijelölhetőek és regisztrálhatóak. Másrészt azonban az elmozdulások kézzelfogható jegyein túl valószínűleg a személyiségben is végbemennek változások, amelyeknek eredményeként pozitívabb énképpel és magabiztosabb, tudatosabb önértékeléssel rendelkeznek a gyülekezeti tagok.

„A képviselő választáskor is bátran merték jelöltetni magukat. Egyre kevesebb a kisebbségi érzésük. (...) Látják, hogy elfogadják, befogadják őket, megbíznak bennük. A kisebbségi érzésük rohamosan csökken. A képviselő testületben két asszony, egy cigány és egy magyar, nagy barátságban vannak.”
(Simon Zsigmondné, jegyzőnő)

Az elfogadáson és befogadáson túl a gyakorlati életben is igyekeznek a falubeli magyarok segítséget nyújtani. Néhányukhoz teljes bizonyossággal fordulhatnak mind anyagi, mind erkölcsi támogatásért. Az egyik nagy létszámú cigány családban bekövetkezett hirtelen halálesetkor a jegyzőnő kérés nélkül küldött át húszezer forintot, tudván, hogy amint lehet, a család törleszt. Nem ritka eset, hogy a magyarok által termelt zöldségből és gyümölcsből egy-egy „szedés” erejéig a szomszédos cigány családok is részesülnek.

A 2002-es és 2003-as esztendő fordulatot hozott Uszka életében. Addig a cigány családok csak saját célra termeltek kiskertjeikben

zöldséget, gyümölcsöt. A falubeli magyar gazdák viszont eladásra, nagy mennyiségű zöldségtermesztéssel foglalkoztak, amivel megélhetésüket tudták biztosítani. Az ehhez szükséges tőke és szakismeret birtokában voltak, így már évtizedek óta termeltek – elsősorban uborkát – a környékbeli konzervgyárak számára.

Erre az időszakra tehető, hogy a gyülekezet vezetője, aki több mint másfél évtizedig látta el ezt a feladatot, meghalt. Helyére veje, a háromgyerekes, érettségivel rendelkező, a falubeli magyar családok körében is elfogadott Kovács Edgár került. Ő is azok közé tartozott, aki már évek óta szeretett volna, a magyar gazdák mintáját követve, uborkatermesztésbe fogni, de ehhez sem a szükséges tőkével, sem tudással nem rendelkezett. Azonban 2002-ben az egyik magyar gazda hajlandó volt arra, hogy tudását átadja. Az ő segítségével sajátította el az uborkatermesztéshez szükséges ismereteket, a konzervgyár pedig meghitelezte az induláshoz szükséges tőkét. Az első évben csak két cigány család, de a következőben már egytucatnyian foglalkoztak nagybani uborkatermesztéssel. Az ottani cigány családoknak ez adott esélyt arra, hogy a munkanélküliség és a meglehetősen szűkös anyagi javakkal való ellátottságból kilépjenek. Egy-egy évben ez a tevékenység néhány százezer forintnyi hasznot hoz számukra. Ennek köszönhetően egy minőségibb élet lehetősége nyílt meg előttük: olyan tartós fogyasztási cikkeket tudnak megvásárolni, amelyekkel mindennapi fizikai terheiket tudják csökkenteni. Ennek eredményeként életszínvonaluk közelíti, sőt néhány esetben meg is haladja a falubeli magyarokét.

Az uszakai történet nem tipikus történet. Mégis fontosnak tartottuk bemutatni, hiszen felhívja mindannyiunk figyelmét arra, hogy az iskolán kívül vannak még olyan intézmények – a könyvtár, az egyházak, a civil szervezetek –, amelyeknek van feladatuk a beilleszkedés segítése, az együttélés problémáinak megoldása, egymás jobb megismerése terén.

Ennek illusztrálására álljon itt a tiszabecsi iskola igazgatójának, *Zsoldos Gézának* néhány gondolata:

„Iskolánkban 60%-on felül van a roma tanulók aránya a nem roma tanulókkal szemben. Tehát ők többségben vannak. Ez a szám tovább növekszik, mivel most már 63%, és szeptemberben közelítünk a 70%-hoz. Várható – a születések arányából következően –, hogy ez a szám még növekedni fog évről

évre. Ez abból adódik, hogy Uszka és Magosliget községből az 1–8. osztályos tanulók ide járnak, mivel körzeti általános iskola a tiszabecsi. Onnan már csak roma gyermeket kapunk 2004 szeptemberében onnan csak roma gyermekek kezdik meg tanulmányaikat. A Tiszabecsről érkező gyerekeknél is majdnem hasonló a helyzet. Tiszabecsen 40% a romák népességen belüli aránya, Uszán ez 75%, Ligeten is a 80%-on felül van. Ebből adódóan sokkal több roma gyermek születik Tiszabecsen is, mint nem roma. Ezt mutatja a mostani óvodai létszám is. 25 gyerek jön Tiszabecsről szeptemberben első osztályba, ebből nyolc nem roma gyermek van. Mivel ez az arány ilyen magas, ezért szükséges különböző programokat szervezni ezeknek a gyerekeknek. Iskolánkban már 1995–96-tól működik a roma program, amelynek működése azóta is folyamatos. Emellett újdonság, hogy ebben az évben bevezetésre került a képességbontakoztató program, illetve az integrációs program. Ez utóbbi többek között több dolgot is tartalmaz: egyrészt hogy a roma gyermekek együtt tanulnak – mint ahogy nálunk ez korábban is volt – a nem roma gyermekekkel, másrészt van ötven értelmi fogyatékos tanulónk is. Ők eddig külön osztályban tanultak, nálunk az elsőől a nyolcadik osztályig volt ilyen. Ezután integráltan tanulnak majd a többi normál osztállyal. Ezt már megvalósítottuk ebben a tanévben az, 1., 3., 5. és 7. osztályokban, és szeptembertől már minden osztályban. Tehát a 2., 4., 6. és 8. osztályban is megvalósításra kerül az integráció. Ez nem csak egyéni elhatározás kérdése. Ehhez szükséges volt beszerezni a képességet vizsgáló szakbizottság véleményét, amely ráírta a szakértői papírára a gyermeknek, hogy integrálható. A vizsgálatokat a szakértői bizottság már elvégezte, és hozzájárult az integráláshoz.

Ez egyrészt az iskola szempontjából plusz pénz is jelent, mert erre a normatíva biztosítékot ad. Ezt arra kell fordítanunk, hogy a gyermekek plusz képzésben részesüljenek. Ez a tantestület tagjainak a feladata. A tanároknak ez több feladatot ad, a munkaterületükön jobban helyt kell állniuk. Tehát mind az oktatás, mind a nevelés területén ez nehezebb feladatot jelent a tantestület számára. Ezt tanáraink önkéntesen vállalták, és ennek megvalósításáért mindent megtesznek. Többek között minden harmadik hónapban írásos értékelést készítenek a gyerekekről. Először szeptemberben mérik fel őket, hogy hol tartanak, s aztán év végén már lehet látni, hogy hova jutottak. Ez nagyon lényeges dolog, mert sokkal kevesebb a bukások száma, a lemorzsolódás. Így a roma gyerekek lemorzsolódása minimálisra csökken. Később pedig szeretnénk, ha ez teljesen meg is szűnne.

Most a pedagógiai terveink módosításában és az intézményirányítási programban megjelöltük azt, hogy a bukások aránya ne haladja meg a 3%-ot.

A külön foglalkozásoknál nemcsak korrepetálásról van szó, hanem a differenciált oktatásról, amely a tanórákon is történik: csoportbontásokkal tudjuk ezt megoldani, differenciált feladatrendszerrel, ami a gyermekek életkori sajátosságainak megfelelően, illetve képességeinek megfelelően történik. Ez plusz feladatot jelent a tanár számára, mert otthon neki el kell készítenie a gyengébb, a közepes és a jobb tanulók számára a feladatokat. És így differenciáltan történhet a tanítás. Természetesen külön korrepetálásokat szervezünk a gyengébb tanulóknak, hogy a minimális szintet elérjék. A gyerekek egy része halmozottan hátrányos településen él, ami azt jelenti, hogy magas a munkanélküliség.

A nehéz anyagi helyzetben élő családok segítése érdekében mindent megtesz az iskola is és az önkormányzat is. Ezt úgy próbáljuk megoldani, hogy az oktatás ne kerüljön a szülőnek pénzbe, s ezért mindent díjmentesen adunk a gyermekek számára. Díjmentesen kapják a tankönyveket, füzeteket, a teljes tanfelszerelést: ceruzát, tollat, radírt, ecsetet és így tovább. Ezenkívül díjmentesen kapnak még tízórait és ebédet is. Ez nagyon fontos és jelentős dolog, hogy a gyermek jól érezze magát az iskolában: ne legyen éhes, legyen minden felszerelése meg a gyermeknek, és a szülőnek ez ne kerüljön pénzébe.

Ugyanakkor biztosítjuk a jobb képességű tanulók számára a tehetséggondozást. Ezt nagyon lényeges feladatnak tartjuk, amibe – örömeinkre – több roma gyermek is bekapcsolódik. Közülük is vannak – ha nem is többségben – jó, értelmes gyermekek. Hogy nehegy elkallódjanak, ezért segítjük őket. Délutáni szakköri foglalkozásokat tartunk a számukra külön. Van számítástechnikai termünk, ami teljesen ingyenesen áll rendelkezésre. Angol nyelvű szakkört tartunk számukra, s azon kívül van egy 7500 kötetes szép könyvtárunk, ahol díjmentesen kölcsönözhetnek a gyermekek könyveket.

Nálunk minden nyolcadikos továbbtanul. Legtöbben szakiskolába mennek: Fehérgyarmatra és Baktalórántházára. Azért szeretik a mezőgazdaságit, mert ott traktorból jogosítványt szereznek a gyerekek, és mikor hazajön, a gazdálkodásba be tud segíteni. Ezért szükséges a mezőgazdasági ismeretek megszerzése is. Ezek a tanulók nagy többségben – egy-két kivételtől eltekintve – az iskolát el is végzik. A jó tanulóink szakközépiskolába vagy gimnáziumba mennek. És ebben a községben, Tiszabecsen, elég jó a főiskolán tanulók aránya is.

Van roma koordinátorunk, aki romológia szakon végzett a nyíregyházi főiskolán. Ő tartja a kapcsolatot a cigány családokkal, és azon kívül jó viszonyt alakított ki a cigány gyermekekkel is. Alapfeltétel volt, hogy cigány származású legyen. Most pedagógiai asszisztensképzőt fog végezni.

Van még egy cigány segítőnk, aki különböző programokat szervez, éneket, verset tanít, mert ő Nagykállóban érettségizett drámapedagógia szakon.

Nálunk a roma gyermekek soha nem voltak elkülönítve: mindig a magyar és roma gyermekek egymás mellett ülnek a padban, barátkoznak egymással, együtt játszanak. Erre nagyon vigyázunk, a másság elfogadására figyelünk. Ez alapkövetelmény nálunk. Célkitűzés: a cigány gyerekek identitásának erősítése.

A cigány gyermekek, tanulók viselkedésével kapcsolatosan annyit mondanék, hogy adódnak problémák, kisebb problémák, amiket megoldunk. De komolyabb viselkedési problémák nem tapasztalhatóak.

Még néhány gondolatot hadd ejtsek arról, hogy nemcsak a mának élünk, hanem főleg a holnapra gondolunk. Ez abból adódik, hogy vannak éves terveink, de emellett fontosak a középtávú és a távolati célok is, amelyek megvalósításán fáradozunk. Készítettünk egy 2000-től 2006-ig terjedő fejlesztési tervet. Ennek összeállítása során meghatároztuk évenkénti bontásban a fejlesztés feladatait. Visszanézve az elmúlt időszakot, láthatjuk, hogy ez mindezidáig megvalósult. Bár ebben olyan nagy volumenű tervek is voltak, amikre sokan azt mondták, hogy nem lehet megvalósítani. És mégis megvalósultak.

2000-ben a Sulinet program keretében pályázat segítségével számítástechnikai termet alakítottunk ki, és az internet bevezetése is már ekkor megvalósult. Ez nagy csodálkozást váltott ki. Utána beütemeztük az iskolatitkár és a gazdasági vezető számítógépes ellátását, ami 2001-ben szintén megvalósult. Jött a 2002-es év, amire egy négy tantermes iskola építését terveztük. Ilyenre példa sehol a környéken nem található, hogy iskolabővítés lett volna. Mi, 2002. augusztus 16-án átadtuk az új épületet. Ez is megvalósult. A gyermeklétszámunk olyan 250 körüli, de ez növekedni fog, mert most 42 első osztályos jön, és 28 nyolcadikos ment ki. Tehát 14-gyel emelkedik a létszám, és ez várhatóan a további években is így lesz. 2003-ra, 2004-re beütemeztük az óvodabővítést, mivel az óvoda is idetartozik az iskolánkhoz. Egy foglalkoztatóteremmel, egy nagyméretű tornaszobával, teljes felszereléssel és vizes blokkal kívánjuk bővíteni. Jelenleg tető alatt van, összesen ez is átadásra kerül. Nem állunk meg egyik évben sem. A következő évben szeretnénk egy nyelvi labort létesíteni és egy nagyobb volumenű számítástechnikai termet létrehozni. A pályázatunkat már beadtuk, és reménykedünk a megnyerésében. Közben idehoztuk az iskolai könyvtárhoz a községi könyvtárat. A községi könyvtár termeiben pedig teleházat szeretnénk létesíteni. 2005-re a tanuszoda építését tervezzük. Erre is mondták, hogy mit akarunk mi. A tervek Budapesten elkészültek, pályáztunk a régióhoz, és reménykedünk a megnyerésében. Ehhez jönne egy nagyszabású konyhabővítés is. Ezeket a terveket még 2000-ben határoztuk meg, s látható, hogy az évek során ezek megvalósultak.”

KARDOS FERENC

Romák a könyvtárban – könyvtár a magyarországi roma kultúrában

BEVEZETÉS

Majd' húsz éve vagyok könyvtáros, s több mint húsz éve dolgozom, élek együtt dél-zalai, nyugat-somogyi roma közösségekkel. A rendszerváltozást megelőző néhány évben és a rendszerváltozás óta eltelt évtizedben összegyűlt tapasztalataimat osztom most meg a roma közösségek iránt érdeklődést mutató kollégákkal, és mindazokkal, akik ezt a kötetet kézbe veszik. A cím is jelzi: két nagy témakört érint írásom, a roma kultúra és a könyvtár (mondhatnám könyvtári kultúra) kapcsolatának két oldalát. Azt, amelyiket mi, könyvtárosok tapasztalunk meg és azt, amelyiket, mi romák. Bár 1985 óta a nagykanizsai Halis István Városi Könyvtárban dolgozom, írásomban az ország más könyvtáraiban és más roma közösségeiben szerzett tapasztalataimat is belesűríttem.

A téma kapcsán óhatatlanul előkerül a könyvtár és könyvtárhasználó közti kapcsolat kérdése, melyet megpróbálok minél pontosabban leírni ahhoz, hogy érzékeltetni tudjam a roma könyvtárlátogató és a roma közösség könyvtárhoz fűződő viszonyának jellemző sajátosságait. Így szó lesz arról, hogy az etnicitás milyen módon jelenik meg a könyvtárban (mint könyvtárhasználó, mint dokumentum, mint téma, mint kérdés), hogy a roma könyvtárhasználó hányféle módon jelenhet meg a könyvtárban, hányféleképp tekinthet rá a könyvtáros, a könyv és az olvasás milyen módon van jelen a dél-zalai romák kultúrájában.

Nem szaktanulmányt tart kezében az olvasó, hanem inkább gondolatébresztésre szánt írást. Megállapításaim többsége saját tapasztalatom, könyvtáros és roma barátaim, ismerőseim tapasztalata, s ezek alapján felállított hipotézisek. Néhány jelenség – elsősorban a könyvtári szocializáció, a könyvtár speciális kultúrafelfogása és a könyvtár sajátos belső kultúrája (melyet a rendszer, a könyvtárosok és a könyvtárhasználók együtt alakítanak) – megérdemelve tudományos vizsgálatot is.

ROMÁK A KÖNYVTÁRBAN

A könyvtárhasználók etnikai sajátosságai látszólag nincsenek kapcsolatban a könyvtárhasználat módjaival, hiszen a használó etnikai hovatartozását – helyesen – nem tudakolja a könyvtár. Amikor a könyvtárba belép valaki, akivel szeretnénk tagsági viszonyt kialakítani, legtöbb esetben nem árul el semmit magáról, s mi sem kérdezzünk róla olyant, ami etnikai hovatartozásáról, szociális vagy családi állapotáról elárulna valamit is. A beiratkozáskor is csak a legszükségesebb adatokat kérdezzük, a kérhető adatok körét személyiségi jogi szabályok, illetve a könyvtárhasználati szabályzat amúgy is rögzíti. Helyes, hogy így van, azonban ez az állapot nem gátolja meg a könyvtárost vagy a könyvtárhasználót abban, hogy a helyi magyar (ebben a vonatkozásában többségi) kultúrához képest eltérő könyvtárhasználói kommunikációt, viselkedésmódot sok esetben valamely etnikumhoz kösse. Ez a jelenség viszont nem következmény nélküli, módosíthatja a könyvtáros és a könyvtárhasználó kommunikációját. A könyvtáros tolmácsot kereshet a nyelvi akadályok leküzdésére, módosulhat a kommunikációban használt metakommunikációs jelrendszere (ez a módosulás előidézhet a szokottnál pozitívabb, empatikusabb, odafigyelőbb, bizalmasabb, vagy negatívabb, távolságtartóbb, bizalmatlanabb, elutasító könyvtárosi magatartást), más tájékoztatási stratégiát használhat (pl. – érzékelve azt, hogy a könyvtárhasználó saját kultúrájában otthonosabban mozog, jobban bevonhatja a tájékoztatási folyamatba) – hogy csak néhány példát említsek. Természetesen ezek a jelenségek nemcsak etnikai csoporttal – és talán legfőképpen nem is azzal – kapcsolatban figyelhetők meg, hanem minden olyan esetben, amikor a könyvtáros és a könyvtárlátogató nem azonos társadalmi, szociokulturális vagy etnikai csoportba tartozik. (Gondolok itt többek közt az orvos és a könyvtáros, a faluból érkező könyvtárlátogató és a könyvtáros, a városban letelepedett kínai vagy vietnami kereskedő és a könyvtáros kommunikációjára.)

Ilyen értelemben a roma sem egyféleképp lép be a könyvtárba „romaként”. Beléphet (a könyvtáros szemével) roma értelmiségként, roma politikusként, hátrányos helyzetű romaként, roma diákként és így tovább. Most leginkább a könyvtárhasználók etnicitásával kapcsolatos jellemzőkről lesz szó, így nem kerülhető meg az a kérdés: Milyen a könyvtár viszonya az etnikai csoportokhoz általában?

A könyvtár etnikai jellegéről

A magyar könyvtár a magyar kultúra, illetve állam egyik alapintézménye. Küldetése közé tartozik a magyar és a magyarországi nemzeti (most ideértve a jogi szempontból etnikumként meghatározott cigányságot is) kultúra termésének sugárzása magán e kultúrkörön belül s a világ minden égtája felé, és küldetése közé tartozik a más kultúrákból származó információk gyűjtése és közvetítése a magyar társadalom felé. Így tehát az etnikumokkal, elsősorban a Kárpát-medenceiekkel, az európaiakkal, és azok kultúrájával mindig is szoros volt a kapcsolata, az etnicitás mindig is jelen volt, jelen van a könyvtári munkában. Azonban a világ „összezsugorodása” (az információ a legtávolabbi pontról is ideérhet másodpercekben belül) és a kultúra globalizációja (mely nem feltétlenül elítélendő folyamat) hatására az etnicitással való kapcsolat megváltozik. Egyfelől hangsúlyosabbá válnak a saját országon kívüli népekről, kultúrákról való ismeretek (az egyre gyarapodó utazási célok, a kulturális antropológia, az európai bővítés stb. hatására), másfelől egyre csökken az etnicitáshoz köthető diszciplínák aránya, s ez gyűjteményeink összetételén is megmutatkozik. De a romákról szóló irodalom egyre gyarapodik, sokkal intenzívebben, mint a hazánkban élő nemzetiségeké. (Ennek okairól a roma irodalomról szóló fejezetben írok.)

A könyvtárban elsősorban azok az etnikumok vannak jelen, akikről irodalom, információ található polcainkon, katalógusainkban. Nagyon-nagyon sok népről – ma létezőről és valahairól – olvashatunk, kutathatunk, de nem mindegyikről és a legtöbbről nagyon sommásan. A magyar könyvtárban természetesen a magyarságról és a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségekről található dokumentum a legnagyobb számban, változatosságban.

Míg gyűjteményeiben, s ezzel kapcsolatosan a könyvtári munkában (tájékoztatásban, feldolgozásban) gyakran lehet hangsúlyos az etnicitás, addig a könyvtárhasználói körben ritkán az. A könyvtárat használói elsősorban nem etnikai okokból keresik föl, a használói körben csak akkor hangsúlyos az etnikai jelleg, ha nemzeti kisebbségi közgyűjteményről, báziskönyvtárról van szó.

Ma egyre több sajátos kultúrát, kifejezőmódot megjelenítő könyvtárhasználó jelenik meg könyvárainkban. Néhány nagykanizsai példa: Afrika valamely országából, vagy Görögországból származó or-

vos, aki angol nyelvkönyvet kért sajátos angol kiejtéssel; délkelet-ázsiai ruhakereskedő, aki üzleti információt keresett; belga állam- polgárságú európai diplomata, aki rendezvényt nyitott meg és körülnézett; s a horvát, a szlovén, a német nemzeti kisebbségekhez tartozók, akik „nemzeti kulturális nap”-jaikat a könyvtárban (is) tartották, s akiktől dokumentumokat kapunk. A legnagyobb létszámú, a dél-zalai könyvtárakat használó etnikai kisebbség mindenképp a térség roma társadalma, elsősorban a tanuló roma fiatalok, a maguk sokszínűségével.

Amikor belép a könyvtárba egy új látogató, elkezdődik egy hosszú folyamat, melynek során különböző státusokhoz, állapotokba jut a könyvtár használója. Pillanatnyi státusa határozza meg azt, hogy milyen módon, milyen szolgáltatásokhoz juthat hozzá, milyen kapcsolatai alakulnak ki a könyvtárral, s ezek a kapcsolatok, viszonyok egyben tovább alakítják státusát.

A könyvtárhasználói státusokról

A könyvtár, mint minden intézmény, folyamatosan létrehoz, megállapít személyekhez köthető státusokat, jogállásokat. Így létrejön egy olyan rendszer, ahol minden könyvtárhasználónak megvan a pontos jogosultságrendszere, viszonyrendszere. E rendszereken keresztül veheti igénybe a használó a könyvtári szolgáltatásokat, és egyben ezek biztosítják a könyvtár gyűjteményének és működésének biztonságát is.

Könyvtárainkban – s megfigyelésem szerint más közintézményben is – kétféle státusrendszer épül ki. Az egyiket hivatalosnak, „jogi”-nak nevezhetnénk, a másikat „szokásjoginak” vagy „rejtettnek”, s nem függetlenek egymástól. A hivatalos, jogi státusrendszer a könyvtárhasználó és a könyvtáros jogi viszonya szerint alakul, egyszerű, átlátható szerkezetű, külső szemlélő számára is könnyen követhető, nyilvános. A szokásjogokon (is) alapuló, a jog felől nézve nem hivatalos, rejtett rendszer finomabb és bonyolultabb szerkezetű, leginkább a könyvtárosok, a könyvtár helyi kapcsolatrendszerei, a könyvtár és a helyi társadalom viszonya szerint alakul, vannak nem nyilvános státuselemei.

A KÖNYVTÁRHASZNÁLÓ JOGI STÁTUSA

A könyvtár használóinak jogi státusát (tehát azt a jogi állapotát, mely meghatározza a neki szolgáltatható tevékenységek körét, használói jogait és kötelmeit) a könyvtár és használója közti jogviszony szabja meg, s ez a státus független az etnikai, szociológiai, nemek közötti jellemzőktől, csak az beiratkozó jogi állapota (állampolgárság, életkorral kapcsolatos jogképesség stb.) befolyásolja ezt a státust. A státusokhoz tartozó jogosítványok a könyvtárra vonatkozó jogszabályok és a könyvtárak könyvtárhasználati szabályzat szerint alakulnak. Jogi státus a látogatói, az olvasói (beiratkozott, olvasójeggyel rendelkező), a kutatói státus, a speciális gyűjteményre jogosult (oda beiratkozott, vagy klubtagságot váltott) státusa.

A „látogató” az, akinek jelenlétét csak a statisztika, a látogatószámoló berendezés vagy a napijegy rögzíti. Nem létesít jogviszonyt a könyvtárral, de neki is be kell tartania a könyvtárhasználati szabályzatban és a nyilvános közösségi terekre, intézményekre vonatkozó jogszabályokban foglaltakat. Jogosítványai a helyben használathoz kötött szolgáltatások igénybevételére (helyben olvasás, helyben zenehallgatás, a közösségi tér csendes használata tanulásra, csendes „társasági életre” stb.) szólnak, általában annak térítéses szolgáltatásaira (például fénymásolás) is. Legtöbbször rövid ideig marad ebben a státusban a látogató, mert a könyvtárosok többsége – nagyon helyesen – szorgalmazza a jogviszony létesítését, a beiratkozást. Könyvtárunkban, Nagykanizsán új jelenség, hogy nagy tömegben látogatják az új könyvtárat, mint látványosságot. (Nemcsak könyvtárosok, hanem a városban megforduló zalakarosi üdülővendégek egy része is ellátogat hozzánk. (Ma már *Kustár Zsuzsanna* iparművész jelentős üvegalkotása is díszíti az épületet.) Ők is látogatók, még ha egyszerűek is.

A könyvtáros a könyvtárlátogatóval folytatott első beszélgetések alapján dönti el, hogy a látogató „alkalmas-e” a könyvtárhasználatra, javasolja-e a beiratkozást. Ebben a nem hivatalos vizsgálatban, melynek következményeként a könyvtáros a látogatót a beiratkozás felé tereli vagy nem, a vizsgáló etnikai jellemzőket is figyelembe vesz (pl. a látogató lakhelyét mint a látogatások gyakoriságának esélyét). Pozitív példaként hadd említsem azt a helyzetet, amikor a beiratkozással járó előnyöket nem megfelelően érzékelő roma fiatal felnőtt

agitál beiratkozásra a könyvtáros azért, hogy segítsen, azért, mert különös értéknek tartja a tanuló roma fiataalt. Ez a jelenség arról is tudósít bennünket, hogy sokan sok alkalommal kitörnének saját előítéleteik fogságából, érezvén lehetőségeiket és felelősségüket – talán épp e fiatal roma látogatóval szemben –, csak megfelelő körülmények kellenek ahhoz, hogy ez létrejöjjön. Bátorító kolléga, megfelelő alkalom és forma ennek kifejezésére és nagy fokú intimitás. Előítélet – nézetem szerint – mindenkiben: könyvtárosban és könyvtárhasználóban, magyarban és romában van, él. Megfigyelhető, hogy egy előítéletes környezetben még az is tesz elítélendő, kirekesztő kijelentéseket, aki pedig életmódjában, munkájában semmilyen teret nem ad a kirekesztésnek. Könyvtárosok esetében is így találtam: a romákkal kapcsolatos negatív vélemények – melyek többségét a média gerjeszti – túlnyomórészt csak egymás közt, a kollektívákon belül hangzik el, a könyvtárhasználókkal folytatott diskurzusban alig. Sőt, a könyvtárhasználók is inkább egymás közt, és többnyire csak szavakban ragadtatják magukat romákról szóló negatív tartalmú kijelentésekre. Megdöbbenően erős a média hatása az előítélet képződésében és az előítéletes gondolkodásban, az előíteletesség megnyilvánulási formáiban – még olvasottabb könyvtárosok esetében is –, s ez a hatás sokszor legyőzi a személyes tapasztalatot. Sokszor gondolja azt a könyvtáros vagy a nem roma könyvtárhasználó, hogy amit ő tapasztalt az egyedi és az az általános, amit a média tálal. Mindez azt is jelzi: keveset beszélgetünk romákról romákkal, vagy a roma közösségeket segítő – s ezért a közfelfogásnál sokkal árnyaltabb roma képet közvetítő – emberekkel. (Hogy mi, Nagykanizsán hogyan próbálunk változtatni, az a kanizsai gyakorlatról szóló részben olvasható.)

Az „olvasói” státusok jogviszonyhoz kötöttek. A különböző jogosítványokat biztosító státusok az egyszerű olvasói státustól kezdve, egészen a kutatói státusig terjednek, s az olvasójegyeken és az integrált könyvtári rendszerekben külön is jelöltek. E státusnak sincs etnikai jellege, azaz ha valaki eleget tesz a jogosultsághoz szükséges feltételeknek – pl. van kutatási megbízása valamely intézménytől – akkor hozzájuthat a jogosultságokhoz. Azonban a látogatók esetében említett könyvtárosi vizsgálódás itt is jelen lehet, a könyvtáros az olvasóval folytatott szakmai párbeszéd (nem mindig referenzs interjú) során dönti el, hogy segít e magasabb szintű jogosultság meg-

szerzésében – információval, jó tanáccsal, vagy nem. Itt azonban ekkor sincs etnikai elem (eddig nem került elélem ilyen adat, esemény), hiszen egy szűrőn – látogatóból könyvtári taggá válás – már átment a könyvtárhasználó.

A jogi státusok közt említhetők azok az státusok, melyek akkor jönnek létre, ha szabályt sértett az olvasó, vagy ha hivatalosan és jogi aktussal megpecsételve különös helyzetbe kerül a könyvtártag. E státusok csak addig élnek, ameddig a szabálysértés vagy annak következménye tart, illetve amíg a különös bánásmód indoka fennáll. A késő olvasó, az olvasójegyét elvesztett olvasó, a könyvtárból jogszerről kitiltott olvasó, vagy más korlátozás alá eső olvasó tartozik az első körbe. Itt előkerülhet a romákkal kapcsolatos negatív etnikai előítélet a szabálysértés magyarázatában (pl. a szabálysértés okainak ecsetelésekor a vélt „roma szokások”-ra való hivatkozás), helytelenül.

Az olvasói jogviszony létesítésekor a beiratkozáskor előfordulhatnak nehézségek a szegényebb közösségekben élő roma fiatalok esetében, ugyanis a beiratkozás alkalmával a gondviselő hozzájárulásának kérésekor a gondviselő jogi állapota, családi és közösségi viszonyai és olvasói szokásai, a könyvhöz, könyvtárhoz – általában intézményekhez – fűződő kapcsolatai is megjelennek. Sok konfliktushelyzet abból adódik, hogy a könyvtárhasználó roma fiatal nem tudja ellátni a könyvtár és saját közössége közti híd szerepét, a roma fiatal gondviselői, illetve a könyvtáros félreértik egymást. A roma gondviselő pl. azért nem írja alá gyermeke számára a szükséges dokumentumokat, mert nagy anyagi áldozatot, kötelezettséget tételez fel, s még gyermeke sem tudja meggyőzni, hogy a könyvtár nem bankhivatal, vagy épp azt hiszi, hogy a könyvtáros nem bízik fiában, mert az roma és ezért kell aláírnia az olvasói tasakot, kezességi nyilatkozatot. A könyvtáros viszont félreértheti a hangosabb, rusztikusabb beszédstílust, s bántásnak érezheti.

Van olyan eset is, amikor maguk a jogszabályok nem engednek megfelelő, jogilag rendezett kompromisszumos megoldást.

Ezek a konfliktusok azonban hamar tisztázhatók hathatós konfliktuskezeléssel, legtöbbször egy harmadik személy (többnyire olyan könyvtáros kolléga bevonásával, aki az addigi vitán kívül állt) közvetítésével.

Az olvasói jogviszony létesítése ma Nagykanizsán többnyire konfliktusmentesnek, könnyűnek tűnik, azonban a régiesebb roma kul-

túrát képviselő közösségekben élő gyermekek számára régebben sok gondot okozott az, hogy a szülők, gondviselők a könyvtárral kapcsolatos kérdésekben is elutasítóak voltak. Milyen okai lehettek, lehetnek ennek?

Ok lehet korábbi feloldatlan, kezeletlen konfliktus, a könyvtárosban és a roma könyvtárhasználóban működő előítéletek megnyilvánulása, s a helyi roma közösségek az írás-olvasáshoz, könyvhöz, könyvtárhoz való viszonya. Ez utóbbira alapvetően kétféle elutasítást indukáló attitűd jellemző.

Az egyik az írás-olvasás, a könyv, a könyvtár, általában véve is a kulturális javak alacsony presztízse. Ebben az esetben az elutasítás annak jele, hogy nem akar a gondviselő a könyvtárral foglalkozni, nem tartja fontosnak azt sem, hogy a gyermeke könyvtárba járjon, mert annak nem érzi közvetlen hasznát. Szerencsére mára jelentősen változott a helyzet (ennek roma kulturális okairól alább szólok bővebben), nagyobb lett a tanulás, olvasás presztízse, s a gyermekek iskolai életük során természetesen jutnak el a könyvtárba.

A másik ok a könyv, könyvtár „magas” presztízse. Ekkor – az előbbihez képest fordítva – úgy gondolkodik a gondviselő, hogy a könyv, a könyvtár az elithez, a társadalom vezetőihez tartozó dolgok, nem az ő szegény világába valók. Ennek következtében bár bátorítja gyermekét, hogy járjon könyvtárba, de csak a kisebb és szerényebb kínálatúba („mert az olyan, mint mi” – hallottam nem egyszer), és csak akkor, amikor odavaló öltözetben jelenhet meg. (Azaz, a templomba járó, ünnepi ruhában.) Egy ilyen családban sokszor félnek a kikölcsönzött dokumentumokkal járó felelősségtől, a kikölcsönzött dokumentumot különös házi szabályok szerint tartják – sok esetben a szoba „szent helyén” – és kezelik. (Megszabják azoknak a körét, akik használhatják.) Az ilyen családban a késésről szóló értesítés érkezése, vagy egy esetlegesen megrongálódott dokumentummal járó könyvtári ügyintézés, mély érzelmeket kavart, félelmet kelt (mintha szent dolgot sértettek volna meg), s néha el is hangzik – tiszteletteljesen, megrettenve – egy ilyen eset után: „*Hogy lehet kiiratkozni a könyvtárból?*”. Ilyenkor nagy szükség van a könyvtáros empátiás segítségére, nyugtatására.

De vannak más félelemforrások is. Ma már ritka eset, hogy a szülő előtt a könyvtárhasználat szükséges voltát kell bizonygatni, inkább az okoz gondot, hogy a gondviselő a beiratkozással járó fele-

lősségtől fél. Ez a félelem egyrészt saját közössége és körülményei ismeretéből ered, másrészt az ő általa kialakított könyvtárképből. Ha a roma szülő még nemzetségi vagy nagycsaládi keretekben él, akkor joggal feltételezheti, hogy a gyermeke által kölcsönzött dokumentumhoz mindenki hozzáférhet, esetleg baj történhet azzal (fizikailag), s ebben a feltételezésében megerősítheti a későbbi esetleges konfliktusoktól magát kímélni akaró könyvtáros is. Szerencsésebb, ha a könyvtáros megnyugtatja a gondviselőt, hogy az bízson gyermekében és a gyermekét tanító pedagógusban. Megfigyelésem szerint ugyanis ezek az első kölcsönzések, sikeresek, bizalmat és önbizalmat adók. Alig akad elveszett vagy rongálódott dokumentum, s ráadásul a gyermekek olyasmit kölcsönöznek, ami könnyebben pótolható, a könyvtárhasználóvá nevelés érdekében vállalható ennyi kockázat.

A gondviselők, a gyermekek szülei gyakran nem ismerik könyvtárainkat. Most, hogy sok helyütt léteznek cigány kisebbségi önkormányzatok, érdemes volna családi könyvtári akciókat szervezni roma családok számára is, ahol a könyvtáros, a gyermek és a szülő megismerheti egymást, s a szülők sokkal jobban megismerhetik a könyvtárban rejlő lehetőségeket.

Gyakori probléma, hogy a gondviselő személye, illetve a beiratkozó jogviszonya tisztázatlan, vagy nem egyértelmű. Mivel a rendszerváltás előtt mindenkinek kellett hogy legyen munkahelye, a látható, legalizált munkanélküliség megjelenése 1989 után értelmezési zavarokat okozott a beiratkozáskor. A dél-zalai munkaképes roma társadalom többsége ma is munkanélküli (ugyanis jó részük nem bejelentett munkahelyen, hanem a fekete- és szürkegazdaságban dolgozó), így beiratkozásuk sok esetben konfliktusos. A konfliktushelyzet valójában abból adódik, hogy a roma könyvtárhasználó a jogi elvárások maradéktalan érvényesítését az iránta érzett bizalmatlanságnak, okvetetlenkedésnek érzi, hiszen közösségében nem volt (sok roma közösségben még ma sincs) szükség írásos megállapodásokra, igazolásokra, nyilatkozatokra.

A konfliktushelyzet akkor oldódik csak fel, ha a könyvtáros határozottan, de barátságosan felvilágosítja az olvasót a jogi helyzetről, a szabályokról mindvégig érzékeltetve, hogy a könyvtárlátogató érdekeit is védik a szükséges előírások. Minden apró türelmetlenség (ha indokolt, ha nem) gyorsan konfliktushoz vezet.

Ehhez hasonló az a helyzet, melyben a szülő jogi állapota miatt más jótállót kell keresni. (A szülő beteg, valami miatt tartósan távol van, a szülő maga is tanuló stb.) Ilyenkor érdemes elbeszélgetni a beiratkozással és a beszélgetés alapján kiválasztani a jogi szempontoknak is megfelelő jótállót, vagy olyan, vele kapcsolatban álló, bizalmas viszonyban levőt, aki vállalja a jogviszony létesítését és ezzel a szolgáltatások közvetítését társának. Ha semmiképp nem található ilyen személy, úgy nagyon fontos felhívni a figyelmet a könyvtár beiratkozás nélkül is hasznosítható szolgáltatásaira, mert ez nem csupán a korrekt tájékoztatást jelenti – mint elvárhatóan máskor –, hanem azt is jelzi, hogy bízunk a látogatóban, akarjuk, hogy olvasónk legyen. Vagyis lelki szempontból nem hagyhatjuk megoldatlanul a helyzetet, még ha jogi szempontból nem is oldhatjuk meg a látogatónk teljes megelégedésére!

Mindez természetesen nem csupán a romák problémája, de ezért említettem itt ezt hangsúllyal, mert az itt létrejött interakcióban gyengülhetnek, vagy erősödhetnek előítéleteink (nekünk könyvtárosoknak és nekünk romáknak egyaránt), ami pedig minden további kapcsolatot könnyebbé vagy nehezebbé tesz.

A KÖNYVTÁRHASZNÁLÓK „REJTETT” STÁTUSAI

A könyvtárba járó nemcsak a jogi státusa minősíti, hanem bizonyos esetben egy szokásjogi rendszer, egy további „rejtett” státusrendszer. Arról a jelenségről van szó, amikor megkülönböztetjük a törzsolvasót, az önkormányzatban dolgozót, a hivatalos szerv küldöttét, a kolléga rokonát, ismerősét, a neves kutatót (és így tovább) az átlagos könyvtárhasználótól, vagyis kedvezményeket, azaz szolgáltatásként nem szervezett könyvtárhasználati lehetőségeket biztosítunk. Ide tartozik azok státusa is, akik hivatalosan, jog szerint nem tagjai a könyvtárnak, se nem látogatói, de rokonaik, ismerőseik által használják szolgáltatásainkat. Természetesen jogi szempontból nem létező kapcsolat ez, nem is kellene figyelembe vennünk. De mert arra törekszünk, hogy szolgáltatásainkkal minél több embert érjünk el, úgy foglalkozunk a közvetítőn keresztül az ismeretlen és távol lévő használóval, mintha előttünk állna. A közvetítő édesanyjától tudakolódunk arról, hogy egyetemista lánya milyen céllal kér egy témában

dokumentumokat, s amikor vizsgaidőszakban több dokumentum kölcsönzését engedélyezzük, annak tudatában tesszük, hogy egyszerre két olvasót szolgáltunk ki.

A „rejtett” státusrendszer sokkal árnyaltabb, finomabb szerkezetű, mint a jogi, könyvtáranként és településenként változó. Ezeket a különös ismereteket a könyvtáros a tapasztaltabb kollégáitól hagyományozódás útján (ahogy a folklórban: elmondják, jelzik stb.) veszi át, s ez a tudás nem nyilvános, belső használatra való (ezért nevezem „rejtettnek”). Vannak etnikai, szociális, helyi történeti, társadalmi, gazdasági jellemzői egyaránt. Megjelenik benne a könyvtárhasználó és a könyvtáros kapcsolata, a köztük lévő bizalom.

Tapasztalataim alapján három nagy csoportra osztható a „rejtett” státusok köre.

Az első csoportba azok tartoznak, melyek valamilyen probléma megoldására születtek, működésük funkcionális, egyedi könyvtárhasználói igényeket elégítenek ki, s csak addig „rejtettek”, amíg hivatalos szolgáltatás nem szerveződik az egyedi igények alapján. E státushoz minden könyvtári jogviszonnyal rendelkező könyvtárhasználó, így a roma is hozzájuthat. Könyvtárunkban (Nagykanizsán) az a cél, hogy ezek a szolgáltatások szabályozottan folyjanak. Egyfelől az új igényeknek megfelelően újabb szolgáltatásokat szervezzünk, s lehetőleg a szolgáltatást végző vállalkozás bevonásával (így biztosítva a fejlesztés anyagi háttereit). Másfelől támogatjuk a könyvtárosok által, munkaidőn kívül végzett vállalkozói, jövedelemkiegészítési tevékenységet, ha annak van könyvtárat gyarapító vonatkozása, vagy a könyvtári gyűjteményben rejlő lehetőségek további kihasználására is irányul.

A második csoportba a közvetett könyvtárhasználat tartozik. Ez annyiban rejtett csak, hogy a könyvtár szolgáltatásainak tényleges végfelhasználója és a könyvtár között áll egy közvetítő, akinek mindkét fél felé rendezett jogviszonya van. Ebbe a csoportba tartozik az a jelenség is, amikor a végfelhasználó nem egy másik személy, hanem egy intézmény, szervezet.

A harmadik csoportba sorolódik mindaz, ami a könyvtáros és a státust kapó személyes kapcsolatára épül. Ebben a csoportban nagy szerepe van a könyvtárhasználó helyi társadalomban betöltött szerepének, társadalmi presztízsének.

Ugyan nem hivatalos, és nem rendszerbe szervezett, a „rejtett” státus esetén is megvannak azok a biztonsági rendszerek, melyek védik a gyűjteményt, a szolgáltatásokat. Minden esetben van felelősséget vállaló, illetve felelőséggel tartozó személy. Ha olyan rejtett státusról van szó, amikor valaki képviselője, küldöttje által használja a könyvtárat, akkor a küldött létesítette jogviszony a garancia, ő felel személyében a közvetítőért, de van eset, amikor a közvetítő jogviszonya a küldött számára is a hivatkozott alap. Az előbbire példa, amikor a beiratkozott nagymama kölcsönöz főiskolás lányának, a másodikra példa a beiratkozott főiskolai hallgató által, saját olvasójegyével küldött nagymama. Ha olyan rejtett státusról van szó, mely egy adott könyvtáros személyes kapcsolatain keresztül él, akkor az adott könyvtáros felel személyesen a könyvtárnak (ilyen pl. a könyvtáros rokonainak, barátainak státusa). Tapasztalható, hogy a rutinosabb könyvtáros – biztosítva önmagát – előbb-utóbb jogviszonyt létesített ismerőseivel, csak a praktikus tevékenységet (pl. a könyvek kikölcsönzését, hosszabbítását) végzi el.

A „rejtett státusrendszer” a joginál finomabb szerkezetű, s hatása a kistélepi könyvtárakban a legerősebb, ahol még lehetséges az egész helyi társadalom átlátása. Nagyvárosok esetében csak a helyi társadalom egy részére (elsősorban az értelmiségre) vonatkozóan érezhetjük hatását, illetve itt sokkal jobban érvényesülnek – e státusrendszeren belül – a társadalom nagyobb csoportjairól alkotott előítéletek, míg a legnagyobb köz- és szakkönyvtárakban már kevésbé hat (de azért hat, elsősorban a szakmai hierarchiák alapján). Tehát, míg a kisváros könyvtárosa különbségeket lát két egymástól eltérő hagyományú roma közösség, nemzetiség vagy család között, addig a nagyvárosban a roma egyformán roma ebben a rendszerben.

Mint már említettem, ez a rejtett státus jellemzi a helyi társadalom egy-egy csoportjának, rétegének presztízsét, pontosabban azt, hogy a helyi könyvtáros-társadalom (mint meghatározó, definiáló) – nem függetlenül a magyar könyvtáros-társadalomban kialakult nézetektől – milyennek látja az adott csoport és kultúra viszonyát. Példaként említtem a helyi műszaki értelmiség helyzetét, melyet általánosan a magasabb presztízsű csoportokba sorol a helyi könyvtáros-társadalom, viszont a mérnökök kultúrához (azaz szűken véve, ahogyan azt egy dél-zalai könyvtáros érti: jobbára az irodalom, a művészet és a tudomány triumvirátusához) kapcsolódó viszonyát gyengének mi-

nősi. Itt egyébként a mérnöktársadalom egy részében is fellelhető ez az előítélet – saját magukra vonatkoztatott előítélet formájában – a reális-intuitív ember ellentétpárját hordozva, amit sok esetben öngigazolásként használ. Tehát itt a könyvtárosok társadalmi (társadalmi hasznossági) rangsorában és a kulturális állapotrangsorban nagyon különböző helyet foglal el a helyi műszaki értelmiség. (Ez Nagykanizsán azért is látható olyan jól, mert a korábban olajipari központként is funkcionáló város értelmiségének nagy hányadát a műszaki értelmiség tette ki, s teszi ki ma is.)

Ha a státusok személyre szabott jellemzőit nézzük, akkor az „olvasó” lehet ezek szerint rendes vagy késedelmes, fontos vagy kevésbé fontos. Azaz, nem minden olvasó egyenlő, vannak rejtett (hivatalosan soha el nem ismert) jogúak, vannak „egyenlőbb, kiemelt” státusúak is, akiknek a szolgáltatásokon belül vagy néhol azokon túl is biztosítunk lehetőségeket. Azonban – mielőtt elítélnénk ezt a folyamatot – említsük meg pozitív elemeit is: ezek a különös kapcsolatok, mint pl. a „fenntartói”, a „törzsolvasói”, a rokoni vagy baráti kapcsolatok – sok esetben hozzájárulnak a szolgáltatások és az állomány bővüléséhez. Már maga az „olvasó”-i minősítés is státusminősítés, pozitív meghatározás a látogató (ebben a vonatkozásban az idegen) meghatározása ellenében. Az olvasói státusváltást a magasabb státus felé – ezt az elsősorban érzelmi-lelki folyamatot – a beavatási szertartásokhoz hasonló elemek kísérik. Jelei: a zártabb könyvtári terekbe és gyűjteményekbe való bekísérés, egyes kivételes dokumentum kézbe adása (megérinttetése azzal, aki státust vált, „megszentelődik”), tanító és a további lehetőségeket, jogokat feltáró beszélgetés. (Az erre vonatkozó antropológiai vizsgálatra nagy szükség volna.) A könyvtáros itt a beavató, a „kultúra papja, többnyire papnője”.

A NAGYKANIZSÁN ÉS A VÁROS KÖRNYÉKÉN ÉLŐ ROMÁK STÁTUSAI

Nagykanizsán a helyi roma társadalom presztízse ambivalens, a jól szervezett beás közösség a nem roma lakosság körében elismert, és sok segítő szakmai kapcsolattal rendelkezik, bár van egy zárt lakókörzetben élő beás közösség, mely szegénységéről, szociális ellehetetlenüléséről ismert és nagyon alacsony presztízssű. A város romungro és sinti lakossága jó része rejtőzik, külső szemlélő számára

asszimilálódott (de belső szemlélő észreveheti befelé megélt kulturális másságát), presztízse a szegényebb betanított és szakmunkás rétegéhez áll közel, néhol annál kissé magasabb (ha híresebb zenész sarjáról van szó), a cigány nyelvű lakossága presztízse pedig alacsony. Nagykanizsán mintegy 4000 roma él, s környékén – 10 kilométeres körzetében –, még 3000, elsősorban az alacsony presztízssű beás csoporthoz tartozó. Zalakomárban, Zalakaroson, Újudvaron találunk még magasabb presztízssű családokat.

A kanizsai könyvtárosok azonban – egy-két kivételtől eltekintve – nem ismerik e közösségeket belülről, így a különböző cigány csoportokat egyformán kezelik. A cigány csoportokon belüli sajátos kultúrájú közösségek közti különbségtétel inkább a valamely cigány közösséghez tartozó könyvtárlátogató vélekedései nyomán, vagy az újabb romológiai-ciganisztikai kiadványok miatt kerül elő.

1985 óta egyre több roma jár Nagykanizsán könyvtárba. Bár pontos adattal nem szolgálhatok, tapasztalataim szerint az 1980-as évek második felében alig tíz 18 év feletti roma származású beiratkozott olvasónk volt, mára hatvan fölé emelkedett számuk. Becslésem alapja természetesen a személyes ismeretség, a helyi roma közösségek ismerete. Nagykanizsán és a környező falvakban még átlátható ez a társadalom.

Az általános és középiskolás roma diákok régebben is beiratkoztak hozzánk, leginkább osztályukkal, csoportos beiratkozások alkalmával, de az önálló könyvtárlátogatások száma az utóbbi 2-3 esztendőben jelentősen megnőtt.

Nagykanizsa és a hozzá tartozó régió mintegy 7000 fős roma társadalmának nagyjából 5–6%-a könyvtárunk látogatója, s ez fele a térség összes lakosára vonatkoztatott könyvtárhasználói aránynak. Ha a képzettség és a könyvtárba járás viszonyát nézem, úgy becsülöm, hogy a roma népesség az azonos képesítésű magyar népességhez hasonló arányban és módon használja a könyvtárat. A 350 körüli roma könyvtárhasználó nagy része (300 fő körül) általános vagy középiskolai diák, s 50–60 fő felsőoktatási intézménybe járó, vagy már dolgozó roma könyvtárhasználóról tudok. (A szám sohasem lehet pontos, én is inkább csak arányokat jelzek itt.) Azonban amíg a régió magyar lakossága használja a falvakban lévő könyvtárakat, addig sok roma – elsősorban beás – könyvtárhasználónk csak a Halis István Városi Könyvtárba látogat el, mert – egyikük szavaival – „Itt

nem néznek ki minket” –, itt tud lelki szempontból akadálymentesen, gátak nélkül könyvtárat használni. Ez annak ellenére van így, hogy a falvakban dolgozó könyvtárosaink jó része, erőfeszítéseket tesz azért, hogy a község roma közösségét is a könyvtárába hozza. Azonban a helyi társadalomban nem mindenki áll mellé, el-elhangzanak „*Ezeknek úgy se kell*”-féle mondatok, meg a „*Nincs jobb dolgod*”, hogy csak a „finomabb” megállapításokat idézzem. A községek roma fiataljai így az iskolai könyvtárba és a kanizsai városi könyvtárba járnak (ide elsősorban a középiskolások), a roma felnőttek sehova, jobbra gyermekeiken keresztül használják a könyvtárakat. Mindezek ellenére egyre több a könyvtárhasználó roma.

A gyarapodásnak több oka is van:

Külső, könyvtárunktól független okok közé kell sorolni a közép- és felsőfokú oktatásban részesülő roma fiatalok számának növekedését, a mindennapi élethez szükséges információk gyarapodását. Belső, könyvtárunk által befolyásolható okokként a roma könyvtárlátogatók integrálását célzó tevékenységeket, a könyvtár megjelenítését a roma közéletben és közösségekben, az internet-hozzáférés ingyenességét említhetném.

A „rejtett státusok” közül a romák esetében Nagykanizsán kétféle státusról beszélhetek. Az egyik az általunk ismert „romaszerveződés küldötte”, a másik a „valamely könyvtáros (többnyire jómagam) támogatottjai”-nak köre. Az első csoportba olyan szervezetek munkatársai – néhány esetben nem is roma származásúak, hanem a szervezet hivatali munkáját segítő, többnyire közhasznú státusban lévő magyar segítők – tartoznak, akik valamilyen közösségi céllal kérnek külön jogosítványokat – rövid időszakra. A roma szervezetek egy részével vannak együttműködési megállapodásaink, melyek keretét jelentik e jogosítványoknak. Tulajdonképp a roma szervezet küldötte olvasóként van jelen a könyvtárban, s a szervezet nevében történik minden könyvtári tranzakció. A küldött azonban ezt a helyzetet saját hasznára is kamatoztathatja. A küldöttek által használt szolgáltatásokkal kapcsolatban a felelősség a küldötté (hiszen neki van olvasói jogviszonya), a küldő szervezeté (ha erre vonatkozólag van megállapodásunk) és a könyvtárosé (aki személyes felelősséget vállal, akinek személyes kapcsolata van roma közösségekkel).

Milyen segítséget is jelent ez a státus a képviselőnek, mint olvasónak? Néhány jellemző példa:

- Több dokumentumot kölcsönözhet ki egy adott rendezvény apropóján rövid időre, mint egy csak olvasói jogokkal bíró, s köztük olyanokat is, melyek elvileg nem kölcsönözhetőek. Ennek engedélyezése a könyvtárvezető és helyettese jogosítványai közé tartozik.

- A könyvtár internetes lehetőségeit akkor is használhatja (pályázatfigyelés, pályázati regisztráció, a szervezet elektronikus levelezése stb. céljára) ingyenesen, ahogyan mindenki más, ha nem tartunk nyitva, de hivatali ügyintézés folyik.

- Kérésre – néhány napra – végzünk pályázatfigyelést (többnyire előre megadott helyeken és témákban), a pályázati dokumentációt pedig letöltjük a szervezet kérésére.

- Eszköz kölcsönkérése esetén a térítési díj egyedi meghatározása. A térítési díj mértéke mindig a szervezet teljesítőképességétől és a használat mértékétől függ és attól, hogy a rendezvényt felvállalja-e a könyvtár közös rendezvényként. Hosszabb ideje azt az elvet követjük, hogy az épp alakuló, kisebb létszámú és még kevésbé tehető szervezeteknek úgy adunk térítési kedvezményeket, hogy a szervezet gazdagodásával, növekedésével majd a szolgáltatásainkat megvásárló szervezetek köré emelkedjen. Ezért is mondhatjuk: a könyvtár az egyik inkubátora a helyi civil szférának – benne a roma szerveződéseknek.

Mindez hivatalosan, a könyvtárban mindenki által ismerten történik – ezért a szervezet képviselőit bemutatjuk a kollégáknak minden alkalommal –, csak azért nevezhető rejtett státusznak, mert jogviszony a beiratkozással nem a szervezettel, hanem annak képviselőjével létesül. Úgy tűnik – immár többéves tapasztalat nyomán –, hogy ezt a státust olyan bizalmi viszony övezi, mely a jogi érvénynél szigorúbb és jobban érvényesíthető erkölcsi szabályokat hoz létre. Ilyen kapcsolatban egyszer sem fordult eddig elő dokumentum elveszése, megsérülése, nem felejtődtek a szervezetnél a dolgok, a szervezetek vezetői jobban számon kérték munkatársaikat – talán épp a velünk való jó viszony hosszú távú fenntartása érdekében –, mint ahogyan mi tehattuk volna.

Nemcsak roma, hanem más civil szervezet esetében is kialakul ez a státus, példaként a mozgáskorlátozottak, a csökkentlátók és vakok helyi szervezeteit (esetükben pl. a szervezetbe tartozó, fogyatékkal élők ingyenesen iratkozhatnak be), a női érdekvédelmi szer-

vezetek nagykanizsai képviselőit (a Nőtárs levelezőlistáját a könyvtárban figyelik, használják), a nyugdíjasokat tömörítő szervezeteket és így tovább.

A másik kör, melyet a kollégáim fogalmaztak meg így: „a Te néped”, azaz azok a roma szerveződések és emberek, akik személyes kapcsolataim révén jutnak valamilyen szolgáltatáshoz a könyvtárban. Tulajdonképp az előbb említett szerveződésekkel való első kapcsolatok is ilyenek voltak, előbb személyes ügyek, aztán hivatalosak. Többnyire rendezett jogviszonnyal rendelkeznek – beiratkoznak a könyvtárba, saját jogosultságukat használják szolgáltatásokkor. A „rejtett” szolgáltatások köre esetükben leginkább tanácsadás, pályázati dokumentáció létrejöttének segítése (az internetről való letöltéstől az egyes részek megírásáig), egy-egy hivatalos levél, fogalmazvány elkészítése, vagy épp csak annyi, hogy nem nyitvatartási időben kölcsönzök ki könyvet számára, ha nyitvatartási időben nem tud megjelenni (mert pl. Pécsre kell utaznia az egyetemre, szociális munkás szakra.). Ezek a segítségék azonban olyan folyamatot indítanak el, melynek a végén a segített válik segítővé, projektpartnerre, és majd minden esetben eljut arra a felismerésre, hogy saját számítógépes eszközparkját kiépítse. Amikor ez sikerül, ritkúlnak a segítségkérések, azonban viszonylag nagy számban válik a segített – vagy sok esetben olvasás iránt érdeklődőbb családtagja – rendszeres olvasónkká.

A roma (cigány) kultúra termékei és értékei a könyvtárban

A roma kultúra könyvtárban megjelenhet egy dokumentum témaként és a könyvtárlátogató által közvetített jelenségként. De mielőtt a könyvtári roma jelenlét e két aspektusáról beszélnék, arra a kérdésre keresem a választ, hogy miképpen illik romákról, cigányokról beszélni, egyáltalán illik-e roma könyvtárhasználokról beszélni a könyvtárral kapcsolatban. Amikor belefogtam az írásba, a témával kapcsolatban ezt kérdezték meg legelőször – s azóta ezt kérdezik leggyakrabban – a segíteni akaró könyvtárosok, és a téma után érdeklődő értelmiségiek.

Kényes kérdés ez, s nem azért, mert keveset tudunk róla, hanem leginkább azért, mert a könyvtáros nem tudhatja, hogy az őt hallga-

tó melyik kifejezést tartja helyesnek és melyiket kirekesztőnek. Én sem tudom mindig, s bizonytalán tévedek is néha. Azonban – tapasztalataim alapján – nemcsak az a fontos, hogy melyik kifejezést választjuk mi, könyvtárosok, hanem a kifejezés módja, hangneme, hangszíne, a szavakat kísérő metakommunikáció is. Ha ez megfelelő, akkor a partner nem sértésnek, kirekesztésnek éli meg az általa nem megfelelőnek tekintett kifejezés használatát, hanem megbocsátható tévedésnek.

ROMA VAGY CIGÁNY?

Ma Magyarországon általánosan két kifejezést használnak a cigány nép vonatkozásában: A „romá”-t és a „cigány”-t. A „roma” kifejezés a cigányság cigány nyelvű önelnevezése. Régebben (nagyjából az 1980-as évek előtt) a magyarországi cigányság cigány anyanyelvű (pl. lovár, khalderas/kalderas) közösségek, akiket a történettudomány, a néprajz, a szociológia leginkább „oláh cigány”-oknak nevezte) használták önelnevezésnek. Ma leginkább a politikai kultúra használja (pl. Romaügyi Államtitkárság). Látható egy egységesülési folyamat, mely a 19. századi magyar nemzetté váláshoz hasonlóan a roma zászló, himnusz – himnuszok, az önelnevezés egységesülése, a cigányság által beszélt nyelvek irodalmi művelésében érhető tetten, egyszersmind a roma kifejezés is egyre jobban teret nyer a városok, falvak önmagukat másként nevező közösségeiben.

A „cigány” kifejezés a romák európai első nagy bevándorlása alkalmával keletkezett, legismertebb „külső” kifejezésként. Az európai tudomány, a közigazgatás, sőt egy idő után a nem cigány nyelvű roma közösségek ezt a kifejezést használták a roma etnikum kifejezésére. Erre utal például a „Cigány Néprajzi Tanulmányok”, vagy a „Ciganisztikai Tanulmányok” című sorozatcím. A politikai kultúrában is elfogadott a „cigány” kifejezés – gondoljunk csak az Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzatra (OCKÖ) –, bár egyes közösségek úgy vélik, hogy a cigány fogalom a történelem során „elhasználódott”, rossz emlékeket ébreszt. Ez ugyan igaz, de – mint ahogy az „etnikum” kifejezés „cigány” értelművé a válása mai magyar közbeszédben – a roma társadalommal kapcsolatosan bármely kifejezés képes megtelítődni negatív tartalmakkal.

A „roma” kifejezés általános használata mellett szól, hogy ez az egyedüli „belső” elnevezés, vagyis olyan, melyet a cigány nép egykor saját nyelvén magának alkotott, s melyet ma a Cigány Világtanács hivatalos elnevezésként ismer el. Viszont ma Magyarországon a nem cigány nyelvet beszélő cigány kulturális csoportokban (magyarul, archaikus román nyelven, archaikus német vagy szlovén kifejezésekkel beszélő közösségekben), csak a cigányul beszélő csoportok megnevezéseként használják a „romát”, s nem szívesen alkalmazzák önmagukra.

Ebből a rövid kitekintésből is látszik, hogy nincs egyszerű helyzetben az a könyvtáros, aki empatikusan, érzékenyen akar fogalmazni. Bár ma mindkettő használható, adott esetben fontos a használat előtti mérlegelés. Többnyire nem a roma könyvtárhasználókkal kapcsolatban, hanem témaként, nem roma olvasókkal folytatott beszélgetésekkor, szakmai előadások alkalmával kell erről dönteni. Témaként nem kell szemérmesnek lennünk: a legtöbb, romákról szóló munkát a „cigány” kifejezés alatt találjuk. A nem roma olvasókkal kapcsolatban érdemesebb a „roma” kifejezést használni, mert az kizökkenheti őt az általa elképzelt és irányított beszédhelyzetből. Ugyanis a romák jelenlétét firtató könyvtárhasználó azért szól a könyvtárhoz, mert benne a vele egy helyi kultúrában élő könyvtárosról azt véli, ugyanúgy gondolkodik, ahogy ő, amolyan csendestársat keres nézetei hangoztatásához. A könyvtárosnak természetesen őt is illedelmesen kell végighallgatnia, de szóhasználatával (pl. „a roma” kifejezés használatával a könyvtárhasználó „ezek”, „az etnikum”, „cigányok” kifejezéseivel szemben) és rövid, szakszerű mondataival le kell zárnia a nem általa kezdeményezett és irányított diskurzust. Sajnos, a könyvtárban dolgozó, vagy a könyvtárat használó romákkal kapcsolatosan egyetlen pozitív spontán olvasói kijelentést sem hallottam, ami nem azt jelenti, hogy a könyvtárhasználók között nincsenek romákat elfogadók, hanem azt, hogy aki elfogadja olvasóként, könyvtári munkatársként a romákat, az természetesnek gondolván ezt a helyzetet, nem beszél róla. Nem tartja szükségesnek, hogy beszéljen róla, s egy idő után nem is figyel rá. Így csak azok nyilvánítanak a könyvtáros vagy a másik nem roma olvasó felé véleményt, akik jelenlétüket nehezményezik, vagy kivételesnek, nem természetesnek tekintik. Ma – úgy látom – még ez a helyzet, de remélem, hogy lesz idő, amikor mindezt már nem írhatom le jelen valóságként.

DOKUMENTUMOK ROMÁKTÓL, ROMÁKRÓL

Ma már sok és sokféle dokumentumot találunk romáktól, romákról. A hagyományosnak mondható szociológiai, történeti, politikai (még a szocializmus idejére gondolok itt), pedagógiai és néprajzi irodalom mellé újabban a kulturális antropológiai és a romapolitikai irodalom is felsorakozik. A megjelent kiadványok nagyobb része a magyar kultúra termése a romákról, ez természetes is, hiszen a roma kultúrának még gyenge az intézményrendszere, magát leginkább a magyaron keresztül képes megjeleníteni. A magyarországi cigányság kultúrája, mint magyarországi kisebbségi kultúra, része a magyarországi kulturális rendszernek, intézményei (cigány kisebbségi önkormányzatai, művelődési szervezetei, a Ghandi Gimnázium Pécssett stb.) részei a magyar kulturális intézményrendszernek.

A dokumentumok száma és sokfélesége ma kielégítő a magyar könyvtárak többségében, de az utóbbi években megszorodott az olyan kiadványok száma, melyek nem kerülnek kereskedelmi forgalomba. Nagyobb városok cigány kisebbségi önkormányzatainak kis példányszámú kiadványai, a roma szervezeteket segítő és elsősorban oktatási célokat szolgáló kiadványok, felsőoktatási intézményekben kiadott dokumentumok teszik ki e kiadványok nagy részét. Ha a könyvtárnak jó a kapcsolata a helyi cigány kisebbségi önkormányzattal és jelentősebb szervezetekkel, úgy ezek egy részét, a helyi társadalomról szólókat mindenképp be tudja szerezni. Nagykanizsán így került a könyvtárba minden CKÖ kiadvány, köztük a régiókban végzett szociológiai felmérések, minisztériumi kiadványok, a roma holokausztról szóló kiadványok Németországból, a konfliktuskezelésről szóló kiadványsorozat, sőt a jó kapcsolat hatására két hónapja indult ingyenes (és mégis igényes) folyóiratukat terjesztjük is. Természetesen, a legtöbb roma szervezet nem adhat többet, mint saját üléseinek jegyzőkönyveit, nyilvános évi jelentéseit, de ezeket is nagyon meg kell becsülnünk, mert arról a helyi roma társadalomról tudósítanak, amelynek tagjait meg akarjuk nyerni a könyvtárnak, az olvasásnak. De nemcsak a dokumentumok beszerzése, hanem azok kínálása is történhet a közvetítésükkel. A Deák Ferenc Megyei Könyvtár évente frissíti az állományában lévő, cigánysággal kapcsolatos ajánló bibliográfiáját, melynek egy-egy példányát megkapják a kanizsai roma szervezetek is. Ezen felül a kiadványok beszerzésekor

is adunk tanácsokat, s mindig van olyan könyvajándékunk, melyet roma fiatalok kapnak meg jutalomként.

Egy másik formája a roma irodalom terjesztésének a jól ismert „író-olvasó” találkozó, könyvbemutató. Nagykanizsán ápoljuk Orsós Jakab emlékét is, hiszen vidékünkön a beáasság létszámaránya nagyobb az országos átlagnál, s az ő életükről szól a 2002. március 20-án elhunyt beás író írásainak többsége. 2003-ban tartottunk először Orsós Jakab-emlékestet a család részvételével. 2004 januárjában *Kalányos Terézia* beás nyelvű fordításköteteit (*Nauā korbj – Kilenec holló; Jókai Mór: Cigánybáró – Bárrou-l dā cigán: pā lyimbā dā bājás*) mutattuk be. De volt vendégünk Orsós Imre költő is. Ezeknek a találkozónak azonban nem az a legjellemzőbb ismertetője, hogy roma szerzőket és műveket mutatunk be, hanem az, hogy a bemutatáshoz roma segítők és roma hallgatóságot is toborzunk a nem roma segítők és hallgatóság mellé. (Segítők a felolvasókat, zenészeket, technikai segítőköt értem.) Arra törekszünk, hogy a roma irodalomnak is kialakuljon fogyasztó rétege. Ezekre az alkalmakra is bevonjuk a roma szerveződések, akik sokszor csak azért vesznek részt, hogy bemutassák, megjelenítsék magukat a helyi közéletben, vagy mecénásként tűnjenek fel. De az eredményt tekintve – hozzájárulnak a roma irodalom és alkotók iránti érdeklődés fenntartásában – ez a viszonyulás is pozitív, s az is előfordul, hogy egyik-másik roma közéleti szereplőnek ez az első lépése az olvasóvá, könyvtárhasználóvá válás útján.

Vissza-visszatérő kérdése a bibliográfiát, ajánlójegyzéket készítő kollégáknak: ki számít ma roma írónak, mi tekinthető roma irodalomnak?

Az egyik, ma uralkodó nézet szerint – ez a nyelv és a kultúra szoros kapcsolatára épül, s emellett is voksolnak jeles roma származású írók – a magyar nyelvű irodalom a magyar irodalom része, akár roma származású, akár magyar írja azt. A „roma irodalom” alatt esetükben csak a cigány nyelv („romani”) valamely változatában írt irodalom értenődő. E nyelvi meghatározottságú nézetnek azonban van egy problematikus pontja: ugyanúgy érthetők-e, ugyanarról szólnak-e a magyar nyelvű művek, ha magyar származású vagy, ha roma származású író írja és olvasó olvassa? Talán jobb példa – nyilvánvalóbb – a spanyol és a dél-amerikai spanyol irodalom, az angol és az amerikai irodalom összevetése, ahol az eltérő irodalomtörténeti fejlődés miatt már nem beszélhetünk egységes spanyol vagy angol irodalomról.

Azt gondolom, hogy – a nézetet vallók iránti tisztelem ellenére – az irodalom és a mögötte álló kultúra az, amit a család, a közösség átad, nem képes elválni egymástól, egy egységet alkot. A magyarországi roma irodalom része a magyar kultúrának, része az európai roma kultúrának is, de önálló, fejlődő irodalom, akár roma, akár magyar nyelven van. (Azt, hogy az így megkülönböztetett egyforma nyelvet használó irodalmat nehezebb megkülönböztetni, nem feltétlenül jelenti elgondolásom helytelenségét.) Soknyelvű kultúra a roma kultúra és ezt azoknak is el kell fogadniuk, akik egy nem helyesen felfogott eredetiség nevében csak a cigány nyelvűt tartanak annak. Ha nem így lenne, akkor kirekesztődne – kulturálisan – a mai cigány kultúrából a magyarországi cigány népesség nagyobb felét kitevő romungro és jelentős számú beás népesség! Azonban a roma kultúrában is elindult – Európa-szerte – az egységülés folyamata, mely belső kulturális konfliktusokat és vitákat szül a roma közösségek közt (mely viták alapvetően arról szólnak, hogy mely roma közösség kultúrája lesz az egységesedő roma kultúra viszonyítási pontja, például a „cigány himnusz” kérdésében), s ez idővel elvezethet egy egységesebb roma kultúrához.

A magyar nyelvű cigány irodalom magyar irodalmi minősítésénél fölmerül egyfajta kisebbségi érzés, melyet az indukál, hogy a roma irodalmat nem mindenki tartja egyenrangúnak a magyarral, sem minőségében, sem hatásában. Tény, hogy ma egy roma közösségben élő és alkotó írónak is előbb a magyar irodalmi életbe kell betörnie, s az is igaz, hogy roma irodalom címkével sok, az „irodalmi rangra” nem méltó írás jelenik meg, mint ahogy a magyar irodalmi közéletben is. Természetesen mindenkinek joga úgy tekintenie alkotására, ahogy kedve tartja, ahogyan meggyőződése diktálja, azonban azt még őneki is el kell fogadnia, ha egy roma gyerek cigány verset az ő kötetében keres – és cigány verset, az az őróla, neki szóló verset keres! –, s joga van a magyarországi roma közösségeknek roma irodalomként tekinteni a közösség szerint romának vélt író magyar nyelven írt műveire is. Ez a kérdés hasonlatos az identitáshoz: nem elég, hogy valaki identitást választ, az ép identitáshoz szükséges a befogadó, akceptáló közösség is.

A könyvtárosoknak is joga és kötelessége magyar nyelvű, de romák által írt köteteket adni az azt kereső olvasónak. A kérdés körüli zavarok a könyvtárakba leginkább a cigányságról szóló tematikus

bibliográfiák készítésekor kerülnek elő. A bizonytalanság érzését nem kerülhetjük ki, s nem tévedhetetlen egyetlen könyvtáros sem (mint ahogyan egyetlen író sem), azonban ma már nyugodtan támaszkodhat a könyvtáros a romaportálokon közzétett, romák által készített és minősített listákhoz.

A következő kérdés: Kik olvasnak ma cigány irodalmat (róluk és tőlük) és hogyan?

Ma a cigányokról való ismereteket tanuló, túlnyomó többségben nem roma származású könyvtárlátogatók igénylik és használják ezeket a dokumentumokat: többségükben romológia, pedagógia, szociológia, történelem, néprajz és antropológia szakos bölcsészhallgatók, leendő pedagógusok és szociális munkások.

Úgy tűnhet, ez a szakterület, a romákkal foglalkozó irodalom kizárólag csak az egyetemisták, főiskolások kedvére gyarapodik, s ha az arányokat nézem, igaz ez az állítás. Azonban, ha a gyarapítási szándékokat nézem, akkor a gyarapodást irányító szakemberek megfelelő hozzáállásáról adhatok számot, hiszen nagyon széles tartalmi és minőségi sávban gyűjtünk roma irodalmat, romákról szóló irodalmat. Az ennek ellenére fellelhető aránytalanság alapvető oka az, hogy a cigányságról a magyar tudományban és közbeszédben létrejött művek száma több, mint a mindenkor magyarországi roma társadalom által létrehozott dokumentumoké.

A tájékoztatási gyakorlatban azonban tetten érhető a roma kultúra általános ismeretének hiánya. A roma kultúrán kívül élő könyvtáros azokat az általánosan ismert belső összefüggéseket, melyeket minden roma ismer és ért, nem ismeri, nem érti ugyanúgy, s ez néha félreértéshez vezet. Példaként két jellegzetes tájékoztatási hibát hadd említsek azzal, hogy ezek nemcsak a könyvtárosi munkában, hanem az általános iskolai és óvodai munkában is fellelhetők. A két példa – hangsúlyozom – megfelelő hozzáállású, nagy tájékoztatási gyakorlattal rendelkező kollégákkal is előfordult (s nem csak Nagykanizsán), s nem diszkriminációs jelenség, hanem egyfajta kultúraismeret hiánya okozta esemény.

Több esetben is tapasztaltam, hogy „cigány nyelvű” irodalmat kereső fiatal számára nem a megfelelő nyelvű irodalmat ajánlottuk, mi könyvtárosok. Ugyanis a „cigány nyelvű” irodalom a kérő roma olvasó által gondolt „cigány nyelven” (vagyis romani, beás, kárpáti cigány vagy sinti nyelven) íródott művet jelentette volna, míg a könyv-

táros csak a cigány irodalmi nyelven írt irodalmat vagy az általa cigánynak gondolt irodalmat ajánlotta. E félreértésen alapuló hibának két eleme van: az egyik az olvasó helyes vagy helytelen ismerete és szóhasználat, mely félrevezeti a tájékoztatót, a másik a tájékoztató tájékozatlansága a magyarországi cigányság által beszélt nyelveket illetően. Ez utóbbi komponens a könnyebben javítható, hiszen csak tanulni kell hozzá, illetve – s én ezt ajánlom, Nagykanizsán ezt gyakoroljuk – minden könyvtárban úgy szervezni a tájékoztatást, hogy a magyarországi cigányság által beszélt nyelveket ismerő tájékoztató felé irányulhassanak a kérések ugyanúgy, ahogy az angol nyelvű kéréseket az angolul tudó kolléga válaszolja meg. Fontos tanulság a könyvtáros számára az is, hogy a szerzeményezésnél figyelni kell a magyarországi roma társadalomban beszélt nyelvek változataira.

A másik hibaforrást, a roma könyvtárhasználó ismereteinek hiányát is lehet pótolni, de ahhoz előbb fel kell deríteni, melyik nyelvet és nyelvjárást beszél, és rá kell döbbsíteni, hogy bár benne él egy roma közösségben, nem jól ismeri a közösséget leíró szakkifejezéseket. Ez nem mindig a könyvtárhasználó hibája, hiszen a kifejezések zöme kívülről, a romákat kutató nem roma tudósoktól származik, és egy adott szaktudomány tudományos nyelvezetében gyökeredzik. Tulajdonképpen az is előfordul így, hogy a maga szemszögéből mind a könyvtáros, mind a roma könyvtárhasználó helyesen fogalmaz, csak a két kijelentés nem fedi egymást. Egy ilyen kényes szituáció az átlagosnál bonyolultabb és empatikusabb referenz interjút igényel a könyvtárostól. Türelmet és belátást igényel a „tudatlan” olvasóval szemben, és nem annak kisebbségi érzéseit fokozva kell feloldani a helyzetet, hanem tájékoztatással.

Azonban nem is mindig a félreértés a probléma, hanem a konfliktushelyzet hibás megoldása. Ilyen hibás megoldás például az, amikor számon kéri a könyvtáros az olvasótól, miért nem ismeri jobban a saját kultúráját. Ilyenkor gyorsan elakad, vagy vakvágányra téved a kommunikáció, s a hangos vita felé halad. Ebben a helyzetben egyre bizonytalanabbá válik a könyvtárhasználó. Saját tapasztalatai (melyekben hisz, melyeket személyesen tapasztal) vitáznak a könyvtáros (akit többnyire a kérdésben jártasnak, kulturáltságban maga fölött állónak tart a roma könyvtárhasználó) tapasztalataival.

Nemcsak a beszélt nyelv, hanem egyes nyelvjárások írásmódja is okozhat gondot. Ha irodalmat kér valaki, vélhetően némi olvasási

akklimatizálódás után azonosítani tudja a leírtakat a saját nyelvével. Azonban a romani és a beás nyelv jelentősen eltér a magyar írásképtől, s ez megnehezíti az olvasást a nyelvet jól beszélő számára is. Ilyenkor nemcsak a kért irodalmat, hanem az adott nyelvet tanító nyelvkönyvet is ajánlani kell. Szerencsénkre e nyelvkönyvekben, illetve a mai cigány és beás nyelvű irodalom nagy részében közlik a használt ábécét, ez a segédlet bátran használható.

Egy másik gyakori hiba a roma irodalom és a romákról szóló irodalom ajánlásakor a kritikai szemlélet hiánya. A szerzeményezésben és a tájékoztatásban nélkülözhetetlen kritikai elem sok kulturális ismeretre épül. Ahogyan a szerzeményező tudja egy íróról, politológusról, hogy milyen szemléletű, egy műről, hogy az ma, milyen fajsúlyú az irodalomban, szakmunka-e vagy műkedvelő tanulmány, úgy ezt romaügyben nem ismeri, nem ismerheti olyan jól, mint a roma kultúrában (is) élő. A szerzeményezésben ez nem okoz nagyobb gondot, mert – ismeret híján – mindent szerzeményeznek a könyvtárak, és még nem akkora nagyságrendű a romákról szóló vagy roma irodalom, hogy ezt ne tehessék meg. A feltárásban és a tájékoztatásban azonban gondot okoz a kritikai szemlélet hiánya. Előfordul, hogy a könyvtáros – jó szándékúan, de tévesen – olyan olvasnivalót is ajánl, mely nem éri el a minimális szakmai színvonalat sem, s ez bizony hamar kiderül. (Pl. rossz dolgozat, rossz jegy születik, az olvasó elégedetlen.) Nehezíti a helyzetet, hogy nem létezik kritikai-tartalmi kontroll a könyvkiadásban sem. Ma szinte mindent le lehet írni, és mindent ki lehet nyomtatni. Így felértékelődik a könyvtáros szűrő szerepe.

Roma könyvtárlátogatók

Amikor készült ez az írás, sok kollégát megkérdeztem a témáról, s szinte valamennyiük első mondata az volt, hogy nem teszünk különbséget roma és nem roma könyvtárlátogató között, hiszen nem is tudjuk, hogy ki az és ki nem az. Hozzá kell tennem, hogy itt azokról a könyvtárlátogatókról lesz szó, akik vállalják roma mivoltukat és romaként keresik fel a könyvtárat, illetve azokról, akikről a helyi közösségek ismeretében minden könyvtáros és könyvtárlátogató tudja, vagy véli, hogy roma. Már említettem, de itt is hangsúlyozom: nem a

megkülönböztetés mellett szólok, hanem a létező – pozitív és negatív irányú – megkülönböztetések könyvtári válfajairól.

Egy a „magyar”-tól (vagyis a könyvtáros helyi kultúrájában általánosan megszokottól) eltérő kulturális szokásokkal (beszédmód, viselkedés, különös érdeklődés) bíró ember mindig figyelmet kelt a könyvtárban, s nem csak a könyvtárosok, de az épp ott lévő olvasóközönség részéről is. Belépése pillanataiban megfogalmazódnak az első pozitív vagy negatív ítéletek az idegennel vagy az adott etnikummal kapcsolatos valós és vélt ismeretek nyomán. A távolságtartás és a kíváncsiság elegye, melybe beleszűrődnek ismert sztereotípiák. Az öltözködés, a beszédmód és a metakommunikáció és a munkatársaktól, illetve az olvasótársaktól nyert információk alapján – mire a „különös ember” eljut a konkrét könyvtárhasználatig (információkérés, dokumentumkérés, beiratkozás) – meghatározódik etnikai és szociális hovatartozását illetően, majd – bizonyos számú konfliktusmentes könyvtárhasználat után – el is tűnik ennek a meghatározásnak a fontossága, a könyvtárosok és könyvtárhasználók szemében asszimilálódik az „olvasók népe”-hez. Azonban az újabb, többletlehetőségeket biztosító olvasói státusokhoz jutásban, abban hogy a könyvtáros és a könyvtárhasználó közt milyen bizalmi viszony alakul ki, szerepet játszhat az etnicitás. Pozitív példaként hadd említsem azt az esetet, amikor az egyik roma könyvtárhasználónk, aki a számítógépes szolgáltatásokat irányító kollégánál kialakított jó viszony alapján, s a könyvtárvezetés engedélyével (mert fontosnak tartottuk tevékenységét és érdemesnek hozzáállását) nyitvatartási időn, illetve a megszabott géphasználati időn (akkor heti két óra volt) túl is használhatta a számítógépet hosszabb időn keresztül. Így a saját családjában, nemzetiségében végzett amatőr néprajzi kutatásai, pályázati anyagai a könyvtárban készültek. Ennek a bizalmi viszonnak egyik fontos eleme volt, hogy a kolléga felnézett a törekvő romára, és mint jó példát állította a többiek, könyvtáros kollégák, más roma olvasók elé. Az ő példája is bizonyítja, s még sorolhatnám a példákat, hogy a szorosabb roma–magyar kontaktus nyomot hagy a magyar könyvtároson is, jelet, melyet felismernek a könyvtárba járó romák és nagyra értékelnek, s melyet felismernek és „gyanúsnak” találnak a roma közösségtől magukat távol tartó kollégák. (Vicc formájában néha így juttatják ezt kifejezésre „Biztosan van benne egy vonóval”.)

A könyvtárba járó romák többségének első könyvtárhasználatait – több közművelődési könyvtárban szerzett tapasztalatom szerint – különös „figyelem” kíséri. Ez a figyelem eleinte többnyire negatív, de néhány találkozást követően – a könyvtárhasználatok jelentős hányadában – segítő figyelemmé válik. A könyvtáros többnyire a könyvtárhasználat technikai és etikai tudnivalóiban segít, bár ezt nem mindig teszi metakommunikációs körtekintéssel (ahogy a könyvtárhasználatban tájékozatlanabbak esetében sem mindig).

Mire is kell leginkább figyelnünk könyvtárosként? Ma már – úgy tapasztalom – a megszólítás, beszédmodor megfelelő, néha azonban a beszélgetést kísérő metakommunikáció (gesztusok, hangsúlyok), melyet a könyvtárlátogatóval vagy könyvtáros kollégánkkal folytatunk – még a könyvtárlátogató figyelmes jelenlétében – mást üzen a roma könyvtárhasználónak, mint kedves szavaink. Ezek a jelenségek azonban nem mindig etnikai jellegűek, sok esetben inkább a „nehezen kezelhető” olvasót kísérik.

A különös figyelemre érdemes roma könyvtárlátogató megjelenése mindig kommentárokkal jár. Megfigyeléseim szerint, amikor a könyvtáros szemében a roma könyvtárlátogató „olvasó”-vá válik, vagyis a különös elbánást nem igénylő státusba lép, akkor elmaradnak a kommentárok, vagy pozitívvá válnak. Az is tapasztalható, hogy ha egy roma (ön maga és a könyvtáros által is illetően figyelembe vett) látogató átvérgődik az első nehézségeken és olvasóvá válik, akkor hamarabb megnyílnak előtte az engedményeket jelentő státusok, egyfajta pozitív diszkriminációs, nem tudatos szocializációs folyamat hatására, mint a nem romák számára.

A KÖNYVTÁROSOK SZTEREOTIP KÉPZETEI A ROMÁKRÓL

Alapvetően két sztereotípiarendszer csap össze a roma kulturális szokásokkal bíró látogató könyvtárba lépésekor. A „roma”-kép és az „olvasó”-kép. Az első többnyire negatív, a második többnyire pozitív tónusú. E kettő küzd egymással.

A kollégák „romaképe” annak ellenére statikusnak, állandónak mutatkozik, hogy pozitív közvetlen tapasztalataik gyarapodnak. Nagyobb hatása van rá a média „romaképe” (melyet a romákkal kapcsolatos különböző politikai és világnézeti beállítódások is színeznék),

családjaik és baráti közösségeik értékformáló véleménynel bíró személyeinek értékítélete, mint saját közvetlen tapasztalatuk. Érdekes és árulkodó jelenség az is, hogy a romákról folytatott nagyobb vitáink – amelyben engem tekintett szakmai közösségünk a roma ügyek szószólójának (amit szívesen is vállaltam) –, nem a hétköznapi könyvtári gyakorlat nyomán, hanem országos hírekhez és eseményekhez kapcsolódóan jöttek létre, s az érvek túlnyomó többsége is általános, közkeletű vélekedésekre visszavezethető érv volt. Amikor egy roma könyvtárhasználó hétköznapi olvasóvá változik kollégáink szemében, sajnos nem változik olyan gyorsan a romákról alkotott kép, sőt, az első konfliktus hatására hamar előidéződik a régi, a közkeletű előítélet.

Így nemcsak az a feladat, hogy minél több pozitív tapasztalatot gyűjtsünk össze kollégáinkkal, hanem az is, hogy a kollektívában, odahaza és más közösségekben is terjesszék a jó tapasztalatok hírét, bátran képviseljék saját – az átlagosnál pozitívabb véleményüket.

Természetesen minden egyénnek megvan a saját – élményeivel is átítatott – roma-képe, s megvannak ehhez az alapélményei a romákkal kapcsolatosan. Lehetnek ezek az élmények zenei élmények, olvasmányélmények, s gyakran megesik családi kapcsolat is, azonban ez utóbbról csak bizalmasan értesülhet más kolléga, még konfliktusok, viták idején sem említődik fel.

A könyvtárosok „romaképe” – és „olvasóképe” egyaránt ambivalens, tartalmaz pozitív és negatív elemeket. Tapasztalataim szerint a romákkal kapcsolatban a leggyakrabban megfogalmazott negatívum a szegénység és igénytelenség, a leggyakrabban hangoztatott pozitívum a kreativitás és a családszeretet. Az olvasók esetében a türelmetlenség, nem megfelelő viselkedés, illetve a művelt és a hűséges hangzik el legtöbbször jó, illetve rossz tulajdonságként. Megfigyelhető, hogy a könyvtárosok a saját élethelyzetükhöz közeli anyagi kondíciójú és társadalmi presztízsű olvasókat kedvelik legjobban – legyenek azok romák vagy nem romák.

Milyen hatással vannak e képzetek a könyvtári munkára? Többnyire kevés teret kapnak benne, de azért akadnak említésre méltó jelenségek. Néhányat hadd említsek:

- A „*vajdarendszer*” sztereotípiája. A könyvtárosok és nem roma könyvtárhasználók közül néhányan azt gondolják, hogy a roma közösség vezetői „mindenhatóak” saját közösségükön belül, a közös-

ségben történekiért egyetemlegesen felelnek, mert mindent megtehetnek, amolyan 19. századi vajdák (már amilyennek elképzelik őket a ma emberei). E nézet szerint, ha épp nincs is pontosan így, így lenne a helyes. Ez a nézet néha egy autonómiaelképzelés köntösébe bújik: a romák kapjanak egy autonóm területet, ahol „ősi” szokásaik szerint élhetnek, de persze bennünket ne zavarjon ez a másféle élet.

Ha akad egy „problémás” olvasó, akkor szívesen üzennének ennek a vezetőnek (általam már többször is próbálkoztak több könyvtárból ilyen ügyben eljárást kezdeményezni). A „problémás” olvasó általában valamilyen könyvtári szabályt sértő személy volt. E sztereotípiára ellen a legfőbb érv az, hogy egy magyar könyvtárhasználó szabálysértésekor se jár el a polgármester vagy a miniszterelnök. De előfordul az is, hogy olyan roma könyvtárhasználóval próbálnak üzenni a tekintélyes roma embernek, aki szabályosan használja a könyvtárat, s aki bizalmi viszonyt is kiépített a könyvtárossal. Ebben az esetben a könyvtáros „kvázi” segítőként próbál eljárni a cigány önkormányzat vezetője, vagy a reprezentatív roma kulturális egyesület vezetői felé, akkor is, ha nem ők az illetékesek. Ilyen ügyek miatt minden nagyobb könyvtárban kell legyen egy olyan személy, akinek élő kapcsolatai vannak roma szerveződésekkel és romákat segítő intézményekkel.

- A műveltség etnikai alapú elosztásának sztereotípiája. Az ezt hangoztatók úgy gondolják, hogy az etnikumhoz való tartozás szabja meg valaki művelődési lehetőségeinek, műveltségének a körét (akkor, amikor a művelődési javak a legszegényebbek számára is elérhetők, leginkább épp könyvtárainkban.) és karrierlehetőségeit is. Bár e gondolkodásban voltak-vannak elfogadható részgondolatok: egy ember pillanatnyi műveltségi állapota valóban meghatározhatja karrierlehetőségeit, de nem fogadható el az a nézet, hogy ez a műveltségi állapot csupán etnikai meghatározottságú, s az egyén nem változtathat rajta. Ez a nézet pedig jelen volt, negatívan hatott beás munkatársam esetében is, amikor először közöltük kollektívánkkal, hogy könyvtárossá válik. De korábban, az „elvártnál” képzettebb romák esetében is előfordultak erre a gondolkodásra utaló megjegyzések. Nos, én vallom: egyik nép sem tehetségesebb a másiknál, egyik sem lehet a műveltség kizárólagos birtokosa. Abban hiszek, hogy minden nép létrehozhat jó minőségű műveltséget, ha megvannak hozzá a történelmi, a gazdasági feltételei, a lehetősége műveltsége kifejezésére.

• A „roma életmód” sztereotípiája. A „roma életmód” alatt azt érti ilyenkor a könyvtáros, hogy feltehetően nincs a könyvtárhasználónak saját zárható szobája, szekrénye, a dokumentum elkallódhat. Ez a tipikusan „szegényügy” válik etnikai természetűvé akkor, amikor egy átlagos roma olvasóval kapcsolatban hangzik el. A sztereotípiá szerint ha roma az olvasó, a dokumentum elkallódásának veszélye megnő (bár ezt semmilyen statisztika sem támasztja alá.)

• A „roma tulajdonszemlélet” sztereotípiája. Ez a képzet tévesen, pontatlanul és általánosítva fogalmaz a roma közösség tulajdonfelfogásával kapcsolatban. Azt gondolja, hogy minden tulajdon köztulajdon (mely fölött a vajda rendelkezik), s nincs személyi tulajdon így a könyv, mint ideiglenesen az olvasónál lévő (általa bérelt) tulajdon veszélyben van tulajdonjogilag is. Ha nem hozza vissza az olvasó a dokumentumot, akkor bizonyosan nem is érzékeli – ezen elgondolás szerint – hogy jogtalanul tulajdonította el azt (ez nincs benne a kultúrájában). Erre sem utal semmi. Az általam ismert, a visszahozatallal késlekedő romák pontosan tudják szabályszegésük lényegét, az azzal járó büntetést. Hadd jegyezzem itt meg, hogy a dokumentumokkal késő olvasók egy része inkább könyvtáros ismerőse által juttatja vissza a dokumentumot, mert nem akar büntetést fizetni, vagy mert – s ez is gyakori – nem akarja magát kitenni a szégyennek, a negatív megjegyzéseknek. Ennek a hozzáállásnak azonban nincs etnikai tartalma, romákkal és nem romákkal olyan arányban fordul elő, amilyen arányban használói a könyvtárnak.

• A „roma családi és közösségi összetartás” sztereotípiája. Ez tulajdonképpen – önmagában – pozitív sztereotípiá. Vallói azt gondolják, s a roma tradíciókat tekintve helyesen is, hogy a roma család, nagycsalád, együtt élő nemzetség, kolónia nagyon összetartó, egymást alapvetően tisztelő közösség. Így ha egy tagjukkal valami történik – akár jó, akár rossz dolog –, az mindig az egész közösséget is érinti. Negatívvá akkor válik ez a megítélés, amikor a roma könyvtárhasználó családjáról, nemzetségéről rossz a könyvtáros véleménye, és a könyvtárosok által tisztelt, megbecsült roma könyvtárlátogató megjelenése a könyvtárban megidézi családját nem annyira megbecsült tagjainak is a könyvtárba tódulását. („Majd hozza a barátait, rokonait, aztán ki tudja mi lesz itt” – fogalmazott egyszer egy kolléga.)

Nagykanizsán célunk a roma könyvtárhasználó családjának, egész közösségének könyvtárba csábítása, tehát minden családtagé. Rá-

adásul a roma könyvtárlátogatók barátai, rokonai eddig okot sem adtak ilyen vélekedésekre. Az új épületbe költözés óta (2001) csak egyszer adódott konfliktus roma baráti társasággal, azon belül is egy más könyvtárlátogatókat molesztáló roma látogatóval. Ővele roma munkatársam és én is elbeszélgettünk, melynek hatására egy ideig ugyan nem járt könyvtárba, de ma már bejön és megfelelően viselkedik. Ehhez hasonló probléma azonban adódott már hajléktalan, nem roma látogatóval is.

Az előítélet mögött az a vélekedés is meghúzódik, hogy a könyvtárlátogató roma asszimilálódik, kiszakad a roma közösségből (s ez egyesek szerint öröndetes), azaz – s ez a legrosszabb e vélekedésben – a roma közösség maga soha nem lesz könyvtárhasználó. Azonban pontosan fordítva működik: a roma fiatal viszi be a könyvtárhasználati igényt és szokásokat, saját közösségébe.

- A „roma mentalitás” sztereotípiája E sztereotípia is tartalmaz valós elemeket: a roma közösségben élő másféle kommunikációval fejezi ki otthon magát (más nyelven, hangosabban, jobban gesztikulálva), mint ahogy azt előírja a könyvtár szokásrendje. A könyvtári viselkedési szabályok oktatása és betartatása folyamatos feladatunk, s úgy látom – a probléma elsősorban generációs jellegű. A fiatalabbakat gyakrabban kell figyelmeztetni a csendes könyvtárhasználatra vagy az internetes illemszabályokra. Gyakran a könyvtár épületében tartott rendezvények látogatóit kell kérni a könyvtári rend betartatására.

- Az „igénytelenség” sztereotípiája. Ez a vélekedés általában igénytelennek tartja a romákat és sok esetben romáknak véli az igénytelen öltöztetőket is. Az igénytelen öltözködés, nem megfelelő higiénikus állapot bizony elő-előfordul könyvtárainkban, de nemcsak roma, hanem hajléktalan vagy gyermekvédelmi otthonban lakó nem roma könyvtárhasználó esetében is. Ilyenkor természetesen a megfelelő módon kérjük az olvasót öltözete rendbe szedésére. Ez alapvetően nem etnikai, hanem szociális (szegénységi) kérdés. Csak akkor válik romaüggé, amikor a könyvtáros, könyvtárhasználó „romák”-nak csak a legszegényebb cigány családokat hajlandó tekinteni. (És a nem roma társadalom legszegényebb, kriminalizálódott, a nézetet valló számára „roma életmódot” élő személyeit.) Ma elmondható, hogy a roma értelmiség és a közéleti szerepet vállaló romák a magyar és európai szokásoknak megfelelően öltöznek, a gyermekek egy része nagyon csinosan, mondhatni ünnepélyesen jár könyvtárba.

A KÖNYVTÁR A ROMA K SZEMSZÖGÉBŐL: MEGTISZTELTETÉS ÉS KÜSZÖBFÉLELEM

A roma közösségben élő ember, amikor először lépi át egyedül a könyvtár küszöbét, sok esetben szorongva teszi azt. Ismeretlen, „idegen” világba lép be, olyanba, ahol mindenki többet tud nála. Ezek a félelmek, szorongások, melyek egy-egy könyvtári szolgáltatással vagy magával a könyvtárba lépéssel járnak együtt (a könyvtár küszöbének átlépésével stresszt okozva), s akkor tűnnek el, amikor már otthonossá válik a könyvtár, amikor már nemcsak lábaival, hanem lelki szempontból is átlépte a könyvtár küszöbét. (Ezért is nevezem e félelmeket, szorongásokat küszöbfélelmeknek). Ez a szorongás túlzott félnkségekben – „elveszett olvasó” – vagy agresszivitásban tör fel. Ez utóbbi úgy jelenik meg, hogy az első feddő, figyelmeztető, az ismeret hiányát számon kérő szóra „ugrik”, agresszív módon válaszol, a legrosszabb esetben elrohan a könyvtárból. Ezért kell figyelni arra – magyar vagy más nemzetiséghez tartozó látogató esetében is! – hogyan, milyen formában adunk tájékoztatást a könyvtár használatáról. Az elmúlt 15 év alatt ritka volt az olyan könyvtárhasználó, akivel nem sikerült feloldani a konfliktust.

Az első könyvtárba lépéskor a legmagasabb a küszöb, ekkor, ebben a pillanatban a legnagyobb a kulturális különbség a roma könyvtárlátogató és a könyvtár világa közt, de a könyvtárba járás során sok kisebb küszöböt is át kell lépnie a roma olvasónak, mondhatnám szolgáltatásonként és státusonként.

De mitől is „félhet” a roma könyvtárlátogató? Alapvetően két dologtól: az önmaga alkalmatlanságáról, és a könyvtártól.

Önmaga alkalmatlansága kapcsán úgy érzi, hogy nem a könyvtárba való, idegen ott, a könyvtárhasználat közbeni folyamatos önbizalomhiány miatt nem érzi jól magát. Ebben az esetben mindent megtesz, megpróbál tenni a könyvtáros kedvére, még azt is, amiről nincs meggyőződve, számára a könyvtáros felkent személy, abszolút vonatkoztatási pont. A roma könyvtárhasználó, aki zártabb roma közösségben él, nem nagyon tudja elhelyezni a társadalmi palettán a könyvtárost, s fordítva, a könyvtáros se őt. Ilyen könyvtárlátogatóval jól boldogulunk mi könyvtárosok is – de csak a könyvtárhasználat elején, ugyanis épp könyvtárosfüggőssége (az állandó vezetés miatt kialakult önállótlanág) vezet végül ahhoz, hogy konfliktus alakul-

jon ki az első olyan alkalomkor, amikor a könyvtárosnak épp nincs annyi ideje olvasójára, mint ahogy azt az olvasó igényelné. Ez a konfliktus aztán hamar megtelik sértődött hangnemmel – többnyire mindkét oldalról, hiszen mindketten, a könyvtáros és a könyvtárhasználó is azt érzi, hogy türelmes, odaadó volt eddig, minden tőle telhetőt megtett. És így is van, valóban mindent megtettek egymásért, talán túlságosan is.

Az archaikusabb roma közösségben élő roma a könyvtártól is fél. Nem attól, ahova belép, hanem leginkább attól, amilyennek ő látja a könyvtárat, a könyvtárost, az ő, roma kultúrában honos előítéletei, sztereotíp vélekedései szerint. Ez a könyvtár egyfelől valamilyen szent hely, másfelől a hatalom egyik eszköze, olyan, mint egy hivatal. Azonban éles a különbség a falusi kis könyvtár – melyet legalább annyira nem ismer a roma közösség, mint a nagyobb – és a nagy könyvtárak megítélése között, az előbb vázolt kép inkább az utóbbira igaz. Sajnos a roma társadalom könyvtárképéről – tudtommal – nem készült vizsgálat, így én sem vállalhatom pontosabb megrajzolását, s az előbbi megállapítás is csak saját tapasztalataimból következett. Annyi azonban bizonyos, a felnőtt roma könyvtárhasználó első látogatásakor többnyire olyan segítséget is kér, vár a könyvtárostól – főleg, ha a könyvtáros nyitott erre –, amely nem a könyvtári munka része, hanem valamilyen ügyviteli segítő munka. A könyvtáros akkor dönt helyesen, ha ezt nem vállalja el, de ajánlja a megfelelő kontakt-személyt, hivatalt, eljárási módot legjobb ismeretei szerint. Ilyen helyzetben jó, ha kéznél van a könyvtárban egy, a roma közösségeket jól ismerő könyvtáros, aki segíteni tud.

A könyvtár „szent”, különleges hely voltát a régiesebb magyar könyvtárfelfogás is vallja (a könyvtár, mint a „kultúra temploma”), s a könyvtárat leginkább művelődésre, igényes szórakozásra használó olvasórétegben is ez legfőbb jellemzője. E felfogás ugyan a dél-zalai roma közösségekben is él, de a mai roma könyvtárhasználói réteg a fiatalabb nemzedékből és a szegényebb roma közösségekből toborzódik, akikben már nincs meg a patetikus áhítat a könyvtárral szemben, s első könyvtárhasználatuk valamilyen praktikus ok, kényszer szülte alkalmak voltak. Ezért néha nehezebb a könyvtári szabályok némelyikét – példaként a csendes könyvtárhasználatot – elsajátíttatni, betartatni, mert ezek „csak” szabályok és nem erkölcsi szükség-szerűségek számukra.

A szorongások végigkísérik a teljes jogú olvasóvá válás rögzös útját. A folyamat során újabb és újabb teret kell meghódítania a látogatónak, újabb és újabb emberekkel, könyvtárossal kell beszéljen, újabb és újabb (legtöbbször csak beszédes metakommunikatív módon előadott) előítéletekkel kell találkozjon.

A küszöbfelelmeket néha erősítik olyan konfliktusok, melyek alapja valamilyen kulturális másság, különbség a helyi roma és nem roma kulturális szokások közt. Három példa:

- Archaikusabb roma közösségben élő felnőttek nemek szerinti megosztásban élik életük, nők nőkkel, férfiak férfakkal beszélnek meg az élet dolgait. Ellenkező neműtől kérdezni valamit többnyire szégyen. Ezzel ellentétben, miután könyvtáraink nagy részében, nálunk Nagykanizsán is többnyire nők dolgoznak, a roma férfiak csak ellenkező neműekhez fordulhatnak, amikor kényes kérdésre (pl. orvosi, jogi) keresnek választ. Ez néha tanácsstalanságot, téblábolást okoz a roma férfinak és nem mindig válaszol őszintén az őt kérdező kolléganőnek. Nem azért, mert nem akar, hanem mert amúgy az ő világában nem illene. Megoldás ilyenkor legfőképp az, ha van férfi a tájékoztató szolgálatban. (Ehhez hasonló – de nem etnikai alapú – jelenség az, amikor egy férfi olyan dolgokról tudakozódna, ami szerinte férfidolog, intim dolog. Nagykanizsán – részben ezért is – fontos eleme a személyzetpolitikának a férfi könyvtárosok – és nem informatikusok! – arányának növelése a könyvtár személyi állományán belül.)

- Néha előfordul, hogy a roma könyvtárlátogató a roma közösségekben szokott módon, intenzívebben, hangosabban kommunikál, mint ahogyan a könyvtár szokásrendje szerint illene. Könyvtárunkban ez csak akkor fordult elő, bár ritkán, amikor az egy közösségbe, többnyire egy családba valók találkoznak az olvasóterben. Ekkor általában elég volt egy illedelmes csendre intés, figyelmeztetés.

- A roma közösségekben a férfivá válás korábbra esik, mint az azonos vidéken élő magyar közösségeknél, a fiúkat előbb tekintik felnőttnek. Ebből következően a könyvtári jogviszonnyal kapcsolatos felelősségvállalás nem fedi a roma közösség felelősségvállalással kapcsolatos nézeteit, vagyis a gondviselő a roma közösség szabályai szerint már nem tud felelősséget vállalni gyermekéért oly módon, ahogy azt a könyvtár szeretné. Csak azt tanácsolhatom,

hogy problémás, konfliktusos esetben a könyvtár hívja segítségül a család, nagycsalád vezetőjét, illetve, ha van, akkor a helyi roma kisebbségi önkormányzatot.

A ROMÁK SEM EGYFORMÁK. ROMA IDENTITÁS ÉS KÖNYVTÁR

A könyvtárba a roma közösségből érkezők (legyenek romák vagy nem roma családtagok) más és más módon viszonyulnak a könyvtárhoz, illetve saját kultúrájukhoz, mint ahogyan ez a magyarság esetében is megfigyelhető. Ez a viszonyulás befolyásolja könyvtárhasználatuk módját, könyvtári kapcsolataikat, könyvtárban megjelenő igényeiket. Most – mélyebb vizsgálat híján – csak néhány főbb típusról, melyet megfigyeléseim alapján képeztem:

- *A „rejtőzködők”*. A „rejtőzködők” olyan emberek, akik – többnyire rossz tapasztalataik miatt – nem akarják nyilvánosan vállalni roma mivoltukat, de családi életük a roma közösség keretein belül folyik, identitásuk is e közösséghez kötődik. A közösséget érintő programokban szívesen részt vesznek kifelé (a közösségen kívül) anonim módon. Ők a könyvtárban is a többségi társadalom egy tagjaként jelennek meg. Konfliktus akkor keletkezhet, ha antropológiai jegyeik, szokásaik miatt a könyvtáros romának véli őket, s úgy is viszonyul hozzájuk, s ők ezt elutasítják. Ilyenkor – s ezt általánosan is igaznak gondolom – a látogató döntésének elfogadása a kötelességünk. Megjegyzem hogy sokszor ők legfőbb segítők, amikor már kialakul velük az a bizalmi viszony, melyben felfedik magukat, hiszen ők látják talán legjobban (mert bőrükön érzik, tapasztalataik vannak róla), milyen is az előítéletes magatartás, illetve milyen lehetőségek várnak még rájuk.

- *Az „asszimilálódók”*. Ők azok, akik már nem romaként élnek, vagy nem úgy akarnak élni, de valamilyen ok miatt (családjuk miatt, antropológiai jegyek miatt, életmódjuk miatt stb.) annak tekinti őket a helyi társadalom s benne a könyvtáros. Az előző, „rejtőzködő” csoporthoz hasonlóan magyarként jelennek meg a könyvtárban, csak ők végletesen elutasítják a roma közösséghez való tartozást (s legtöbb esetben valóban nem tartoznak már egyetlen roma közösséghez sem), s azt a kezdeményezést, mellyel a könyvtáros kapcsola-

tot keresne a roma közösséggel. Feléjük mi, könyvtárosok csak úgy tudunk megfelelően kommunikálni, hogy egyfelől elfogadjuk asszimilációs törekvését anélkül, hogy a helyi roma közösségről ítéletet alkotnánk. Néha, ha van mód rá, tudatosítani lehet vele, hogy nem mindenki rossz szándékú, aki őt romának tekint, s hogy romának lenni a könyvtáros szemében nem negatívum, hanem pozitív érték. Ez utóbbi folyamatot azonban csak olyankor indítsuk el, amikor látjuk, hogy asszimilációs törekvése céltalan – nincs olyan nem roma közösség, mely befogadja, illetve a törekvés oka valamely sérelem okozta félreértelmezése a roma mivoltának – s valójában roma kulturális közegben él.

- Az „öntudatosak”. Az „öntudatosak” azok a romák, akik romaként jelennek meg a könyvtárban, s igénylik, hogy a többségi társadalommal egyenrangú romaként kezelje őket a könyvtár. Ők a szolgáltatásokat közösségeikben közvetlenül is megjelenítik, belőlük kerülhet ki a közösség példaadó rétege, s jó, ha a „mintaember” tulajdonságaihoz a könyvtárhasználat is hozzátartozik. E típushoz tartozó roma könyvtárhasználó azonban könnyen tekint etnikai alapú előítéletességnek minden őt ért könyvtári atrocitást, függetlenül a tényektől. Ezért jó, ha vele szemben egy, a roma kultúrában, a roma és a könyvtár közti viszonyban jártas könyvtáros védi a könyvtár igazát. Célszerű a vele folytatott vitákban nagyon szakszerűnek lenni már a kezdetektől.

Az ilyen ember – s erre már első könyvtári évemben láttam példát – érzékenyebb a könyvtáros első metakommunikációjára, könnyebben érzékeli a „látens” (ki nem mondott, talán végig sem gondolt, biztosan nem szándékolt, de létező és bántóan ható) előítéletes magatartást. Ezért jó szeizmográf a helyi könyvtáros a közösségben szunnyadó előítéletek felderítéséhez.

Mindebből az is kitűnik, hogy a könyvtárosnak mérhetetlenül nagy tapintatra van szüksége munkájához, legalábbis ahhoz, hogy necsak kiszolgáljon, hanem szolgáljon is.

A kanizsai gyakorlat a roma közösségek és a könyvtár kapcsolatában

A nagykanizsai Halis István Városi Könyvtár nem különleges helye a világegyetemnek, s nem kísérlet műhely. Közkönyvtár, mint sok más közkönyvtár az országban, mely mind jobban kíván működni, mind szélesebbre kívánja nyitni kapuit. Egy dologban azonban mégis más, mint hazai könyvtáraink többsége, nevezetesen a roma–magyar kulturális párbeszéd intenzitásában, sokféleségében. De ennek is „földi” okai vannak: A dél-dunántúli roma közösségek magas szervezetségi foka, értékkeremtő munkája (mely végül is oda vezetett, hogy aktív és sikeres cigány kisebbségi önkormányzatok garmadáját tudja felmutatni), a könyvtár roma kultúrában is járatos munkatársainak tervszerű, tudatos tevékenysége, a kommunikáció sokféle formájára nyitott vezetés mind a könyvtár, mind a roma közösségek részéről, és nem utolsósorban a helyi társadalom romákat támogató magatartása.

Könyvtárunkban közel tíz éve indult el, ha nem is tudatosan, de az idő haladtával egyre tervszerűbben az a folyamat, melynek során egyre több roma vált könyvtárhasználóvá. Az 1980-as évektől kiformlódott – roma barátaim és nyitott, konstruktív szellemiségű könyvtáros kollégáim segítségével, amit ezúttal is köszönök nekik – egy olyan gyakorlat, mely sokféleképp hozzájárult ahhoz, hogy ma Nagykanizsán a roma közösségek életében jelen van a könyvtár, a könyvtár életében pedig jelen vannak a roma közösségek.

Ez a folyamat tulajdonképpen egy folyamatos ismeretbővítéssel támogatott *irányított szocializációs folyamat*, mely során a könyvtáros kollektíva megtanulja a „különös” olvasói rétegekkel való empatikus bánásmódot. A „különös” olvasói rétegek specifikumokkal, és a már említett kulturális másságokkal rendelkeznek, könyvtárral és könyvtárossal való kapcsolatukban ez határozottan mutatkozik meg. Ilyen különös olvasói rétegek közé tartoznak a vállalkozók, a fogyatékkal élők, a romák, a művészek (és még sorolhatnánk), azzal a megszorítással, hogy a gyakori könyvtárhasználat során különös, sajátos megnyilvánulásaik elmaradnak, vagy azokhoz „hozzá szocializálódnak” a könyvtáros.

Ez az irányított szocializációs folyamat a könyvtármenedzsment oldaláról tudatos tanítási folyamat, mely tudatos, következetes, és

nemcsak a könyvtárosokra, hanem az a könyvtárlátogatókra is kiterjed. Része annak a mindennapi gyakorlatnak, melyben a könyvtárosok kommunikációképességét, illetve a könyvtárlátogatók könyvtári nevelését és oktatását (a könyvtári szokások és ismeretek átadását) végezzük.

Mielőtt részletesebben bemutatnám ezt a gyakorlatot, kötelességem elmondani, hogy Nagykanizsán két szerencsés körülmény is közrejátszott e gyakorlat sikeres folytatásában. Az egyik a jól szervezett és erős tradicionális kultúrával rendelkező dél-zalai beás közösségekből kikerülő mintaadó romák jelenléte, néhol tudatos részvétele a folyamatban, a másik a könyvtárvezetők, *Pintér Béla*, majd *Czupi Gyula* a kezdetektől értő, támogató hozzáállása. Czupi Gyula nemcsak támogatta elképzeléseimet, hanem vezetői gyakorlatának részévé is váltak a most bemutatandó módszerek. Elképzelései – a könyvtár mind nyitottabbá tételének szándéka a helyi társadalom minden rétege felé és a konfliktusos helyzeteket előidéző okok megszüntetésének igénye – találkoztak a roma közösségekből közvetítéssel érkező szándékokkal: a könyvtár roma közösségi birtokba vétele, a könyvtár nyújtotta lehetőségek kiaknázása egy polgárosultabb roma nemzedék felneveléséhez. Mind Czupi Gyula, mind a roma közösségek, mind én, egy integrációs folyamatban gondolkodunk, melynek végén a roma közösségből érkező – s annak helyi kultúráját is értő – könyvtáros a könyvtár lehetőségeit ismerő roma könyvtárhasználóknak, a romákat értékközvetítő vagy értékteremtő helyzetben még el nem fogadó nem roma könyvtárhasználóknak egyformán segítségére lehet.

A „tanulási folyamat” egyes elemei egymásra ható, egymással szoros kapcsolatban álló részek. Pl. ha nincs állandó ismeretbővítés, a konfliktuskezelés folyamatában nem elégségesek az érvek. Ezért – bár külön-külön szólok az egyes elemekről – azokat lehetőleg nem magukban, hanem egymáshoz kapcsolva (komplex módon) használjuk.

KONFLIKTUSKEZELÉS

A konfliktuskezelés volt az 1985–90 közötti időszak leggyakoribb tevékenysége. A konfliktusok általában a roma olvasó első könyvtárba lépésekor történtek, s megfigyelhető volt, hogy a negatívabb, romák

elleni közhangulat (mint pl. a strasbourggi romák ügye) ideje alatt több a konfliktus. Azonban a konfliktushelyzetek többnyire aszinkron jelenségek, vagyis a könyvtáros és könyvtárlátogató konfliktusa nem nyert nyilvánvaló kifejezést, csak a saját közösségében – a könyvtárosok, illetve roma barátai között – kerül felszínre. A konfliktushelyzet azonban mindkét félből kikényszeríti a megoldást. A legrosszabb eset, ha elveszítjük a könyvtárlátogatót, illetve megerősödik az előítélet valamelyik kollégában. Az esetek többségében azonban mindkét fél kereste a megoldást, leginkább egy moderátort, közvetítőt, általuk megbízott „konfliktuskezelőt”. Ebben a szerencsésebb esetben a konfliktuskezelő személyen múlik az, hogy a konfliktushelyzet feloldására lesz-e remény, hogy még könyvtárhassználóvá válhat-e az egyszeri látogató. Ilyenkor az is fontos, hogy a konfliktuskezelőnek partnere legyen a könyvtár vezetője, támogassa a konfliktuskezelés tárgyalássorozatában. Az eredmény többnyire a könyvtárhassználat folytatása volt, bár a személyes konfliktusok lassabban oldódtak fel, s ezért az olvasó más könyvtáros segítőt keresett. (Talán elég jeleznem, hogy a könyvtárhassználók egy része számára fontosak ezek a bizalmi kapcsolatok.) A konfliktuskezelés akkor vált tudatos tevékenységgé, amikor a könyvtár vezetése arról döntött – elsősorban nem roma ügyek, hanem késedelmi ügyek miatt –, hogy bizonyos esetekben magához vonja a konfliktus rendezésének jogát és kötelmét, illetve ő határozza meg azokat a személyeket, akik ebben közreműködhetnek. Természetesen, ezzel együtt járt munkatársaink kommunikációs és konfliktuskezelő képességeinek vizsgálata. Így azok a más területen remek szakember kollégák, akik konfliktushelyzetben nem tudnak a konfliktus irányító és megoldást kereső helyzetében maradni, nem terhelődnek ezzel.

A roma közösségek többnyire engem kérnek közvetítésre. A két éve nálunk dolgozó roma származású kollégának fiatal kora miatt még nincs akkora presztízse, hogy ezzel megbízzák, de a helyzet megoldásában részt vállal.

Az eljáráshoz tartozik a konfliktusos ügy könyvtári eljárásrendi szabályozása is, miszerint

1. nem a konfliktusban résztvevők tárgyalják tovább a vitát, és
2. a konfliktus kapcsán feltárt könyvtári szabályozatlanságok szabályozása.

El kell mondanom, hogy nem minden konfliktust tudtunk mindenki meglegedésére feloldani, de a cél egy mindenki számára elfogadható közmegegyezés volt. Lehetőleg nem vontunk be a konfliktushelyzetek rendezésébe harmadik személyt, pl. roma ügyekbe a helyi cigány kisebbségi önkormányzatot.

ISMERETÁTADÁS, AZ ISMERETEK BŐVÍTÉSE

Ez az elem is már kezdettől fogva jelen van munkánkban. Lényege, hogy a könyvtárosokban felmerülő, a romákkal kapcsolatos kérdésekre olyan válaszokat kapjanak, melyek pozitív irányban módosíthatják a romákról alkotott képzeiteket. Azonban lényeges mozzanat az ismeretközlésben, hogy hosszabb távon is hiteles maradjon az ismeretközlő, hogy korrekt, a folyamatok lényegére tapintó, a problémát értelmező válasz szülessen. Sok esetben nem is a problémát, hanem annak szociológiai, antropológiai, etnológiai stb. hátterét kell bemutatni. Kellemes ez a szerep az ismeretközlő számára, ha mindig felkészült, folyamatosan tájékozott roma ügyekben és a romákról alkotott vélekedésben és a felvetett legabszurdabb kérdést sem konfliktusként, hanem érdeklődésnek tekinti.

A romákkal kapcsolatos kérdések gyakran a médiák által felszínre dobott témák, a maguk nem mindig valóságghű tolmácsolásában, így a válaszolóknak a médiát is figyelnie kell.

Az elmúlt 17 évben akadtak tipikus, évente többször felvetett kérdések. Sok esetben a konfliktusmegelőzés érdekében a sarkos kijelentéseket is kérdésekként kell felfognunk és megválaszolnunk, nem mindig a kijelentő meggyőzésére, hanem a párbeszéd hallgatóságának okulására. Most csak egyet bontok ki – mintegy példát arra, hogy milyen módon lehet válaszolni egy választ nem igazán váró kolléga, könyvtárlátogató kérdésére.

„A gazdag romák mért nem segítik a szegényeket, miért a mi dolgunk?”

Erre lehet azt válaszolni, hogy

- segítenek, épp annyira, amennyire a dúsgazdag magyarok a szegényeken,
- a roma társadalom nem alkot önálló, autonóm államot, nemzetet, így a felelősségvállalás sem lehet csak roma keretek között, a

gazdag roma család a Magyarország gazdag elitjét szaporítja, a szegény az ország szegényeit,

- sok mindenért lehet valaki gazdag vagy szegény és sokféleképp élhetik meg gazdagságukat és szegénységüket.

De a legjobb válaszok akkor születnek, amikor az általános válaszhoz hozzá tudunk rendelni egy-egy konkrét, adataiban nehezen vitatható esetet.

MEGGYŐZÉS

Az ismeretek átadásának technikáit használjuk ekkor azzal a különbséggel, hogy egy adott rossz gyakorlatot követő, vagy nagyon nem helyénvaló kijelentést terjesztő kollégát közvetlenül, négy szemközt, saját kijelentéséből vagy tettéből kiinduló magyarázatokkal szembesítjük. Ha a meggyőzés eredménytelen, akkor utasításban kell eltiltani a rossz gyakorlattól, de ez könyvtárunkban szerencsére nem fordult elő (volt intézmény, ahol viszont igen), mindig szót tudtunk érteni. Azt tapasztalom nap mint nap, hogy a könyvtárosok, de mások (pl. városlakók, falusiak) is, olyan kijelentéseket hangoztatnak, melyek valódi tartalmával nincsenek tisztában, többnyire reflexszerűen, öntudatlanul mondják ezeket, s később a beszélgetések során rácsodálkoznak arra, hogy voltak képesek ilyenent mondani.

SZITUÁCIÓS KÉNYSZEREK KIALAKÍTÁSA, SZITUÁCIÓS TRÉNINGEK

Az új könyvtár megépítésével alkalom adódott, számtalan új technika alkalmazása mellett, a könyvtári munkaszervezet dinamikusabbá és nobilesabbá tételére. Így megvalósítható lett az a módszer, melynek az a lényege, hogy mesterségesen teremtünk olyan szituációkat, szituációs alkalmakat, amelyekben szükségszerűen és kényszerűen be kell következnie roma–magyar interakciónak. A módszer abból a felismerésből született meg, hogy a sok roma–magyar találkozás során a könyvtáros egyre több roma embert, pozitív mintát megjelenítő olvasói hozzáállást lát, s a romákról alkotott képzetek egyre sokszí-

nőbbek, differenciáltabbak lesznek. Az, hogy nem kerülheti ki a kommunikációt azt is jelenti, hogy a megoldások közül kivesszük annak a lehetőségét, hogy a könyvtáros vagy a nem roma olvasó kikerülje a problémát, szőnyeg alá söpörje. A módszert elsősorban nem is a könyvtárosok, inkább a nem roma, előítéletesen megnyilvánuló olvasók miatt kezdtük el alkalmazni. Természetesen ehhez kellenek azok a roma munkatársak és segítők, akik felkészültek a találkozásokból eredő konfliktusok kezelésére s nemcsak ismeretekben, hanem lelkileg is. Nagyon nehéz egy-egy ilyen helyzet lelki szempontból egy értelmes roma munkatárs számára, a rajta való átnézés elviselése, a munkájával kapcsolatos kételyek okozta metakommunikációs jelek (elutasító és félreérthetetlen jelek ezek, mint a vállrándítás, „*mit keres ez itt*”-mimika) érzékelése. A könyvtármenedzsmentnek tehát nemcsak a helyzetet kell megteremtteni, hanem meg kell találni a megfelelő embereket, meg kell tervezni a helyzet megoldásait, s a folyamatot végig figyelni, segíteni kell. A cél, a könyvtárlátogató, a könyvtáros olyan könyvtárba szocializálódjon, ahol természetesen mozog a roma ember – akár könyvtárhasználóként, akár könyvtárosként. Nagykanizsán szerencsére ma már van roma származású, beás cigány mivoltát vállaló és a feladatra szakmailag, lelkiileg alkalmas, felkészített könyvtárosunk.

Két példát hadd említsek a szituációs kényszerhelyzetek megteremtésére, mint tudatosan alkalmazott módszerre. Az első eset a ruhatárban, a második a másoló szolgáltatásnál történt. Mindkét esetben a szolgálatot a már említett roma fiatalra bíztuk, s egyszemélyes szolgálatként láttattuk el ezeket a feladatokat. Ez azért történt, mert a könyvtárlátogatók, hiába állt rendelkezésükre roma munkatársunk, mindig csak a magyar származású kollégával kommunikáltak. Így a könyvtárhasználónak, amennyiben igénybe akarta venni a szolgáltatásainkat, szükséges volt kommunikálnia a roma könyvtárossal, ami eleinte nehezen ment. Ha volt nem roma ruhatáros társa a kollégáknak, akkor inkább azt választották. Ha csak ő volt egyedül, szóvá tették – az illedelmesebbek a tumultusra hivatkozva –, hogy miért csak egyszemélyes a ruhatári szolgálat. A kevésbé illedelmes, és előítéletes könyvtárhasználók odaszóltak valami ilyesmit azoknak a kollégáknak, akikről azt hitték, hogy ebben a kérdésben vele együtt gondolkodnak: „*Ez meg mit keres itt?*” Erre kollégáink többnyire – helyesen – azt válaszolták, hogy a ruhatáros

nagyon rendes fiú, és hogy még sokáig lesz könyvtárunk munkatársa. Nem mentek bele bővebb vitába – nem is volt ez feladatuk. Roma kollégánk pedig műszakok után végigbeszélte velem az aznapi történeteket. E beszélgetéseken mindvégig arra törekedtem, hogy lássa „kínzásának” értelmét, a feladat missziójellegét. A beszélgetések közben sokszor kért és kapott tanácsot kommunikációs formákkal kapcsolatban, így kommunikációja is egyre alkalmasabbá vált a feladatra.

A ROMA JELENLÉT FOKOZÁSA – MINDENNAPOSSÁ TÉTELE – A KÖNYVTÁRBAN

Tulajdonképpen nem a konfliktusok okán, hanem a könyvtárlátogatók és a beiratkozott olvasók számának, a könyvtárban megjelenő olvasói rétegek sokféleségének növelése érdekében fordultunk a roma közösségekhez is. Csak azért sorolom itt, mert az a tény, hogy nap mint nap találkozik roma és nem roma olvasó, könyvtáros, felgyorsítja az egymáshoz alkalmazkodás folyamatát. (A dél-zalai roma közösségek jelenlétének módjairól könyvtárunkban a következő fejezetben írok bővebben.)

A konfliktushelyzeteken kívül a tanulási folyamat része a könyvtáros kollektívában vagy az olvasóközönségben tetten érhető előítéletek csökkentése. Ez sok-sok beszélgetéssel, pozitív roma kulturális hírek folyamatos sugárzásával és egy újabban alkalmazott módszerrel: a roma–magyar együttműködés „kikényszerítésével” történik.

A konfliktusok zöme belső konfliktus volt, azaz kollektíván belüli vitát eredményezett.

A konfliktuskezelést segítette, hogy a könyvtár vezetése – s benne én is – megfelelő alapismeretekkel rendelkezett a helyi roma közösségeket illetően, és konfliktuskezeléssel kapcsolatos tréningeken is részt vett. A nemzeti, etnikai és vallási kisebbségek felé is toleráns szemléletmód pedig fontos szemponttá vált az újabb munkatársak keresésében. Mára így kialakult egy olyan empatikus, a könyvtári kommunikációra még a krízishelyzetekben is képes csoport, amely hatékonyan tud konfliktust megelőzni és kezelni, bizonyos esetekben szemléletet formálni.

ÍRÁS, OLVASÁS, KÖNYV, KÖNYVTÁR A ROMA KULTÚRÁBAN

A könyv és könyvtár a roma kultúrában csak kevéssé volt jelen a 20. század derekáig. Közkeletű sztereotípiája a roma kultúráról, hogy alapvetően orális, az írásbeliség nem tartozik a jellemzői közé. Addig, amíg ez a megállapítás a 16–19. századra vonatkozik igaz is, a 20. században azonban alapvetően megváltozik a helyzet, egyre inkább részévé válik a roma kultúrának az írás, olvasás.

A 20. század első fele, kb. az 1970-es évekig, az írás-olvasás elterjedésének korszaka a roma közösségekben. De ahogyan a parasztyermekek esetében sem volt zökkenőmentes az írás-olvasás terjedése és az iskoláztatás, úgy nem volt az a roma kultúrában sem. Orsós Jakab, a 2000-ben elhunyt zalai cigány író, aki saját családját és a beás népe történeteit írta meg, érzékletesen és drámai erővel számolt be arról, ahogyan az erdőből beköltöztek a faluba, az „erdei iskolából” a meszelt falú, rideg, akkor idegen osztályterembe.

A 20. század második felétől meginduló roma irodalmi élet: a magyar nyelvű cigány irodalom megerősödése, a cigány és a beás nyelvű irodalom művelése, a cigány és a beás irodalmi nyelv (romani) kialakulása, fejlődése, terjedése, a többnyelvű roma újságok megjelenése volt a második nagy, de le nem zárult, már soha le nem záródó korszak a roma olvasáskultúra tekintetében. Kialakult általa egy nem nagy létszámú roma irodalmi értelmiség, s mellettük a képzőművészet is kitermelte a saját roma alkotó köreit. Ennek hatására megjelent a roma közösségekben az értelmiségi, az író mintája, nőtt az irodalom presztízse, a tudás presztízse azokban a családokban, nemzetségekben, ahol az író élt, dolgozott. A 80-as évek pedagógiai mozgalmi pedig bevitték ezeknek az irodalmaknak a legjavát az iskolába, s bemutatták a szerzők jó részét. Azonban mindez esetlegesen, a pedagógusok személyes ambíciójától függően történt, s nem volt összekapcsolva egy általános roma népismereti oktatással. A könyvtárak is mind beszerezték e műveket és – legfőképp kíváncsiságból – elkezdtek olvasni, olvastatni is. Mindezek hatására elkezdett átalakulni a roma kultúráról alkotott kép, mely korábban a híres cigányzenészek kultúrájával azonosította azt a közfelfogás szintjén.

A roma kultúra ilyen intenzív megjelenése azonban nem érintette szélesen a roma társadalom nagy részét, nem érzékeltém én sem, más sem ennek az olvasásban lemérhető hatását. Ennek talán az volt a legfőbb oka, hogy – ugyan később mint a rádió – a könyv is (nagyjából egyidőben a tv-vel) bekerült a roma családok otthonába, de a roma író értelmiséget a közösségek többsége – legalábbis Zalában – a televízióból ismerte és nem művei által.

Az írásbeliség általánossá válása és az olvasás szükségességének felismerése a roma közösségek többsége esetében az egyesületi és az önkormányzati törvény adta lehetőséghez, a cigány civil szervezetek alakításához kötődik. 1995 döntő változást hozott a zalai cigány közösségek életében, ekkortól alakulhattak és alakultak meg a cigány kisebbségi önkormányzatok, elsősorban a helyi roma kultúra szervezésére, megjelenítésére és a helyi érdekvédelemre kapott jogosítványokkal. Ez volt az első lehetőség a saját kulturális és politikai közélet megteremtésére, és a helyi társadalmon belüli legitim megmutatkozásra. (Ez néhány településen versenyhelyzetet teremtett, és konfliktust okozott). Eddig ugyanis többnyire budapesti roma és romákat támogató értelmiség által kezdeményezett szerveződésekhez csatlakozhattak csak, s a helyi érdekek fölött az anyaszervezet érdekeit kellett szem előtt tartani, kulturális területről lévén szó: a helyi szerveződés értékrendje és helye a helyi roma közösségben ezektől a távol eső központoktól függött leginkább. Saját roma közösségeikben a zalai romák nem hoztak létre civil szerveződésekét ezelőtt, s ha jobban megnézzük, a magyar falvakban a rendszerváltás első éveiben is még alig találunk alulról építkező helyi szerveződést. Ha a csupán politikai érdekekből létrehozott, vagy egy helyi intézmény (iskola, óvoda, önkormányzat) által „felülről” kezdeményezett szervezeteket nem számoljuk, még most is kevés civil szerveződést találunk. Nem volt, nem lehetett ebben tapasztalata a rendszerváltás pillanatában aktív nemzedékeknek, sem magyaroknak, sem romáknak. A cigány kisebbségi önkormányzatok után több regionális vagy lokális roma egyesület alakult Dél-Zalában Zalakarostól Letenyéig, Beleznától Újudvarig.

Miért is fontos ez a változás az olvasáskultúra szempontjából? Elsősorban azért, mert a cigány kisebbségi önkormányzat vagy az egyesületek hivatali tevékenysége, leszámítva a nem működőképes 10-12%-nyi szerveződések, olyan fiatal vezetőgenerációt termelt

ki, mely képezni akarta magát, kinek az olvasástudás, a hagyományos és elektronikus írásbeliség megfelelő szintű művelése karrier-tényezővé vált. Képzéseken vesznek, vettek részt, s bár nem lettek mindannyian rendszeres olvasókká, családjaikban hangsúlyosabb szerepet kap az olvasás (és mellette az internethasználat hasznos oldalai: mint pl. a pályázatok letöltése, olvasása, romaportálok nézése, elektronikus levelezés). A zártabb roma közösségeknél (vidékünkön elsősorban beás) ez azzal is együtt járt, hogy az idősebb, közösségvezető férfiak helyett a fiatalabb – sokszor huszonéves – cigány kisebbségi önkormányzati tagok váltak a legfőbb vonatkoztatási ponttá, a „legnagyobb szavú” férfivá. Ez a presztízs-növekedés mindenképpen a hivatal kölcsönözte tekintély, az ügyek ellátásához szükséges tudás (benne az elektronikus kommunikáció ismerete), és az ezzel járó termékeny magyar és roma hivatali kapcsolatok hatásának tudható be, bár mindegyik általam ismert esetben a közösséget vezető család tagjai közül kerültek ki az új vezetők. Az is tapasztalható, hogy a presztízsben nőtt családok jobban odafigyelnek gyermekeik előmenetelére. Az ügyek ellátásához szükséges ismeretek – cigány kisebbségi szerveződésekben folytatott segítő munkáim alatt szerzett tapasztalataim szerint – a következő tematikus egységekre bonthatók (a felsorolás nem fontosságai sorrendet tükröz):

- a roma politikum, a magyarországi romák közösségeinek ismerete;
- a helyi, megyei közigazgatás, közoktatás, egészségügyi intézményrendszer ismerete;
- a romákat érintő minisztériumok (oktatási, foglalkoztatáspolitikai, szociális és egészségügyi, gazdasági, a falvakban a vidékfejlesztési minisztérium szervezetei, az ott lévő roma referensi hálózat és mindenekelőtt az esélyegyenlőségi kormányhivatal romaügyi államtitkársága) ismeretei;
- roma vagy romákat segítő alapítványok, segítő szervezetek ismerete;
- pályázati ismeretek (pályázatok megkeresése interneten, letöltése, regisztrációja elektronikusan, összeállítása);
- projektkészítési ismeretek;
- rövid és hosszú távú tervezés, stratégiakészítés;
- logisztikai ismeretek;

- jogi alapismeretek (egyesületi jog, kisebbségi jogok stb.);
- pénzügyi alapismeretek;
- adminisztrációs-kommunikációs ismeretek: iratkezelés, az irodai eszközök használata (ezeket a tevékenységeket elsősorban nem roma segítők, sokszor közhasznú foglalkoztatott, valamikori adminisztratív munkakörben dolgozó hölgyek végzik, akik emiatt családjukban, rokonságukban, a helyi nem roma közösségben stigmatizálódnak);
- a számítógép-használói alapismeretek (Word, internet);
- a saját kultúra fontosabb eseményeinek tudása (híresebb személyiségek, a cigányság történetének néhány fontos momentuma stb.);
- etikett- és protokollismeretek.

Természetesen nem minden roma vezető van ezek birtokában, többségük egy-két területet ismer jobban, de a cigány kisebbségi önkormányzati vezetők törekednek munkacapat kialakítására. Így a cigány kisebbségi önkormányzatok munkája során azonban nem a 3–5 cigány kisebbségi önkormányzati tag és közvetlen munkatársaik olvasáskultúrája változik meg, hanem a velük dolgozóké és a velük kapcsolatban lévő helyi magyar társadalomé is. A munkatársakban is megnő az olvasás szerepe, s láthatóan gyarapodik a könyvtárhasználatuk. Nem egy olyan olvasónk van, aki roma szervező segítségével iratkozott be hozzánk, s azóta már családtagjainak is közvetítve szolgáltatásainkat rendszeres használója könyvtárunknak.

A lokális magyar társadalom viszonyulásai és vélekedései is megváltoznak, legalábbis árnyaltabbak lesznek. Azaz, a nem olvasó cigány képe mellett megjelenik az olvasó cigány képe is, akivel akár együtt is lehet működni, illetve megjelennek az elektronikus és a hivatali munkához funkcionális írástudást tanító segítők (pl. jegyzőkönyvet, jelentést, beszámolót, pályázatírást, e-mailezést tanítók).

A 20. század végére és századunk elejére kialakultak azok a magyar oktatási rendszerben működő intézmények, melyek a roma kultúra sajátos igényeit is figyelembe veszik (a legjobb példa a pécsi Ghandi Gimnázium) és egyre több helyi tantervnek lesz integráns része a roma ismeret. Mindez talán segít abban, hogy a roma közösségek olvasáshoz való viszonya erősödjön.

Az 1980-as években létrejöttek az első dél-zalai roma kulturális szervezetek, melyek elkezdték gyűjteni a roma irodalmat s az őket

érdeklő magyar irodalmat. Nagykanizsán a legjelentősebb a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének helyi szervezete, melyben mindjárt a megalakulásától kezdve szavaló- és beás nyelv-művelő kör indult és megkezdődött a gyűjteményszervezés. A nem roma származású *Horváth István* Radnóti-díjas előadóművész tanította a versmondókat, és a beás *Balogh Erzsébet*, aki saját közössége folklórját (meséit, szokásait) kezdte el gyűjteni, tanította a beás nyelvet. Tulajdonképp ez a munka folytatódott az 1995-ben megalakult nagykanizsai cigány kisebbségi önkormányzat égisze alatt, később a híres roma pedagógusról elnevezett *Bogdán János Cigány Közösségi Ház* adott otthont (s ad ma is) e munkának. Ugyancsak a kisebbségi önkormányzat hozta létre a Dél-nyugat Dunántúli Cigány Közgyűjteményt 1996-ban. A közgyűjtemény a cigány kisebbségi önkormányzat stratégiai terveiben megfogalmazott célok bázisaként,

Dél-nyugat Dunántúl cigány közösségeinek múltjára és jelenére vonatkozó írott és tárgyi források, a CKÖ munkáját segítő szociális, politikai, jogi, pedagógiai szakirodalom, a CKÖ által fenntartott színjászó kör, verskör, beás nyelvi szakkör számára a klasszikus magyar, európai és cigány irodalom, a cigány, magyar és beás (román) nyelvű szépirodalom gyűjtésére vállalkozik.

Mindezt hármas cél érdekében:

A saját intézményrendszerén belüli kultúraápolás és -építés (és ezáltal folyamatos identitáserősítés) céljából, a nagykanizsai általános és középiskolákba bevezetett cigány népismeret (interkulturális oktatás) hátterének, illetve a folyamatos önkormányzati tevékenység hátterének biztosítása okán teszi.

Alakulásakor megfogalmazódott, hogy e gyűjteményt jó volna a könyvtári rendszerbe kapcsolni, ez azonban még nem történt meg. (A közgyűjteményről bővebben: *Kardos Ferenc: Egy közgyűjtemény a cigány olvasáskultúra szolgálatában. = Iskolakultúra, 2001. 12. sz.)*

Egy-egy ilyen gyűjtemény maga is közvetítő szerepet tölt be, ha arra egy könyvtár-kisebbségi önkormányzat kapcsolatrendszerre épül. Sok cigány származású gyermek ugyanis onnan fog majd átjárni a nagyobb és több lehetőséget biztosító könyvtárba, már az olvasni tudás jobb képességével tarsolyában. Ráadásul ott, ebben a gyűjteményben otthon érezve magát ismerkedhet meg a magyar irodalom értékeivel is. Nem szabad lebecsülnünk ezt a szerepet, mert egy kézfogással ér fel. Emellett a könyvtárosoknak tisztában

kell lenniük azzal is, hogy e gyűjtemények töredékességük, feldolgozatlanságuk ellenére is az adott közösség kulturális identitásának alapkövei, otthonai, s mint ilyenek pótolhatatlanok. Szerepük tehát túlmutat használhatóságukon, ezért használhatóvá tételükben kell segédkezniük a könyvtárosoknak. Ez a munkakapcsolat a könyvtárak számára is hasznos: gyarapodhatnak új dokumentumokkal, a cigány kisebbségi önkormányzatok helyismereti értékű dokumentumaival, a munkájukat meg- és mindjobban elismerő, támogató cigány vezetőkkel.

A Halis István Városi Könyvtárral (akkori nevén egyszerűen csak Városi Könyvtárral) kezdetben alkalmoszerű volt az együttműködés, a szükséges irodalmat – ha nem volt meg a közgyűjteményben – mi biztosítottuk, s cseréltünk dokumentumokat is. A rendszeres kapcsolatot az jelentette, hogy én végeztem a közgyűjtemény gyarapítását is (s egyben tanácsadója voltam külső bizottsági tagként a cigány kisebbségi önkormányzatnak). A dokumentumok cseréje során elsősorban, a kereskedelmi forgalomban nem kapható, oktatási intézményekből (egyetemek, főiskolák jegyzetei, szakiskolák segédletei) vagy a szakminisztériumokból származó kiadványokat szereztünk be. A cigány kisebbségi önkormányzatnak elsősorban jogi, szociológiai és pedagógiai szakirodalom beszerzésében segítettünk.

Első roma könyvtárlátogatóink – akik nem az általános vagy középiskolai oktatás miatt tértek be – az MCKSZ helyi szervezetének, a nagykanizsai Cigány Kisebbségi Önkormányzatnak és a rendszerváltozás elején megalakult Phralipe helyi szervezetének tagjai, képviselői voltak. Akkor még e szervezeteknek nem voltak számítógépeik, így nálunk használtak gépet és internetet, Balogh Erzsébet nálunk gépelt be első írásait (erre a kollégák kedvezményezett státust biztosítottak neki, s épp ő volt az első, aki – elkötelezettsége révén – plasztikusan megjelenítette a dél-zalai beás kultúrát).

A 80-as évek második felében *Hegedűs András* és *Forray R. Katalin* vezetésével olyan táborok szerveződtek a Dunántúlon, Nagykanizsán is, melyek a gyermekek kreativitására és a roma kultúrára építettek, s a mindennapi olvasás, alkotó tevékenység állt a központban. Emellett a gyerekek életmódbeli ismereteket is elsajátítottak, gyakoroltak (pl. a higiénikus szokások terén). A táborok lakói első-

sorban halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek voltak. A nagykanizsai tábor alkalmával a könyvtárlátogatás is a rendszeres programok közt szerepelt (Forray R. – Hegedűs T. 1991).

A Nagykanizsa környéki falvak cigány kisebbségi önkormányzatai sorra fölkerestek bennünket, és kérték a segítségünket: dokumentumot, információt, termet egyaránt. Ma a nagykanizsai, garabonci, zalakarosi, sormási, újudvari, letenyei, murakeresztúri cigány kisebbségi önkormányzattal, a Dunántúli Roma Vezetők Szövetségével, a Zala Megyei Roma Szervezettel, a Cigányok Érdekvédelmi Szervezetével működünk szorosabban együtt, de egyedi kapcsolataink más szervezetekkel is kialakult.

A roma–magyar együttműködés másik formája a roma könyvtár- és internethasználati tanfolyamok szervezése: 2002–2003-ban két ilyen tanfolyamot tartottunk hat roma szervezet összesen 26 munkatársa részére.

Ha a jelenlegi helyzetet akarnám jellemezni, leginkább a roma családok könyvtárainak kialakulásáról beszélhetnék. Ma már több tucat családban van könyvespolc, egy-két tucat könyv. Az általam ismert legnagyobb roma házi könyvtár Nagykanizsán az egyik CKÖ-képviselőé és családjáé (a lánya most jár főiskolára). A két és fél ezres gyűjteményben sok roma irodalom is található. A többségnek azonban elsősorban lektúr gyűjteménye van. A gyűjtemények képzésének egyik indoka csak a tanuló gyermek igénye. A másik fő indok itt is, akárcsak a kanizsai polgárcsaládoknál – csak nem ugyanolyan mértékben, hagyománnyal és minőségben – a könyv, főleg a díszes drága könyv presztízstárgy jellege. Azonban van egy harmadik gyűjteményképző és olvasásgerjesztő, olvasásérsítő folyamat is, nevezetesen a használtkönyv-kereskedés lehetősége. Ma négy roma család piacozik használt könyvekkel, melyek egy része a könyvtárból kiselejtezett duplum. (Egy példa ez arra is, hogy a könyvtárban már tíz éve holt anyagból hogyan lesz a kereskedő roma által – legalábbis néhány százalékban – élő irodalom. Mi segítjük őket, mert látjuk, hogy a könyvvel való foglalkozás közben önmaguk és családjaik is olvasóvá válnak.)

ÖSSZEGZÉS

A roma közösségek és a könyvtáros egymás felé fordultak az utóbbi évtizedekben. A könyvtárak részéről elsősorban az olvasóközönség bővítése, a romák részéről a kulturális szerveződések (cigány kisebbségi önkormányzatok, egyesületek, együttesek, alapítványok stb.) művelődési igényei határozzák meg ezt a viszonyt. Nagykanizsán, ahol a szervezett roma kulturális közélet és a roma közösségekkel kapcsolatot tartó könyvtár együttműködése már a 1980-as évek második felétől folyamatos, kimunkálódott egy olyan gyakorlat, mely már tudatosan próbálja szervezni, fejleszteni e kapcsolatokat. Ennek a gyakorlatnak az elemeiről szóltam írásomban, tudva, hogy a mi példánk egyedi eset, s csak olyan jó körülmények között követhető, mint amilyenben mi itt dolgozunk: alapvetően romákat elfogadó és támogató helyi társadalomban.

Tudom, nem mindegyik könyvtár van ilyen szerencsés helyzetben, ezért fontos volna néhány – a helyi kezdeményezéseket segítő – központi támogatás is. Itt elsősorban olyan tanfolyamokra gondolok, amelyeken gyakorlati oktatás, tréning formájában elsajátíthatják a leendő és a gyakorló könyvtárosok az olvasókkal kapcsolatos empatikus bánásmódot, a konfliktuskezelés alapeseteit, valamint sajátos ismereteket a roma közösségekről. Egy ilyen tanfolyamnak része lehetne egy rendszeres találkozó, együtt gondolkodásra módot adó alkalom a könyvtáros, a roma közösségében mintaadó könyvtárhasználó és a település többségi társadalmában mintaadó nem roma könyvtárhasználó között.

Azért is ezt tartom a legszükségesebbnek, mert ma már sokféle mód van a roma–magyar kapcsolatok megteremtésére, csak a továbblépéshez szükséges empatikus hozzáállás, speciális ismeret, megérlelt tudás és lelki energia hiányzik sok esetben.

Írásomban inkább az eredményt hozó folyamatokról beszéltem, s azt gondolom, hogy aki a mi utunkhoz hasonló útra akar lépni, az legelőször vegye számba a romákkal kapcsolatos legapróbb kapcsolatait, tetteit és bátran építsen ezekre. Mi is ezt tettük.

Végezetül: hiszem, hogy Nagykanizsa nem különleges hely. Ha itt mindez sikerült, sikerülhet máshol is. Sok könyvtárban ismerek erre a feladatra nagyon is alkalmas személyeket, kollégákat, és sok városban, faluban tudok a közös munkára alkalmas roma segítőt is. Tu-

dom, hogy nehéz elkezdni, kezdeményezni az együttműködést olyan településen, ahol ennek nincsen hagyománya, de legfőképpen azért, mert már az első pillanatban szembe kell néznünk önmagunkkal: nekünk, könyvtárosoknak és nekünk, romáknak. Szembe-néznünk előítéleteinkkel, vélekedéseinkkel, szándékainkkal, családi és társadalmi közegünk ítéleteivel, életünk apró, de munkánkat befolyásoló gondjaival. A feladat azonban – könyvet, internetet, CD-t, folyóiratot, információt, tudást adni a roma emberek kezébe is – nem kisebb, mint az első bibliafordítóké, nem kisebb, mint a pedagógusoké, hivatástudatot követelő, gyönyörűséges, embert építő.

Összegzés

A legújabb kutatási adatok szerint 2003 tavaszán hazánkban – nagy valószínűséggel – 600 ezer fő körül lehetett a cigány népesség – azóta is folyamatosan gyarapodó – lélekszáma (Kemény–Janky 2003). Mint minden népcsoport, ők is rendkívül széles skálán helyezhetők el, ha a demográfia, a szociológia legfontosabb szempontjai (korcsoportok, lakhatási körülmények, az iskolázottság mértéke, munkavállalási esélyek, jövedelmi viszonyok, szórakozási, művelődési szokások stb.) szerint vizsgáljuk helyzetüket.

Gazdasági, szociális, kulturális, a demokrácia lényegéből fakadó okok garmadája teszi sürgető, halaszthatatlan feladattá, hogy közöttük egyre kevesebben legyenek kiszolgáltatott helyzetben, a szociális ellátó rendszer „eltartottjai”, hanem egyre többen – saját kultúrájuk megtartása mellett – az iskolarendszer lépcsőin sikeresen előre haladó, szakmát és diplomát szerző, komoly munkavállalói esélyekkel és sikerekkel rendelkező, minden tekintetben egyenrangú tagjai a XXI. század eleji magyar társadalomnak. Közismert, hogy ma ettől az ideális állapottól még meglehetősen távol állunk (Havas–Kemény–Liskó 2001).

Hosszú évek óta jól tudjuk, hogy a fentiek közelítésének, megvalósulásának kikerülhetetlen eszköze, csatornája maga az oktatási rendszer. De ugyanakkor tény, hogy önmagában sem a köz-, sem a felsőoktatás nem alkalmas a jelzett, sokszázados kulturális hátrányok, akadályok felszámolására (Havas 2004, Postlethwaite–Ross 1992). Óhatatlanul szükséges az óvodák látogatása már hároméves kortól, a szülői együttműködő gondolkodásmód kialakítása és eléggé nem hangsúlyozható mértékben a köz- és iskolai könyvtárak kiégésztő, intenzív, sokoldalú használata.

Mindezek közvetlenül, egyértelműen és együttesen, de nem kizárólag jelentik a sikeres iskolai előmenetel alapfeltételeit. Ezért tartottuk fontosnak, hogy jó példák sorának felmutatásával: „így is lehet, mi ezt tettük, nálunk nagy siker volt, mi kis lépésekkel haladunk

előre” stb. ösztönözzük, bátorítsuk a könyvtáros kollégákat a fenti célok közelítésére, a mesemondó versenyek, az olvasótáborok, a dél-utánonkénti vagy csupán a szombati tanulást segítő alkalmak megszervezésétől, a különgyűjtemények összeállításán keresztül kiállítások, rendezvények, a számítógép- és internethasználati tanfolyamok tudatos lebonyolításáig.

Hisszük és valljuk, hogy a vonzó példák kiemelése, közkinccsé tétele hatékonyabb lehet, mint csupán a célok, a feladatok elvont felsorolása. Bevallottan a meglévő attitűdök (idegenkedés, értetlenség, előítéletek) részleges vagy teljes változásában, valamint az ilyen irányú ismeretek jelentős mértékű gazdagításában reménykedünk, amikor a könyvtárak mellett, az óvodák, a tanodák és hangsúlyosan az egyházak ide kapcsolható sikeres munkálkodásáról adunk közre egy a jövőben remélhetőleg, mi több szükségképpen bővítendő (fővárosi, kisvárosi és községi) esettanulmány-csokrot.

Természetesen a könyvtár – bár munkahelyünk – számunkra sem a világ közepe, de mégis a kezdeményezések, a kapcsolatok teremtesének, a közvetítési gesztusok, akciók, a kölcsönös tanulás egyik legfontosabb intézményrendszere. Okuljunk tehát egymás sikereiből, kudarcaiból, no és legyünk az eddigieknél fogékonyabbak, kíváncsibbak a körülöttünk élő, de ma még csak elvétve könyvtárhasználó, sokszor anyagilag, kulturálisan, nyelviileg hátrányos helyzetű, de potenciálisan olvasóvá váló, különböző társadalmi rétegek, s közöttük is kiemelten, a számarányukat illetően legnagyobb, a cigányság nyilvánvaló vagy csupán rejtett igényeire, „hiánytüneteire”!

Summary

According to the latest research results, the number of the Romani population living in Hungary was approximately 600.000 on spring 2003, and this number continues to grow (Kemény–Janky 2003). Similarly to other ethnic groups, they show a significant stratification from the point of view of the most important demographic and sociological indicators (age groups, housing conditions, the level of education, work opportunities, incomes, cultural and entertainment habits)

For economic, social, cultural reasons, and for a number of reasons arising from the very essence of democracy, their integration is becoming an urgent task that cannot be further delayed. It is important to achieve that fewer and fewer Romani people continue to live at the mercy of the social system, with social allowances as their unique income. Romani people should be able to participate in education at all levels, to obtain professional qualifications, and to have not only opportunities for work but success in finding work as well. It is desirable that they have equal opportunities in all respects and they become integrated into the 21st century Hungarian society, yet they should be able to preserve their own cultural identity. For the moment, it is well-known that we are very far from this idealistic situation (Havas–Kemény–Liskó 2001).

For many years, we have been well aware that one of the primary channels through which the above mentioned goals can be achieved is the educational system itself. At the same time, it has been proven that neither primary, nor higher education alone is able to help overcome the cultural disadvantages and barriers that have existed for many centuries. (Havas 2004; Postlethwaite–Ross 1992). It is of the utmost importance that children attend nursery schools from the age of 3 years, and that the parents develop a cooperative approach. The complementary, intensive, multi-faceted use of school and public libraries cannot be emphasised enough.

All these factors contribute directly, unambiguously, jointly, although not exclusively to creating the preconditions of successful progress in education. This is why the authors considered important to show a range of good practices („this is what we did, here is a successful example, these are the steps we are taking one by one”) in order to motivate and encourage librarians to take actions in connection with the above objectives. Good examples include storytelling events, reading camps, courses that support homework in the afternoon and on Saturdays, creating special collections, cultural events, as well as holding training in the use of computers and the Internet.

It is our belief that showing and sharing the good practices can be more efficient than just listing objectives and tasks in a conceptual framework. Our declared hope is to achieve improvements or changes in the existing attitudes (reservation, incomprehension, prejudice), as well as to raise awareness by significantly enriching the available information. In order to contribute to these objectives, we intend to publish a collection of case studies about the successful activities run by libraries, but also by schools, nursery schools, and last but not least by churches. It is in our hope and we consider it necessary to extend the collection in the future so as to present case studies at metropolitan, city and village level.

Although it is our workplace, we do not want to suggest that libraries are the middle of the world – yet they represent one of the most important institutional networks for taking initiatives and actions, making contacts, mediating attitudes, supporting mutual learning. Thus we should learn from each other’s achievements – or failures – and we should become more curious about and more receptive to the obvious, but also to the so far hidden needs and deficiencies of different social and ethnic groups that are living around us. They might only use library services randomly at the moment and they are often living at economic, cultural and linguistic disadvantage, but they are potential library users and readers. The Romani population represents the greatest percentage within these social groups in Hungary and their needs should be addressed with special attention.

Felhasznált irodalom és dokumentumfilmek jegyzéke

- Adamik Mária: A Nagy Fehér Üzemmod: avagy miről szól a „nőkérdés”? *In: Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról.* Szerk. Hadas Miklós. Budapest : Replika Kör, 1994. p. 142–155.
- Babusik Ferenc Késői kezdés, lemorzsolódás – cigány fiatalok az általános iskolában *In: Új Pedagógiai Szemle*, 2003. 10. sz. 14–20.
- Bari Károly: Tűzpiros kígyócska. Cigány népköltészet. Budapest : Gondolat, 1985.
- Bari Károly: Tűzpiros kígyócska című fordításkötetének eredeti cigány szövegei. Gödöllő : Gödöllői Művelődési Központ, 1985.
- Bari Károly: Az erdő anyja. Cigány népmesék és hagyományok. Budapest : Gondolat, 1990.
- Bari Károly: Le vőseski dēj. Az erdő anyja című kötet eredeti cigány nyelvű szövegei. Budapest : Országos Közművelődési Központ, 1990.
- Bari Károly: A tizenkét királyfi. Cigány népmesék. Budapest : Cigányház–Romano Kher, 1996.
- Bálint B. András: Feltámadás Hodászon. *In: Mozgó Világ*, 1987. 12 sz. p. 18–36.
- Bálint B. András: Mint a szarvas a folyóvizekre. Budapest : Magvető, 1985.
- Bálint B. András: Szabadulás a félelemtől. Vallás-szociográfia. Budapest : Szépirod. Kvk., 1992.
- Bánlaky Pál: Cigánycsaládok vizsgálata. Budapest : Népjóléti Minisztérium, 1993.
- Békés Zoltán – Csepeli György: Cigányok vagy magyarok? Az osztály, a nemzetiség, és etnikum hatása a hátrányos gazdasági és szociális helyzetű magyar fiatalok identitására. *In: Phralipe*, 1993. 2. sz. p. 16-18.

- Berey Katalin – Horváth Ágota: Esély nélkül. Budapest : Vita K., 1990.
- Berey 1991 Berey Katalin: A cigánytelepek felszámolása és újratermelődése. *In: Cigánylét. Műhelytanulmányok.* Szerk. Utasi Ágnes, Mészáros Ágnes. Budapest : MTA PTI, 1991. p. 106–144.
- Bernstein, Basil: Nyelvi szocializáció és oktathatóság. *In: Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások.* Szerk. Pap Mária, Szépe György. Budapest : Gondolat, 1975. p. 393–434.
- Bibliai lexikon. Szerk. Herbert Haag. Budapest : Szt. István Társ., 1989.
- Bódi 1999a Bódi Zsuzsanna: Herrmann Antal cigány kutatásai. *In: Tanulmányok Herrmann Antal emlékére.* Szerk. Bódi Zsuzsanna. Budapest : M. Néprajzi Társ., 1999. p. 87–103.
- Bódi 1999b Bódi Zsuzsanna: Herrmann Antal és a hazai cigány kutatás. *In: Tanulmányok Herrmann Antal emlékére.* Szerk. Bódi Zsuzsanna. Budapest : M. Néprajzi Társ., 1999. p. 72–86.
- Boross Géza: Karizmatikus mozgalmak. *In: Theologiai szemle*, 1978. 5–6. sz. p. 152–158.
- Bourdieu, Pierre: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. *Tanulmányok.* Budapest : Gondolat, 1978.
- Bynon 1997 Bynon, Theodora: Történeti nyelvészet. Budapest : Osiris, 1997.
- Cech, Petra – Fennesz-Juhasz, Christianne – Heinschink, Mozes F.: Lovarenge paramiči taj tekstura anda Österreich. *Texte Österreichische Lovara.* Wien : Verein Romano Centro, 1999.
- Choli Daróczi–Feyér 1988 Choli Daróczi József – Feyér Levente: Romano–ungriko cino alavari. – Cigány–magyar kisszótár. [Utánny.] Budapest : TIT, 1984 [!1988].
- Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században. Szerk. Barna Gábor. Közrem. Bódi Zsuzsanna. Salgótarján : Mikszáth, 1993.
- Cigánylét. Műhelytanulmányok. Szerk. Utasi Ágnes, Mészáros Ágnes. Budapest : MTA PTI, 1991.
- Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak? Szerk. Szegő László. Budapest : Kozmosz Könyvek, 1983.

- A cigányság helyzete, életkörülményei 1993. Budapest : KSH, 1994.
- Csalog 1976 Csalog Zsolt: Kilenc cigány. Budapest : Kozmosz Könyvek, 1976.
- Csalog Zsolt: Cigányfalu Baranyában. Jegyzetek a cigányság helyzetéről. *In:* Kritika, 1979. 10. sz. p. 8–11.
- Csalog 1991a Csalog Zsolt: A cigánykérdés Magyarországon 1980 előtt. *In:* Bibó emlékkönyv. 2. köt. Budapest : Századvég, 1991. p. 282–312.
- Csalog Zsolt: A magyar–cigány együttélés múltja és jelene. *In:* Phralipe, 1991. 8. sz. p. 15–18.
- Cseh-Szombathy László – Ferge Zsuzsa: A szociológiai felvétel módszerei. Budapest : Közgazd. és Jogi Kvk., 1968.
- Csongor–Szuhay 1992 Csongor Anna – Szuhay Péter: Cigány kultúra, cigánykutatások. *In:* Buksz, 1992. 2. sz. p. 235–245.
- Demszky Gábor: Egy fejezet a Gulag magyar vonatkozásairól. *In:* Beszélő. Összkiadás 1981–1989. Sajtó alá rend. Havas Fanny. Budapest : AB-Beszélő, 1992. p. 525–540.
- Demszky Gábor: A szabadság visszahódítása. Budapest : Új Mandátum, 2001.
- Derdák Tibor – Varga Aranka: Az iskola nyelvezete – idegen nyelv. *In:* Új pedagógiai szemle, 1996. 12. sz. p. 21–36.
- Diósi Ágnes: „Lefekszem a fűbe, és enyém a világ”. Kultúra és mentalitás cigány közösségekben. *In:* Ifjúsági szemle, 1986. 2. sz. p. 29–34.
- Diósi 1988 Diósi Ágnes: Cigányút. Budapest : Szépirod. Kvk., 1988.
- Diósi 1990 Diósi Ágnes: Szűz Mária zsebkendője. Budapest : Kozmosz Könyvek, 1990.
- Diósi 2002 Diósi Ágnes: Szemtől szemben a magyarországi cigánysággal. Budapest : Pont, 2002.
- Erdős 1989 Erdős Kamill cigánytanulmányai. Szerk. Vekérdi József. Békéscsaba : Békés Megyei Tanács, Gyulai Erkel Ferenc Múzeum, 1989.
- Fekete Péter: Az egyház és a szekta. Budapest : Kálvin, 1993.

- Fleck 2000 Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakra, feminizmusról. Szerk. Hadas Miklós. Budapest : Replika Kőr, 1994.
- Fleck 2000 Fleck Gábor: A cigány nyelv és az oláh cigányok nyelvhasználatát. *In: A magyarországi romák.* Szerk. Kemény István. Budapest : Útmutató K. 2000. p. 30–32.
- Fodor (szerk.) 1999 A világ nyelvei. Szerk. Fodor István. Budapest : Akad. K., 1999.
- Förrey R. Katalin–Hegedűs T. András: A cigány etnikum újjászületésben. Tanulmány a családról és az iskoláról. Budapest : Akad. K., 1990.
- Förrey R. Katalin – Hegedűs T. András: Két tanulmány a cigány gyermekekről. Budapest : Akad. K., 1991.
- Fraser 1996 Fraser, Sir Angus: A cigányok. Budapest : Osiris, 1996.
- Gerő András: Zsidó utak és magyar keretek a XIX. században. *In: Gerő András: Magyar polgárosodás.* Budapest : Atlantisz, 1993. p. 273–328.
- Gerstner 2000 Gerstner Károly: Cédulák és fájlok – a Magyar akadémiai nagyszótár alapjairól. *In: Helyzetkép a magyar nyelvtudományról. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete fennállásának 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésen elhangzott előadások válogatott és átdolgozott tanulmányai.* Szerk. Kiefer Ferenc, Gósy Mária. Budapest : MTA Nyelvtud. Int., 2000. p. 35–43.
- Grabócz Gábor – Kovalcsik Katalin: A mesemondó Rostás Mihály. Budapest : MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1988.
- Hadházy 1995 Hadházy Antal: Cigányok és a könyvtárak. *In: A könyvtár szociális funkciója.* Szerk. Arnóth Károly, Vidra Szabó Ferenc. Budapest : OSZK-KMK, 1995. p. 116–125.
- Hancock 1995 Hancock, Ian: A Handbook of Vlax Romani. Austin : Slavica, 1995.
- Havas–Kemény 1995 Havas Gábor – Kemény István: A magyarországi romákról. *In: Szociológiai szemle, 1995. 3. sz.* p. 3–20.

- Havas 1997 Havas Gábor: A Baranya megyei teknővájó cigányok. *In: Tanulmányok a magyarországi beás cigányokról.* Szerk. Bódi Zsuzsanna. Budapest : M. Néprajzi Társ., 1997. p. 64–97.
- Havas–Kemény–Liskó 2001 Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona: Cigány gyerekek az általános iskolákban. Budapest : Oktatókutató Int., 2001.
- Havas 2004 Havas Gábor: Halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek – és az óvoda *In: Iskolakultúra*, 2004. 4. sz. p. 3–16.
- Hegyi Imre – Kovalik Márta: Kreol mise. *In: Vigília*, 1981. 10. sz. p. 685–695.
- Herrmann Antal: A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigány összeírás eredményei. *In: Magyar statisztikai közlemények.* (Ú. f.) IX. köt. 1895.
- Hobsbawm, Eric: Primitív lázadók. Vázlatok a társadalmi mozgalmak archaikus formáiról a XIX. és a XX. században. Budapest : Kossuth, 1974.
- Horváth Zsuzsa – Matolay Magda: Egy szabadkeresztyén gyülekezet. Kutatási jelentés. Budapest : MTA Filozófiai Int., 1981.
- Horvath [Zsuzsa] Susan: Sects in Hungary. The Free Christian Congregations. Religion in Community Lands. 1984. Vol. 12. No. 1. Spring. p. 4–10.
- Horváth Zsuzsa: Az egyház kovása: a bázisközösségi mozgalmak Magyarországon. *In: Egyházforum*, 1987. 2. sz. p. 85–116.
- Hutterer Miklós: A romani (cigány) nyelvjárások magyar elemei. *In: Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből.* Szerk. Benkő Loránd. Budapest : Akad. K., 1963. p. 139–147.
- Hutterer–Mészáros 1967 Hutterer Miklós – Mészáros György: A lovári cigány dialektus leíró nyelvtana. Budapest : Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1967.
- Kamarás István: Vallás és helyi társadalom. *In: Kultúra és közösség*, 1988. 3. sz. p. 41–56.
- Kamarás István: Homo religiosus az ezredfordulón. *In: Forrás*, 1995. 2. sz. p. 79–96.

- Kemény 1974 Kemény István: A magyarországi cigány lakosság. *In:* Valóság, 1974. 1. sz. p. 63–72.
- Kemény (szerk.) 1976 Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról. Szerk. Kemény István. Budapest : MTA Szociológiai Kutató Int., 1976.
- Kemény–Havas–Kertesi 1994 Kemény István – Havas Gábor – Kertesi Gábor: Beszámoló a magyarországi roma (cigány) népesség helyzetével foglalkozó, 1993 októbertől és 1994 februárja között végzett kutatásról. Budapest: 1994. Kézirat.
Kemény István: A romák és az iskola. *In:* Educatio, 1996. 1. sz. p. 71–83.
- Kemény 1999 Kemény István: A magyarországi cigányság szerkezete a nyelvi változások tükrében. *In:* Regio, 1999. 1. sz. p. 3–14.
- Kemény (összeáll.) 1999 A cigányok Magyarországon. Összeáll. Kemény István. Budapest : MTA, 1999.
- Kemény (szerk.) 2000b A magyarországi romák. Szerk. Kemény István. Budapest : Útmutató K. 2000.
- Kemény–Janky 2003 Kemény István – Janky Béla A 2003-as cigányfelmérésről. *In:* Beszélő, 2003. 10. p. 64–76.
- Kertesi 1990 Kertesi Gábor: Diósi Ágnes Cigányút című könyvéről. *In:* Eszmélet, 1990. 6. sz. p. 121–124.
Kertesi Gábor: Két cigányvizsgálat. Kritikai elemzés. *In:* Szociológiai szemle, 1996. 1. sz. p. 75–112.
- Kertesi–Kézdi 1998 Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: A cigány népesség Magyarországon. Dokumentáció és adattár. Budapest: Socio-Typo, 1998.
- Kós 1958 Kós Károly: Herrmann Antal, importanța lui în mișcarea etnografică de la sfîrșitul sec. al XIX. și începutul sec. XX. *In:* Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei pe anii 1957– 1958. Cluj, 1958. p. 183–203.
- Kovács 1982 Kovács László (rend.): Sövények mellett. Dokumentumfilm. 1982.
Kovács László (rend.): Ahonnan az Isten kiballagott. Dokumentumfilm. 1992.
- Kovalcsik 1988 Kovalcsik Katalin: Hazai írások a cigány népzene-ről. *In:* Műhelymunkák a nyelvészet és társtu-

- dományai köréből. 4. Budapest : MTA Nyelvtudományi Intézet, 1988. p. 101–115.
- Kovalcsik 1993 Kovalcsik Katalin: A beás cigányok népzenei hagyományai. *In: Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században.* Szerk. Barna Gábor. Közrem. Bódi Zsuzsanna. Salgótarján : Mikszáth, 1993. p. 231–244.
- Kovalcsik–Réger 1995 Kovalcsik Katalin – Réger Zita: A tudomány mint naiv művészet. *In: Kritika*, 1995. 2. sz. p. 31–34.
- Kovalcsik 1998 Kovalcsik Katalin: A cigány zenekultúra tegnap és ma. *In: Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből.* Szerk. Kovalcsik Katalin. Budapest : BTF : IF Alapítvány : MKM, 1998. p. 419–448.
- Kovalcsik (szerk.) 1998 Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből. Szerk. Kovalcsik Katalin. Budapest : BTF : IF Alapítvány : MKM, 1998.
- Lakatos 1971 Lakatos Menyhért: Cigányközösség – cigánytelepek. *In: Valóság*, 1971. 4. sz. p. 81–91.
- A Léthatáron Alapítvány létminimum-számításai. *In: Magyar narancs*, 1995. szept. 14. p. 18.
- Ligeti György: Cigány népismereti tankönyv a 7–10. osztály számára. Budapest : Konsept-H Kvk., 2001.
- Lőrincz Judit: „A szótehetségem nem olyan...”. Egy kisközség cigányairól. *In: Könyvtári figyelő*, 1987. 5. sz. p. 492–501.
- Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Budapest : Országos Monografia Társaság, [1908].
- A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985. Szerk. Mezey Barna. Budapest: Kossuth, 1986.
- A Magyarországi Szabadegyházak Tanácsához tartozó tageszkegyszak hitvallásai és szervezeti szabályzatai. Szerk. Szakács József. Budapest : SZET, 1981.
- A Magyarországi Szabadkeresztyén Gyülekezet szervezeti szabályzata. Debrecen, 1994. április 30.
- Máté 1997 Máté Jakab: A 19. századi nyelvtudomány rövid története. Budapest : Nemzeti Tankvk., 1997.

- Matolay–Vekerdi 1970 Matolay Magdolna –Vekerdi József: Cigánytelepek. *In:* Valóság, 1970. 12. sz. p. 38–49.
- Mead, Margaret: Sociétés, traditions et techniques. Paris, 1953.
- Mehr, Mariella: Kőkorszak. Budapest : L'Harmattan, 2002.
- Mészáros 1969 Mészáros György: Cigány dialektusok Magyarországon (nyelvföldrajz). Pécs : Janus Pannonius Múzeum, 1969–1970.
- Mészáros 1980 Mészáros György: A magyarországi szinto cigányok. Történetük és nyelvük. Budapest : Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1980.
- Mezey Barna: Előítélet. A XVI. század elejétől a XX. század elejéig. *In:* Új szemle, 1990. 1–2. sz. p. 78–85.
- Miltényi Károly: Társadalmi beilleszkedési zavarok Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Kutatások a társadalmi beilleszkedési zavarok köréből. *In:* A társadalmi beilleszkedési zavarok kulturális háttere. Budapest : MTA Magyar Kriminológiai Társaság, 1990. p. 49–67.
- Nagy 1998 Nagy Pál: A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában. Kaposvár : Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola, 1998.
- Nagy 2000 Nagy Pál: Levágott ujjak, megsebzett arcok. *In:* Ciganológia – romológia. Szerk. Forray R. Katalin. Budapest ; Pécs : Dialóg Campus, 2000. p. 89–126.
- Orsós 1997 Orsós Anna: A magyarországi cigányok nyelvi csoportjai. *In:* Tanulmányok a magyarországi beás cigányokról. Szerk. Bódi Zsuzsanna. Budapest : Magyar Néprajzi Társaság, 1997. p. 194–199.
- Postlethwaite–Ross 1992 Postlethwaite, T. Neville – Ross, Kenneth N.: Effective schools in reading. Hamburg : The International Association for the Evaluation of Educational Achievement, 1992.
- Prónai 1995 Prónai Csaba: Cigánykutatás és kulturális antropológia. Rövid vázlat. Budapest ; Kaposvár : ELTE BTK : CSVN Tanítók. Főisk., 1995.
- Protestánsok, kis egyházak, szekták : tanulmányi anyag az egyházak, közösségek, szekták, kariz-

- matikusok, prozelitizmus, fundamentalizmus tárgyköréből. Budapest : Ökumenikus Tanulm. Közp., 1991.
- Radó 1997 Radó Péter: Jelentés a magyarországi cigány tanulók oktatásáról. Szakértői tanulmány a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal számára. Budapest : Országos Köznevelési Intézet Kutatási Központ, 1997.
- Radó–Tarján G. 1990 Radó Péter – Tarján G. Gábor: Alsószentmárton. Előtanulmány egy cigány község vizsgálatához. Pécs : Baranya Megyei Levéltár, 1990.
- Réger Zita: A cigányság helyzetének nyelvi és iskolai vonatkozásai. Álláspontok és viták. *In:* Szociálpolitikai értesítő, 1984. p. 140–173.
- Réger Zita: Beszámoló a „halmozottan hátrányos helyzet és a nyelvi fejlettség” című folyamatban lévő kutatási projektum néhány eredményéről. *In:* Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből. 1. Budapest : MTA Nyelv- tudományi Intézet, 1985. p. 87–118.
- Réger Zita: Nyelvi szocializáció és nyelvhasználat a magyarországi cigány nyelvi közösségekben. *In:* Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből. 3. Budapest : MTA Nyelv- tudományi Intézet, 1987. p. 31–89.
- Réger 1988 Réger Zita: A cigány nyelv: kutatások és vitapontok. *In:* Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből. 4. Budapest : MTA Nyelv- tudományi Intézet, 1988. p. 155–178.
- Réger 1990 Réger Zita: Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány. Budapest : Akadémiai K. 1990.
- Réger Zita: Cigány gyerekek nyelvi problémái és iskolai esélyei. *In:* Iskolakultúra, 1995. 5. p. 102–106.
- Robins, Robert Henry: A nyelvészet rövid története. Budapest : Osiris : Tinta Kvk., 1999.
- A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság. Szerk. Kemény István. Budapest : Osiris : MTA Kisebbségkutató Műhely, 2000.
- Romano Rácz Sándor: Kárpáti cigány–magyar, magyar–kárpáti cigány szótár és nyelvtan. Budapest : Balassi, 1994.

- Sárosi 1971 Sárosi Bálint: Cigányzene... Budapest : Gondolat, 1971.
- Sárosi 1998 Sárosi Bálint: Hangszerek a magyar néphagyományban. Budapest : Planétás, 1998.
- Stewart, Michael Sinclair: Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon. Budapest : T-Twins : MTA Szociológiai Int. : Max Weber Alapítvány, 1994.
- Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája. Szerk. Cservenyák László. Nyíregyháza : Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, 1993.
- Szalai 1999 Szalai Andrea: Szociolingvisztikai szempontok a magyarországi cigánykutatásban. *In: Educatio*, 1999. 2. sz. p. 269–285.
- Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegyék. (1924–1938.) Szerk. Fábíán Sándor. Budapest : Magyar Városok és Vármegyék Monográfiája K. [Szegő László utószava.] *In: Csikóink kényesek. Magyarországi cigány népköltészet.* Ford. Csala Károly et al. Vál., utószó és jegyz. Szegő László. Budapest : Európa, 1977.
- Szegő 1977
- Szerebrennyikov et al. 1986 Általános nyelvészet: A nyelv belső struktúrája és a nyelvészeti kutatás módszerei. [Írták] Borisz Alekszandrovics Szerebrennyikov et al. Budapest : Akad. K., 1986.
- Szigeti Jenő: A református egyház kapcsolatai a protestáns kisegyházakkal a két világháború között. *In: Theológiai szemle*, 1980. 2. sz. p. 87–92.
- Szigeti Jenő: „És emlékezzél meg az útról...” Tanulmányok a magyarországi szabadegyházak történetéből. Budapest : SZET, 1981.
- Sziklai Imre: Lovárok és khelderashok. *In: Valóság*, 1970. 12. sz. p. 50–59.
- Szuhay Péter: Utóparasztosodó cigányok. *In: Phralipe*, 1993. 1. sz. p. 13–15.
- Szuhay Péter – Barati Antónia: Képek a magyarországi cigányság 20. századi történetéből. Antropológiai fotóalbum. Budapest : Néprajzi Múzeum, 1993.

- Szuhay 1998 Szuhay Péter: A magyarországi cigányok kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája. Budapest : Panoráma, 1998.
- Tálos 1988a Tálos Endre: Előszó. *In:* Choli Daróczy József – Feyér Levente: Romano–ungriko cino alavari = Cigány–magyar kisszótár. [Utánnny.] Budapest : TIT, 1984 [!1988]. p. 3–4.
- Tálos 1988b Tálos Endre: Rostás Mihály nyelve. *In:* Grabócz Gábor – Kovalcsik Katalin: A mesemondó Rostás Mihály. Budapest : MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1988. p. 191–195.
- Tálos 1998 Tálos Endre: A cigány és a beás nyelv Magyarországon. *In:* Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből. Szerk. Kovalcsik Katalin. Budapest : BTF : IF Alapítvány : MKM, 1998. p. 295–302.
- Tanulmányok a cigányság beilleszkedéséről. Szerk. Hegedűs T. András. Budapest : Országos Pedag. Int., 1987.
- Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből. Szerk. Benkő Loránd. Budapest : Akad. K., 1963.
- Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon. Szerk. Enyedí György. Budapest : Közgazd. és Jogi Kvk., 1993.
- Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások. Szerk. Pap Mária, Szépe György. Budapest : Gondolat, 1975.
- Tomka Ferenc: „Arról ismerjenek meg benneteket...” (Jn 13,35). Szociológiai-pszichológiai elmélkedés. *In:* Teológia, 1975. 3. sz. p. 184–186.
- Tomka Ferenc: Az egyházak változó társadalmi szerepe. *In:* Szociológia, 1976. 2. sz. p. 235–246.
- Tomka Miklós: A vallásosság alakulása Magyarországon. *In:* Alföld, 1988. 2. sz. p. 65–74.
- Tomka Miklós: A szekularizációs hipotézis. *In:* Szociológia, 1989. 2. sz. p. 109–123.
- Vágh 1983 Vágh Mária: A romológiai kutatások története. *In:* Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak? Szerk. Szegő László. Budapest : Kozmosz Könyvek, 1983. p. 25–35.

- Vajda Zsuzsa: Cigányok és magyarok együttélése egy Pest megyei településen. Esettanulmány. *In:* Cigánylét. Műhelytanulmányok. Szerk. Utasi Ágnes, Mészáros Ágnes. Budapest : MTA PTI, 1991. p. 145–159.
- Várnagy–Vekerdi 1979 Várnagy Elemér – Vekerdi József: A cigány gyermekek nevelésének és oktatásának problémái. Budapest: Tankvk., 1979.
- Vekerdi 1974 Vekerdi József: A cigány népmese. Budapest: Akad. K., 1974.
- Vekerdi–Mészáros 1974 Vekerdi József – Mészáros György: A magyarországi oláh cigány nyelvjárás mondattana. Budapest : Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1974.
- Vekerdi 1981 Vekerdi József: Nyelvészeti adalékok a cigányság őstörténetéhez. *In:* Nyelvtudományi közlemények, 83. 1981. 2. sz. p. 409–421.
- Vekerdi 1983 Vekerdi József: A magyarországi cigány nyelvjárások szótára. Pécs : JPTE, 1983.
- Vekerdi 1989 Vekerdi József: Erdős Kamill szerepe a hazai és külföldi cigánykutatásokban. *In:* Erdős Kamill cigánytanulmányai. Szerk. Vekerdi József. Békéscsaba : Békés Megyei Tanács, Gyulai Erkel Ferenc Múzeum, 1989. p. 7–12.
- Vekerdi 1999 Vekerdi József: Cigány. *In:* A világ nyelvei. Szerk. Fodor István. Budapest : Akad. K., 1999. p. 216–219.
- Vekerdi 2000 Vekerdi József: A Comparative Dictionary of Gypsy Dialects in Hungary. Budapest : Terebess Publications, 2000.

A kötet szerzői

Harmat József (1953)

Könyvtáros, 1981 óta a székesfehérvári Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár munkatársa. Olvasásszociológiai témájú, valamint hátrányos helyzetű rétegekkel és kisebbségi kultúrákkal kapcsolatos írásai különböző folyóiratokban, tanulmánykötetekben jelentek meg. Alsószentmárton beás cigány közösségének gondjait, örömeit két évtizede kíséri figyelemmel, keresi és tanulja a keresztény megoldásokat.

Kardos Ferenc (1964)

1985. október 1. óta könyvtáros Nagykanizsán, jelenleg a Halis István Városi Könyvtár igazgatóhelyettese. A kezdetektől folyamatosan együtt dolgozik különböző programokban dél-zalai, somogyi beás cigány közösségekkel. A majd húsz év alatt igyekezett megismertetni egymással a két külön világot, a hagyományos roma közösség és a könyvtár világát, sok segítővel, olyan romákkal és könyvtárosokkal, akik szintén fontosnak tartották ezt. Az ezredforduló első éveire sikerült elérniük, hogy a cigány ember feltűnése a könyvtárban nem érdekesség, hanem megszokott dolog, a cigány közösségek gyűjteményeket kezdenek szervezni, a régió cigány irodalma cigány és nem cigány embereket tesz munkatárssá, baráttá. A témában számos publikációja jelent meg.

Landauer Attila (1972)

Könyvtáros, vállalkozó (szabadúszó). Az 1990-es évek második felében Réger Zita, nyelvészeti kurzusain kezdett a cigány nyelvvel és kultúrával foglalkozni. Az elmúlt években több – nem csak cigánytárgyú – nyelvészeti és szociológia kutatásban vett részt. Fontosabb írások: Harangszó előtt – és után. In: Telepessors. Szerk. Saád József. Budapest : Gondolat, 2004.; On Language and Society. Review of Sociology. Vol. 10 (2004) 1. 89–96.

Nagy Attila (1942)

Olvasáskutató, pszichológus, szociológus (PhD). 1969 óta az OSZK Könyvtári Intézet munkatársa. Kutatási témájában rendszeresen publikál, az ELTE BTK-n oktat.

Péterfi Rita (1969)

Könyvtáros, szociológus, olvasáskutató. 1994-től kezdődően az OSZK Könyvtári Intézet munkatársa. Szaklapokban folyamatosan publikál, az ELTE TFK-n oktat. Az uszakai cigányság helyzetét 1995-től kutatja, a változásokat figyelemmel kíséri.

Szilágyi Irén (1953)

Könyvtáros, Debrecenben a Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár hálózati-módszertani osztályának vezetője, ahol két és fél évtizede dolgozik. Élethivatása a városi és községi könyvtárak gondozása, a könyvtárosok szakmai és emberi segítése, a szakértői, szakfelügyelői munka. Kezdeményezésére 1997-ben épült fel a most is eredményesen működő ellátórendszer, továbbá a nemzeti és etnikai kisebbségek könyvtári ellátása. Romológiai gyűjteményükből a mítikus világ hőseinek megismertetésével, a dramatizált mesékkel szeretné segíteni a cigány gyerek identitászavarának és az önbizalomhiányának feloldását.

Szűcs Hajnalka (1970)

Tanár, szociológus. A '90-es évek elején részt vett az észak-magyarországi falukutatói mozgalmakban. 1992-től a Bolyai János Fővárosi Gyakorló Műszaki Szakközépiskola és Kollégium tanára, magyar irodalmat és társadalomismeretet oktat. Az uszakai cigányság helyzetét 1995-től kezdődően kutatja.

Vraukóné Lukács Ilona (1959)

Magyar-könyvtár szakon végzett Nyíregyházán, a Bessenyei György Tanárképző Főiskolán. Dolgozott a főiskola könyvtárában, majd tanított a tanszéken, miközben végezte a könyvtár kiegészítő szakot az ELTE-en. Munkahelehetedik éve a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, jelenleg lovári nyelvet tanul. Főbb feladatai: rendezvények szervezése, kisebbségek könyvtári ellátása, határon túli kapcsolatok építése, gondozása.

A kötet témájához kapcsolódó legfontosabb publikációi: Lungo drom – Hosszú út. Farkas Kálmán küzdelmei és sikerei 1. rész In: Lungo Drom, 11. évf. (2003), 5–6. sz. p. 17–19.; 2. rész 7. sz. p. 24–26.

A NEMZETI TÉKA CÍMŰ SZOROZAT EDDIG MEGJELENT KÖTETEI

<i>Szentmihályi-emlékkötet</i> Szerkesztette Nagy Anikó	2000
<i>Olvásásfejlesztés, könyvtárhasználat – kritikus gondolkodás</i> Írta és szerkesztette Nagy Attila	2001
<i>A Dévai Ferences Rendház 1850 előtti könyvei. Katalógus</i> Összeállította Szabó Henriette	2002
<i>Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Adattár</i> Összeállította Fallenbüchl Zoltán	2002
<i>Széchenyi Ferenc és Csehország. Levelestár</i> Válogatta Richard Praák	2003
<i>A könyvtárak és a hatalom. Tanulmányok és dokumentumok</i> Szerkesztette Monok István	2003
<i>Visszaemlékezés az 1848–49. évi szabadságharcra Erdélyben</i> Írta Imreh Sándor. Sajtó alá rendezte Pásztai László	2003
<i>Nagy Attila: Háttal a jövőnek? Középiskolások olvasás- és művelődésszociológiai vizsgálata</i>	2003
<i>Stemler Ágnes: Nyelvrokonság és nyelvtörténet. Mátyás Flórián nyelvtudományi munkássága</i>	2004